

VALODA: NOZĪME UN
FORMA

**Gramatika un valodas
elektroniskie resursi**

LANGUAGE: MEANING AND
FORM

**Grammar and Electronic
Resources of Language**

16

2 0 2 5

VALODA: NOZĪME UN
FORMA

16

**Gramatika un valodas
elektroniskie resursi**

Andra Kalnača, Ilze Lokmane, Daiki Horiguchi
(krājuma sastādītāji un redaktori)

LANGUAGE: MEANING AND
FORM

16

**Grammar and Electronic
Resources of Language**

Andra Kalnača, Ilze Lokmane, Daiki Horiguchi
(editors)

Valoda: nozīme un forma 16. Gramatika un valodas elektroniskie resursi = Language: Meaning and Form 16. Grammar and Electronic Resources of Language. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas tūpinājumiždevums (periodisks rakstu krājums). Krājuma sastādītāji un redaktori Andra Kalnača, Ilze Lokmane, Daiki Horiguchi. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2025. 244 lpp.

Krājuma izdošanu finansē Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projekts „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze” (Nr. lzp-2022/1-0013).

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Redaktore / Editor

Andra Kalnača, Latvijas Universitāte

Redaktore vietniece / Assistant Editor

Ilze Lokmane, Latvijas Universitāte

Ilze Auziņa, Latvijas Universitāte

Adriano Cerri, Università di Pisa

Ina Druvieta, Latvijas Universitāte

Daiki Horiguchi, Kyoto University

Pauls Balodis, Helsingin yliopisto

Karl Pajusalu, Tartu ülikool

Jurgis Pakerys, Vilniaus universitetas

Ilze Rūmniece, Latvijas Universitāte

Michal Škrabal, Univerzita Karlova

Visi krājuma raksti ir recenzēti savstarpēji anonīmi / All articles are double-blind peer-reviewed

Rakstu krājums iekļauts / Indexed in *SCOPUS*, *MLA International Bibliography*, *EBSCO*, *ERIH PLUS*, *CEEOL*, *Index Copernicus International*

Krājumam *Valoda: nozīme un forma* ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / *Language: Meaning and Form* is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Maketu veidojusi Ineta Prīga

Korektore Vanesa Balmane (latviešu valoda), Andra Damberga (angļu valoda)

© Latvijas Universitāte, 2025

© Krājuma rakstu autori, 2025

ISSN 2255-9256

e-ISSN 2256-0602

ISBN 978-9934-36-493-8

ISBN 978-9934-36-494-5 (PDF)

<https://doi.org/10.22364/vnf.16>

Saturs

Andra Kalnača, Ilze Lokmane, Daiki Horiguchi

Gramatika un valodas elektroniskie resursi. Priekšvārdi
Grammar and electronic resources of language. Preface 5

Gīta Bērziņa, Ilze Rūmniece, Brigita Cīrule, Ilona Gorņeva

Nomenu gramatiskā pamatinformācija latīņu valodas elektroniskajā vārdnīcā
Grammatical fundamentals of nomina in the Electronic Latin Dictionary 9

Anita Butāne

Hibrīdsalikteņi un daļējie kalki
Hybrid compound words and loanblends 26

Daiga Deksnē

Korpusa piemēros balstīta substantīvu motivētu verbu un verbālu vārdkopu sinonīmijas analīze
Analysis of synonyms of substantive motivated verbs and verbal expressions based on the corpus examples 33

Daiki Horiguchi

Compound nouns with *paš-* 'self-' in Latvian
Nominālie salikteņi ar paš- latviešu valodā 45

Inese Indričāne, Solveiga Čeirane

Latviešu valodas troksneņu kvantitāte
The quantity of Latvian obstruents 58

Ilze Klotiņa

Verbālie virziena salikteņi ķīniešu valodā un priedēkļa/bezpriedēkļa verbu konstrukcijas latviešu valodā: kopīgais un atšķirīgais
Directional verbal compounds in Chinese and prefixed/non-prefixed verb constructions in Latvian: Similarities and differences 78

Nadežda Kopoloveca

Mūsdienīgi čehu valodas gramatikas pētīšanas un mācīšanas resursi
Modern resources for the research and teaching of Czech grammar 95

Linda Lauze

Verbālu vārdkopu lietojums sociālajos medijos: lokatīva un prievārda UZ konkurence
The use of verbal phrases in social media: Competition between the locative and the preposition UZ 'to, on' 106

Gunta Nešpore-Bērzkalne, Ilze Lokmane

Vairākvārdu leksēmu klasificēšana elektroniskajā vārdnīcā „Tēzaurs”
Classification of multi-word units in the electronic dictionary “Tēzaurs” 119

Paula Ozola

Vietniekvārdi TAS / TĀDS / ŠIS / ŠITAS / ŠITĀDS un pārsteiguma
izteikšana latviešu valodā
*Pronouns TAS / TĀDS / ŠIS / ŠITAS / ŠITĀDS ‘that’ and expression of
mirative in Latvian* 133

Tatjana Pakalne

Morfēmikas un vārddarināšanas epistemoloģiska analīze
Epistemologically-based morphemic and word formation analysis 148

Laura Rituma, Agute Klints, Madara Stāde

Atvasinājumu semantisko attieksmju modelis elektroniskajā vārdnīcā
„Tēzaurs”
*The model of semantic relations of derivatives in the electronic
dictionary “Tēzaurs”* 167

Baiba Saulīte

Divdabja teicieni ar nelokāmo divdabi *-ot(ies)* „Latviešu valodas sintaktiski
marķētājā korpusā”
*Participle clauses with an indeclinable participle in -ot(ies) in
“Latvian Treebank”* 183

Aušrinė Tverskytė, Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė

On the semantic features of the referent and their influence on the choice of
the demonstratives in the Lithuanian subdialect of Kretingiškieiai
*Referenta semantiskās īpašības un to ietekme Kretingas izloksnes
norādāmo vietniekvārdu izvēlē* 203

Inta Urbanoviča, Vanesa Balmane

Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāzes lemmu
atlase
*Selection of lemmas for the database of Latvian morphemes and
derivational models* 225

IZDOŠANAS PRINCIPI 238

PUBLISHING PRINCIPLES 241

Gramatika un valodas elektroniskie resursi Priekšvārdi

Grammar and electronic resources of language *Preface*

Andra Kalnača, Ilze Lokmane

Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050, Latvija
E-pasts: andra.kalnaca@lu.lv, ilze.lokmane@lu.lv

Daiki Horiguchi

Kioto Universitāte
606-8316 Kyoto-fu, Kyoto-shi, Sakyo-ku, Yoshida-Nihonmatsucho
E-pasts: horiguchi.daiki.6x@kyoto-u.ac.jp

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas turpinājumizdevumā – periodiskajā rakstu krājumā „Valoda: nozīme un forma 16. Gramatika un valodas elektroniskie resursi” – apkopotas piecpadsmit publikācijas.

Kopš 2023. gada Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļā tiek īstenots Latvijas Zinātnes padomes finansēts fundamentālo un lietišķo pētījumu projekts „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze” (Nr. lzp-2022/1-0013, īstenošanas laiks 01.04.2023.–31.03.2026.), projekta vadītāja – Andra Kalnača (par projektu plašāk sk. <https://www.dlmdm.lu.lv/>). Projekta gaitā tā dalībnieki ne tikai strādājuši pie latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāzes veidošanas, bet arī starptautisku zinātnisku konferenču referātos un rakstos aktīvi publiskojuši gan teorētiskus pētījumus morfēmikā, vārddarināšanā un morfosintaksē, gan dažādu praktisku ar datubāzes izveidi saistītu jautājumu analīzi. Viens no šādiem projekta „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze” pētījumu rezultātiem ir arī rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma 16. Gramatika un valodas elektroniskie resursi”.

Krājuma pamatā ir 2024. gada 31. janvārī LU HZF rīkotās 82. Latvijas Universitātes starptautiskās zinātniskās konferences latviešu un vispārīgās valodniecības sekcijas „Gramatika un valodas elektroniskie resursi” materiāli. Šī sekcija tika veidota kā četru zinātnisku projektu kopdarbs. Tas bija iespējams tādēļ, ka LU HZF Latvistikas

un baltistikas u. c. nodaļu valodnieki kopā ar saviem maģistrantūras un doktorantūras studentiem, t. sk. doktora grāda pretendentiem, 2024. gadā bija iesaistīti dažādos Latvijas Universitātē īstenotos projektos – LU prioritārās tēmas „Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija” HZF projektā „Humanitārā doma – valoda, teksts, kultūra”, Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projektos „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze”, „Latviešu valodas skaitļojamo leksisko resursu attīstīšana dabiskās valodas sapratnei un tekstradei” (vadītāja – Ilze Lokmane), kā arī Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (vadītāja – Ilze Auziņa), kura 3. virziens „Datos balstīti latviešu valodas gramatikas pētījumi” tika īstenots LU HZF (vadītāja – Andra Kalnača). Tādējādi LU 82. konferences sekcija „Gramatika un valodas elektroniskie resursi” bija laba iespēja novērtēt projektos paveikto, kā arī apzināt turpmāku pētījumu idejas.

Konferences sekcijā tika nolasīti 19 referāti, no kuriem periodiskajā rakstu krājumā „Valoda: nozīme un forma 16. Gramatika un valodas elektroniskie resursi” ietverti astoņi uz nolasīto referātu pamata tapuši pētījumi. Te minami šādi raksti – Gita Bērziņa, Ilze Rūmniece, Brigita Cīrule, Ilona Gorņeva (Latvijas Universitāte) „Nomenu gramatiskā pamatinformācija latīņu valodas elektroniskajā vārdnīcā” (Bērziņa, Rūmniece, Cīrule, Gorņeva 2025), Daiga Deksnē (Latvijas Universitāte) „Korpusa piemēros balstīta substantīvu motivētu verbu un verbālu vārdkopu sinonīmijas analīze” (Deksnē 2025), Daiki Horigučī (*Daiki Horiguchi*, Kioto Universitāte) „Compound nouns with *paš-* ‘self-’ in Latvian” (Horiguchi 2025), Linda Lauze (Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas Akadēmija) „Verbālu vārdkopu lietojums sociālajos medijos: lokatīva un prievārda UZ konkurence” (Lauze 2025), Gunta Nešpore-Bērzkalne, Ilze Lokmane (Latvijas Universitāte) „Vairākvārdu leksēmu klasificēšana elektroniskajā vārdnīcā „Tēzaurus”” (Nešpore-Bērzkalne, Lokmane 2025), Laura Rituma, Agute Klints, Madara Stāde (Latvijas Universitāte) „Atvasinājumu semantisko attieksmju modelis elektroniskajā vārdnīcā „Tēzaurus”” (Rituma, Klints, Stāde 2025), Baiba Saulīte (Latvijas Universitāte) „Divdabja teicieni ar nelokāmo divdabi *-ot(ies)* „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā”” (Saulīte 2025), Inta Urbanoviča, Vanesa Balmane (Latvijas Universitāte) „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāzes lemmu atlase” (Urbanoviča, Balmane 2025).

Pārējie septiņi raksti ir īpaši tapuši pētījumi par dažādiem gramatikas, t. sk. morfēmikas un vārddarināšanas, un valodas elektronisko resursu sasaistes un analīzes jautājumiem – Anita Butāne (Latvijas Universitāte) „Hibridsalikteņi un daļējie kalki” (Butāne 2025), Inese Indričāne, Solveiga Čeirane (Latvijas Universitāte, Rīgas Stradiņa universitāte) „Latviešu valodas troksneņu kvantitāte” (Indričāne, Čeirane 2025), Ilze Klotiņa (Latvijas Universitāte) „Verbālie virziena salikteņi ķīniešu valodā un priedēkļa / bezpriedēkļa verbu konstrukcijas latviešu valodā: kopīgais un atšķirīgais” (Klotiņa 2025), Nadežda Kopoloveca (Latvijas Universitāte) „Mūsdienīgi čehu valodas gramatikas pētīšanas un mācīšanas resursi” (Kopoloveca 2025), Paula Ozola (Latvijas Universitāte) „Vietniekvārdi TAS / TĀDS / ŠIS / ŠITAS / ŠITĀDS un pārsteiguma izteikšana latviešu valodā” (Ozola 2025), Tatjana Pakalne „Morfēmikas un vārddarināšanas epistemoloģiska analīze” (Pakalne 2025), Aušrine Tverskīte, Gintare

Judžentīte-Šinkūniene (*Aušrinė Tverskytė, Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė*, Viļņas Universitāte) „On the semantic features of the referent and their influence on the choice of the demonstratives in the Lithuanian subdialect of Kretingiškiai” (Tverskytė, Judžentytė-Šinkūnienė 2025).

Rakstu krājuma „Valoda: nozīme un forma 16. Gramatika un valodas elektroniskie resursi” izdošanu finansiāli atbalsta Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projekts „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze”, kā arī Latvijas Universitāte.

Periodiskā rakstu krājuma „Valoda: nozīme un forma” 16. numurs „Gramatika un valodas elektroniskie resursi” būs noderīgs ne tikai kā mūsdienīgas valodniecības teorijas izmantojuma avots, bet arī kā mācību līdzeklis dažādos latviešu, vispārīgās valodniecības u. c. studijuursos.

Krājuma sastādītāji pateicas visiem autoriem par ieguldīto darbu rakstu sagatavošanā, kā arī redakcijas kolēģijas un pieaicinātiem recenzentiem un konsultantiem par ieteikumiem publikāciju pilnīgošanā. Īpaša pateicība pienākas krājuma korektoriem Vanesai Balmanei un Milanam Hopličekam (*Milan Hopliček*).

Literatūra

- Bērziņa, Gita, Rūmniece, Ilze, Cīrule, Brigita, Gorņeva, Ilona. 2025. Nomena gramatiskā pamatinformācija latīņu valodas elektroniskajā vārdnīcā. *Valoda: nozīme un forma*. 16, 9–25. <https://doi.org/10.22364/vnf.16.02>
- Butāne, Anita. 2025. Hibrīdsaliekteņi un daļējie kalki. *Valoda: nozīme un forma*. 16, 26–32. <https://doi.org/10.22364/vnf.16.03>
- Deksne, Daiga. 2025. Korpusa piemēros balstīta substantīvu motivētu verbu un verbālu vārdkopu sinonīmijas analīze. *Valoda: nozīme un forma*. 16, 33–44. <https://doi.org/10.22364/vnf.16.04>
- Horiguchi, Daiki. 2025. Compound nouns with *paš-* ‘self-’ in Latvian. *Valoda: nozīme un forma*. 16, 45–57. <https://doi.org/10.22364/vnf.16.05>
- Indričāne, Inese, Čeirane, Solveiga. Latviešu valodas troksneņu kvantitāte. *Valoda: nozīme un forma*. 16, 58–77. <https://doi.org/10.22364/vnf.16.06>
- Klotiņa, Ilze. 2025. Verbālie virziena saliekteņi ķīniešu valodā un priedēkļa / bezpriedēkļa verbu konstrukcijas latviešu valodā: kopīgais un atšķirīgais. *Valoda: nozīme un forma*. 16, 78–94. <https://doi.org/10.22364/vnf.16.07>
- Koploveca, Nadežda. 2025. Mūsdienīgi čehu valodas gramatikas pētīšanas un mācīšanas resursi. *Valoda: nozīme un forma*. 16, 95–10. <https://doi.org/10.22364/vnf.16.08>
- Lauze, Linda. 2025. Verbālu vārdkopu lietojums sociālajos medijos: lokatīva un prievārda UZ konkurence. *Valoda: nozīme un forma*. 16, 106–118. <https://doi.org/10.22364/vnf.16.09>
- Nešpore-Bērzkalne, Gunta, Lokmane, Ilze. 2025. Vairākvārdu leksēmu klasificēšana elektroniskajā vārdnīcā „Tēzauris”. *Valoda: nozīme un forma*. 16, 119–132. <https://doi.org/10.22364/vnf.16.10>
- Ozola, Paula. 2025. Vietniekvārdi TAS / TĀDS / ŠIS / ŠITAS / ŠITĀDS un pārsteiguma izteikšana latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 16, 133–147. <https://doi.org/10.22364/vnf.16.11>
- Pakalne, Tatjana. 2025. Morfēmikas un vārddarināšanas epistemoloģiska analīze. *Valoda: nozīme un forma*. 16, 148–166. <https://doi.org/10.22364/vnf.16.12>

- Rituma, Laura, Klints, Agute, Stāde, Madara. 2025. Atvasinājumu semantisko attieksmju modelis elektroniskajā vārdnīcā „Tēzaurus”. *Valoda: nozīme un forma*. 16, 167–182. <https://doi.org/10.22364/vnf.16.13>
- Saulīte, Baiba. 2025. Divdabja teicieni ar nelokāmo divdabi *-ot(ies)* „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā”. *Valoda: nozīme un forma*. 16, 183–202. <https://doi.org/10.22364/vnf.16.14>
- Tverskytė, Aušrinė, Judžentytė-Šinkūnienė, Gintarė. On the semantic features of the referent and their influence on the choice of the demonstratives in the Lithuanian subdialect of Kretingiškiei. *Valoda: nozīme un forma*. 16, 203–224. <https://doi.org/10.22364/vnf.16.15>
- Urbanoviča, Inta, Balmane, Vanesa. 2025. Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāzes lemmu atlase. *Valoda: nozīme un forma*. 16, 225–237. <https://doi.org/10.22364/vnf.16.16>

Summary

The volume “Language: Meaning and Form 16. Grammar and Electronic Resources of Language”, published by the Department of Latvian and Baltic Studies, Faculty of Humanities, University of Latvia, contains fifteen articles on morphemics, word formation, morphosyntax, semantics, and issues related to the creation and use of digital resources in language research. Since 2023, the Department of Latvian and Baltic Studies, Faculty of Humanities, University of Latvia has been implementing a fundamental and applied research project funded by the Latvian Council of Science “Database of Latvian Morphemes and Derivational Models” (No. lzp-2022/1-0013, implementation period 01.04.2023.–31.03.2026.), principal investigator – Andra Kalnača (for more information about the project, see <https://www.dlmdm.lu.lv/>). During the project, its team has worked on creating a database of Latvian morphemes and derivational models, as well as actively publishing theoretical and practical research in morphemics, word formation, and morphosyntax. One of the research results of the project “Database of Latvian Morphemes and Derivational Models” is also the volume “Language: Meaning and Form 16. Grammar and Electronic Resources of Language”.

The publication of the volume “Language: Meaning and Form 16. Grammar and Electronic Resources of Language” is financially supported by the Latvian Council of Science fundamental and applied research project “Database of Latvian Morphemes and Derivational Models”, as well as the University of Latvia.

Priekšvārdam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Nomenu gramatiskā pamatinformācija latīņu valodas elektroniskajā vārdnīcā¹

Grammatical fundamentals of nomina in the Electronic Latin Dictionary

Gita Bērziņa, Ilze Rūmniece, Brigita Cīrule, Ilona Gorņeva

Eiropas valodu nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: gita.berzina.hzf@lu.lv, ilze.rumniece@lu.lv,
brigita.cirule@lu.lv, ilona.gorneva@lu.lv

Pētījuma izstrāde ir saistīta ar darbu Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Eiropas valodu nodaļā pie pirmās latīņu–latviešu elektroniskās vārdnīcas pamatstruktūras. Raksta mērķis ir, balstoties dažādu latīņu valodas elektronisko vārdnīcu paraugos un analizējot latīņu valodas nomenu gramatiskās kategorijas un raksturīgās iezīmes, izvērtēt nomenu atveidei nepieciešamās gramatiskās informācijas apjomu šajā elektroniskajā vārdnīcā kā kvalitatīvi, tā kvantitatīvi.

Latīņu valodas vārdnīcas uzdevums nav sniegt visu gramatisko informāciju par tajā ietvertajiem vārdiem, tomēr noteikts datu apjoms par vārda gramatisko formu un nozīmi, būtiskām gramatiskām kategorijām nepieciešams atbilstoši vārda deklinēšanas, leksiskās nozīmes, funkciju un lietojuma izpratnei. Latīņu nomenus – lietvārdus, īpašības vārdus un skaitļa vārdus – vieno vienas un tās pašas gramatiskās kategorijas: dzimte, skaitlis, locījums, un, tās atklājot, katram vārdam sniedzama pamatinformācija. Piem., lietvārdu atainojumā izpratnei par tā lietojumu, locīšanu, attieksmēm un saskaņojumu ar citiem izteikuma elementiem būtiska ir norāde par vārdšķiru, dzimti, nominatīva un ģenitīva formām. Potenciāli iekļaujama arī norāde par deklināciju. Līdzīgi arī adjektīvu un numerāļu gadījumā.

Tomēr latīņu valodas vārdu krājuma vēsturiskās attīstības gaitā, kā arī daudzveidīgā lietojumā virknei nomenu gramatiskās (locījumu, skaitļa, salīdzināmo pakāpju) paradigmas ne vienmēr veidojušās pilnas un homogēnas. Ir nomeni, kuriem laika gaitā vai dažādu žanru un autoru tekstos lietotas paralēlas formas (atsevišķu locījumu, salīdzināmo pakāpju), tostarp arī arhaiskas formas nozīmīgos klasiskā perioda tekstos. Ir vārdi, kam lietotas nepilnas paradigmas vai vien atsevišķas formas, vai arī specifiskas formas ar īpašu nozīmi. Nepārblīvējot gramatisko datu klāstu, skaidrai izpratnei vārdnīcā iekļaujama šī specifiskā informācija, arvien izvērtējot tās apjomu un noderīgumu. Nomeni nereti arī savstarpēji cieši saistīti semantiskās attīstības procesos (piem., substantivācija, adjektivācija), un arī šīs saiknes atspoguļojamas vārdnīcā.

Atslēgvārdi: latīņu valoda; elektroniskā vārdnīca; nomen; gramatiskās kategorijas; šķirkļa informācija.

¹ Pētījums izstrādāts Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003, 2021.–2024.).

levads

Mūsdienās, informācijas laikmetā, kad mainījusies lietotāju uzvedība digitālajā vidē, īpaši aktuāla kļuvusi elektronisko leksikogrāfisko resursu attīstība. Tieši elektroniskas vārdnīcas, t. i., vārdnīcas, kuru dati sniegti digitālā veidā un kurām var piekļūt, izmantojot dažādus medijus (Nesi 2009, 458–478), tostarp klasiskajām valodām veltītās, gūst aizvien lielāku atzinību lietotāju vidū, jo elektroniskais formāts piedāvā vairākas priekšrocības, proti, iespēju ātri atrast nepieciešamo, bagātīgu vārda nozīmju un lietojuma atainojumu, plašas papildināšanas iespējas u. c. Latvijā elektroniskas vārdnīcas sāk veidot 20. gs. 90. gadu beigās Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijā (Rapa 2022, 298), un līdz šim jau nozīmīgi attīstīta virkne šādu resursu (sk., piem., „Tēzaurs.lv” vārdnīcas: Spektors, Andrejs *et al.* 2025; vārdnīcas letonika.lv vietnē).

LU HZF Eiropas valodu nodaļas Latīniskā kultūrmantojuma centrā kopš 2020. gada notiek darbs pie pirmās latīņu–latviešu elektroniskās vārdnīcas (zinātniskā redaktore Brigita Cīrule) pamatstruktūras izstrādes. Daudzpusīgi atainojot latīņu valodas vārdu nozīmes un lietojumu, tā iecerēta kā plašs, mūsdienīgs, ar piemēriem un gramatisko informāciju papildināts leksikogrāfisks rīks. Vārdnīca tiek veidota uz 1955. gadā izdotās „Latīņu – latviešu vārdnīcas” (Veitmane *et al.* 1955) bāzes, to rediģējot, papildinot un pilnveidojot atbilstoši mūsdienu leksikogrāfijas prasībām. Vārdnīcas leksisko bāzi veido klasiskā un pēcklasiskā laikmeta (līdz m. ē. 2. gs.) tekstu leksika un frazeoloģija. Pakāpeniski paredzēts vārdnīcu papildināt ar vēlāku periodu (piem., viduslaiku, renesanses) leksisko materiālu, kā arī ar atsevišķu jomu specifisko terminoloģiju. Darba mērķis ir mūsdienīgas, plašam lietotāju lokam ērti lietojamas un laika gaitā papildināmas elektroniskās vārdnīcas izveide. Darba procesā tiek apzināta dažādu latīņu valodas elektronisko vārdnīcu prakse un paraugi, izvērtējot latīņu–latviešu vārdnīcā ietveramās informācijas kontekstā un no lietotāja izziņas un ērtības viedokļa to pozitīvos, noderīgos aspektus.

Šī raksta mērķis ir, balstoties latīņu valodas elektronisko vārdnīcu paraugos un analizējot latīņu valodas nomenu gramatiskās kategorijas un raksturīgās iezīmes, izvērtēt nomenu atveidei nepieciešamās gramatiskās informācijas apjomu elektroniskajā latīņu–latviešu vārdnīcā kā kvalitatīvi, tā kvantitatīvi.

1. Latīņu valodas elektroniskās vārdnīcas: ieskats un piemēri

Ņemot vērā klasisko valodu, it īpaši latīņu valodas, lomu un nozīmi Eiropas kultūras vēsturē un dažādu valodu attīstībā, kā arī ilglaicīgo pastāvēšanas un mijiedarbes vēsturi ar dažādiem nacionālām un lokālām kultūrām aktuāliem procesiem, klasisko valodu vārdnīcās fiksētais materiāls ir būtisks daudzveidīgos aspektos. Līdzās vārdu nozīmju sistēmai un gramatiskajai pamatinformācijai klasisko valodu vārdnīcas piedāvā arī kultūrvēsturisku perspektīvu, piem., vārdnīcā uzrādot noteikta perioda (antīkā senatne, viduslaiku u. c.) un/vai specifiskas funkcijas (religiskie teksti, medicīniskā, juridiskā valoda u. c.) tekstu korpusam raksturīgo leksiku un tās lietojumu. Dažādās

vārdnīcās apkopotos un sistematizētos variantos ir ieraugāms latīņu valodas hronoloģisko un ģeogrāfisko robežu brīžiem pat grūti aptveramais plašums, kā arī funkcionālā daudzveidība.

Līdz ar elektronisko vārdnīcu attīstību paveras arvien plašākas iespējas funkcionāli ērtā, pieejamā un pielāgojamā veidā apvienot un pārvaldīt plašo informācijas apjomu. Pieejas latīņu valodas elektronisko vārdnīcu izstrādē ir dažādas, un tās lielā mērā atkarīgas no vārdnīcas mērķa un auditorijas – vai tas paredzēts kā vispārējs vārda pamatnozīmes vai pamata gramatiskos kategoriju uzziņas rīks, vai arī pilnvērtīgs tulkošanai un pētniecībai piemērots resurss, kas sniedz arī noteiktai šaurākai specializācijai aktuālu informāciju (sk., piem., Ashdowne, Howlett, Latham 2018, kas pieejama gan trīssējumu drukātā izdevumā, gan arī tiešsaistē).

Turklāt ievērojama elektronisko vārdnīcu priekšrocība ir iespēja tās rediģēt un papildināt (sk., piem., „LatDict” gramatikas sadaļu (Mahoney 2002–2025), „Numen. The Latin Lexicon” (Woodell, 2008–2023) vai sastādītāju piezīmi par „Igauņu–latīņu vārdnīcu” (Paavel, Volt 1999–2010)). Lai gan tas vārdnīcas veidošanas procesu padara šķietami nebeidzamu, nepārtrauktās pilnveides iespējas sniedz savas priekšrocības gan vārdnīcas veidotājam, gan lietotājam, proti, sastādītājam paveras iespēja vārdnīcu arvien papildināt un materiālu precizēt, vienlaikus noteiktā gatavības stadijā esošu starpposmu darot pieejamu lietotājam.

Pārlūkojot dažādos pieejamos elektroniskos latīņu valodas leksikogrāfiskos resursus, vērojams, ka tie ir divējādi. Pirmkārt, latīņu valodas vārdnīca var funkcionēt kā elektroniskam formātam izstrādāts resurss, kas sniedz leksēmu pamatnozīmi vai atsevišķas nozīmes (neiekļaujot visas to atvasinātās nozīmes, frazeoloģismus u. tml.), bet vienlaikus piedāvā konkrētu gramatisku formu atšifrējumu un raksturojumu, saites uz paradigām u. tml. Piem., brīvpieejas elektroniskais resurss „LatDict”, kas piedāvā gan latīņu–angļu, angļu–latīņu valodas vārdnīcu, gan papildsekciju ar gramatikas materiālu apkopojumu, veidots kā atvērta tipa resurss latīņu valodas nespeciālistiem, ko uzsver arī tā veidotājs Kevins Mahonijs (*Kevin Mahoney*, 2002–2025). Līdzīgi veidota Enriko Oliveti (*Enrico Olivetti*, 2003–2025) latīņu–angļu, angļu–latīņu valodas brīvpieejas vārdnīca „Online Latin Dictionary Olivetti” (plašāk zināma kā „Latin Dictionary”), kurā ir iespēja kā aplūkot, tā arī meklēt leksēmu gramatiskās formas, tostarp ietvertas norādes arī par retāk sastopamajām formām. Kā norādīts vārdnīcas aprakstā, satura sagatavošanā pēc brīvprātības principa piedalījušies latīņu valodas speciālisti. Resursam pievienots arī visai izvērstis bibliogrāfijas saraksts ar norādēm uz dažādām latīņu valodas vārdnīcām (sk. „Bibliography”, Olivetti 2003–2025). Šajās vārdnīcās tomēr lielākoties vērojams arī leksikogrāfiskās informācijas, sevišķi semantiskā materiāla, ierobežojums – netiek iekļautas visas leksēmu atvasinātās, pārnestās nozīmes, savienojumi, frazeoloģismi, avotu piemēri.

No otras puses, vairums pirmo dažādu valodu elektronisko vārdnīcu pasaulē, arī Latvijā, top kā drukāto vārdnīcu elektronisks atspulgs, kad informācija viens pret vienu ievadīta elektroniskā vidē (sk. Rapa 2022, 298). Tā arī latīņu leksikogrāfijā ir resursi, kuru pamatā ir iepriekš izstrādātas un publicētas (resp., izdotas drukātā veidā) vārdnīcas – piem., tādi brīvpieejas resursi kā „Logeion” (Dik *et al.* 2011–2024, kas ietver Lewis, Short 1879; Lewis 1890; Gaffiot 2016; daļēji Ashdowne, Howlett, Latham

2018 u. c.), „Perseus Digital Library” (Crane 1987–2025) un savā ziņā arī „Numen. The Latin Lexicon” (Woodell 2008–2023), kas balstās autoritatīvās drukātās latīņu valodas vārdnīcās (Lewis, Short 1879, Lewis 1890) u. c. Šīs dažādās platformās pārceltās un elektroniskā variantā iestrādātās vārdnīcas sniedz salīdzinoši daudz plašāku leksikogrāfisko informāciju – pilnīgotu latīņu leksēmu nozīmju sistēmu, frazeoloģismu un avotu piemērus, kā arī citu relevanto informāciju. Vienlaikus jāatzīmē, ka pārcēlums neizslēdz kļūdu vai nepilnību iespējamību, kas nosaka labojumu vai plašāk – izstrādes procesa turpināšanas nepieciešamību. Turklāt tās mēģināts pielāgot elektroniska resursa specifikai, bet iekšējās informācijas saites ne vienmēr izstrādātas vai izstrādātas nepilnīgi (t. i., izstrāde joprojām procesā).

Iespiesto vārdnīcu elektroniskie varianti, kas apvienoti noteiktā platformā, ļauj ērti salīdzināt dažādu vārdnīcu sniegto informāciju, kā arī paver iespēju to saturu sajūgt ar latīņu oriģināltekstiem vai otrādi, resp., lasot tekstu latīņu valodā, lietotājam ir iespēja noskaidrot leksēmu nozīmes (piem., „Perseus Digital Library”, Crane 1987–2025). Neraugoties uz to, ka „Perseus Digital Library” mēdz būt sastopamas kļūdas un nepilnības, tas ir kļuvis par izplatītu valodas faktu un teksta materiāla ieguves avotu. Piem., elektroniskajā latīņu valodas resursā „LateinLex” līdzās latīņu–vācu valodas vārdnīcai (Georges 1913–1918) kā avottekstam, kura šķirklī elektroniskajā formātā iekļauti precizētā un kompaktizētā variantā (Deiser *et al.* 2019–2025), latīņu–angļu valodas vārdnīcas vajadzībām izmantoti dati no „Perseus Digital Library”, bet latīņu–bulgāru elektroniskā vārdnīca „Latinsko-būlgarski rechnik” (Voinov *et al.* 2021–2025), ja meklētais vārds netiek atrasts, aicina datus pārbaudīt „Perseus Digital Library” vietnē. Jāatzīmē, ka „LateinLex” ar pārstrādāto drukātās latīņu–vācu valodas vārdnīcas materiālu minama arī kā paraugs tam, ka (un kā) senākie vārdnīcu izdevumi tiek pārstrādāti mūsdienu elektroniskā formāta vajadzībām.

Labs piemērs dažādu drukāto vārdnīcu elektroniskiem variantiem, kas apvienoti noteiktā platformā, ir latīņu–lietuviešu valodas tēzaurs (Strockis *et al.* 2008–2017), kas izstrādāts Viļņas Universitātes Filoloģijas fakultātes Digitālās filoloģijas centra projektā un kur pieejamas latīņu–lietuviešu vārdnīcas no 17. līdz 21. gadsimtam. Tēzaurs piedāvā izmantot gan vienkāršo, gan izvērsto meklēšanu, kā arī apjomā nelielu, bet informatīvi nozīmīgu pārskatu par tajā apkopotajām vārdnīcām un to veidotājiem. Tas sniedz iespēju ērti apzināt plašu leksikogrāfisko informāciju, skaidri nošķirot tēzaurā apkopotajās vārdnīcās iekļauto materiālu. Kā pētniecībai noderīga funkcija vērtējama iespēja līdzās elektroniski rediģētam šķirklim aplūkot arī ieskenētu drukātās vārdnīcas lapu, kurā šķirklis atrodams (izņemot Kuzavinis 2007). Tas jo sevišķi nozīmīgi Konstantina Sirvīda (*Konstantinas Sirvydas*) 1642. gada vārdnīcas „Dictionarium trium linguarum” materiāla nepastarpinātai iepazīšanai, jo skenēto materiālu pārraudzīšana līdzās elektroniskajā šķirklī apstrādātajai un publicētajai informācijai ļauj pārbaudīt datus, saprotot, ka tik sena teksta elektroniskajā versijā var rasties kļūdas vai, iespējams, var veidoties kādi atšķirīgi lasījumi.

Jāpiemin arī latīņu–igauņu elektroniskā vārdnīca (Paavel, Volt 1999–2010) ar klasiskās (literārās) latīņu valodas leksiku, kas, kā norādīts vārdnīcas aprakstā, primāri balstās 1955. gadā izdotās latīņu valodas mācību grāmatas (Härma 1955) noslēgumā

iekļautajā vārdu krājumā. Tas, savukārt, balstoties citās vārdnīcās, laika gaitā ticis papildināts un rediģēts, šim nolūkam izmantojot gan latīņu–franču (Gariel 1928), gan latīņu–igauņu (Kleis, Torpats, Gross, Freymann 1986), gan latīņu–angļu vārdnīcu (Lewis, Short 1879) materiālu. Latīņu–igauņu vārdnīcas platformā tiek piedāvāta iespēja izmantot arī igauņu–latīņu vārdu meklētāju, taču šī vārdnīca ir vēl izstrādes procesā, uz ko norāda arī tās veidotāji. Plašākai informācijai platformā sniegta saite uz „Perseus Digital Library” vietni.

Elektronisko latīņu valodas vārdnīcu sakarā izceļami vēl divi īpaši nozīmīgi resursi. Pirmkārt, kā unikāls resurss latīņu valodas diahroniskai izpētei jāatzīmē latīņu vārdnīcu datubāze („The Database of Latin Dictionaries” jeb DLD), kuru attīsta centrs „Traditio Litterarum Occidentalium” un kas ir daļa no „Brepolis Latin Complete” datubāzu kopas (Denecker, Tim *et al.* 2024). Tās saturs ir daudzveidīgs, jo datubāzē apvienots plašs spektrs dažādu veidu vārdnīcu (t. sk. tulkojošās, skaidrojošās, etimoloģijas, tematiskās, dažādu periodu vārdnīcas), attīstot savstarpējās saites starp tām, kā arī piedāvājot sasaisti ar latīņu tekstu tiešsaistes bibliotēku („Library of Latin Texts” jeb LLT) un citām pilntekstu datubāzēm. Vārdu meklējumi iespējami gan latīņu, gan angļu, franču, itāļu, spāņu un vācu valodā, kā arī perspektīvā nodrošinot katras latīņu teksts atrodamās vārdformas sasaisti ar atbilstošiem vārdnīcu šķirklīem.

Otrkārt, kā īpaši vērtīgs oriģināls resurss daudzpusīgai valodas izpētei jāatzīmē autoritatīvais latīņu valodas tēzauris „Thesaurus Linguae Latinae” (plašāk pazīstams kā TLL (arī ThLL vai ThLL), Schrickx *et al.* 2025). Tas aptver visus saglabājušos latīņu tekstus no senākajiem laikiem līdz apmēram 600. gadam un tādējādi detalizēti aplūko ne tikai klasiskās, bet arī vēlās antīkā perioda latīņu valodas un kristīgo tekstu īpatnības, turklāt papildus literāriem darbiem arī medicīnas un juridisko rokasgrāmatu, uzrakstu, grafiti un daudz citu tekstu veidu leksiku. Tēzauris attīstīts Bavārijas Zinātņu akadēmijā Minhenē (*Die Bayerische Akademie der Wissenschaften*), sadarbojoties plašai starptautiskai komandai, un sākotnēji tika veidots arhīva papīrformātā, bet kopš 2002. gada ir pieejams kā drukātā, tā arī elektroniskā versijā – gan pilnīgākā abonējamā, gan reducētā brīvpieejas variantā (sk. Schrickx *et al.* 2025).

Tas ir vērienīga leksikogrāfiska darba rezultāts, kur pētīts katra vārda lietojuma konteksts, nozīme, rakstība, prosodija utt., izveidojot līdzīgu piemēru grupas, kas tālāk organizētas hierarhiskā struktūrā ar definīcijām un skaidrojumiem latīņu valodā, parādot dažādu izpratnes veidu attīstību. Šādā veidā aprakstīta katra vārda vēsture. Ņemot vērā, ka tēzaurā visa informācija ir latīņu valodā, no tās lietotāja tiek sagaidīta valodas pārzināšana un sagatavotība šāda resursa izmantošanai.

Gan latīņu vārdnīcu datubāze (DLD), gan latīņu valodas tēzauris (TLL) kā uzticami resursi tiek izmantoti starptautiskajā akadēmiskajā vidē un zinātniskajos pētījumos.

2. Nomeni un to gramatiskās kategorijas

Jau antīkie – kā grieķu, tā romiešu – gramatiķi, pievērsoties valodas vārdu saturiskās un formas būtības izpētei un noteikšanai, kā vienu no galvenajām, varētu pat

apgalvot – primāro vārdu šķiru izšķīra nosaucējvārdu jeb nomenu (gr. *ὄνομα*, lat. *nomen*), definējot to kā vārdu, kas tiek locīts (mainīts locījumos), un ar to aptverot lietvārdu, īpašības vārdu un skaitļa vārdu, kam no formas viedokļa ir daudz kopīga, jo visi tie ir deklinējami (sk. Law 2003, 29–80; Bērziņa, Rūmniece 2022).

Nomenus – lietvārdus, īpašības vārdus un skaitļa vārdus – vieno vienas un tās pašas gramatiskās kategorijas: dzimte, skaitlis, locījums.

Latīņu valodā nomeniem ir trīs dzimtes: vīriešu dzimte (*genus masculinum* (M)), sieviešu dzimte (*genus fēmininum* (F)) un nekatrā dzimte (*genus neutrum* (N)). Ir divi skaitļi: vienskaitlis (*numerus singularis* (SG)) un daudzskaitlis (*numerus plūralis* (PL)). Kā arī seši locījumi: nominatīvs (*nōminātīvus* (NOM)), ģenitīvs (*genētīvus* (GEN)), datīvs (*datīvus* (DAT)), akuzatīvs (*accūsātīvus* (ACC)), ablatīvs (*ablātīvus* (ABL)) un vokatīvs (*vocātīvus* (VOC)).

Pēc semantiskajām un gramatiskajām pazīmēm nomeni veido pretstatu darbības vārdiem, kas konjugējami laikos un personās (Zutis 1937, 51; Skujiņa 2007, 257). Nomeni nereti arī savstarpēji cieši saistīti semantiskās attīstības procesos (piem., substantivācijā) latīņu valodas leksiskā krājuma ietvarā, un šīs saiknes atspoguļojamas arī vārdnīcā.

Kaut arī latīņu valodas vārdnīcas uzdevums nav sniegt visu gramatisko informāciju tajā ietvertiem vārdiem, noteikts gramatisko datu apjoms par vārda gramatisko formu un nozīmi, būtiskām gramatiskām kategorijām nepieciešams atbilstoši, pilnīgai vārda deklinēšanas (t. i. locījumu formu maiņas), leksiskās nozīmes, funkciju un lietojuma izpratnei.

2.1. Lietvārds jeb substantīvs

Lietvārdi atkarībā no to celma izskaņas latīņu valodā tiek iedalīti 5 deklinācijās: 1. deklinācijai pieder *ā* celmi (*terra* ‘zeme’, *nauta* ‘jūrnieks’), 2. deklinācijai – *o* celmi (*populus* < *populos* ‘tauta’, *arātrum* < *arātrom* ‘arkls’), 3. deklinācijai – *i* celmi (*auris* ‘auss’) un līdzskaņu celmi (*arbor* ‘koks’, *homō*, GEN *hominis* ‘cilvēks’, *animal* ‘dzīvnieks’), 4. deklinācijai – *u* celmi (*frūctus* ‘auglis’, *cornū* ‘rags’), 5. deklinācijai – *ē* celmi (*rēs* ‘lieta’, *diēs* ‘diena’).

Katrai deklinācijai raksturīga visumā stabila locīšanas paradigma, tomēr iespējami arī izņēmumi. Daļā locījumu celma izskaņa saplūdsi ar lokāmo galotni vai aizgūtas īpatnējas galotnes, atsevišķiem celmiem mantotas savdabīgas locījumu formas, un sevišķi lielas pārmaiņas valodas attīstības gaitā skārušas nominatīva formu. Tālab latīņu valodas vārdu iedalījumam deklinācijās un izpratnei par tā tālāku deklinēšanu nepietiek ar nominatīvu kā lietvārda pamatformu, bet, ņemot vērā, ka pilns vārda celms ieraugāms ģenitīva formā, par klasifikācijas pazīmi tiek uzskatīta vienskaitļa ģenitīva galotne: 1. deklinācijā *-ae* (NOM *terra*, GEN *terrae*), 2. deklinācijā *-ī* (*populus*, *populī*), 3. deklinācijā *-is* (*arbor*, *arbōris*; *homō*, *hominis*), 4. deklinācijā *-ūs* (*frūctus*, *frūctūs*; *cornū*, *cornūs*), bet 5. deklinācijā *-eī* (*rēs*, *reī*).

Arvien šo principu respektējot, lietvārdu nominatīva un ģenitīva formu atveide latīņu valodas vārdnīcās tomēr ir dažāda – nereti 1. deklinācijas vārdiem ar nominatīva galotni *-a* un 2. deklinācijas vārdiem ar nominatīva galotnēm *-us* un *-um* norādīta tikai nominatīva forma, bet 3. deklinācijas vārdiem, kur ar nominatīva formu nekādā ziņā

nepietiek, dota vēl līdzās ģenitīva izskaņa (piem., *homo, inis*, sk. Lewis, Short 1879; Georges 1913–1918; Veitmane *et al.* 1955; Gaffiot 2016). Tādējādi tiek pieņemts, ka pārējo informāciju, t. i., pilnu ģenitīva formu un vārda celmu, kas lietojams tālākā locīšanā, vārdnīcas lietotājs saprot un izveido pats, taču tas var būt neuztverami un sarežģīti lietotājam, kura zināšanas nav tik pilnīgas.

Nozīmīgs ir arī jautājums par dzimti. Latīņu valodas lietvārdiem ir trīs minētās dzimtes (M, F, N), ko nosaka gan nozīme, dabiskais dzimums, gan citi aspekti.

Vīriešu dzimte latīņu valodā parasti lietota attiecībā uz vīriešu dzimuma būtnēm (*dominus* ‘saimnieks, kungs’). Taču tā lietota arī attiecībā uz daudziem lietvārdiem, kuriem bioloģiskā nozīmē nav identificējams dzimums, piem., *annus* ‘gads’.

Sieviešu dzimtē ierasti ir sieviešu dzimuma būtnu apzīmējumi, bet ar šīs dzimtes lietvārdiem apzīmētas arī daudzas abstraktas parādības vai nedzīvas lietas (*vīta* ‘dzīve’).

Nekatrā dzimtē ir objektu, jēdzienu vai lietu bez saistības ar noteiktu, skaidru dzimumu apzīmējumi (*templum* ‘templis’).

Lai gan ir dominējošas likumsakarības (piem., vairums 1. deklinācijas *ā* celmu ir sieviešu dzimtes vārdi, vairums 2. deklinācijas *o* celma vārdu ar NOM galotni *-us* ir vīriešu dzimtes vārdi), vārda dzimte nav viennozīmīgi nosakāma pēc vārda piederības deklinācijai un tā nominatīva galotnes. 1. deklinācijas *ā* celmi vīriešu dzimtē ir, piem., *nauta* ‘jūrnīeks’, *collēga* ‘kolēģis’, *poēta* ‘dzejnieks’, savukārt 2. deklinācijas pilsētu, zemju un koku nosaukumi ar galotni *-us* – piem., *Rhodus* ‘Roda’, *Aegyptus* ‘Ēģipte’, *ficus* ‘vīģe’ –, kā arī *humus* ‘zeme’ ir sieviešu dzimtē. Vēl daudzveidīgāka gramatiskās dzimtes aina vērojama 3. deklinācijas vārdiem. Taču precīzas zināšanas par vārda dzimti svarīgas ne tikai dažkārt konkrētai leksiskai nozīmei (sk. tālāk *bōs* piemēru), bet jo īpaši izpratnei par lietvārda lietojumu un tā attieksmēm un saskaņojumu ar citiem izteikuma elementiem.

Tādējādi lietvārdu atainojumam vārdnīcā kā būtiska nepieciešamā gramatiskā informācija ir gan norāde par vārdšķiru (SUBST/subst. – tā kā latīņu valodas vārdnīcās tradicionāli lietoti saīsinājumi (apzīmējot dzimti, skaitli, locījumus u. tml.) ar mazaiziem burtiem, šī tradīcija ievērota arī rakstā, sniedzot vārdnīcas šķirķļu piemērus), gan nominatīva un ģenitīva formas, gan norāde par dzimti (M, F, N):

- (1) **lingua, linguae** f (subst.) 1. ‘mēle’; *linguam exserere* ‘izbāzt mēli’ 2. ‘zemesmēle’ 3. ‘valoda; runa; runas dāvanas’; *linguae volucrum* ‘putnu čivināšana’
- (2) **liber, librī** m (subst.) 1. bot. ‘lūksne, krija’ 2. ‘aprakstīta lapa; grāmata; raksts, sacerējums; vēstule; rīkojums, pavēle; saraksts’
- (3) **nōmen, nōminis** n (subst.) 1. ‘vārds; nosaukums; apzīmējums’ [...] 2. ‘vārds (kā personas, tautas, zemes utt. pārstāvis)’; *n. vestrum* ‘jūs’; *legatos quod n. sanctum semper fuisset* ‘sūtņus, kas vienmēr bijuši neaizskarami’; *n. populi Romani* ‘Romas tauta’ [...] 3. ‘iegansts; iemesls’ [...]

Jāpiebilst, ka (kā vērojams piemēros), ņemot vērā garo patskaņu esamību latīņu valodā un dominējošo rakstības tradīciju to tomēr neatzīmēt tekstā, latīņu–latviešu vārdnīcā patskaņu garums atainots tikai šķirķļa galvā.

Lai lietotājam sniegtu skaidru informāciju par lietvārdu locīšanas paradigmu, iespējams, apsverama arī norāde par deklināciju, kas iepriekš 1955. gada vārdnīcā nav iekļauta (sal. Woodell 2008–2023; Mahoney 2002–2025).

Jāatzīmē, ka latīņu valodas vārdu krājuma vēsturiskās attīstības gaitā, kā arī daudzveidīgā lietojumā virknei lietvārdu locījumu paradigma ne vienmēr veidojusies homogēna. Ir lietvārdi, kuriem laika gaitā vai dažādu žanru un autoru tekstos lietotas paralēlas atsevišķu locījumu formas, vai arī – tieši otrādi – ir t. s. *nōmina dēfectīva*, kam nav pilna visu locījumu formu paradigma, un ir pavisam nelokāmi, vien ar atsevišķām formām lietoti lietvārdi, t. s. *nōmina indēclīnābilia* (plašāk sk. Zutis 1937, 54–69; Strads 2014, 30–48). Atbilstoši attiecīgo lietvārdu izpratnei vārdnīcā atspoguļojama šī gramatiskā informācija.

Tā, piem., lietvārdam *bōs* dažādu laiku un autoru tekstos vērojamas atšķirīgas formas gan daudzskaitļa ģenitīvā, gan arī datīvā un ablatīvā:

- (4) *bōs, bovis* mf (subst.) (gen. pl. *boum/ bovum/ bovom/ boverum*, dat. un abl. pl. *būbus/bōbus*) ‘vērsis; gov; liellops’; *bovi imponere clitellas* (prov.) ‘apseglot vērsi (dot kādam nepiemērotu uzdevumu)’

Turklāt lietvārds lietojams gan vīriešu dzimtē ar nozīmi ‘vērsis’, gan sieviešu dzimtē ar nozīmi ‘govs’, kas arī tiek norādīts šķirkļa gramatiskajā informācijā.

Tāpat paralēlas, atšķirīgas formas tiek lietotas arī lietvārdam *deus* gan vienskaitļa vokatīvā, gan daudzskaitļa nominatīvā, ģenitīvā, datīvā un ablatīvā:

- (5) *deus, deī* m (subst.), (voc. *dīve*, vēlāk *deus*; pl.: nom. *dī, dī, deī*; dat., abl. *dīs, dīs, deīs*; gen. *deōrum*, poēt. *deum*) ‘dievs, dievība (arī par dievēm)’; *ducente deo* ‘dieves vadībā’ (par Veneru); *audentes d. iuvat* ‘drošiem dievība palīdz’ (par Fortūnu); *di meliora duint = dent!* ‘Lai dievi pasargā!’; *di te ament!* ‘Lai dievi tevi svētī!’

Nōmina dēfectīva latīņu valodā ir, piem., *vīs*, bet *nōmina indēclīnābilia* – *fās, māne* un *dicis*. Lietvārdam *vīs* ‘spēks’ trūkst (nav lietota) vienskaitļa ģenitīva un datīva forma, savukārt *fās* ‘dievu nolēmums, (dievišķā) taisnība; likums’ lietojams tikai vienskaitļa nominatīvā un akuzatīvā; *māne* ‘agrs rīts’ lietojams nominatīvā, akuzatīvā un apstākļa vārda nozīmē, bet *dicis* lietojams vienīgi ģenitīvā, parasti atsevišķos izteicienos:

- (6) *fās* indecl. n (subst.) [for, fātum] 1. ‘dievu nolēmums; (dievišķā) taisnība, likums; dievu griba’; *contra ius fasque* ‘pret dievu un cilvēku likumiem’ 2. ‘dievu atļauta, pareiza rīcība; pienākums, paraža’; *f. est* ‘ir atļauts; ir pienākums’ 3. ‘liktenis’; *f. est* (ar inf. vai acc. c. inf.) ‘ir lemts’
- (7) *māne* indecl. n (abl. *mānī*) ‘agrs rīts’ *multo mane* ‘ļoti agri no rīta’
- (8) *dicis* gen. sg. [nom. *dix* < *dīcō* nelieto] tikai savienojumos: *dicis causā* (*gratiā*) ‘vārda pēc, izskata pēc, formāli’

Šie nelokāmie lietvārdi vārdnīcā nereti tiek atzīmēti ar norādi *indecl.*, tā pievēršot lietotāja uzmanību tam, ka citas locījumu formas vārdam netiek veidotas.

Daļai lietvārdu leksiskās nozīmes vai atsevišķu nozīmes nianšu attīstība saistīta ar gramatiskā skaitļa formām, īpaši nozīmei attīstoties, piem., daudzskaitļa formā. Arī šajā gadījumā vārda šķirklī ietverama attiecīga gramatiskā norāde. Piem., tikai

daudzskaitlī lietotam lietvārdam *littera* ir nozīme ‘vēstule’ vai ‘literatūra’, bet tikai daudzskaitlī izmantotam *castrum* ir nozīme ‘kara nometne’, kas plaši izmantots klasiskās latīņu prozas tekstos:

- (9) ***littera, litterae*** f (subst.) – 1. ‘(alfabēta) burts’; 2. (pl.) *litterae, litterarum* f ‘raksts, vēstule, dokuments, rīkojums, literatūra’
- (10) ***castrum, castrī*** n (subst.) 1. ‘nocietinājums, forts’; *Castrum Album* ‘Baltais forts (pilsētiņa Spānijā)’; 2. (pl.) ***castra, castrorum*** n ‘(kara) nometne’

Savukārt lietvārds *cervus*, pamatā apzīmējot labi zināmu meža dzīvnieku, t. i., briedi, daudzskaitļa formā var tikt lietots pārnēstā nozīmē, raksturojot noteiktu kara mākslas ierīci, atribūtu ienaidnieka atvairīšanai:

- (11) ***cervus, cervī*** m (subst.) 1. ‘briedis’; 2. (pl.) ***cervī*** ‘ragi (brieža ragiem līdzīgi, dakšveidīgi stumbri ienaidnieku atvairīšanai)’

Latīņu valodā, līdzīgi kā modernās valodās, ir arī lietvārdi, kas pastāv tikai daudzskaitļa formā (*pluralia tantum*). Šie lietvārdi lielākoties attiecas uz vienībām, kas dabiski eksistē kā pāri vai kā kolektīvas vienības. Tādi biežāk sastopami latīņu daudzskaitliņi ir, piem.:

- (12) ***moenia, moenium*** n (subst.) 1. ‘pilsētas mūri, nocietinājumi’; *Alpes moenia Italiae* ‘Alpi – Itālijas aizsargvalnis’; *m. navis* ‘kuģa sienas’ 2. ‘pilsēta; celtnes’; *Syracusarum m. ac portus* ‘Sirakūzu pilsēta un osta’ 3. ‘uzbērums’; *oppidum altissimis moeniis oppugnare* ‘uzbrukt pilsētai, taisot sevišķi augstu uzbērumu’
- (13) ***dīvītae, dīvītiarum*** f (subst.) (*dītiae*) [*dīves*] ‘bagātība, dārgumi’; *d. ingenii* ‘gara dāvanas’
- (14) ***tenebrae, tenebrarum*** f (subst.) 1. ‘tumsa (*noctis*)’ *primis tenebris* ‘krēslai metoties’; *tenebris* ‘naktī’; *t. infernae* ‘pazemes tumsība’ [...] 2. ‘tumša vieta’ *clausus in tenebris* ‘ieslodzīts cietumā’ 3. (pārn.) ‘nenozīmīgs stāvoklis’ *in tenebris iacere* ‘būt nenozīmīgam’ [...]

Lai arī šīm leksēmām atsevišķos gadījumos iespējamas arī kādas vienskaitļa formas (piem., SG NOM *tenebra*, SG ACC *dīvītiam*, sk. Dik *et al.* 2011–2024; Lewis, Short 1879; Georges 1913–1918) un latviešu valodā iespējama nozīme vienskaitlī, ņemot vērā dominējošo latīņu valodas lietojumu, daudzskaitliņi ierasti vārdnīcās tiek jau šķirkļa galvā norādīti daudzskaitļa formā, atsevišķos gadījumos elektroniskās vārdnīcās pievienojot skaidrojošu norādi par skaitļa formu (sk. Deiser *et al.* 2019–2025; Woodell 2008–2023).

Būtiski atzīmēt, ka latīņu valodā daļa lietvārdu veidojusies substantivēšanās rezultātā, visbiežāk no īpašības vārda. Substantivācija bija aktīvs process gan klasiskajā, gan postklasiskajā latīņu valodā. Tradicionāli vairumā drukāto vārdnīcu šie substantivējumi norādīti primārā vārda šķirkļa ietvarā, pievienojot atzīmi *subst.* (Lewis, Short 1879; Georges 1913–1918; Veitmane *et al.* 1955). Elektroniskas vārdnīcas strukturējuma iespējas piedāvā šo leksisko materiālu izkārtot pārskatāmāk un lietotājam uztveramāk. Lielā daļā elektronisko resursu substantivējumi nošķirti atsevišķi (piem., šķirkļu pārlūka kolonnā) un atrodamī kā patstāvīgi vārdi, dažkārt tālāk vārdnīcas lietotāju novirzot uz

primārā vārda, piem., attiecīgā īpašības vārda šķirkli (Dik *et al.* 2011–2024; Woodell 2008–2023; Deiser *et al.* 2019–2025).

Arī jaunajā latīņu–latviešu vārdnīcā substantivējumiem tiek veidoti atsevišķi šķirkļi, nošķirot, piem., *basilica*, *basilicum* un *basilicus* no īpašības vārda *basilicus*, *-a*, *-um*:

- (15) ***basilica, basilicae*** f (subst.) (gr. τὰ βασιλικά ‘valdnieka mītnes’) ‘bazilika (celtne tiesas sēdēm un tirdznieciskiem darījumiem)’
- (16) ***basilicum, basilicī*** n (subst.) ‘(burt.) valdnieces tērps, ļoti grezns sieviešu tērps’
- (17) ***basilicus, basilica, basilicum*** (adj., 1./2. dekl.) (gr.) ‘majestātisks; lielisks, krāšņs’
- (18) ***basilicus, basilicī*** m (subst.) (sc. *iactus*) ‘meistarīgs/ prasmīgs, valdnieka metiens (labākais metiens kauliņu spēlē)’

Tāpat substantivējums *pāgānus* nošķirams no attiecīgā īpašības vārda:

- (19) ***pāgānus, pāgāna, pāgānum*** (adj.) [*pāgus*] ‘lauku-, ciema-’
- (20) ***pāgānus, pāgānī*** m (subst.) [*pāgānus*] ‘zemnieks’

Visbeidzot lietvārdu aplūkojumā atzīmējami arī īpašvārdi. Latīņu valodā ir plašs klāsts kā latīņu cilmes, tā aizgūtu īpašvārdu, sevišķi no sengrieķu valodas, kas tradicionāli tiek iekļauti latīņu valodas vārdnīcās. Tiem norādāma jau minētā pamatinformācija – pilna nominatīva un ģenitīva forma, vārdsķira un dzimte. Aizgūtajiem īpašvārdiem pievienojama norāde par cilmi un pēc iespējas arī oriģinālvalodas forma nominatīvā un ģenitīvā, lai atbilstoši nodrošinātu to atveidi latviešu valodā maksimāli tuvu oriģinālvalodai un izvairītos no nepamatoti latinizētiem pārveidojumiem.

- (21) ***Aetolia, Aetoliae*** f (subst.) [Αἰτωλία, Αἰτωλίας ἡ] ‘Aitolija (novads Vidusgrieķijas rietumos)’
- (22) ***Oeneus, Oeneī (Oeneos)*** m (subst.) [Οἰνεύς, Οἰνέως ὁ] ‘Oinejs (mītisks valdnieks Aitolijas Kalidonā, Meleagra, Tīdeja un Dējaneiras tēvs)’

Sengrieķu īpašvārdi latīņu valodā ienākuši dažādi – vairāku gadsimtu ilgā laika posmā, dažādu prozas un dzejas žanru autoru izmantojumā. Līdz ar to ir gadījumi, kad sengrieķu īpašvārds tekstos funkcionē arī latinizētā variantā vai vairākos paralēlos variantos, tāpat sastopamas arī paralēlas locījumu formas (plašāk sk. Bērziņa 2023). Nepārblīvējot vārdnīcas sniegto informāciju, šīs paralēlās formas tomēr pēc iespējas iekļaujamas, sevišķi, ja tās sastopamas plaši lietotos klasiskās latīņu valodas tekstos. Tāpat vārdnīcā aktuāls būtu arī īpašvārda latinizētā vai jau stabili (tradicionāli) latviešu valodā lietotā varianta atveidojums:

- (23) ***Dēianeira, Dēianeirae*** f (subst.) / ***Dēianīra, Dēianīrae*** f (subst.) [Δηϊάνειρα, Δηϊάνειρας ἡ] ‘Dējaneira / Dējanīra (Aitolijas valdnieka Oineja meita, Hērakla sieva)’
- (24) ***Aenēās, Aenēae*** m (subst.) [Αἰνείας / Αἰνέας, Αἰνείου ὁ] (nom. arī ***Aenēa***, acc. ***Aenēān***, voc. ***Aenēā***) ‘Ainejs / Enejs (Anhīsa un Afrodītes dēls; Vergīlija eposa varonis)’

2.2. Īpašības vārds jeb adjektīvs

Plašajā latīņu valodas īpašības vārdu klāstā izšķirami trīs tipi:

- 1) Īpašības vārdi ar katrai dzimtei atšķirīgu vienskaitļa nominatīva formu jeb t. s. trīsgalotņu īpašības vārdi (M *-us* vai *-er*, F *-a*, N *-um*; M *-er*, F *-is*, N *-e*);
- 2) Īpašības vārdi ar divām vienskaitļa nominatīva formām – kopīgu jeb vienādu vīriešu un sieviešu dzimtē un atsevišķu formu nekatrai dzimtei – jeb t. s. divgalotņu īpašības vārdi (MF *-is*, N *-e*);
- 3) Īpašības vārdi ar vienu vienskaitļa nominatīva formu visās dzimtēs, t. s. viengalotnes jeb kopdzimtes adjektīvi (MFN *-x*; *-l*; *-r*; *-s*).

Vīriešu dzimtes īpašības vārdi ar vienskaitļa nominatīva galotnēm *-us* un *-er*, kā arī nekatras dzimtes īpašības vārdi ar galotni *-um* lokāmi pēc 2. deklinācijas, bet sieviešu dzimtes īpašības vārdi ar galotni *-a* – pēc 1. deklinācijas paradigmas. Visi pārējie lokāmi kā 3. deklinācijas *-i-* celmi (t. i., ABL SG *-ī*, NOM/ACC PL N *-ia*, GEN PL *-ium*). Latīņu valodā, lietojot īpašības vārdu izteikumā, arvien būtiska tā saskaņošana ar attiecīgo lietvārdu dzimtē, skaitlī un locījumā.

Lai vārdnīcas lietotājam sniegtu precīzu informāciju par īpašības vārda paradigmu, lietošanas un saskaņošanas iespējām, atbilstoši tipam īpašības vārdi vārdnīcā norādāmi ar visu dzimšu pilnām vienskaitļa nominatīva formām. Informācijai par locīšanas paradigmu noderīga norāde par adjektīva deklināciju:

- (25) ***magnus, magna, magnum*** (adj., 1./2. dekl.) (comp. *maior, maius*, gen. *maiōris*; superl. *maximus, maxima, maximum*) 1. ‘liels, plašs’; *mare magnum* ‘liela jūra’; *magna pecunia* L ‘daudz naudas, liela nauda’ [...] 2. ‘ilgs, garš’ [...] 3. ‘vecs (gados)’ [...] 4. ‘stiprs, spēcīgs’ [...] 5. ‘nozīmīgs, svarīgs, ievērojams’ [...]
- (26) ***celer, celeris, celere*** (adj., 3. dekl.) ‘ātrs, žigls, raits, nasks, veikls’

3. deklinācijas kopdzimtes adjektīviem šķirkļa pamatinformācijā ietverama arī vienskaitļa ģenitīva forma, jo tikai tā – līdzīgi 3. deklinācijas lietvārdiem – parāda pilnu vārda celmu, kas izmantojams tālākā deklinēšanā:

- (27) ***fēlix, fēlicis*** (adj., 3. dekl.) 1. ‘auglīgs; ražīgs’; 2. ‘laimīgs, aplaimots’
- (28) ***sapiēns, sapientis*** (adj., 3. dekl.) ‘saprātīgs’

Līdzīgi latviešu valodai īpašības vārdi latīņu valodā, apzīmējot personas vai priekšmeta īpašību, pazīmi, izsaka šo īpašību trīs salīdzināmās pakāpēs – pamata (*gradus positīvus*), pārākā (*gradus comparātīvus*) un vispārākā pakāpē (*gradus superlatīvus*). Vairumam adjektīvu salīdzināmo pakāpju, t. i., komparatīva un superlatīva formas tiek veidotas no pamata pakāpes formas pēc noteiktiem vispārējiem principiem (Zutis 1937, 70–73; Strads 2014, 57–59) un tādā gadījumā vārdnīcā netiek norādītas, ļaujoties, ka vārdnīcas lietotājs tās var izveidot pats. Tomēr latīņu valodā ir arī īpašības vārdi bez salīdzināmām pakāpēm (piem., *geminus, equester*) (Devine, Stephens 2013, 316), ar neregulāru salīdzināmo pakāpju formu sistēmu, proti, tikai atsevišķas pakāpes formām vai kādām īpatnībām to darināšanā (piem., *superus, ulter, ōcior, plūs*), kā arī formām, kas valodas attīstības gaitā veidojušās no dažādiem celmiem (piem., *magnus, parvus, bonus, malus*).

Nepilnas salīdzināmo pakāpju sistēmas gadījumā norādāmas attiecīgās formas, piem., *ōcior*, kas lietots tikai kā pārākās pakāpes forma ar vispārākās pakāpes formu *ōcissimus* (nav pamata pakāpes formas), vai *plūs*, kas lietota tikai kā nekatras dzimtes pārākās pakāpes forma (nav vīriešu un sieviešu dzimtes pārākās pakāpes formas, pamata pakāpē lietotas citas saknes formas no *multus*):

- (29) **ōcior, ōcīus** (adj. comp., superl. *ōcissimus, ōcissima, ōcissimum*) ‘ātrāks, žiglāks’
- (30) **plūs, plūris** n (adj. comp.< *multus*, superl. *plūrimus, plūrima, plūrimum*) (kā subst. pl. m, f *plūrēs, n plūra, ium* (arh. *ploerēs, ploera*) ‘vairāk’

Savukārt īpašības vārdiem ar neregulārām salīdzināmām pakāpēm gramatiskā informācija papildināma ar attiecīgajām pakāpju formām nominatīvā (sk. arī *magnus*), kā arī paralēli lietotu formu gadījumā – iekļaujamas tās:

- (31) **bonus, bona, bonum** (adj., 1./2. dekl.) (comp. *melior, melius*; superl. *optimus, optima, optimum / optumus, optuma, optumum*) 1. ‘labs, piemērots, derīgs, lietderīgs (*domus, oratio*)’; *bona dicta* ‘asprātības’ [..]

Kā vērojams jau *plūs* piemērā, arī adjektīviem vēl klasiskā perioda tekstos var tikt lietotas un tālab 1955. gada vārdnīcā dažkārt iekļautas senas, arhaiskas formas (Veitmane *et al.* 1955, 692). Daļa elektronisko vārdnīcu un resursu, ņemot vērā informācijas izvērsuma iespējas, plaši uzrāda adjektīviem šādas arhaiskas formas, kas lietotas nozīmīgos tekstos, piem., arī īpašības vārdam *bonus* – arhaiskās formas *duonus, duona, duonum* (Lewis, Short 1879; Gaffiot 2016; Dik *et al.* 2011–2024; Woodell 2008–2023). Iespējams, izvērtējot, kādiem īpašības vārdiem, cik plaši un kādos tekstos senās formas lietotas, to klāsts būtu papildināms arī elektroniskajā latīņu–latviešu vārdnīcā.

Savukārt gadījumos, kad no īpašības vārda (vai atsevišķas tā formas) darināti substantivējumi, tie, kā jau norādīts 2.1. nodaļā, uzrādāmi atsevišķos šķirķļos, un tiem pievienojamas norādes par vārdšķirvi un dzimti, bet daudzskaitlinieku gadījumā – arī par skaitli:

- (32) **bonum, bonī** n (subst.) [*bonus*] ‘labums; priekšrocība; labklājība [..]’
- (33) **bona, bonōrum** n (subst. pl.) [*bonum*] ‘manta, īpašums [..]’
- (34) **superī, superōrum** m (subst. pl.) [*superus*] ‘debesu dievi, [..] cilvēki zemes virsū [..]’

2.3. Skaitļa vārds jeb numerālis

Latīņu valodā izšķirami pamata (*cardinālia*), kārtas (*ordinālia*), sadalījuma (*distribūtīva*) un reizināmie (*multiplicātīva*) skaitļa vārdi. Visi kārtas skaitļa vārdi (izņemot *alter, altera, alterum* ‘otrais, otrā’ GEN SG *alterius* un DAT SG *alterī*) lokāmi kā 1. un 2. deklinācijas īpašības vārdi un līdzīgi tiem izteikumā saskaņojas ar lietvārdu dzimtē, skaitlī un locījumā. To atveide arī vārdnīcā ir identa 1./2. deklinācijas adjektīviem. Līdzīgi, gan tikai daudzskaitļa formās (daudzskaitlinieki!), kā 1. un 2. deklinācijas īpašības vārdi lokāmi, saskaņojami un vārdnīcā atspoguļojami no pamata skaitļa vārdiem

simtu apzīmējumi no *ducentī*, *ducentae*, *ducenta* ‘divi simti’ līdz *nōngentī*, *nōngentae*, *nōngenta* ‘deviņi simti’, kā arī sadalījuma skaitļa vārdi.

- (35) ***prīmus*, *prīma*, *prīmum*** (num. ord.) 1. ‘pirmais; priekšējais’[..] 2. ‘ievērojamākais, izcilākais, cienījamākais’
- (36) ***ducentī*, *ducentae*, *ducenta*** (num. card.) [duo, centum] ‘divi simti’
- (37) ***bīnī*, *bīnae*, *bīna*** (num. distr.), (gen. *binum* vai *binōrum*, *binārum*) [bis] 1. ‘pa divi’; *bis bina* ‘divreiz divi’ 2. (ar pl. tant.) ‘divi, abi’; *bina castra* ‘divas nometnes’ 3. ‘pāris’
- (38) ***ducēnī*, *ducēnae*, *ducēna*** (num. distr.) [ducenti] ‘pa divi simti’

No citiem pamata skaitļa vārdiem vēl lokāmi ir *ūnus*, *ūna*, *ūnum* ‘viens, viena’, *duo*, *duae*, *duo* ‘divi, divas’ ar katrai gramatiskai dzimtei atbilstošām formām, *trēs*, *tria* ‘trīs’ ar kopīgu/identu formu vīriešu un sieviešu dzimtē un atsevišķu formu nekatrai dzimtei (nominatīvā un akuzatīvā), kā arī *mīl(l)ia* ‘tūkstoši’ ar kopīgām/identām formām visām dzimtēm. Šiem skaitļa vārdiem, kas arī funkcionē kā adjektīvi, atsevišķos locījumos (piem., ģenitīvā, datīvā) tiek stabili lietotas specifiskas formas. Tāpat atsevišķiem no tiem nereti sastopamas klasiskos tekstos lietotas arhaiskas vai paralēlas locījumu formas. Tālab lietotāju precīzai izpratnei un nekļūdīgam lietojumam tās norādāmas vārdnīcā:

- (39) ***ūnus*, *ūna*, *ūnum*** (num. card.) (arh. *oinos*, *oina*, *oinum* / *oenus*, *oena*, *oenum* (gen. *ūnūs*, poēt. arī *ūnius* / *ūnī*; dat. *ūnī*)) ‘1. viens’; *u. ex duobus* ‘viens no diviem’ [..]
- (40) ***duo*, *duae*, *duo*** (num. card.) (gen. m, n *-ōrum/-um*; f *-ārum*) ‘divi/ divas, abi/abas’

Citiem – nelokāmiem – skaitļa vārdiem vārdnīcas šķirklī līdz ar vārdšķiras un numerāļa iedalījuma grupas informāciju (CARD, ORD) turpretim ietverama arī norāde par nelokāmību:

- (41) ***septem*** (num. card., indecl.) ‘septiņi’

Savukārt reizināmie skaitļa vārdi pēc savas būtības funkcionē kā adverbji (*semel* ‘vienreiz’, *bis* ‘divreiz’), un bieži tā arī tiek interpretēti un atzīmēti (*adv. num.* vai *adv.*) dažādās vārdnīcās un elektroniskos resursos (Lewis, Short 1879; Veitmane *et al.* 1955; Gaffiot 2016; Dik *et al.* 2011–2024; Woodell 2008–2023). Tas arī savā ziņā rāda, ka, runājot par skaitļa vārdiem, aktuāla ir ne tikai substantivācija (piem., *prīma*, *prīmōrum* n ‘sākums’, *septem* ‘septiņi gudrie’), bet arī adverbācija, skaitļa vārdu formām pārejot apstākļa vārdos (Skujiņa 2007, 17). Līdzīgi kā lietvārdu un īpašības vārdu gadījumā, arī šie substantivējumi un adverbējumi nošķirami atsevišķā šķirklī:

- (42) ***prīmō*** (adv.) [prīmus] ‘sākumā, vispirms, pirmkārt’
- (43) ***prīmum*** (adv.) [prīmus] ‘pirmoreiz, vispirms, pirmkārt’

Tādējādi arī skaitļa vārdu raksturojumā bez pamatinformācijas nereti papildus nepieciešama precīzāka gramatiskā informācija un precizējama vārdnīcas struktūra, semantiskās attīstības procesos stabili izveidojušās un lietotās leksēmas uzrādot atsevišķi.

Secinājumi

Elektroniska vārdnīca piedāvā iespējas veidot un strukturēt šķirkļu informāciju plaši un dziļi; tās veidotāju uzdevums ir atlasīt un komplektēt objektīvi nepieciešamo informāciju.

Pieejamo latīņu valodas elektronisko vārdnīcu apskats liecina, ka šķirkļu informācijas un potenciāli svarīgās papildinformācijas (tostarp – gramatiskās) piedāvājums un izvietojums tajās ir atšķirīgs atkarībā no vārdnīcas mērķa un iecerētās auditorijas.

Izsmeljoši uzrādīti gramatiskie parametri nodrošina mērķauditorijai – gan latīņu valodas speciālistiem, gan tiem, kuri to tikai vēl apgūst, gan arī tiem, kuri vārdnīcā meklē atsevišķu vārdu, nepārzinot dziļāk latīņu valodas struktūru, – pilnvērtīgu nepieciešamo informāciju ne vien par vārda nozīmi, bet arī par tā gramatiskajām kategorijām. Tā ir būtiska latīņu vārdformas pareizai izpratnei un interpretācijai attiecīgā tekstvidē.

Raksta izklāstā parādīts, ka latīņu valodas nomenu gramatiskie parametri raksturo konkrētas vārdformas variantu un tās lietojumu kontekstos. Elektroniskās vārdnīcas materiāla izveidē tas liek izvērtēt, kā lietotājam noderīgo informāciju ir vērts paplašināt, piem., veidojot atsevišķu šķirkli substantīvētām leksēmām, lokāmiem nomeniem pievienojot saites uz pilnām locījumu paradigmām u. c.

Atšķirībā no drukātā varianta elektroniskā vārdnīca ir neierobežota informācijas apjomā un izkārtojumā, kas ļauj tai būt krietni palīdzīgākai lietotājam.

Saīsinājumi

ABL/ abl.	ablatīvs
ACC/ acc.	akuzatīvs
acc. c. inf.	konstrukcija „akuzatīvs ar nenoteiksmi”
ADJ/ adj.	īpašības vārds
arh.	arhaisks, sens vārds
bot.	botānikā lietots
burt.	burtiski
CARD/card.	pamata skaitļa vārds
comp.	pārākā pakāpe
DAT/ dat.	datīvs
dekl.	deklinācija
DISTR/distr.	sadalījuma skaitļa vārds
F/f	sieviešu dzimte
GEN/ gen.	ģenitīvs
gr.	grieķu valoda
indecl.	nelokāms
inf.	nenoteiksme
jur.	juridiskos tekstos lietots, juridiskā nozīmē
M/ m	vīriešu dzimte
N/ n	nekatrā dzimte

NOM/ nom.	nominatīvs
NUM/num.	skaitļa vārds
ORD/ord.	kārtas skaitļa vārds
PL/ pl.	daudzskaitlis
pl. tant.	<i>pluralia tantum</i> , daudzskaitlinieks
pārn.	pārnestā nozīmē
poēt.	poētiski, dzejā
prov.	<i>proverbium</i> , sakāmvārds
sc	<i>scilicet</i> , proti
SG/ sg.	vienskaitlis
SUBST/subst.	lietvārds
superl.	vispārākā pakāpe
VOC/ voc.	vokatīvs

Literatūra

- Ashdowne, Richard, Howlett, David, Latham, Ronald (eds.). 2018. *Dictionary of Medieval Latin from British Sources*. Oxford: Oxford University Press. Pieejams: <https://www.dmlbs.ox.ac.uk/web/online.html>
- Bērziņa, Gita. 2023. Grieķu īpašvārdi un to atvasinājumi latīņu valodā (Latīņu – latviešu vārdnīcas materiāls). *Valoda: nozīme un forma*. 14, 7–21. <https://doi.org/10.22364/vnf.14.01>
- Bērziņa, Gita, Rūmniece, Ilze. 2022. *Nomina declinare et verba in primis pueri sciunt*: labas valodas pamati antīko teorētiku skatījumā. *Valoda: nozīme un forma*. 13, 35–47. <https://doi.org/10.22364/vnf.13.03>
- Crane, Gregory (ed.). 1987–2025. *Perseus Digital Library*. Medford, Massachusetts: Tufts University. Pieejams: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059>
- Deiser, Nikolaus *et al.* 2019–2025. *LateinLex* (Digitale Lern- und Trainingsplattform für Latein: Wörterbuch / Lexikon, Bibliotheca Latina, Tabellarium etc.). München: Ludwig-Maximilians-Universität München. Pieejams: <https://www.lateinlex.de/>
- Denecker, Tim *et al.* 2024. *The Database of Latin Dictionaries* (The Database Cluster *Brepols Latin Complete*). Turnhout: Brepols Publishers. Pieejams: <https://www.brepols.net/series/DLD-O>
- Devine, Andrew M., Stephens, Laurence D. 2013. *Semantics for Latin*. Oxford: Oxford University Press.
- Dik, Helma *et al.* 2011–2024. *Logeion* (Greek and Latin resources platform). Chicago: University of Chicago. Pieejams: <https://logeion.uchicago.edu>
- Gaffiot, Félix. 2016. *Dictionnaire Latin Français* (Corrected and expanded version of 1934 edition). Cluj-Napoca: Classical Studies. Pieejams: <https://gaffiot.fr/>
- Gariel, Alphonse. 1928. *Dictionnaire Latin–Français*, Paris: Hatier.
- Georges, Karl Ernst. 1913–1918. *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung (Aus den Quellen zusammengetragen und mit besonderer Bezugnahme auf Synonymik und Antiquitäten unter Berücksichtigung der besten Hilfsmittel ausgearbeitet. Unveränderter Nachdruck der achten verbesserten und

- vermehrten Auflage, von Heinrich Georges, 2 Bände. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998). Pieejams: <http://www.zeno.org/Georges-1913/L/Faksimiles>
- Härma, Anton. 1955. *Ladina keele õpik*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kleis, Richard, Torpats, Ülo, Gross, Lalla, Freymann, Heinrich. 1986. *Ladina-estii sõnaraamat. Glossarium Latino-Estonicum*. Tallinn: Valgus.
- Kuzavinis, Kazimieras. 2007. *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas. Dictionarium Latino-Lituanicum*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Law, Vivien. 2003. *The History of Linguistics in Europe: From Plato to 1600*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewis, Charlton T. 1890. *An Elementary Latin Dictionary*. New York, Cincinnati, Chicago: American Book Company.
- Lewis, Charlton T., Short, Charles. 1879. *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Mahoney, Kevin D. 2002–2025. *Latdict. Latin Dictionary and Grammar Resources*. [b.v.]: Kevin D. Mahoney. Pieejams: <https://latin-dictionary.net/>
- Nesi, Hilary. 2009. Dictionaries in electronic form. *The Oxford History of English Lexicography*. Cowie, Anthony Paul (ed.). Oxford: Oxford University Press, 458–478.
- Olivetti, Enrico. 2003–2025. *Online Latin Dictionary Olivetti*. Candaba: Olivetti Media Communication. Pieejams: <https://www.online-latin-dictionary.com>
- Paavel, Sven-O., Volt, Ivo. 1999–2010. *Ladina-estii sõnastik*. Tartu: University of Tartu. Pieejams: <https://antiik.ut.ee/dict/>
- Rapa, Sanda. 2022. Vārdnīcas digitālā struktūra. *Letonica* 47, 298–308. <http://doi.org/10.35539/LTNC.2022.0047.S.R.298.311>
- Schrickx, Josine et al. 2025. *Thesaurus Linguae Latinae*. München: Bayerische Akademie der Wissenschaften. Pieejams: <https://thesaurus.badw.de/en/tll-digital/tll-open-access.html>; arī <https://tll.degruyter.com/>
- Sirvydas, Konstantinas. 1642. *Dictionarium trium linguarum*. Vilnius: Academia Vilnensis.
- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Spektors, Andrejs et al. 2025. *Tēzaurus.lv, 2025, Vasaras versija*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/132>
- Strads, Māris. 2014. *Lingua Latina*. Rīga: Jumava.
- Strockis, Mindaugas et al. 2008–2017. *Thesaurus Latino-Lituanicus*. Vilnius: Vilnius University. Pieejams: <http://www.thesaurus.flf.vu.lt/tezauros/pagalba>
- Veitmane, Klāra et al. 1955. *Latiņu – latviešu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Voňnov, Mikhail et al. 2021–2025. *Latinsko-bŭlgarski rechnik*. Sofia: Sofia University St. Kliment Ohridski. Pieejams: <https://latino.epistone.net/index>
- Woodell, Keith Alexander. 2008–2023. *Numen – the Latin Lexicon*. [b.v.]: Keith Alexander Woodell. Pieejams: <https://latinlexicon.org/>
- Zutis, Konstantīns. 1937. *Latīņu gramatika. I. Fonētika un morfoloģija*. Rīga: Zemnieka domas.

Summary

This study is undertaken within the framework of the Department of European Languages, Faculty of Humanities, University of Latvia, and contributes to the development of the basic structure of the first Latin–Latvian electronic dictionary. The aim of the article is to explore and assess both the quality and quantity of the grammatical information required for the representation of nominals in the electronic dictionary. The analysis is based on a comparative examination

of existing Latin electronic dictionaries, as well as a systematic review of the grammatical categories and defining features of Latin nominals. The primary function of a Latin dictionary is not to furnish exhaustive grammatical information for each entry; however, it must provide a sufficient degree of grammatical and semantic data – particularly with regard to essential grammatical categories – to enable accurate understanding of a word’s inflectional behaviour, lexical meaning, syntactic function, and contextual usage. Latin nominals – nouns, adjectives, and numerals – are characterized by a shared set of grammatical categories, including gender, number, and inflectional morphology, and by revealing them, basic information is provided for each word. For example, in the representation of nouns, an indication of word class, gender, nominative and genitive forms is essential for understanding their usage, inflection, attitudes, and coordination with other elements of the utterance. A declension indication could potentially also be included. Similarly, in the case of adjectives and numerals.

However, throughout the historical development of Latin vocabulary and its varied usage, the grammatical paradigms (such as inflection, number, comparative degree etc.) of many nominals have not always been complete or homogeneous. There are nominals for which, over time or in texts of different genres and authors, parallel forms (individual inflections, comparative degrees) have been used, including archaic forms in important texts of the classical period. Some words are represented only by incomplete paradigms, individual forms, or specific forms with particular meanings. While it is important not to overload the grammatical information, these details should still be included in the dictionary for clear understanding but always evaluating their scope and usefulness. Additionally, nominals are often closely linked through processes of semantic development (e.g., substantivized or adverbialized words) and these relationships should also be reflected in the dictionary.

Keywords: Latin; electronic dictionary; nominal; grammatical categories; entry information.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Hibrīdsalikteņi un daļējie kalki¹

Hybrid compound words and loanblends

Anita Butāne

Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: *anita.butane@lu.lv*

Rakstā uzmanība pievērsta kontaktlingvistikā un vārddarināšanā aktuālam jēdzienam, t. i., hibrīdvārdiem, konkrētāk – hibrīdsalikteņiem. Cenšoties atsegt hibrīdsalikteņu būtību, analizēta to komponentu cilme un arī pašu hibrīdsalikteņu cilmes valoda. Skatīta arī to saistība ar daļējiem kalkiem, lai rosinātu darinājumu analīzē biežāk aplūkot arī citvalodu ekvivalentus, kas nereti norāda uz analogiju vārddarināšanas modeļa ziņā.

No ekscerpētajiem latviešu valodas hibrīdsalikteņiem plašāk aprakstīti salikteņi ar latviskas cilmes pirmo komponentu *vied-* un salikteņi ar latīniskas cilmes pirmo komponentu *avio-*. Piemēru ekscerpēšanai galvenokārt izmantotas vispārlietojamās latviešu valodas elektroniskās vārdnīcas (Spektors 2025, Zuicena 2025), „Līdzsvarotais mūsdienai latviešu valodas tekstu korpus LVK2022”, terminu datubāzes (LNTP, *IATE*, *AkadTerm*), kā arī topošā „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze”. Etimoloģiskajām norādēm izmantotas svešvārdu, neoklasisko vārddaļu un etimoloģijas vārdnīcas (Skujiņa 1999a, Baldunčiks 2007, Cresswell 2021).

Atslēgvārdi: hibrīdvārdi; hibrīdsalikteņi; salikteņu komponenti; daļējie kalki; neoklasiskās vārddaļas.

Hibrīdvārdu un kalku aplūkojumā neizbēgami jārunā par savējo un svešo – par dažādvalodu cilmes (vairāku svešu valodu vai svešas valodas un savas valodas) vārddaļu kombinēšanos, kā arī par svešiem paraugiem jeb modeļiem un varbūtību, ka savējais un svešais ne vienmēr ir tik viegli nošķirams.

Vēsturiski valodu kontaktu pētniecībā vieglāk bijis atzīt veselu vārdu aizgūšanu (Oksaar 1996, 2), savukārt ar strukturālu elementu un modeļu aizgūstamības atzīšanu bijis sarežģītāk, jo tā tikusi saistīta ar t. s. jaukto valodu rašanos. Valodu kontaktu pētnieks Hugo Šuharts (*Hugo Schuchardt*, 1884, 5) 19. gs. 80. gados rakstījis, ka ar

---

¹ Publikācija izstrādāta Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze (LVMVMD)” (Nr. lzp-2022/1-0013).

lielākām tiesībām nekā tās bijušas, apgalvojot, ka *jauktas* valodas (*Mischsprachen*) nepastāv, varētu teikt, ka nav tādas valodas, ko valodu *sajaukšanās* nekādā ziņā nebūtu skārusi. Aizguvumu kontekstā te, protams, jārunā nevis par atsevišķu valodu saplūšanu, bet gan valodas elementu pārņemšanu no vienas valodas citā un to aktualizēšanu (Haugen 1950, 210–211).

Hibrīdvārdi valodniecībā definēti kā vārdi, kas darināti no dažādvalodu cilmes elementiem (Skujiņa 2007, 141; Crystal 2008, 232). Atkarībā no izmantotajiem vārdarināšanas paņēmieniem un līdzekļiem nošķirami hibrīdatvasinājumi un hibrīdsalikteņi (Skujiņa 2007, 141). Šajā rakstā uzmanība pievērsta hibrīdsalikteņiem, t. i., vārdiem, kuri darināti, apvienojot vismaz divus patstāvīgus dažādvalodu cilmes vārdus vai to celmus.

„Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” kā zīmīgi hibrīdsalikteņu piemēri minēti vārdi *aerokamanas*, *ludotēka* un *luksofors* (Skujiņa 2007, 141), kuru darināšanā izmantotas neoklasiskās vārddaļas, sk. (1)–(3) piemērus:

- (1) *aerokamanas* (< gr. *aēr* ‘gaiss’ un latv. *kamanas*)
- (2) *ludotēka* (< lat. *lūdus* ‘spēle’ un gr. *thēkē* ‘glabātava’)
- (3) *luksofors* (< lat. *lux* ‘gaisma’ un gr. *phoros* ‘nesošs, nesējs’)

Aplūkojot abus pēdējos hibrīdvārdu piemērus, kuros ir tikai neoklasiskās vārddaļas, rodas jautājums, vai attiecīgie darinājumi sākotnēji radušies latviešu vai kādā citā valodā.

Salikteņa *ludotēka* (2) gadījumā konstatējams, ka attiecīgs darinājums sastopams arī citās valodās, piem., franču, spāņu, angļu un vācu valodā (fr. *ludothèque*, sp. *ludoteca*, a. *ludoteca*, v. *Ludothek*). Līdz ar to norāde, ka tas ir latviešu valodā darināts vārds (Skujiņa 1999b, 4; Skujiņa 2002, 96), tomēr rada šaubas. Šķiet, ka drīzāk tomēr var runāt par identisku leksisko aizguvumu jeb identismu (līdzīgi kā, piem., grieķiskas cilmes vārdu *bibliotēka* un *fonotēka* gadījumā), bet tas gan nemaina faktu, ka vārds *ludotēka* (2) atzīstams par hibrīdsalikteni, jo tajā apvienotas dažādvalodu cilmes, t. i., latīņu un grieķu cilmes, vārddaļas.

Kā līdzīgu piemēru var minēt hibrīdsalikteni *televīzija* (4), kurš aizgūts vairākās valodās, bet kuram neoklasisko vārddaļu sākotnējais apvienojums tiek saistīts ar citu (šajā gadījumā – angļu) valodu.

- (4) *televīzija* (< a. *television* < gr. *tēle* ‘tālumā, tālu’ un lat. *visio* ‘redzēšana’); sal., piem., ar fr. *télévision*, it. *televisione*, liet. *televīzija*

Hibrīdsaliktenim *luksofors* (3), ko pēc līdzības ar vārdu *semafors* 70. gados iniciējusi lietot Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija vārdkopu *gaismas signālaparāts* un *gaismas signālierīce* aizstāšanai (Skujiņa 1970, 4), identisku ekvivalentu citās valodās nav izdevies konstatēt. Zināma līdzība vien redzama ar krievu (5) un lietuviešu (6) ekvivalentiem, bet tiem pirmajā komponentā ir pašcilmes vārds/celms ar nozīmi ‘gaisma’.

- (5) kr. *svetofor* (< kr. *svet* ‘gaisma’ un gr. *phoros* ‘nesošs, nesējs’)
- (6) liet. *šviesoforas* (< liet. *šviesa* ‘gaisma’ un gr. *phoros* ‘nesošs, nesējs’)

Tātad vārda *ludotēka* (2) gadījumā, visticamāk, jārunā par citā valodā darinātu hibrīdsalikteni, kas savu hibrīdvārda statusu nezaudē arī aizguvējvalodās; savukārt vārds *luksofors* (3) acīmredzot pārstāv tieši latviešu valodā darinātus hibrīdsalikteņus.

Konkrētu valodu pētījumos īpaši aktuāli, protams, ir hibrīdvārdi, kuros svešcilmes, tostarp neoklasiskie, elementi kombinējas ar pašcilmes elementiem, un tādi analizēti vairākos pētījumos (piem., Skujiņa 2002, 101–104; Inčiuraitė-Noreikienė 2015, 2022; Deksnė 2023).

Kā latviešu valodas piemērus ar pašcilmes elementiem var minēt hibrīdsalikteņus, kuriem otrajā komponentā ir latviskas cilmes vārds, bet pirmajā – latīniskas cilmes vārddaļa *avio-* (7), kas atgādina par putnu un to spārnu nozīmi lidaparātu izgudrošanas un konstruēšanas vēsturē.

- (7) *avioceļojums, aviodrošība, aviodzinējs, aviokrava, aviopārvadājumi, aviorūpnīca, aviosabiedrība, aviosatikme, aviosēja* (< lat. *avis* ‘putns’ un latv. *ceļojums, drošība, dzinējs, krava, pārvadājumi, rūpnīca, sabiedrība, satiksme, sēja*)

Tie nostājas līdzās hibrīdsalikteņiem, kuros sveša cilme ir arī otrajam komponentam, sk. (8) piemērus:

- (8) *avioakustika* (< lat. *avio* ‘putns’ un gr. *akoustikos* ‘dzirdes’)
aviokruīzs (< lat. *avio* ‘putns’ un a. *cruise* ‘izklaides brauciens ar kuģi’)
aviokompānija (< lat. *avio* ‘putns’ un fr. *compagnie* ‘draudzība, sabiedrība’)
avioreiss (< lat. *avio* ‘putns’ un v. *Reise* ‘ceļojums’)

Zīmīgi, ka arī paši termini *hibrīdvārds, hibrīdatvasinājums* un *hibrīdsaliktenis* pēc komponentu cilmes ir hibrīdvārdi, kuros latviskas cilmes otrajam komponentam pievienots latīniskas cilmes pirmais komponents. Minētie hibrīdtermini piepulcējas citiem pēc vārddarināšanas modeļa līdzīgiem latviešu valodas salikteņiem ar pirmo komponentu *hibrīd-*, sk. (9) piemērus:

- (9) *hibrīdvārds, hibrīdatvasinājums, hibrīdsaliktenis* (< lat. *hibrida* ‘jauktenis’ un latv. *vārds, atvasinājums, saliktenis*); *hibrīdaizdevums, hibrīdaugs, hibrīddarbs, hibrīddrauds, hibrīdkarš, hibrīdmākonis, hibrīdsēkla* (< lat. *hibrida* ‘jauktenis’ un latv. *aizdevums, augs, darbs, drauds, karš, mākonis, sēkla*)

Analizējot hibrīdvārdus, šķiet nozīmīgi paralēli skatīt arī to saistību ar daļējiem vārddarināšanas kalkiem, kas latviešu valodā pagaidām ir samērā maz pētīti (piem., Baldunčiks 2014, 30, 45–46; Butāne 2014, 10–11, 2024, 413). Arī daļējo salikteņkalku gadījumā tiek izmantoti dažādvalodu cilmes komponenti, jo kāds no svešcilmes komponentiem tiek pārņemts, kāds – aizstāts ar pašcilmes komponentu (Haugen 1950, 215), bet būtiskais, kas tos nošķir no citiem hibrīdsalikteņiem, ir tas, ka kalku gadījumā teorētiski tiek runāts par aizgūšanu un citvalodas parauga izmantošanu, nevis par patstāvīgiem darinājumiem, kuriem izmantoti vairāku svešu valodu vai svešas valodas un savas valodas elementi. Piem., vārds *sīkfails* (10) ir hibrīdsaliktenis ar pirmo latviskas cilmes komponentu un otro angliskas cilmes komponentu:

- (10) *sīkfails* (< latv. *sīks* un a. *file* ‘kartotēka, datne’)

Terminu datubāzēs fiksētie citvalodu ekvivalenti neliecina par kāda sveša parauga ietekmi – sal. a. *cookie*, fr. *cookie*, *témoin de connexion*, v. *Cookie*.

Arī saliktenis *viedfails* (11) uzlūkojams par hibrīdsalikteni ar pirmo latviskas cilmes komponentu un otro angļiskas cilmes komponentu, bet šajā gadījumā var runāt arī par daļējo saliktenkalku, jo skaidri saskatāma līdzība ar attiecīgo ekvivalentu angļu valodā, kas gan izteikts ar vārdkopu:

(11) *viedfails* (< latv. *vieds* un a. *file* ‘kartotēka, datne’), sal. ar a. *smart file*

Salikteni ar pirmo komponentu *vied-* šķiet īpaši zīmīgi, jo attiecīgais vārddarināšanas modelis pēdējā laikā sevišķi aktivizējies gan terminoloģijā, gan vispārlietojamā valodā neatkarīgi no otrā komponenta cilmes. „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” 8. sējumā, kas iznācis 1996. gadā, iekļauts īpašības vārds *vieds*, arī atvasinājumi *vieddīgs*, *viedīgums*, *viedība*, *viedums*, bet nav neviena salikteņa ar komponentu *vied-*. Elektroniskajā „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” (sk. <https://mlvv.tezaurs.lv/>), kas izstrādāta laikposmā no 2003. gada, jau ietverti salikteni *viedbiļete*, *viedierīce*, *viedkarte*, *viedtālrunis*. Aplūkotajās terminu datubāzēs, t. i., Latvijas Nacionālajā terminoloģijas portālā (pieejams: <https://termini.gov.lv/>), Eiropas Savienības terminoloģijas datubāzē „IATE” (pieejams: <https://iate.europa.eu/>) un Akadēmiskajā terminu datubāzē „AkadTerm” (pieejams: <https://www.akadterm.lv/term.php>), salikteni ar *vied-* pārstāvēti diezgan plaši: *viedbrilles*, *vieddarbs*, *viedpulkstenis*, *viedrunis*, *viedsaite*, *viedtīkls*, *viedlīgums*, *viedlauksaimniecība* un daudzi citi. Turklāt, kā liecina „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus LVK2022” (pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/84>) un topošā „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze” (plašāk sk. <https://www.dlmdm.lu.lv/>), pēc attiecīga modeļa darināti arī daudzi citi salikteni, piem., *viedapgērbis*, *vieddomas*, *viedrade*, *viedpircējs*, *viedpudele*, *viedvalsts*. Lielais vairums no tiem nav izmantojami kā hibrīdsalikteņu piemēri, jo latviska cilme ir arī otrajam komponentam, bet tie vispārēji raksturo attiecīgā vārddarināšanas modeļa aktualizēšanos.

Papildinot hibrīdsalikteņu klāstu, līdzās iepriekš minētajam hibrīdsaliktenim *viedfails* (11) var minēt arī citus, kurus, ņemot vērā to angļu valodas ekvivalentus, var dēvēt arī par daļējiem kalkiem, sk. (12) piemērus:

(12) *viedsensors* (< latv. *vieds* un a. *sensor* ‘uztvērējs’), sal. ar a. *smart sensor*
viedtags (< latv. *vieds* un a. *tag* ‘piestiprināts gabals, birka’), sal. ar a. *smart tag*

Daļējo kalku konstatēšanā un nošķiršanā no pārējiem hibrīdvārdiem būtiska ir citvalodu ekvivalentu apzināšana, kas ļauj attiecīgās valodas vienības analizēt kā kalkus, pat ja neapstrīdami pierādīt kalkošanas faktu un attiecīgus darinājumus skaidri nošķirt no patstāvīgi darinātiem vārdiem nereti ir grūti (Panocová 2015, 88).

Analizējot iepriekš aplūkotos salikteņus ar pirmo latīniskas cilmes komponentu *avio-* (sk. (7) un (8)), konstatējams, ka no tuvākajām kontaktvalodām lielāka līdzība visbiežāk saskatāma ar krievu valodas ekvivalentiem, jo angļu valodā kā pirmais komponents attiecīgajos salikteņos vai vārdkopās parasti ir *air* ‘gaiss’, savukārt vācu valodā ir *Luft* ‘gaiss’ vai *Flug* ‘lidojums’: sal., piem., latv. *aviosatiksmē* un kr. *aviasoobšeniye*, a. *air traffic*, v. *Luftverkehr*, *Flugverkehr*.

Arī hibrīdsalikteņa *aerokamanas* (1) līdzība ar kr. *aerosani* un v. *Aeroschlitten* ļauj to skatīt kā kalku, lai gan var arī pieņemt, ka visās valodās neatkarīgi citai no citas hibrīdsalikteņa darināšanā izmantots pašcilmes vārds, kam pievienota neoklasiskā vārddaļa *aero-*.

Secinājumi

Gan hibrīdsalikteņu, gan salikteņkalku būtiska pazīme ir to dažādvalodu cilmes komponenti, no kuriem vismaz kāds ir svešcilmes komponents. Līdz ar to, analizējot hibrīdsalikteņus, noderīgi ir aplūkot arī attiecīgos citvalodu ekvivalentus, jo tādējādi hibrīdvārdu kopumā skaidrāk iezīmējas vārdi, kuri, visticamāk, aizgūti kā identismi vai kuriem saskatāms citvalodas paraugs. Īpaši tas attiecināms uz latviešu terminoloģiju, jo jaunu terminu ieviešanas brīdī aktuālie jēdzieni citā(-ās) valodā(-ās) visbiežāk jau ir nosaukti.

Aplūkotie hibrīdsalikteņu piemēri liecina, ka kombinēto komponentu cilme var būt ļoti dažāda, piem., latīņu cilmes vārddaļas var apvienoties ar grieķu cilmes vārddaļām, kā arī ar angļu, franču, vācu un latviešu valodas vārddaļām/vārdiem. Nozīmīga loma noteikti ir konkrētiem salikteņu komponentiem, kuri aktualizējas kādā laikposmā un kuriem attiecīgi tiek pievienoti citi dažādas cilmes komponenti.

Aizgūto elementu svešuma atpazīšana atkarībā no to senuma un asimilēšanās pakāpes valodnieku un valodas lietotāju, tostarp jaunvārdu darinātāju, vidū noteikti var atšķirties, bet jebkurā gadījumā, lai vārdu darināšanā veiksmīgi izmantotu svešcilmes elementus, ir labi jāpārzina to nozīme.

Saīsinājumi

a.	angļu
fr.	franču
gr.	grieķu
it.	itāļu
kr.	krievu
lat.	latīņu
latv.	latviešu
liet.	lietuviešu
sp.	spāņu
v.	vācu

Avoti

- Akadēmiskā terminu datubāze (AkadTerm)*. Pieejams: <https://www.akadterm.lv/term.php>
 Baldunčiks, Juris (red.). 2007. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava.
 Blinkena, Aina (red.) 1996. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8. Rīga: Zinātne.
 Cresswell, Julia (ed.). 2021. *Oxford Dictionary of Word Origins*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press.

- Interactive Terminology for Europe (IATE)*. Pieejams: <https://iate.europa.eu>
- Kalnača, Andra (vad.). 2023. Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze. *Latvijas Universitāte*. Pieejams: <https://www.dlmdm.lu.lv/>
- Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls (LNTP)*. Pieejams: <https://termini.gov.lv>
- Levāne-Petrova, Kristīne, Darģis, Roberts, Pokratniece, Kristīne, Lasmanis, Vilnis Jānis. 2022. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss (LVK2022)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/84>
- Skujiņa, Valentīna. 1970. Vai tā neskan labāk? *Padomju Jaunatne*. Nr. 143, 25.07.1970., 4.
- Skujiņa, Valentīna. 1999a. *Latīņu un grieķu cilmes vārddaļu vārdnīca*. Rīga: Kamene.
- Skujiņa, Valentīna. 1999b. Valodai Latvijā un pasaulē. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 225, 4.
- Spektors, Andrejs *et al.* 2025. *Tēzaurus.lv, 2025, ziemas laidieni*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/119>
- Zuicena, Ieva *et al.* 2025. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca, 2025, rudens versija*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/138>

Literatūra

- Baldunčiks, Juris. 2014. Kalki un puskalki latviešu valodā: interpretācijas un inventarizācijas jautājums. *Res Latvienses*. III, 26–52. <https://doi.org/10.22364/lr.3>
- Butāne, Anita. 2014. Vārddarināšanas kalku paveidi un to norobežošanas kritēriji. *Valoda: nozīme un forma*. 4, 7–13. <https://doi.org/10.22364/vnf.4>
- Butāne, Anita 2024. Aizgūšana. *Terminoloģija: teorija, vēsture, prakse*. Balčiņš, Māris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 398–416. <https://doi.org/10.22364/ttvp.24>
- Crystal, David. 2008. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 6th ed. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Deksne, Daiga. 2023. Neoklasiskās vārddaļas *ultra-*, *mega-*, *hiper-* un *super-* un adjektīvu darināšanas modeļi latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 14, 33–41. <https://doi.org/10.22364/vnf.14.03>
- Haugen, Einar. 1950. The analysis of linguistic borrowing. *Language*. 26 (2), 210–231.
- Inčiuraitē-Noreikienē, Lina. 2015. Lietuvių kalbos dūriniai su neoklasikiniais dėmenimis. *Baltistica*. L(2), 245–259. <https://doi.org/10.15388/Baltistica.50.2.2238>
- Inčiuraitē-Noreikienē, Lina. 2022. Hibridinių vedinių ir skolinių konkurencija. *Baltistica*. LVII(1), 149–174. <https://doi.org/10.15388/Baltistica.57.1.2472>
- Oksaar, Els. 1996. The history of contact linguistics as a discipline. *Kontaktlinguistik/contact linguistics/linguistique de contact: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung/An International Handbook of Contemporary Research/manuel international des recherches contemporaines*. Goebel, Hans *et al.* (eds.). Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1–12.
- Panocová, Renáta. 2015. *Categories of Word Formation and Borrowing: An Onomasiological Account of Neoclassical Formations*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Schuchardt, Hugo. 1884. *Slawo-deutsches und Slawo-italienisches*. Graz: Leuschner & Lubensky.
- Skujiņa, Valentīna. 2002. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. 2. izd. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.

Summary

When analysing hybrid words and loanblends (semi-calques), we must talk about native and foreign elements, i.e., the combination of elements from different languages, foreign word formation models and the possibility that „native” and “foreign” are not always clearly distinguishable.

The analysis of specific hybrid compound words can include the examination of both the origin of the elements and the origin of the hybrid compound itself (for example, Latvian *ludotēka* ‘play library, toy library’ < Latin *lūdus* ‘game’ + Greek *thēkē* ‘repository’; Latvian *luksofors* ‘traffic light’ < Latin *lux* ‘light’ + Greek *phoros* ‘carrying, carrier’).

Of particular interest, of course, are hybrid words in which elements of foreign origin, including neoclassical ones, are combined with elements of native origin. For example, those are hybrid compounds with *avio-* in the first part and a word of Latvian origin in the second part of a compound (Latvian *aviosabiedrība* ‘airline’ < *avio-* from Latin *avis* ‘bird’ + Latvian *sabiedrība* ‘company’). Also, those are hybrid compounds with the first component of Latvian origin *vied-* ‘smart’ which has recently become particularly popular both in terminology and general language (for example, Latvian *viedfails* ‘smart file’ < Latvian *vieds* ‘smart’ + English *file*).

It is worth considering the relationship between hybrid compounds and semi-calques. Semi-calques also have elements from different languages – some of the foreign elements are borrowed (imported), some are replaced (substituted) with a native equivalent. The essential factor distinguishing them from other hybrid compounds is that we are talking about borrowing and using a foreign word formation model instead of forming words independently.

Keywords: hybrid words; hybrid compound words; components of compounds; semi-calques; neoclassical elements.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Korpusa piemēros balstīta substantīvu motivētu verbu un verbālu vārdkopu sinonīmijas analīze¹

Analysis of synonyms of substantive motivated verbs and verbal expressions based on the corpus examples

Daiga Deksne

Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: daigade@inbox.lv

Pētījumā aplūkotas divas sintaktiskas konstrukcijas – substantīvu motivēti verbi un verbālas vārdkopas ar substantīvu. Sufiksācija ir produktīvs verbu darināšanas paņēmiens latviešu valodā. Par motivētāju var kalpot dažādu vārdsķiru vārdi. Pētījuma mērķis ir gūt ieskatu par to, kādas sinonīmiskas iezīmes eksistē starp minētajām sintaktiskajām konstrukcijām. Šim nolūkam tiek izmantoti no korpusa „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus LVK2022” ekscerpēti piemēri – substantīvu motivēti verbi ar piedēkli *-o-* un galotnēm *-t/-ties* un verbālas vārdkopas, kuru sastāvā ir verbs *atdot, darīt, dot, ēst, dzert, izjust, izmantot, ķert, lasīt, ņemt, piešķirt, rakstīt, redzēt, runāt, teikt, izplatīt, būt, iet, braukt, rīkoties* vai *nodarboties* un kāds no verbu motivētājiem substantīviem. Ir trīs substantīvu motivētu verbu apakštipi: verbi ar darbības veicēja motivāciju; verbi ar rīku nosaukumu motivāciju; verbi ar objekta nosaukuma motivāciju. Visvairāk verbu korpusā ir ar objekta nosaukuma motivāciju. No aplūkoto verbu un verbālu vārdkopu lietojuma korpusā var secināt, ka ne vienmēr verbāla vārdkopa ir aizstājama ar verbu, nezaudējot izteikuma nozīmi. Sinonīmisku iezīmju izteiktību ietekmē gan verba motivētājs lietvārds, gan vārdkopā lietots verbs.

Atslēgvārdi: verbs; vārddarināšana; sufiksācija; valodas korpus; verbālas vārdkopas.

---

¹ Publikācija izstrādāta ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (VPP-LETONIKA-2021/1-0006) atbalstu.

levads

Sufiksācija ir produktīvs verbu darināšanas paņēmieni latviešu valodā. Par motivētāju var kalpot dažādu vārdšķiru vārdi. Substantīvu motivēti verbi tiek darināti, pievienojot verbu darināšanas piedēkļus *-o-*, *-ē-*, *-ā-*, *-ī-* vai *-inā-* lietvārda celmam (Vulāne 2015, 286–287; Kalnača, Lokmane 2021, 302–306). Ir trīs produktīvākie apakštipi: verbi ar darbības veicēja motivāciju (*kalpot*); verbi ar rīku nosaukumu motivāciju (*kuģot*); verbi ar objekta nosaukuma motivāciju (*melot*) (Soida 2009, 178–186).

Papildus substantīvu motivētiem vārdiem valodā tiek lietotas verbālas vārdkopas, kas dažos gadījumos var būt sinonīmiskas ar atbilstošajiem vārdiem – *ogot* un *lasīt ogas*. Substantīvu motivētu verbu nozīmi var transformēt, sadalot divos komponentos – motivētājs lietvārds kādā locījuma formā un vispārīgas nozīmes verbs: *būt, darīt, rīkoties, producēt, piešķirt* un citi (Soida 2009, 187).

Tipoloģiskos vārddarināšanas pētījumos angļu valodā tiek aplūkoti salikti predikāti, kuru sastāvā ir *light verb* ‘vieglais verbs’, artikuls vai prievārds un deverbāls lietvārds (Stevenson, Fazly, North 2004; Andor 2010). Neliels skaits verbu kombinējas ar dažādiem lietvārdiem. Šādus verbus sauc arī par vektorverbiem (Hopper, Traugott 2003, 112). Latviešu valodā šādiem vārdiem Emīlija Soida (2009, 187) ir lietojusi apzīmējumu *vispārīgas nozīmes verbs*, bet Baiba Ivulāne (2015, 35) ir izmantojusi terminu *vektorverbs*. Biežāk sastopamie vektorverbi angļu valodā ir *take* ‘ņemt’, *give* ‘dot’, *make* ‘taisīt’, *have* ‘piederēt’, un *do* ‘darīt’. Tiek uzskatīts, ka ir aspektuālas atšķirības (telisks/atelisks) starp verbālu vārdkopu (1) un tai atbilstošu verbu (2) (piem., Wierzbicka 1982). Telisks verbs apzīmē darbību, kurai ir mērķis un noteikts galapunkts, pēc kura darbība vairs nevar turpināties, ierobežotu procesu – *nokost*, savukārt atelisks verbs apzīmē neierobežotu darbību bez mērķa un noteikta galapunkta, piem., stāvokļa verbi – *stāvēt* (Comrie 1976, 44).

- (1) *have a thought* ‘(man) ir doma’ – teliska vārdkopa
- (2) *to think* ‘domāt’ – atelisks verbs

Šajā rakstā tiek aplūkoti ar sufiksu *-o-* atvasināti verbi, kuru motivētājs ir lietvārds, kā arī šādiem vārdiem atbilstošas verbālas vārdkopas. Sufikss *-o-* izvēlēts, jo tas ir visproduktīvākais no pieciem denominālu verbu atvasināšanā lietotiem sufiksiem.

Pētījumā izmantoti no LVK2022 korpusa ekscerpēti piemēri. Vispirms no korpusa tika atlasīti šādi dati:

- 1) saraksts ar 5127 vārdiem, kuri beidzas ar piedēkli *-o-* un galotni *-t*;
- 2) saraksts ar 1270 vārdiem, kuri beidzas ar piedēkli *-o-* un galotni *-ties*;
- 3) saraksti ar vārdiem *atdot, darīt, dot, ēst, dzert, izjust, izmantot, ķert, lasīt, ņemt, piešķirt, rakstīt, redzēt, runāt, teikt, izplatīt* un tiem sekojošiem lietvārdiem akuzatīvā;
- 4) saraksts ar verbu *būt* un tam sekojošu lietvārdu nominatīvā, datīvā vai lokatīvā;
- 5) saraksts ar verbu *iet* un tam sekojošu lietvārdu lokatīvā;
- 6) saraksti ar vārdiem *braukt, rīkoties, nodarboties*, prievārdu *ar* un lietvārdu akuzatīvā.

Verbu atlasē izmantots vaicājums, kurā prasīts piedēklis ar galotni vārda beigās un norādīts verbs ‘v’ marķējumā, piem., [lemma=".*ot" & tag="v.*"]. Savukārt verbālu vārdkopu atlasē izmantots vaicājums, kurā prasīts verbs, kuram sekojoša vārda marķējumā prasīts lietvārds ‘n’ akuzatīvā ‘a’, piem., [lemma="lasīt"] [tag="n...a.*"]. Verbu saraksti tika caurskatīti, lai atlasītu lietvārdu motivētus bezpriedēkļa verbus. Šajos sarakstos kopumā ir 544 bezpriedēkļa verbi ar piedēkli *-o-*, kuru motivētājs ir lietvārds, piem., *laivot*. No verbālu vārdkopu sarakstiem tika atlasītas tās vārdkopas, kurās ir kāds no verbus motivējošiem lietvārdiem, piem., *braukt ar laivu*. Ekscerpētajiem lietvārdu motivētajiem verbiem atbilst 94 vārdkopas.

Pētījuma mērķis ir gūt ieskatu par to, kādas sinonīmiskas iezīmes eksistē starp substantīvu motivētiem verbiem un verbālām vārdkopām ar lietvārdu un verbu.

1. Verbi ar darbības veicēja motivāciju

No trim verbu grupām verbu ar darbības veicēja motivāciju ir vismazāk. Verbi nosauc motivētāja lietvārda prasmju lietošanu (sk. (4) a.), darbošanos atbilstoši motivētāja lietvārda rakstura īpašībām (sk. (4) b.) vai pārvietošanos noteiktā veidā (sk. (5) a.). No LVK2022 korpusa ekscerpēti 50 verbi ar darbības veicēja motivāciju. Daļa verbu tiek lietoti ļoti bieži ((3) a–e).

- (3) a. *kalp-s* → *kalp-o-t* (8343 piemēri)
- b. *tulk-s* → *tulk-o-t* (3191 piemēri)
- c. *saimniek-s* → *saimniek-o-t* (1415 piemēri)
- d. *slepka-v-a* → *slepka-v-o-t* (1643 piemēri)
- e. *ubag-s* → *ubag-o-t* (114 piemēri)

Ir arī tādi verbi, kuriem ir tikai daži piemēri LVK2022 korpusā ((4) a–j). Šādi vārdi biežāk tiek lietoti tūmekļa tekstos. Tūmeklis2020 korpusā vārdam *stukačot* ir 15 piemēri, bet LVK2022 ir iekļauts tikai viens piemērs. Vārdam *trollot* Tūmeklis2020 korpusā ir 63 piemēri, bet LVK2022 – tikai trīs piemēri.

- (4) a. *dīdžej-s* → *dīdžej-ot*
- b. *dīkdien-is* → *dīkdien-ot*
- c. *gudriķ-is* → *gudriķ-ot*
- d. *orman-is* → *orman-ot*
- e. *pirāt-s* → *pirāt-ot*
- f. *priekšniek-s* → *priekšniek-ot*
- g. *praviet-is* → *praviet-ot*
- h. *stukač-s* → *stukač-ot*
- i. *troll-is* → *troll-ot*
- j. *ūdenstūrist-s* → *ūdenstūrist-ot*.

Ir vairāki verbi ar darbības veicēja motivāciju, kuru motivētājs lietvārds ir apvi-dvārds (sk. (5) piemērus). Šo vārdu skaidrojumu sk. <https://tezaurs.lv/>. Tie ir vārdi, kas raksturo darbības veicēja pārvietošanās veidu. Piem., vārds *lumpācijas* skaidrojums

ir 'kājas' (<https://tezaurs.lv/>), bet verba *lumpačot* skaidrojums 'smagiem, neveikliem soļiem, arī neveiklā gaitā iet' (<https://tezaurs.lv/>).

- (5) a. *ļepat-a* → *ļepat-ot*
 b. *ļekat-a* → *ļekat-ot*
 c. *lumpač-as* → *lumpač-ot*
 d. *kumur-s* → *kumur-ot*
 e. *klubur-s* → *klubur-ot*
 f. *klunkur-s* → *klunkur-ot*

Darbības veicēja motivētiem vārdkopās ir verbs *būt* ar lietvārdu nominatīvā V + N_{NOM} (6) vai arī verbs *būt* ar prievārdu *par* un lietvārdu akuzatīvā V + PREP + N_{ACC} (7).

- (6) *Ja arī tavs vadītājs ir liekulis, laiks šo uzņēmumu pamest.* (LVK2022)
 (7) *Es taču neiešu savā mājā, ko pats uzcēlu, būt par kalpu.* (LVK2022)

29 šīs grupas vārdkopās ir piemēri ar vārdkopām V + N_{NOM}. Lietvārdiem *kalps*, *spiegs*, *fans*, *dīdžejs*, *saimnieks* ir arī piemēri ar vārdkopām V + PREP + N_{ACC}.

Salīdzinot verba *saimniekot* un verbālas vārdkopas *būt saimniekam* piemērus, var secināt, ka verbs *saimniekot* apzīmē praktisku darbību (11), bet verbāla vārdkopa vairāk akcentē eksistenciālu stāvokli (sk. (8)–(10)). Tomēr ir piemēri, kuros verbu var aizstāt ar verbālu vārdkopu, nezaudējot teikuma nozīmi. Piemērā (12) ilgstoša stāvokļa izteikšanai izmantots viens pats verbs, ko var aizstāt ar verbālu vārdkopu, t. i., *viņa dzimta bija saimnieki muižā [..]*.

- (8) *Bet mans mērķis tomēr ir restorāns, kur pats esmu saimnieks.* (LVK2022)
 (9) *Šajā ziņā [Jaunajā vilnī] mēs tur neko nevaram izdarīt, jo viņi ir saimnieki, viņi tā grib, tā ir viņu mentalitāte.* (LVK2022)
 (10) *Vīrietis esot saimnieks viensētā, kas kļuvusi par traģēdijas norises vietu.* (LVK2022)
 (11) *Sniegbaltīte saimniekoja virtuvē, kad atgriezās Jautrulis.* (LVK2022)
 (12) *Viņa dzimta saimniekoja muižā līdz 1920. gada agrārajai reformai.* (LVK2022)

68 % (34 no 50) darbības veicēja motivētu verbu atbilst verbālas vārdkopas ar verbu *būt*. Bieži vien verbāla vārdkopa apzīmē eksistenciālu stāvokli, bet denomināls verbs – praktisku darbību. Lietvārdiem, kas raksturo darbības veicēja pārvietošanās veidu, atbilstošas verbālas vārdkopas nav konstatētas.

2. Verbi ar darbības rīku nosaukumu motivāciju

No korpusa ekscerpēti 139 verbi ar darbības rīku nosaukumu motivāciju. E. Soida (2009, 180) norāda uz vairākām apakšgrupām vārdkopām ar rīku nosaukumu motivāciju: 1) 'pamatvārda nosaukto priekšmetu izmantot par rīku'; 2) 'rīkoties ar pamatvārda nosaukto priekšmetu, kādu pārmācot'; 3) 'rīkoties ar pamatvārda nosaukto priekšmetu, pārvietojoties'; 4) 'rīkoties ar pamatvārda nosaukto priekšmetu, sastiprinot vai

nostiprinot'; 5) 'rīkoties ar pamatvārda nosaukto līdzekli, papildinot ar to objektu, uz kuru vērsta darbība'. Līdzīgās apakšgrupās var iedalīt verbus, kas ekscerpēti no korpusa.

Korpusā ir verbi, kas apzīmē lietvārda izmantošanu par darbības rīku (sk. (13) piemērus). Darbības rīks tiek izmantots noteiktu laiku, lai veiktu konkrētu uzdevumu, piem., verbs *fēnot* tiek lietots, lai apzīmētu matu žāvēšanu ar fēnu, kas parasti nav ilgāka par pāris minūtēm.

- (13) a. *fēn-s* → *fēn-ot*
 b. *lāpst-a* → *lāpst-ot*
 c. *vann-a* → *vann-ot*

Mazliet atšķirīgi ir verbi, kas apzīmē ilgstošu nodarbošanos, izmantojot lietvārda nosaukto objektu (sk. (14) piemērus).

- (14) a. *pērl-e* → *pērl-ot*
 b. *spining-s* → *spining-ot*
 c. *pūķ-is* → *pūķ-ot*
 d. *tīmekl-is* → *tīmekl-ot*
 e. *tvīter-is* → *tvīter-ot*

Korpusā ir verbi, kas apzīmē pārvietošanos ar motivētāja lietvārda nosaukto transportlīdzekli (sk. (15) piemērus). Šajā grupā iedalāmi arī tādi verbi, kas apzīmē pārvietošanās veidu (sk. (16) piemērus).

- (15) a. *kuģ-is* → *kuģ-ot*
 b. *laiv-a* → *laiv-ot*
 c. *plost-s* → *plost-ot* (sarunvalodā tiek lietots arī kā sinonīms vārdam *žūpot*, sk. <https://tezaurs.lv/>)
 d. *karusel-is* → *karusel-ot*
 e. *riten-is* → *riten-ot*
- (16) a. *sol-is* → *sol-ot*
 b. *aulekš-i* → *aulekš-ot*
 c. *auļ-i* → *auļ-ot*
 d. *vic-a* → *vic-ot* (šis vārds apzīmē gan pārmācīšanu, gan ātru ēšanu, gan ātru pārvietošanos, sk. <https://tezaurs.lv/>)
 e. *lāc-is* → *lāc-ot*
 f. *kūlen-is* → *kūlen-ot*

Ir tikai daži piemēri ar verbiem, kas apzīmē sastiprināšanu, nostiprināšanu (sk. (17) piemērus). Iespējams, šādu piemēru būtu vairāk, ja tiktu aplūkoti arī priedēkļverbi.

- (17) a. *dībel-is* → *dībel-ot*
 b. *enkur-s* → *enkur-ot*
 c. *nagl-a* → *nagl-ot*

Ir verbi, kas apzīmē objekta papildināšanu ar kādu materiālu (sk. (18) piemērus).

- (18) a. *mulč-a* → *mulč-ot*
 b. *piķ-is* → *piķ-ot* (tiek lietots arī kā žargonisms ar nozīmi ‘maksāt’, sk. <https://tezaurs.lv/>)
 c. *lak-a* → *lak-ot*
 d. *kaļķ-i* → *kaļķ-ot*
 e. *vask-s* → *vask-ot*
 f. *tauk-i* → *tauk-ot*
 g. *teip-s* → *teip-ot*

Ir diezgan daudz verbu, kas apzīmē nodarbošanos ar kādu sporta veidu (sk. (19) piemērus). Tādēļ tie iedalīti atsevišķā grupā. Ir pārstāvēti gan tradicionālie sporta veidi, piem., *slēpošana*, gan arī mūsdienās popularitāti guvušie, piem., *snovošana* (braukšana ar sniega dēli no kalna).

- (19) a. *slid-as* → *slid-ot*
 b. *slēp-es* → *slēp-ot*
 c. *gumij-a* → *gumij-ot*
 d. *skrituļslid-as* → *skrituļslid-ot*, arī *skrituļ-ot*
 e. *skeibbord-s* → *skeibbord-ot*, arī *skeit-ot*
 f. *snovbord-s* → *snovbord-ot*, arī *snov-ot*
 g. *veikbord-s* → *veikbord-ot*, arī *veik-ot*

Sarunvalodā nereti tiek lietoti arī šo vārdu strupinājumi vai arī tieši tulkojumi no angļu valodas, piem., *snovot* ‘to snow’ (sk. (20) piemēru).

- (20) *Tas, ka tas skaistais sniegs ir tur, kur nevar **snovot**, nenozīmē, ka tas nemēdz būt.* (LVK2022)

Rīku motivētiem vārdiem atbilstošās vārdkopas var iedalīt trīs grupās:

- 1) vārdkopas izsaka pārvietošanos ar transporta līdzekli, piem., *braukt ar kuģi, laivu, plostu, karuseli, riteni*, vai pārvietošanās veidu, piem., *iet zigzagā*;
  - 2) vārdkopas izsaka laika pavadīšanu, kaut ko darot, piem., *nodarboties ar breiku, dempingu, driftu, zveju, sportu, skeitbordu*. Korpusā ir piemēri arī tādām vārdkopām, kurās lietvārdiem ir piedēklis *-šan-*, piem., *nodarboties ar zvejošanu*;
  - 3) vārdkopas, kurās norādīts darbības rīks, piem., *iet vannā, dušā*, sk. (20) piemēru:
- (21) *Centies **iet vannā** vienā un tajā pašā laikā – kā jau minēts, ķermenis jūtas komfortablāk, ja dienas kārtība ir samērā paredzama, nevis haotiska un katru dienu pilnīgi citāda.* (LVK2022)

Lietvārda motivēts verbs un tam atbilstoša vārdkopa ne vienmēr ir savstarpēji aizstājami. To var konstatēt, analizējot vairākus vārdkopas *braukt ar laivu* piemērus. Šī vārdkopa izsaka pārvietošanās procesu (sk. (22)), bet verbs *laivot* norāda uz specifisku darbību vai brīvā laika pavadīšanas veidu, kurš parasti ilgst vienu vai vairākas dienas (sk. (25)–(27)). Šo sintaktisko konstrukciju salīdzinājums norāda uz to, ka substantīvu motivēti verbi paūz šauras, niansētas darbības, ko ar vārdkopu tik precīzi nevar izteikt. Tomēr korpusā ir arī tādi piemēri, kuros vārdkopu var aizstāt ar verbu. (23) un

- (24) piemērā tiek runāts par braukšanu ar laivu kā brīvā laika pavadīšanas iespēju, tādēļ nozīme nemainītos, ja vārdkopas vietā tiktu lietots verbs *laivot*.
- (22) *Pārbaudījumi bija dažādi – vajadzēja **braukt ar laivu**, vilkt virvi, šķērsot purvu, iekurt ugunsgrāvu, siet dažādus mezglus.* (LVK2022)
- (23) *Bijušais hokejists pirmdien kopā ar ģimeni **braucis ar laivu** pa ezeru, kad viņš sūdzējies par sāpēm krūškurvī.* (LVK2022)
- (24) *Vienā gadā gribējām **braukt ar laivu**, bet Gauja mums neļāva to darīt - bija palikusi tik sekla tieši pie Sēravota.* (LVK2022)
- (25) *Pieredzējuši laivotāji asas emocijas var gūt arī **laivojot** pa Raunu, Vaivi vai Abulu.* (LVK2022)
- (26) *Pēdējo dienu lietavu dēļ iespējams **laivot** pa Amatu, kas parasti ir laivojama tikai palu laikā pavasarī, liecina Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centra dati.* (LVK2022)
- (27) ***Laivojām** tālāk un pēc laika jau sāka kļūt garlaicīgāk.* (LVK2022)

Darbības rīku motivētu verbu grupā visvairāk ir vārdu, kas apzīmē pārvietošanos ar motivētāja lietvārda nosaukto transportlīdzekli vai pārvietošanās veidu. Lai gan E. Soida (209, 180) atsevišķi izdalījusi pārmācīšanas nozīmi, korpusa piemēros tāda ir tikai vārdam *vicot*, kurš tiek lietots arī ātras ēšanas un ātras pārvietošanās nozīmē. Īpaši izdalīta grupa ar verbiem, kas apzīmē nodarbošanos ar kādu sporta veidu. Šai verbu grupai raksturīga strupinātu formu izmantošana. Verbiem atbilstošu vārdkopu nav daudz, tikai 13 % (18 no 139) verbu atbilst verbālas vārdkopas. Ir astoņas vārdkopas ar verbu *nodarboties*, prievārdu *ar* un lietvārdu akuzatīvā V + PREP + N_{ACC}, piecas vārdkopas ar verbu *braukt*, prievārdu *ar* un lietvārdu akuzatīvā V + PREP + N_{ACC} un piecas vārdkopas ar verbu *iet* un lietvārdu lokatīvā V + N_{LOC}.

3. Verbi ar objekta nosaukuma motivāciju

Visvairāk korpusā ir verbu ar darbības objekta nosaukuma motivāciju; pētījumam ekscerpēti 354 piemēri. Šajā nodaļā tiek analizēti tikai tie verbi, kuriem atbilst verbālas vārdkopas (darbības objekts vārdkopā ir akuzatīvā).

E. Soida (209, 182–184) šajā grupā min verbus ar nozīmi ‘producēt pamatverba nosaukto priekšmetu’ (*blēņoties*), savācamo substantīvu (*sēņot*) vai ēdienreižu nosaukumu (*launagot*) motivētus verbus, ar izjūtām tveramu parādību nosaucošus verbus (*nai-dot*), ar priekšmeta piešķiršanu (*bruņot*) vai atņemšanu (*mizot*) saistītus verbus, kā arī verbus ar nozīmi ‘kļūt (*tvaikot*) vai vērst (*pārogļot*) par pamatvārda nosaukto priekšmetu’.

No korpusa ekscerpēto piemēru semantika ir līdzīga. Tos var iedalīt piecās grupās:

- 1) nodarbošanās vai radīšanas verbi (*dzejot*);
- 2) vākšanas verbi (*ogot*);
- 3) ēšanas verbi (*pusdienot*);
- 4) uztveres verbi (*stresot*);
- 5) piešķiršanas verbi (*kukuļot*).

Nodarbošanās vai radīšanas verbiem atbilst vārdkopas ar uzbūvi V + N_{ACC} (sk. 1. tabulu). Vārdkopās tiek lietoti verbi *rakstīt, runāt, izplatīt*:

Lietvārds	Verbs		Vārdkopa	
<i>blogs</i>	<i>blogot</i>	5	<i>rakstīt blogu</i>	19
<i>dzeja</i>	<i>dzejot</i>	110	<i>rakstīt dzeju</i>	154
<i>dzeja</i>	<i>dzejot</i>	110	<i>runāt dzeju</i>	29
<i>haika</i>	<i>haikot</i>	1	<i>rakstīt haikas</i>	1
<i>tvīts</i>	<i>tvītot</i>	140	<i>rakstīt tvītus</i>	1
<i>sprediķis</i>	<i>sprediķot</i>	58	<i>runāt sprediķi</i>	2
<i>sprediķis</i>	<i>sprediķot</i>	58	<i>teikt sprediķi</i>	4
<i>tenkas</i>	<i>tenkot</i>	30	<i>izplatīt tenkas</i>	2
<i>baumas</i>	<i>baumot</i>	238	<i>izplatīt baumas</i>	13
<i>meli</i>	<i>melot</i>	2058	<i>izplatīt melus</i>	25
<i>ziņa</i>	<i>ziņot</i>	42 025	<i>izplatīt ziņu</i>	48
<i>blēņas</i>	<i>blēņoties</i>	45	<i>darīt blēņas</i>	28

1. tabula. Nodarbošanās vai radīšanas verbi un tiem atbilstošās vārdkopas (ar piemēru skaitu korpusā)

Vārdkopās tiek lietots ne vien lietvārds, kas motivējis verbu, bet arī citi tās pašas saknes lietvārdi, kuri ir deverbāli atvasinājumi. Piem., verba *ziņot* nozīmē tiek lietotas arī vārdkopas *izplatīt ziņojumu* (13 piemēri korpusā) un *izplatīt paziņojumu* (355 piemēri korpusā). Lietvārds *ziņojums* ir atvasināts no verba *ziņot*, izmantojot piedēkli *-um-*.

Vākšanas verbu grupā vairāk piemēru ir verbiem, kas saistīti ar dabas velšu iegūvi, sk. 2. tabulu:

Lietvārds	Verbs		Vārdkopa	
<i>beka</i>	<i>bekot</i>	47	<i>lasīt bekas</i>	2
<i>blusa</i>	<i>blusoties</i>	3	<i>lasīt blusas</i>	1
<i>blusa</i>	<i>blusoties</i>	3	<i>ķert blusas</i>	1
<i>mellene</i>	<i>melleņot</i>	1	<i>lasīt mellenes</i>	13
<i>oga</i>	<i>ogot</i>	148	<i>lasīt ogas</i>	85
<i>rieksts</i>	<i>riekstot</i>	2	<i>lasīt riekstus</i>	1
<i>sēne</i>	<i>sēņot</i>	272	<i>lasīt sēnes</i>	54
<i>pele</i>	<i>peļot</i>	8	<i>ķert peles</i>	14
<i>vēzis</i>	<i>vēžot</i>	9	<i>ķert vēžus</i>	2
<i>uts</i>	<i>utoties</i>	2	<i>ķert utis</i>	1

2. tabula. Vākšanas verbi un tiem atbilstošās vārdkopas (ar piemēru skaitu korpusā)

Ēšanas verbu skaits nav liels. Motivētājs lietvārds ir vai nu ēdienreize, kas parasti notiek noteiktā diennakts laikā, vai arī pārtikas produkts, sk. 3. tabulu:

Lietvārds	Verbs		Vārdkopa	
<i>brokastis</i>	<i>brokastot</i>	47	<i>ēst brokastis</i>	2
<i>pusdienas</i>	<i>pusdienot</i>	3	<i>ēst pusdienas</i>	1
<i>launags</i>	<i>launagot</i>	1	<i>ēst launagu</i>	13
<i>vakariņas</i>	<i>vakariņot</i>	148	<i>ēst vakariņas</i>	85
<i>našķis</i>	<i>našķoties</i>	2	<i>ēst našķus</i>	1
<i>kafija</i>	<i>kafijot</i>	272	<i>dzert kafiju</i>	54

3. tabula. Ēšanas verbi un tiem atbilstošas vārdkopas (ar piemēru skaitu korpusā)

Arī uztveres verbu nav daudz. Motivētājs lietvārds ir cilvēka emocijas vai vides izraisīti faktori, sk. 4. tabulu:

Lietvārds	Verbs		Vārdkopa	
<i>bailes</i>	<i>baiļoties</i>	150	<i>izjust bailes</i>	31
<i>dusmas</i>	<i>dusmoties</i>	965	<i>izjust dusmas</i>	8
<i>kompleksi</i>	<i>kompleksot</i>	3	<i>izjust kompleksus</i>	1
<i>stress</i>	<i>stresot</i>	74	<i>izjust stresu</i>	26
<i>sapnis</i>	<i>sapņot</i>	2481	<i>redzēt sapni</i>	68
<i>murgs</i>	<i>murgot</i>	174	<i>redzēt murgus</i>	7

4. tabula. Uztveres verbi un tiem atbilstošas vārdkopas (ar piemēru skaitu korpusā)

Aplūkojot piemērus ar verbu *kompleksot* (28) un tam atbilstošu verbālo vārdkopu *izjust kompleksus* (29), var secināt, ka verbāla vārdkopa tiek izmantota, lai apzīmētu ilgstošu stāvokli, savukārt lietvārda motivētais verbs apzīmē konkrētu darbību. Darbības ilgo raksturu nosaka vārdkopā lietotais verbs *izjust*.

(28) *Cilvēks zaudē spontanitāti, brīvo radošo izpausmi, sāk kompleksot.* (LVK2022)

(29) *Vēlāk, pusaudža gados, bērns šīs īpašības dēļ var izjust kompleksus un pat ieslīgt depresijā.* (LVK2022)

Piešķiršanas verbiem atbilst vārdkopas ar verbu *dot*, sk. 5. tabulu:

Lietvārds	Verbs		Vārdkopa	
<i>kukulis</i>	<i>kukuļot</i>	13	<i>dot kukuli</i>	125
<i>iespēja</i>	<i>iespējot</i>	13	<i>dot iespēju</i>	4118
<i>balss</i>	<i>balsot</i>	10 653	<i>dot balsi</i>	6
<i>balss</i>	<i>balsot</i>	10 653	<i>atdot balsi</i>	26
<i>buča</i>	<i>bučot</i>	145	<i>dot buču</i>	17
<i>pilnvara</i>	<i>pilnvarot</i>	4186	<i>dot pilnvaru</i>	6
<i>godalga</i>	<i>godalgot</i>	1138	<i>dot godalgu</i>	1
<i>roka</i>	<i>rokojies</i>	1	<i>dot roku</i>	21
<i>vaina</i>	<i>vainot</i>	3628	<i>piešķirt vainu</i>	1

5. tabula. Piešķiršanas verbi un tiem atbilstošas vārdkopas (ar piemēru skaitu korpusā)

Ekscerpēto verbu sarakstā ir verbi ar vienu lietojuma piemēru. Dažkārt ierastāk ir lietot no šāda verba atvasinātu priedēkļverbu. Piem., no verba *rokoties* (30) atvasināts priedēkļverbs *sarokoties* korpusā lietots 140 piemēros.

(30) *Tajā valsts galva bija redzams draudzīgi rokojoties ar NMPD mediķi uniformā [..].* (LVK2022)

Visās grupās lietvārdu motivētu verbu lietojums vidēji ir lielāks, kas liecina par valodas ekonomijas principa ievērošanu. Taču ir arī pretēji piemēri. Vārdkopas *dot kukuli* un *dot iespēju* tiek lietotas daudz biežāk par verbiem *kukuļot* un *iespējot*.

13 % (46 no 354) darbības objekta motivētu verbu atbilst verbālas vārdkopas.

Secinājumi

Pētījumā ir konstatēts, ka substantīvu motivētu verbu lietošana latviešu valodā ir izplatīta, ļaujot valodai kļūt ekonomiskākai un vienlaikus izteikt bagātīgas nozīmes nianšes.

Procentuāli visvairāk vārdkopu atbilst mazākajai no *-o-* verbu grupām – verbiem ar darbības veicēja motivāciju. Motivētājiem lietvārdiem, kas kalpo par darbības subjektu, piemīt dažādas prasmes, pārvietošanās veids vai rakstura īpašības. Vārdkopām ir līdzīga uzbūve. Visās vārdkopās tiek lietots verbs *būt*. Tās izsaka eksistenciālu stāvokli, savukārt denomināliem verbiem ir raksturīgāka konkrētas darbības apzīmēšana.

Darbības rīku motivētu verbu grupā vairāk ir verbu, kas izsaka pārvietošanos ar kādu transporta līdzekli vai pārvietošanās veidu. Verbālas vārdkopas izsaka vispārīgu darbību, turpretī denomināli verbi – specifisku darbības veidu. Vārdkopās tiek lietoti verbi *braukt* vai *nodarboties* (ar kaut ko) un *iet* (kaut kur).

Darbības objektu motivētiem verbiem atbilstošas vārdkopas ir daudzveidīgākas. Visvairāk vārdkopu ir ar verbu *dot* (kaut ko), kas atbilst piešķiršanas verbiem, *ēst* (kaut ko), kas atbilst ēšanas verbiem, un *lasīt* vai *ķert* (kaut ko), kas atbilst vākšanas verbiem.

Substantīvu motivētu verbu lietošana līdztekus verbālām vārdkopām ne tikai bagātina valodu, bet arī atspoguļo valodas attīstības tendences. To apliecina ar jauniem sporta veidiem saistītu denominālu verbu ienākšana valodā. Abām sintaktiskajām konstrukcijām ir sava nozīmīga vieta valodā. Lai arī ir gadījumi, kuros izteikums nemaina nozīmi, lietojot vienu vai otru konstrukciju, tomēr valodu bagātina nozīmes nianšes, kas piemīt katrai no minētajām sintaktiskajām konstrukcijām.

Saīsinājumi un apzīmējumi

ACC	akuzatīvs
LOC	lokatīvs
N	lietvārds
NOM	nominatīvs
PREP	prievārds
V	verbs

LVK2022 *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus*

Tīmeklis2020 *Latviešu valodas tīmekļa korpus*

Avoti

- Latviešu valodas tīmekļa korpuss*. 2022. Rīga: Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Timeklis2020>
- Levāne-Petrova, Kristīne, Dargis, Roberts, Pokratiece, Kristīne, Lasmanis, Viesturs Jūlijs. 2022. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss (LVK2022)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/84>
- Spektors, Andrejs *et al.* 2024. *Tēzaurus.lv, 2024, Vasaras versija*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/107>

Literatūra

- Andor, József. 2010. The distribution of light verbs in English: An empirical, corpus-based study. *BAS British and American Studies*. 16, 189–201.
- Comrie, Bernard. 1976. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopper, Paul J., Traugott, Elizabeth Closs. 2003. *Grammaticalization*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ivulāne, Baiba. 2015. *Palīdzinozīmē lietotu darbības vārdu sistēma latviešu valodā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/28210>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Stevenson, Suzanne, Fazly, Afsaneh, North, Ryan. 2004. Statistical measures of the semi-productivity of light verb constructions. *Proceedings of the Workshop on Multiword Expressions: Integrating Processing*. Tanaka, Takaaki, Villavicencio, Aline, Bond, Francis, Korhonen, Anna (eds.). Barcelona, Spain: Association for Computational Linguistics, 1–8.
- Vulāne, Anna. 2015. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. 2. izd. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 286–287.
- Wierzbicka, Anna. 1982. Why can you have a drink when you can't have an eat? *Language*. 58, 753–799.

Summary

The study examines two syntactic constructions: verbs motivated by nouns and verbal phrases containing nouns. Suffixation is a productive method for verb formation in Latvian, where words from various parts of speech can serve as motivators. The goal of the study is to gain insight into the synonymous features that exist between these syntactic constructions. Examples are extracted from the corpus “Balanced Corpus of Modern Latvian LVK2022”, including noun-motivated verbs with the suffix *-o-* and verbal phrases containing verbs such as *atdot* ‘to give back’, *darīt* ‘to do’, *dot* ‘to give’, *ēst* ‘to eat’, *dzert* ‘to drink’, *izjust* ‘to feel’, *izmantot* ‘to use’, *ķert* ‘to catch’, *lasīt* ‘to read’, *ņemt* ‘to take’, *piešķirt* ‘to grant’, *rakstīt* ‘to write’, *redzēt* ‘to see’, *runāt* ‘to speak’, *teikt* ‘to say’, *izplatīt* ‘to spread’, *būt* ‘to be’, *iet* ‘to go’, *braukt* ‘to drive’, *rīkoties* ‘to act’, or *nodarboties* ‘to engage in’, along with nouns that motivate these verbs.

There are three subtypes of noun-motivated verbs: verbs motivated by the agent of the action, verbs motivated by the names of tools, and verbs motivated by the names of objects. The majority of verbs in the corpus are motivated by the names of objects. Based on the usage of the examined verbs and verbal phrases in the corpus, it can be concluded that a verbal phrase is

not always interchangeable with a verb without losing meaning. The expression of synonymous features is influenced by both the noun motivating the verb and the verb used in the phrase.

Keywords: verb; word-formation; suffix; language corpora; verbal phrases.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Compound nouns with *paš-* ‘self-’ in Latvian¹

Nominālie salikteņi ar paš- latviešu valodā

Daiki Horiguchi

Kyoto University

606-8316 Kyoto-fu, Kyoto-shi, Sakyo-ku, Yoshida-Nihonmatsucho

E-mail: horiguchi.daiki.6x@kyoto-u.ac.jp

The article addresses issues of Latvian compound nouns with *paš-* ‘self-’. The mass media database attests 1144 *paš-*compounded nouns. About 40% of them consist of reflexive (25.3%) and non-reflexive action nouns (13.8%). *Paš-* is added also to suffixal derivatives with *-um-*, *-īb-* and *-ācij-* which denote process, result and state, and other nouns without suffixes. *Paš-* indicates subject-object coreference and subject coreference with the help of its reflexive semantics. In the former case, when paraphrasing the noun with corresponding verb, the object typically takes the accusative case, but also dative and prepositionals. In the latter case, *paš-* delivers adverbial exclusive semantics. In connection with other base words which are not related to actionality, *paš-* demonstrates semantics vaguely related to self and semantics of possession. Compared to derivation of *paš-*compounded verbs, the semantics of *paš-* in nominal derivation is not homogeneous and a degree of lexicalization in derivation of *paš-*compounded nouns is greater. For most *paš-*compounded nouns, the derivational direction follows the pattern: $A \rightarrow paš- + A$. However, some *paš-*compounded agent nouns are not derived by just adding *paš-* to the base word, but rather by adding the agent suffixes to a noun already compounded with *paš-*: $paš- + A \rightarrow paš- + A + \text{agent-denoting suffix}$.

Keywords: word-formation; compound noun; reflexive noun; reflexive verb; action noun.

1. *Paš-* ‘self-’

Paš- originates from the stem of the emphatic pronoun *pats* and functions as the first component of compound words (Ahero *et al.* 1959, 372; Soida 2009, 263; Vulāne 2013, 293). In terms of word classes, compound words with *paš-* are categorized into three groups: nouns, adjectives, including adjectivized participles, and verbs. Compared to verbs, *paš-*compounded nouns along with adjectivized participles, are productively derived.

---

¹ This study was carried out in the framework of the Latvian Council of Science research project “Database of Latvian Morphemes and Derivational Models” (No. Izp-2022/1-0013).

Across languages, compound nouns containing the element ‘self-’ are called reflexive nominal compounds (König 2011). The number of such compound nouns has increased across languages, as seen in French *auto-* (Dugas 1992, 23), German *Seibst-/Eigen-* (König 2011, 122), Spanish *auto-* (Orqueda and Squadrito 2017, 156–159), Ukrainian *sam(o)-* (Myslyva-Bun’ko 2011, 212). While quantitative data on Latvian material is lacking, the robust attestation of reflexive compound nouns like *self-help* across various languages (König 2011, 122) suggests that Latvian is unlikely to be an exception. It has been often noted that *paš-*, as the first component of compound nouns, was initially used under the influence of German and Russian compound nouns (Ahero *et al.* 1959, 218; Ahero 1967, 15–16; Frīdenberga 2016, 89). However, many derivatives may have already been formed in accordance with the Latvian derivational system (Ahero 1967, 19). In contemporary usage, the influence of English cannot be underestimated, given the increasing use of *self-*prefixed verbs since the 1970s (Mackenzie 2018, 68). Moreover, the automatization of processes through technology, the growing psychologization of society, and the autonomization of human activities further facilitate this type of derivation: *pašregulācija* ‘self-regulation’, *pašpiepildījums* ‘self-fulfilment’, *pašaktualizācija* ‘self-actualization’, *pašaprūpe* ‘self-care’.

This paper examines Latvian compound nouns with *paš-* ‘self-’, building on previous research into Latvian reflexive verbs and action nouns compounded with *paš-* (Horiguchi 2023; Horiguchi 2024).

2. Methodology and data

In order to ensure maximal coverage, including hapaxes, this study utilized empirical data from a Latvian mass media database (www.news.lv). This database was selected due to its substantial volume: as of the end of November 2024, it contained approximately 7.45 million texts, in contrast to the Balanced Corpus of Modern Latvian (LVK2022), which comprises 362 093 texts. All examples analysed in this study were drawn from mass media texts published between 1998 and 2023. Although the database is not specifically designed for linguistic research, it allows for targeted queries. For example, a search query such as *paš?????b** can be used, where the number of question marks represents the number of characters in the middle of the word. This method retrieves instances of words like *pašizglītība* ‘self-education’ or *pašattīstība* ‘self-development’ in all their inflected forms. To broaden the scope of the search for compounded nouns, queries incorporated variety of nominal suffixes. In this study, an attempt was made to manually cover linguistic facts within the constraints of the available time. Elements such as *-ij-*, *-ācij-*, *-āž-*, *-ing-* may not traditionally be classified as suffixes in Latvian, since the words are typically borrowed with these elements already attached. However, to account for a large group of borrowed words, these elements were conventionally treated as suffixes.

In the mass media database, 1144 *paš-*compounded nouns were attested, see Table 1. In the following, a classification will be presented based on the presence or absence of suffixes and on the types of suffixes.

Suffixes	Number of derivatives	Percentage	Examples
-šan-(ās)	289	25.3%	<i>pašārstēšanās</i> ‘self-healing (reflexive)’
-šan-	159	13.8%	<i>pašārstēšana</i> ‘self-healing (non-reflexive)’
no suffixes (derivational endings)	159	13.8%	<i>pašapmāns</i> ‘self-deception’ <i>pašcieņa</i> ‘self-respect’ <i>pašuzlāde</i> ‘self-charging’
-um-	136	11.8%	<i>pašnovērtējums</i> ‘self-evaluation’
-īb-	113	9.8%	<i>pašmācība</i> ‘self-learning’
-ācij-	105	9.1%	<i>pašrealizācija</i> ‘self-realization’
-ij-	44	3.8%	<i>pašdestrukcija</i> ‘self-destruction’
-tāj-	41	3.5%	<i>pašpatērētājs</i> ‘self-consumer’
-niek-/niec-	16	1.3%	<i>pašdarbnieks</i> , rarer – <i>pašdarbnieks</i> ‘the one who does self-activity’
-ēj-	15	1.3%	<i>pašizgāzējs</i> ‘self-dumping truck’
-sm-	15	1.3%	<i>pašizteiksme</i> ‘self-expression’
-ism-	13	1.1%	<i>pašcentrisms</i> ‘self-centrism’
-itāt-	8	0.6%	<i>pašidentitāte</i> ‘self-identity’
-āž-	7	0.6%	<i>pašmasāža</i> ‘self-massage’
-ūr-	7	0.6%	<i>pašcenzūra</i> ‘self-censor’
-or-	6	0.5%	<i>pašregulators</i> ‘self-regulator’
-ist-	5	0.4%	<i>pašpublicists</i> ‘self-publicist’
-ing-	4	0.3%	<i>pašmonitorings</i> ‘self-monitoring’
-ien-	2	0.1%	<i>pašpēriens</i> ‘self-lashing’, ‘self-whisking’

Table 1. Distribution of 1144 *paš*-compounded nouns in the mass media database.

Most of *paš*-compounded nouns (86.2%) are suffixed as well. There are prefixal *paš*-compounded nouns like *paš-iz-strād-e* ‘self-production’ and prefixo-suffixal compounded nouns *paš-iz-ārstē-šan-ās* ‘self-healing (perfective)/healing oneself completely’, derived respectively from *iz-strāde* ‘production’ and *iz-ārstē-šan-ās* ‘healing (perfective)’. The prototype meaning of the prefix *iz-* is the spatial one ‘out’, but the prefix is lexicalized in the first example. The prefix in the second example, the prefix conveys the perfective meaning compared to *paš-ārstē-šan-ās* ‘self-healing’. However, the presence of prefixes lies outside the scope of this study. This is because prefixes, unlike suffixes, were not employed for excerpting material from the database; moreover, they are frequently lexicalized in the *paš*-compounded nouns, and even when not lexicalized, the spatial and aspectual meanings conveyed by prefixes are considered irrelevant for the purposes of investigating their derivation.

There was a significant difference in the frequency of usage among the derivatives. The frequency of use varies greatly, as illustrated by examples such as *pašnovērtējums* ‘self-evaluation’ (3520 texts, the number of texts is based on publications in the mass media database as of the end of November 2024), *pašfinansējums* ‘self-financing’ (338 texts), *pašsalīdzinājums* ‘self-comparison’ (1 text). In this study, derivatives that

appear in the database only in one text or a few texts are treated on par with frequently used words that share the same suffix. This approach is based on the idea that such rarely attested derivatives still demonstrate the productivity of the word-formation model (Baayen 2009). By placing significant emphasis on the role of analogy in word formation, it can be observed that established derivatives in a language facilitate the derivation of new words (Haspelmath, Sims 2010, 128; Mackenzie 2018, 73). In this study, certain derivatives are labelled as “hapax” to indicate that they appear only once in the database. However, it is important to note that the concept of hapax is inherently fluid, as the database is updated daily. A derivative identified as hapax on a given day may reappear in subsequent texts, altering its status.

3. *Paš*-compounded nouns

In this section, subject-object coreference and subject coreference are first examined in *paš*-compounded nouns where *paš*- conveys reflexive meaning (3.1). While most analysed nouns are deverbal, non-deverbal *paš*-compounds are also analysed (3.2). An overview of *paš*-compounded nouns according to the suffixes is then provided (3.3). Finally, issues of derivational direction and derivational network involving *paš*-compounds are addressed (3.4).

3.1. Subject-object and subject coreference

In two academic grammars (Ahero *et al.* 1959; Vulāne 2013), the semantics of *paš*- in nominal derivation is discussed more thoroughly in the 1959 grammar. Most often, nominal *paš*-compounds indicate the coreference of the subject and the object (Ahero *et al.* 1959, 218–219). Referring to the argument structure of the corresponding verb, the object appears in the accusative when paraphrasing it in the verb’s expression: *pašpārbaude* ‘self-examination’ (*pārbaudīt sevi* ‘examine oneself’), *pašidentifikācija* ‘self-identification’ (*identificēt sevi* ‘identify oneself’). It can also appear in the dative: *pašpalīdzība* ‘self-help’ (*palīdzēt sev* ‘help oneself’), *pašpārmētums* ‘self-accusation’ (*pārmest sev* ‘accuse oneself’), *paštīcība* ‘self-belief’ (*ticēt sev* ‘believe oneself’). Other prepositionals are also possible: *pašrūpe* ‘self-care’ (*rūpēties par sevi* ‘care oneself’), *paškonkurence* ‘self-competition’ (*konkurēt ar sevi* ‘compete with oneself’). In all of the corresponding verbal paraphrases, the emphatic pronoun *pats* would ultimately be used in the nominative or oblique cases: *pašam pārbaudīt sevi* ‘examine oneself by oneself’ or *pārbaudīt sevi pašu* ‘examine the very self’, *pats rūpēties par sevi* ‘care for oneself by oneself’ or *rūpēties par pašu sevi* ‘care for the very self’.

Besides coreference of the subject and the object, subject coreference can also be observed, emphasizing the subject’s independence while leaving the object unspecified: *pašmācība* ‘self-learning’, *pašnoteikšanās* ‘self-determination’. This usage is referred to as adverbial exclusive (König 2011). Such derivation implies a contrast with ‘an action performed by someone else, with the help of or through the mediation of another’.

In (1), the hapax *pašrezervācija* ‘self-booking’ implies contrast with the organization of a trip through a travel agency.

- (1) *Ceļojumu paš-rezervācija, saskaitot visas izmaksas un*
trip.GEN.PL self-reservation.NOM.SG count.PTCP all cost.ACC.PL and
patērēto laiku, ne vienmēr ir lētākā iespēja.
waste.PTCP time.ACC.SG not always COP.PRS.3 cheapest option.NOM.SG
‘Self-booking a trip, taking into account all costs and time spent, is not always the cheapest option.’ (Bibliotēka: Latvijas Avīze: 02.07.2009)

A similar example is the hapax *pašekskursija* ‘self-guided tour’ in (2), where the semantics of a spontaneous excursion are conveyed in contrast to one guided by someone else.

- (2) *[..] vārti bija ciet, [..] sazvanāmi nebija. Tad mēs*
gate.NOM.PL COP.PST.3 closed reachable NEG.COP.PST.3 then we
devāmies “paš-ekskursijā”, redzot, ka blakus ir
go.PST.1PL self-excursion.LOC.SG see.PTCP that nearby be.PRS.3
vīnogu lauki.
vine.GEN.PL field.NOM.PL

‘The gates were closed, [..] they were unreachable by phone. So, we went on a “self-guided tour”, seeing that there were vineyards nearby.’ (Bibliotēka: Delfi Plus)

The same *paš*-compounded word can exhibit either subject-object or subject coreference, depending on the argument structure. If there is no genitive modifier or it is omitted, subject-object coreference is observed, as in (3), where both the subject and object refer to the same entity – students. When the genitive subject modifier *bērns* ‘child’ is present, as in (4), subject-object coreference is observed. In contrast, example (5), which features the genitive object modifier *zināšanas* ‘knowledge’, demonstrates subject coreference.

- (3) *Galvenais stundā ir paš-kontrole,*
important lesson.LOC.SG be.PRS.3 self-control.NOM.SG
pašvērtējums, pašpārbaude – pretēji vienpersoniskam
self-evaluation.NOM.SG self-check.NOM.SG as_opposed_to one_person
skolotāja vērtējumam.
teacher.GEN.SG evaluation.DAT.SG

‘The main focus in the lesson is self-control, self-assessment, and self-checking – as opposed to a teacher’s individual evaluation.’ (Bibliotēka: Līgatnes Novada Ziņas)

- (4) *Bērns paš-kontrole sāk veidoties jau ļoti*
child.GEN.SG self-control.NOM.SG start.PRS.3 form.INF already very
agrīnā vecumā.
early age.LOC.SG

‘A child’s self-control begins to develop at a very early age.’ (Bibliotēka: Baltic News Service)

- (5) *Platformā ir pieejami arī testi zināšanu paš-kontroles veikšanai.*
 platform.LOC.SG COP.PRS.3 available also test.NOM.PL knowledge.GEN.PL
 self-control.GEN.SG execution.DAT.SG
 ‘The platform also offers tests for self-assessment of knowledge.’ (Bibliotēka: Liesma)

In cases of subject-object coreference, the semantics of *paš*-compounded nouns can be paraphrased using the reflexive pronoun in the genitive case *sevis*, optionally accompanied by the emphatic pronoun *paša* (m. sg.)/*pašas* (f. sg.)/*pašu* (m.pl. and f. pl.) in the genitive case: *sevis kontrole* ‘control of oneself’, *paša sevis izpratne* ‘understanding of oneself’, *sevis paša glābšana* ‘self-rescue’.

3.2. Non-deverbal nominal compounds

The derivatives analyzed in the previous section are deverbal nominal compounds, there are also non-deverbal nominal compounds in the collected language facts. These compounds often lack corresponding verbs in terms of derivation, making it impossible to paraphrase the concept expressed by the noun into a straightforward verbal phrase. However, they still semantically imply an event involving the subject and/or object: *pašterapija* ‘self-therapy’ denotes therapy conducted by oneself to oneself, *pašagresija* ‘self-aggression’ refers to aggression directed by oneself to oneself. In all these examples, *paš*- continues to express reflexive and exclusive semantics.

In other examples, the base nouns contain little or no actional semantics and *paš*-represents notion vaguely related to the self: *pašcentrisms* ‘self-centrism’, the hapax *paštehnoloģija* ‘self-technology’, which is the translation of “technologies of the Self” by Michel Foucault, and the hapax *pašpsiholoģija* ‘self psychology’.

Sporadically, *paš*- indicates possession by the subject when connected to certain nouns: *pašzīmols* ‘self-brand’, *paštēls* ‘self-image’, *pašvēsture* ‘self-history’, *pašgriba* ‘self-will’, *pašiniciatīva* ‘self-initiative’, *paškapitāls* ‘self-capital’, *pašportrets* ‘self-portrait’ as well as financial terms *pašizmaksa* ‘self-cost’, *pašcena* ‘self-price’. Additionally, compound genitives should be noted: *pašmāju* (GEN PL)/*pašmājas* (GEN SG) ‘domestic (lit. self-home)’, along with other compound genitives such as *pašzemes* ‘domestic country’s’, *paštirgus* ‘domestic market’s’, *pašjūras* ‘one’s own sea’s’. These have evidently arisen by analogy with *pašmāju/pašmājas*, where the second component refers to a specific territory.

- (6) *[..] vājais paš-zemes tūrisms saimniecībai bija devis 17,5 miljonu latu lielu apgrozījumu.*
 weak self-country.GEN.SG tourism.NOM.SG economy.DAT.SG AUX.PST.3
 give.PTCP million.GEN.PL lats.GEN.PL large turnover.ACC.SG
 ‘The weak domestic tourism had generated a turnover of 17.5 million lats for the economy.’ (Bibliotēka: MājasViesis)

There are rarer, individualized compounds that could be interpreted as instances of lexicalization such as *pašmērķis* ‘end in itself (lit. self-purpose)’, *pašpuika* ‘lout (lit. self-boy)’.

In sum, *paš*-compounds extend well beyond deverbal derivatives, encompassing eventive, attributive, possessive and separate lexicalized meaning.

3.3. *Paš*-compounded nouns in terms of suffixes

This subsection contains the analysis of *paš*-compounded nouns according to some suffixes.

The suffix *-šan-*, both with the reflexive marker *-s* and without it, is the most widely used among *paš*-compounded nouns. The derivation of action nouns using the suffix *-šan-* is regular and productive: the suffix can be added to the infinitive stem of any verb and derives action nouns denoting the process of action named by the verb (Ahero *et al.* 1959, 150; Vulāne 2013, 240; Kalnača, Lokmane 2021, 135). Some nouns are lexicalized, that is, gain additional, individualized meanings, or the semantics of the action nouns are desemanticized. In such cases they do not always represent “pure transposition”, for example, *lūgšana* ‘prayer’ (apart from the semantics of the purely transposed action noun ‘praying’) (Nau 2016, 471).

In general, reflexiveness does not retain its semantics or grammatical properties in the nominal domain (Kalnača, Lokmane 2010, 56). Among the compounds examined, only the suffix *-šan-* has the morphological possibility of marking reflexivity, as in the reflexive action noun *pašārstēšanās* ‘self-healing’ cf. reflexive *ārstēties* ‘heal oneself’. However, parallel non-reflexive action nouns such as *pašārstēšana* ‘self-healing’ cf. non-reflexive *ārstēt* ‘heal’ may also occur. The forms of non-reflexive action nouns can compensate for the defective paradigms of reflexive action nouns (Kalnača 2014, 39–44).

Derivatives often exhibit parallels with nouns formed with other suffixes or derivational endings. In one text, the same event is referred to both as *pašlikvidēšana* ‘self-liquidating’ in (7) and as *pašlikvidācija* ‘self-liquidation’ as the headline of the article in (8).

- (7) *Redisons atklāti pārmetis 9. oktobrī pieņemo*
 Redisons.NOM.SG openly criticize.PTCP October.LOC.SG accept.PTCP
lēmumu par organizācijas paš-likvidēšanu.
 decision.ACC.SG about organization.GEN.SG self-liquidation.ACC.SG

Redisons has openly criticized the decision made on October 9th regarding the organization’s self-liquidation. (Bibliotēka: Baltic News Service)

- (8) *Bijušais LTF līderis pārmet lēmumu par*
 former leader.NOM.SG criticize.PRS.3 decision.ACC.SG about
organizācijas paš-likvidāciju.
 organization.GEN.SG self-liquidation.ACC.SG

The former leader of the LTF criticizes the decision for the organization’s self-liquidation. (Bibliotēka: Baltic News Service)

In (9) and (10), there is a parallel between the compounds: the hapaxes *paškomandēšanās* ‘self-business trip’ and *paškomandējums* ‘self-business trip’. Typically, a business-trip is referred to not as action noun *komandēšanās* but as the noun

komandējums ‘business trip’. The second component with the suffix *-um-* conveys the semantics of a concrete thing, as evidenced by the possibility of forming the plural form *komandējumi*. Both derivatives suggest that the order for the business trip is formally issued by the administration, not by the individual going on the trip, as is depicted in the situation.

- (9) [..] *mēram* *par* “*paš-komandēšanos*” *ir jāatkāpjas* [..].
 mayor.DAT.SG for self-business_trip.ACC.SGAUX.PRS.3 resign.DEB
 [..] *M. Staķis* *pats* *sevi* *nosūtīja* *komandējumā*,
 Staķis.NOM.SG oneself.NOM.SG self.ACC send.PST.3 business_trip.LOC.SG
vienpersoniski *pieņēmot* *lēmumu* [..]
 unilaterally take.PTCP decision.ACC.SG
 ‘The mayor must resign for self-assigning a business trip. M. Staķis sent himself on a business trip, making the decision unilaterally.’ (Bibliotēka: Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai)

- (10) *Pēc tam, kad mediji vērsās pie Staķa ar*
 later when media.NOM.PL talk.PST.3 to Staķis.GEN.SG with
jautājumiem par šo paš-komandējumu, viņa atbildes
 question.INST.PL about this self-business_trip.ACC.SG his response.NOM.PL
bija neveiklas taisnošanās pilnas [..].
 COR.PST.3 awkward justification.GEN.SG full
 ‘After the media approached Staķis with questions about this self-assigned business trip, his responses were full of awkward justifications.’ (Bibliotēka: Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai)

The second component with *-um-* denote a process in derivatives such as *pašmeklējums* ‘self-searching’, *pašizmeklējums* ‘self-investigation’, but more often it signifies a result of an action, as in *pašbrūvējums* ‘self-brewed product’, *pašiedegums* ‘self-ignition’, *pašnosaukums* ‘self-name’. Those base nouns are deverbal, and in general, deverbal nominalization with *-um-* is less restricted formally and semantically than the one with *-ien-* (Kalnača, Pakalne, Deksnē 2025). It can also denote attributes, as in *pašlepnums* ‘self-pride’, *paštainsnums* ‘self-righteousness’, *paškaitnieciskums* ‘self-harmfulness’, where the base noun is derived from an adjective: *lepns* ‘proud’, *taisns* ‘straight’ and *kaitniecisks* ‘harmful’.

The second component with *-īb-* typically denotes a process, as in *pašmācība* ‘self-study’ or *pašapmācība* ‘self-study’, but more often it represents an abstract concept, such as *pašuzticība* ‘self-confidence’, *pašpārliecība* ‘self-confidence’. State nouns are derived from past passive participles: *pašnodarbinātība* ‘self-employedness’, *pašizolētība* ‘self-isolatedness’, *pašinformētība* ‘self-informedness’. Present participles of the passive voice are less frequently found in the *paš-*compounded nouns: *pašsaprotamība* ‘self-evidentness’, *pašpietiekamība* ‘self-sufficiency’, *pašcitējamība* ‘self-citation rate’.

The number of derivatives is so significant that this study analyzes the inter-fixed *-ācij-* from *-ij-* separately. The second components with *-ācij-* regularly correlate semantically with verbs: *likvidācija* ‘liquidation’ and *likvidēt* ‘liquidate’.

They also semantically correlate more regularly with *-šan-* compared to other suffixes: *pašrealizācija* ‘self-realization’ and *pašrealizēšana/pašrealizēšanās* ‘self-realization/self-realizing’, *pašizolācija* ‘self-isolation’ and *pašizolēšanās* ‘self-isolation/self-isolating’.

In nominal derivation, an important role is also played by a group of derivatives that denote the agent. Agent nouns contain, for example, the native suffixes *-āj-*, *-ēj-*, *-niek-*: *pašlasītājs* ‘self-picker’ and *pašpatērētājs* ‘self-consumer’. Similarly, instrument-denoting derivatives include examples like *pašgājējs* ‘automobile’, *pašizgāzējs* ‘dump truck’.

3.4. Derivational direction and network

For most of *paš-*compound nouns, the base word is the one without *paš-*. Thus, the derivational direction can be established as follows: *aplīcinājums* ‘confirmation’ → *pašaplīcinājums* ‘self-confirmation’. However, given paradigmatic nature for some derivational models, it is hard to determine derivational direction, as Booij points out with examples such as derivatives with the suffixes *-ism-* ‘ideology’ and *-ist-* ‘adherent of ideology’, it is sometimes unnecessary to establish a strict derivational direction (Booij 2008, 29). This also applies to derivation of action nouns. Despite the general assumption that action nouns are derived from the verbs rather than vice versa, a considerable number of *paš-*compounded action nouns lack corresponding *paš-*compounded verbs. Regarding *paš-*compounded verbs and action nouns, some verbs are regarded as back-formed due to paradigmatic nature of the derivational model *verb – action noun*. *Paš-*compounded action nouns can be seen as expansion of *paš-*compounded derivatives from the nominal domain to the verbal domain, triggering corresponding *paš-*compounded verbs due to its paradigmatic model *verb – action noun* (Horiguchi 2024, 104–105).

For some agent nouns compounded with *paš-*, the base word is not the agent noun without *paš-*, but a noun compounded with *paš-*. For example, *pašvaldīnieks* ‘the one who works in municipality’ is motivated by *pašvaldība* ‘municipality, (lit. self-government)’ but not *valdīnieks* ‘the one who works in government’. Similarly, *pašizglītīnieks* ‘self-taught person’ is derived from *pašizglītība* self-teaching, but not from agent noun *izglītīnieks* ‘the one engaged in education’. A comparable case is *pašdarbnieks* or more rarely *pašdarbinieks* ‘the one who engages in recreational activity’, which seems to be derivationally triggered by *pašdarbība* ‘recreational activity (lit. ‘self-activity’), or at least belongs to the semantic paradigm “nomens actionis – nomens agentis”. The latter more rarely attested and interfixed form *pašdarbinieks* is apparently triggered by analogy with *darbinieks* ‘worker’. Although the expected derivative would be *pašdarbībnieks*, the suffix *-īb-* appears to be omitted, with the interfix *-i-* inserted instead. For the derivative *pašpatēriņš* ‘self-consumption’, two parallel agent nouns are attested: *pašpatērētājs* ‘self-consumer’ (19 texts) and *pašpatēriņnieks* ‘self-consumer’ (23 texts). While the former is derived by adding *paš-* to the agent noun *patērētājs* ‘consumer’, the latter is derived from *pašpatēriņš* ‘consumption’, as *patēriņnieks* does not exist in the language.

Some agent compounds appear to be derived from widely used nominal compounds which stimulate expansion of derivational network. For example, *pašpatērētājs* ‘self-consumer’ (19 texts) and *pašpatēriņnieks* ‘self-consumer’ (23 texts) are derived from *pašpatēriņš* ‘self-consumption’ (2802 texts), *pašanalizētājs* ‘self-analyser’ (1) is derived from *pašanalīze* ‘self-analysis’ (878 texts), and *pašmociātājs* ‘self-torturer’ (2) is derived from *pašmociība* ‘self-torture’ (132 texts). Derivation of agent nouns can be triggered by action nouns such as *pašmocišanās* ‘self-torturing (ref.)’ (6 texts) and *pašmocišana* ‘self-torturing’ (3 texts).

The collected data provide evidence of a derivational network spanning both nominal and adjectival domains. This can be seen in derivations such as *pašplosīšanās* ‘self-rampaging (ref.)’, *pašplosīšana* ‘self-rampaging’, *pašplosība* ‘self-rampage’, *pašplosījums* ‘self-rampage’, *pašplosīgs* ‘self-violent’. Borrowed nouns and corresponding adjectives also form part of this derivational network, including *pašrefleksija* ‘self-reflexion’ and *pašreflektīvs* ‘self-reflexive’; *pašdestrukcija* ‘self-destruction’ and *pašdestruktīvs* ‘self-destructive’; *pašanalīze* ‘self-analysis’ *pašanalizējošs* ‘self-analysing’, *pašanalītisks* ‘self-analytical’; *paškritika* ‘self-criticism’, *paškritisms* ‘self-criticism’, *paškriticismis* ‘self-criticism’, *paškritiskums* ‘self-criticism’, *paškritiķis* ‘self-critic’, *paškritisks* ‘self-critic (adjective)’, *paškritizējošs* ‘self-criticizing’ (adjectivized participle); *pašportrets* ‘self-portrait’, *pašportretists* ‘self-portrait artist’, *pašportretisks* ‘self-portrait-like’.

Thus *paš*-compounded derivatives integrate the existing derivational network of derivatives without *paš*-, while simultaneously expanding a parallel derivational network across different words of speech.

Conclusions

Derivation of nominal compounds with *paš*- is more productive than that of compound verbs with *paš*-. *Paš*- is most frequently added to suffixal derivatives with *-šan*-, *-um*-, *-īb*- and *-ācij*- which denote processes, results and states. While *paš*- indicates subject-object coreference both in verbal and nominal derivation, subject coreference and additional semantics are more prevalent in nominal derivation. Thus, the semantics of *paš*- in nominal derivation is less homogeneous compared to its role in verbal derivation. Compared to derivation of *paš*-compounded verbs, the degree of lexicalization in derivation in *paš*-compounded nouns is greater. For most *paš*-compounded nouns, the derivational direction follows the pattern: $A \rightarrow paš-A$. However, some *paš*-compounded agent nouns are not derived by just adding *paš*- to the base word, but rather by adding the agent suffixes to a noun already compounded with *paš*-. Thus the model follows the pattern: $paš-A \rightarrow paš-A-agent\ suffix$.

While action nouns serves as intermediaries in the derivation of *paš*-compounded derivatives, linking nouns and verbs, adjectivized participles – which combine characteristics of both adjectives and verbs, and possibly also adverbs, may represent another pathway through which *paš*- extends its derivational potential towards verbs. Therefore, further analysis of *paš*-compounded participles and their role within the broader derivational network, spanning from nouns to verbs, is necessary.

Abbreviations

ACC	accusative
AUX	auxiliary
COP	copula
DAT	dative
DEB	debitive
GEN	genitive
INS	instrumental
INF	infinitive
LOC	locative
NEG	negation
NOM	nominative
PL	plural
PRS	present
PST	past
PTCP	participle
SG	singular

Sources

Laikrakstu Bibliotēka. Available at: <https://www.news.lv>

Levāne-Petrova, Kristīne, Dargis, Roberts, Pokratniece, Kristīne, Lasmanis, Vilnis Jānis. 2022. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2022)*. CLARIN-LV digital library. Available at: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/84>

References

- Ahero, Antonija *et al.* 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Ahero, Antonija. 1967. Par citu valodu ietekmi vārdu darināšanā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 3, 12–20.
- Baayen, Harald. 2009. Corpus linguistics in morphology: Morphological productivity. *Corpus Linguistics. An International Handbook*. 2. Lüdeling, Anke, Kytö, Merja (eds.). Berlin, New York: De Gruyter Mouton, 889–919. <https://doi.org/10.1515/9783110211429.fm>
- Booij, Geert. 2008. Paradigmatic morphology. *La raison morphologique. Hommage à la mémoire de Danielle Corbin*. Fradin, Bernard (ed.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 29–38.
- Dugas, André. 1992. Le préfixe *auto-*. *Langue française*. 96, 20–29.
- Frīdenberga, Anna. 2016. *Nominālā vārddarināšana Georga Manceļa darbos*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. Available at: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/34339>
- Haspelmath, Martin, Sims, Andrea. 2010. *Understanding Morphology*. 2nd ed. Abingdon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203776506>
- Horiguchi, Daiki. 2023. Latvian reflexive verbs with *paš-* ‘self’. *Valoda: nozīme un forma*. 14, 42–52. <https://doi.org/10.22364/vnf.14.04>

- Horiguchi, Daiki. 2024. Latvian reflexive and non-reflexive verbs and action nouns with *paš-* 'self'. *Valoda: nozīme un forma*. 15, 95–107. <https://doi.org/10.22364/vnf.15.06>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2010. Defective paradigms of reflexive nouns and participles in Latvian. *Defective Paradigms: Missing Forms and What They Tell Us. Proceedings of the British Academy*. 163. Baerman, Matthew, Corbett, Greville G., Brown, Dunstan (eds.). Oxford: Oxford University Press, 53–67. <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197264607.001.0001>
- Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw/Berlin: De Gruyter Open. <https://doi.org/10.2478/9783110411317>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Kalnača, Andra, Pakalne, Tatjana, Deksnē, Daiga. 2025. Latvian deverbal nouns in *-ien-* and *-um-* and derivational productivity: A corpus-based analysis. Leuschner, Torsten, Vainovszki Anaïs, Delaby Gauthier, Barðdal, Jóhanna (eds.). *How to Do Things with Corpora. Methodological Issues and Case Studies on Grammar*. Berlin/Heidelberg: Springer, 275–311. https://doi.org/10.1007/978-3-662-69690-3_10
- König, Ekkehard. 2011. Reflexive nominal compounds. *Studies in Language*. 35 (1), 112–127. <https://doi.org/10.1075/sl.35.1.04koe>
- Mackenzie, John Lachlan. 2018. *Self*-prefixed verbs: analogy in the functional discourse grammar lexicon. *Word Structure*. 11(1), 67–94. <https://doi.org/10.3366/word.2018.0116>
- Myslyva-Bun'ko, Ivanna. 2011. Slova z komponentom *sam(o)-* u suchasnykh ukraïnomovnykh hazetakh. *Visnik Zhitomyrs'koho derzhavnoho universytetu. Filolohichni nauki*. 59, 212–214.
- Nau, Nicole. 2016. Argument realization in Latvian action nominal constructions: A corpus and text based investigation. *Argument Realization in Baltic*. Holvoet, Axel, Nau, Nicole (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 461–522. <https://doi.org/10.1075/vargreb.3.11nau>
- Orqueda, Verónica, Squadrito, Karem. 2017. Reflexivos e intensificadores en las formaciones con *auto-*: perspectiva histórica. *Boletín de Filología*. LII (2), 147–162. <https://dx.doi.org/10.4067/S0718-93032017000200147>
- Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Paegle, Dzintra (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Vulāne, Anna. 2013. *Vārddarināšana. Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 190–299.

Kopsavilkums

Rakstā tiek aplūkoti latviešu valodas salikteni ar *paš-* 'self'. Plašsaziņas līdzekļu datubāzē ir konstatēti 1144 lietvārdi ar *paš-*. Aptuveni 40 % no tiem ir atgriezeniskie (25,3 %) un neatgriezeniskie darbības lietvārdi (13,8 %). *Paš-* aktīvi tiek pievienots arī sufiksāliem atvasinājumiem ar *-um-*, *-īb-* un *-ācij-*, kas apzīmē procesu, rezultātu un stāvokli, kā arī citiem lietvārdiem bez sufiksiem. *Paš-* norāda uz subjekta-objekta koreferenci un subjekta koreferenci ar savu refleksīvo semantiku. Pirmajā gadījumā, pārfrāzējot lietvārdu ar atbilstošu darbības vārdu, objekts tipiski tiek lietots akuzatīvā, bet arī datīvā un prievārdu konstrukcijās. Otrajā gadījumā *paš-* piešķir ekskluzīvu nozīmi 'bez cita palīdzības'. Saistībā ar citiem pamatvārdiem, kas ir maz saistīti vai nav saistīti ar akcionālu nozīmi, *paš-* vispārīgi demonstrē ar *paš-* semantiku saistītu nozīmi un īpašuma nozīmi. Salīdzinot ar *paš-*salikto darbības vārdu atvasināšanu, lietvārdu atvasināšanā *paš-* nav viendabīga nozīme un leksikalizācijas pakāpe ir augstāka. Lielākajai

daļai *paš*-salikto lietvārdu atvasināšanas virziens seko modelim: $A \rightarrow paš- + A$. Tomēr daži *paš*- saliktie darītājpārdi tiek atvasināti, nevis vienkārši pievienojot *paš*- pamatvārdam, bet gan pievienojot darītājpārda sufiksus jau ar *paš*- saliktajam lietvārdam. Šādā gadījumā atvasināšanas virziens seko modelim: $paš- + A \rightarrow paš- + A + darītājpārda\ sufikss$.

Atslēgvārdi: vārdarināšana; saliktenis; atgriezenisks lietvārds; atgriezenisks darbības vārds; darbības lietvārds (nomen actionis).

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Latviešu valodas troksneņu kvantitāte¹

The quantity of Latvian obstruents

Inese Indričāne

Latviešu valodas institūts
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050
E-pasts: inese.indricane@lu.lv

Solveiga Čeirane

Latviešu valodas institūts
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050
E-pasts: solveiga.ceirane@lu.lv

Rakstā analizēta latviešu valodas troksneņu kvantitāte divzilbju runas vienībās: 1) pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu monoftongu pretstatā pozīcijai starp garu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu monoftongu, piem., [‘ik:ū] vs. [‘i:kū], [‘igū] vs. [‘i:gū]; 2) salīdzinot artikulācijas vietas un veida ziņā vienādus, bet balsīguma ziņā atšķirīgus troksneņus, piem., [‘ik:ū] vs. [‘igū], [‘i:kū] vs. [‘i:gū].

20. gs. 60. gados Elmārs Liepa eksperimentāli pētījis latviešu literārās valodas līdzskaņu kvantitāti. Divzilbju vārdos pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu monoftongu nebalsīgie troksneņi tiek pagarināti un tiek raksturoti kā gari vai pusgari līdzskaņu izrunas varianti. Šī pētījuma mērķis ir analizēt latviešu valodas troksneņu kvantitāti, izmantojot mūsdienīgas runas analīzes metodes. Kaut arī balsīgajiem troksneņiem šāds pagarinājums atbilstošā pozīcijā nav raksturīgs, pētījumā tie iekļauti, lai veidotu sistēmisku salīdzinājumu ar nebalsīgajiem troksneņiem.

Pētījuma materiālu veido trīs sieviešu runas dati. Latviešu valoda visām informantēm ir dzimtā valoda. Informanšu runā nav vērojamas spilgtas izlokšņu iezīmes un runas defekti. Kopā analizētas 2160 runas vienības. Datu analīze veikta ar datorprogrammu „PRAAT: doing phonetics by computer (PRAAT)”. Mērījumu veikšanai izmantots Helsinku Universitātes fonētiķes Mietas Lennes (*Mietta Lennes*) skripts, kas aprēķina marķēto segmentu garumu.

Pētījumā secināts, ka divzilbju runas vienībās pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani visi nebalsīgie troksneņi pagarinās salīdzinājumā ar nebalsīgajiem troksneņiem pozīcijā starp garu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani, veidojot fonētisku garuma attiecību 1,3–2,0 pret 1. Balsīgie troksneņi, analizējot tos nebalsīgajiem troksneņiem atbilstīgās pozīcijās, vairumā

¹ Pētījums veikts Valsts pētījuma programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

gadījumu mazliet pagarinās, veidojot fonētisku garuma attiecību 1,1–1,5 pret 1. Pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani balsīgo troksneņu fonētiskais pagarinājums ir mazāks nekā nebalsīgo troksneņu pagarinājums.

Atslēgvārdi: troksnenis; nebalsīgs troksnenis; balsīgs troksnenis; kvantitāte; zilbe; patskanis.

levads

Raksta mērķis ir, izmantojot mūsdienīgas runas analīzes metodes, pētīt latviešu valodas troksneņu kvantitāti divzilbju runas vienībās:

- 1) pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani pretstatā pozīcijai starp garu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani, piem., *iku* ['ik:ū] vs. *īku* ['i:kū] un *igu* ['igū] vs. *īgu* ['i:gū];
- 2) salīdzinot artikulācijas vietas un veida ziņā vienādus, bet balsīguma ziņā atšķirīgus troksneņus, piem., *iku* ['ik:ū] vs. *igu* ['igū] un *īku* ['i:kū] vs. *īgu* ['i:gū].

Latviešu literārās valodas līdzskaņu kvantitāti eksperimentāli plaši ir pētījis Elmārs Liepa. 20. gs. 60. gados viņš analizējis latviešu literārās valodas nebalsīgo troksneņu kvantitāti starp uzsvērtu īsu un neuzsvērtu īsu patskani divzilbju, trīszilbju un četrzilbju vārdos (1963; 1967a) un troksneņu kvantitāti morfēmu saturā (1967b). Nedaudz vēlāk izdots E. Liepas (1970) raksts, kas ir veltīts skaneņu kvantitātei.

Latviešu valodā līdzskaņa pagarinājums ir fonētisks, lai gan ir gadījumi, kad līdzskaņu (parasti skaneņu) kvantitāte spēj diferencēt vārdu nozīmi, piem., *mana* [manā] vs. *manna* [man:ā], *ala* [alā] vs. *Alla* [al:ā] (Auziņa 2013, 87), *gali* [galī] vs. *galli* [gal:ī], *nule* [nulē] vs. *nulle* [nul:ē] (Laua 1997, 66). E. Liepa (1963, 25) ir minējis arī piemēru, kad nebalsīgo troksneņu pagarinājumam („pusgarai izrunai”) vārda beigās var būt fonoloģiska nozīme – adjektīvs *saus* [saus:] un pronomens savs [saus], ja pronomens izrunāts ar pozicionālu divskani, kas radiēs līdzskaņa *v* pilnīgas vokalizācijas rezultātā. Latviešu valodas nebalsīgo troksneņu kvantitāte aplūkota arī Ineses Indričānes rakstā (2011) un promocijas darbā (2013). Latviešu valodas līdzskaņu kvantitātes dati var būt noderīgi sastatāmos un valodu apguves pētījumos. Piem., igauņu zinātnieki Einars Meisters (*Einar Meister*) un Lia Meistere (*Lya Meister*) (2017) ir izmantojuši latviešu valodas skaneņu un nebalsīgo troksneņu kvantitātes datus pētījumā, kurā aplūkots, kā latviešu valodas runātāji, kuri igauņu valodu apgūst kā svešvalodu (L2), savā izrunā realizē igauņu valodas līdzskaņu triju pakāpju (Q1, Q2, Q3) kvantitātes kontrastus.

Latviešu valodā literārā izrunā divzilbju vārdos pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani nebalsīgie troksneņi tiek pagarināti un fonētikā tiek raksturoti kā gari vai pusgari nebalsīgo troksneņu varianti. Piem., Alīse Laua (1997, 64) darbā „Latviešu literārās valodas fonētika” ir minējusi, ka „nebalsīgie troksneņi starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani divzilbju vārdos parasti ir gari, bet sastopami arī pusgari troksneņu varianti”. Arī E. Liepa (1963, 24) ir norādījis, ka „atsevišķos gadījumos literārajā izrunā sastopami arī pusgari nebalsīgie troksneņi starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu monoftongu”.

Atbilstīgi A. Lauas (1997, 62) sniegtajai definīcijai par gariem sauc tādas līdzskaņus, kuru izrunas laika attiecība pret citiem tādas pašas kvalitātes līdzskaņiem ir vismaz 2:1, par pusgariem – tādas, kuru izrunas laika attiecība ir vismaz 1,5:1.

Kaut gan balsīgajiem troksneņiem šāds pagarinājums nav raksturīgs, rakstā tie iekļauti, lai veidotu sistēmisku salīdzinājumu ar nebalsīgajiem troksneņiem.

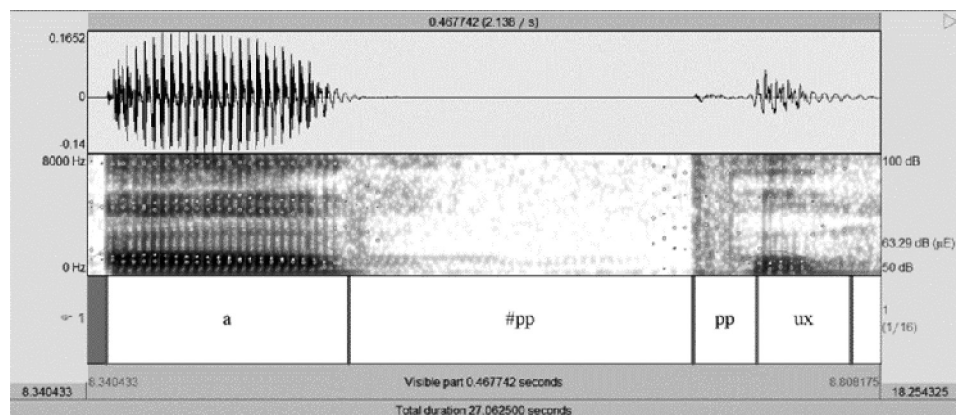
1. Analizētā materiāla un mērījumu metodikas apraksts

Analizēto materiālu veido trīs sieviešu (S1, S2 un S3) runas dati. Informantes ierakstu brīdī ir vecumā no 21 līdz 42 gadiem. Visām informantēm latviešu valoda ir dzimtā valoda. Informanšu izrunā nav vērojamas spilgtas izlokšņu iezīmes un runas defekti. Izvēloties informantus, tika vērtēta arī viņu pieejamība pētījuma vajadzībām (dzimuma aspektam informantu izvēlē bija sekundāra nozīme).

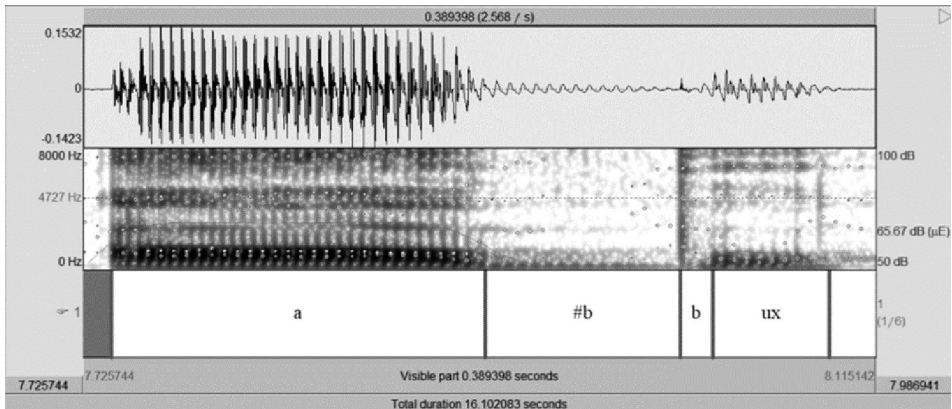
Lai nodrošinātu pētījuma datu ticamību un mazinātu iespēju, ka ieraksta laikā apzināti pagarināta vai saīsināta troksneņa izruna, katra runas vienība ir ierakstīta vismaz deviņos atkārtojumos, piem., 1) ipu, ipu, **ipu**; 2) ipu, ipu, **ipu**; 3) ipu, ipu, **ipu**. Parasti analizēta katras rindas pēdējā vienība, kas visprecīzāk nodrošina nosacījumu, ka troksnenis ir izrunāts pozīcijā starp uzsvērtu pirmo un neuzsvērtu otro zilbi. Tikai atsevišķos piemēros (ja virknes pēdējā vienība tika novērtēta kā analīzei nederīga) ir analizēta cita ieraksta virknes vienība. Kopējais analizētā materiāla apjoms ir 2160 runas vienības.

Ieraksti veikti, izmantojot portatīvu digitālu skaņas iekārtu („Sound Devices 702 portable two-track file-based digital audio recorder”), ar 48 kHz ciparošanas frekvenci un 24 bitu līmeņa kvantizēšanu. Skaņas iekārtai pievienots kondensatora mikrofonu („Beyerdynamic condenser headset microphone TG H56 (omnidirectional”). Datu analīze ir veikta ar datorprogrammu „PRAAT” (v. 6.2.14). Mērījumu veikšanai izmantots Helsinku Universitātes fonētiķes Mietas Lennes skripts (2020), kas aprēķina marķēto segmentu garumu un tiek izplatīts saskaņā ar GNU Vispārējo publisko licenci.

Raksta 1.–2. attēlā redzamas marķētas runas vienības – *apu* [ˈap:ũ] (1. attēls) un *abu* [ˈabũ] (2. attēls).

1. attēls. Marķēta runas vienība *apu* [ˈap:ũ]

2. attēls. Marķēta runas vienība abu [abū]

Rakstā (izņemot ievadā iekļauto teorijas apskatu) nebalsīgo troksneņu pagarinājums vispārināti apzīmēts ar starptautiskās fonētiskās transkripcijas zīmi „:”, nešķirot garus un pusgarus nebalsīgos troksneņus. Savukārt, veicot marķēšanu, nebalsīgs troksnenis norādīts, to dubultojot. Marķējot slēdzenus, atsevišķi ir norādīts slēguma posms un trokšņa posms, bet kvantitātes pētījumā aprēķināts un izmantots slēdzena kopējais garums, ko veido slēguma un trokšņa posma garuma summa (piem., 1. attēlā redzamā nebalsīgā troksneņa *p* [p:] garumu veido segmentu „#pp” (slēguma posms) un „pp” (trokšņa posms) summa un 2. attēlā redzamā balsīgā troksneņa *b* [b] garumu – „#b” (slēguma posms) un „b” (trokšņa posms) summa.

2. Mērījumu rezultāti un datu interpretācija

Visiem troksneņiem aprēķinātas to garuma vidējās statistiskās vērtības (turpmāk tekstā – VSV) un standartnoviržu vērtības (turpmāk tekstā – SN) triju informanšu (S1, S2, S3) izrunā (I–IV tabula, sk. pielikumā) un noteikta garuma vidējo vērtību attiecība (1.–2. tabula, sk. rakstā).

Visiem troksneņiem arī izveidoti grafiki, kuros attēlotie nogriežņi rāda katra troksneņa garuma vidējo statistisko vērtību (nogriežņa viduspunkts) – VSV –, no kuras atņemta vai kurai pieskaitīta standartnovirzes vērtība – SN (1.–18. grafiks, sk. pielikumā).

Nebalsīgajiem slēdzeniem izveidotajos grafikos (1.–3. grafiks), kuros attēloti nogriežņi, kas rāda katra nebalsīgā slēdzena garuma vidējo statistisko un standartnoviržu vērtības, redzams, ka visu informanšu datus nebalsīgie slēdzeni pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu (pārīsu) patskani ir izrunāti garāk nekā pozīcijā starp garu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu (pārīsu) patskani – salīdzinātajās pozīcijās izrunāta nebalsīgā slēdzena dati nepārklājas.

Līdzīga tendence ir vērojama arī nebalsīgo spraudzeņu grupā (4.–6. grafiks) – salīdzinātajās pozīcijās izrunāta nebalsīgā spraudzeņa dati nepārklājas.

VC:ũ vs. V:Cũ	Informanšu dati		
	S1	S2	S3
Vp:ũ vs. V:pũ	1,8:1	1,7:1	1,4:1
Vt:ũ vs. V:tũ	2,0:1	1,9:1	1,5:1
Vc:ũ vs. V:cũ	1,7:1	1,5:1	1,5:1
Vk:ũ vs. V:kũ	1,9:1	1,8:1	1,5:1
Vts:ũ vs. V:tsũ	1,8:1	1,8:1	1,3:1
Vf:ũ vs. V:fũ	1,9:1	1,6:1	1,3:1
Vf:ũ vs. V:fũ	1,4:1	1,7:1	1,5:1
Vs:ũ vs. V:sũ	1,4:1	1,5:1	1,5:1
Vj:ũ vs. V:jũ	1,5:1	1,6:1	1,6:1
Vx:ũ vs. V:xũ	1,6:1	1,6:1	1,5:1

1. tabula. Nebalsīgo troksneņu garuma vidējo vērtību attiecība divzilbju vienībās pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani [VC:ũ] pretstatā pozīcijai starp garu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani [V:Cũ]

VCũ vs. V:Cũ	Informanšu dati		
	S1	S2	S3
Vbũ vs. V:bũ	1,1:1	1,3:1	1,0:1
Vdũ vs. V:dũ	1,5:1	1,4:1	1,2:1
Vjũ vs. V:jũ	1,2:1	1,3:1	1,2:1
Vgũ vs. V:gũ	1,2:1	1,5:1	1,2:1
Vdzũ vs. V:dzũ	1,1:1	1,2:1	1,2:1
Vdžũ vs. V:džũ	1,2:1	1,2:1	1,1:1
Vvũ vs. V:vũ	1,3:1	1,1:1	1,0:1
Vzũ vs. V:zũ	1,3:1	1,2:1	1,2:1
Vžũ vs. V:žũ	1,2:1	1,1:1	1,2:1
Vjũ vs. V:jũ	1,1:1	1,1:1	1,0:1

2. tabula. Balsīgo troksneņu garuma vidējo vērtību attiecība divzilbju vienībās pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani [VCũ] pretstatā pozīcijai starp garu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani [V:Cũ]

S3 datos nebalsīgajiem troksneņiem (īpaši pozīcijā starp garu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani, izņemot [x]) ir vērojamas mazākas standartnoviržu vērtības salīdzinājumā ar pārējām informantēm, kas liecina par mazāku izrunas variatīvumu.

Aplūkojot 1. tabulas datus, secināms, ka pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani visi nebalsīgie troksneņi pagarinās salīdzinājumā ar nebalsīgajiem troksneņiem pozīcijā starp garu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani, triju informanšu izrunā veidojot fonētisku garuma vidējo statistisko vērtību attiecību: 1,3–2 pret 1.

Balsīgo troksneņu pagarinājums nebalsīgo troksneņu kvantitātes pētījumiem atbilstošos fonētiskos nosacījumos ar mūsdienīgām runas analīzes metodēm līdz šim nav pētīts.

Balsīgo slēdzeņu datus (sk. 7.–12. grafiku) vērojams neliels līdzskaņa pagarinājums pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani, salīdzinot ar tām runas vienībām, kurās ir garš patskani. Pagarinājums vērojams visu informanšu rezultātos. S3 datus slēdzeņa pagarinājums kopumā ir mazāks salīdzinājumā ar S1 un S2 datiem.

Salīdzinot balsīgo slēdzeņu garuma vērtības (sk. 7.–9. grafiku), jāsecina, ka S1 datus lielākais pagarinājums ir slēdzeņa [d] izrunā, vismazākais – [b] un [dz] izrunā. S2 rezultātos lielākais pagarinājums ir slēdzeņa [g], kā arī [d] izrunā, mazākais – afrikatīvā slēdzeņa [dʒ] izrunā. S3 datus nav tik izteiktu atšķirību, tomēr redzams, ka afrikatīvais slēdzenis [dʒ] ir izrunāts ar lielāku pagarinājumu, mazāks pagarinājums ir eksplozīvā slēdzeņa [b] mērījumu rezultātos.

Atsevišķiem balsīgajiem slēdžeņiem ir konstatētas lielākas standartnoviržu vērtības, kas liecina par lielāku izrunas variatīvumu, tomēr kopējas tendences standartnoviržu vērtībās analizētajā materiālā nav konstatētas.

Kaut arī rezultātos redzamas individuālas iezīmes, secināms, ka balsīgo slēdzeņu izrunā ir neliels fonētisks pagarinājums.

Arī balsīgo spraudzeņu datus konstatēts fonētisks pagarinājums pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani pretstatā pozīcijai starp garu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani (sk. 10.–12. grafiku). Salīdzinot īso zilbju mērījumu rezultātus, S1 grafikā līdzīgs pagarinājums redzams triju spraudzeņu izrunā – [z], [ʒ] un [v]. S2 datus lielākais pagarinājums ir [z] izrunā, savukārt S3 – balsīgo spraudzeņu [z] un [ʒ] izrunā.

Jāsecina, ka līdzskaņu [z] un [ʒ] pagarinājums vērojams visu informanšu izrunā, savukārt spraudzeņu [j] un [v] datus ir vērojamas atšķirības. S1 un S2 datus līdzskaņu [j] un [v] artikulācijā ir konstatēts pagarinājums pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani, bet S3 datus šāda pagarinājuma nav un pozīcijā starp garu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani līdzskaņa izruna ir bijusi pat garāka.

Konstatētas atšķirības artikulācijā varētu būt skaidrojams ar to, ka latviešu valodā /j/ un /v/ var artikulēt dažādi – ar berzi un bez berzes, resp., atkarībā no izrunas tie var būt gan berzeņi (spektrogrammās redzama berze), gan neberzeņi (spektrogrammās berzes nav un ir saskatāma formantu struktūra) (Čeirane 2010; 2011). Jāņem vērā, ka balsīgie spraudzeņi [j] un [v] ir arī vienīgie līdzskaņi, kas var vokalizēties, resp., pārvērsties par patskani vai puspatskani. Arī, marķējot runas vienības, analizētajā materiālā ne vienmēr bija skaidri nosakāma patskaņa un līdzskaņa robeža, kas vokalizācijas vai daļējas vokalizācijas rezultātā saplūst.

Analizējot nebalsīgo troksneņu garuma vidējo vērtību attiecību (sk. 1. tabulu), secināms, ka vairumā gadījumu nebalsīgie troksneņi iegūst samērā būtisku pagarinājumu pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani: S1 datus tie ir izrunāti 1,4–2 reizes garāk, un S2 datus – 1,5–1,9 reizes garāk nekā pozīcijā starp garu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani. No šiem rezultātiem nedaudz vairāk atšķiras S3 dati, jo šīs informantes izrunā nebalsīgie troksneņi pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani ir izrunāti 1,3–1,6 reizes garāk nekā pozīcijā starp garu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani. Aprēķinot balsīgo troksneņu garuma vidējo vērtību attiecību (sk. 2. tabulu),

redzams, ka to fonētiskais pagarinājums pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani nav tik liels kā nebalsīgajiem troksneņiem: S1 un S2 datos balsīgie troksneņi ir izrunāti 1,1–1,5 reizes garāk nekā pozīcijā starp garu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani. No pārējo informanšu datiem atšķiras S3 dati, jo S3 troksneņu [b], [v] un [j] izrunā pagarinājums nav konstatēts, kā arī pārējiem balsīgajiem troksneņiem tas ir mazāks – lielākā garuma attiecība ir tikai 1,2 pret 1. Tā kā garuma attiecība S3 datos atšķirās arī nebalsīgo troksneņu rezultātos, jāsecina, ka S3 izrunā kopumā ir raksturīgs mazāks troksneņu pagarinājums, nekā S1 un S2 datos. S3 izrunā konstatētās atšķirības salīdzinājumā ar pārējo informanšu datiem var būt skaidrojamas kā individuālas runas iezīmes, tās varēja noteikt arī ieraksta materiāla izvēle. Tā kā pētījumam izmantotas runas vienības, no kurām lielākā daļa ir beznozīmes „vārdi”, troksneņa pagarinājumu varēja ietekmēt gan runas temps, gan tas, cik lielā mērā runas vienība ir uztverta un izrunāta līdzīgi reāliem vārdiem. Nākotnē būtu nepieciešams turpināt pētījumu, tajā iegūtos rezultātus salīdzinot ar to pašu informanšu izrunātiem reāliem latviešu valodas vārdiem.

Salīdzinot nebalsīgo slēdzeņu un balsīgo slēdzeņu izrunu (sk. 13.–15. grafiku pielikumā), skaidri konstatējams nebalsīgo slēdzeņu fonētiskais pagarinājums pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani. Savukārt balsīgo slēdzeņu izruna abās rakstā aplūkotajās pozīcijās ir īsāka nekā atbilstošā pozīcijā analizētiem artikulācijas veida un vietas ziņā vienādiem nebalsīgajiem slēdzeņiem.

Salīdzinot nebalsīgo un balsīgo slēdzeņu izrunu (sk. 16.–18. grafiku), skaidri saskatāms nebalsīgo spraudzeņu fonētiskais pagarinājums pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani salīdzinājumā ar pārējiem datiem. Balsīgo spraudzeņu izruna pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani ir īsāka nekā nebalsīgo spraudzeņu izruna abās rakstā analizētajās pozīcijās. Līdz ar to secināms, ka balsīgie troksneņi tiek artikulēti īsāk nekā nebalsīgie troksneņi.

Secinājumi

1. Pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani visi nebalsīgie troksneņi pagarinās salīdzinājumā ar nebalsīgajiem troksneņiem pozīcijā starp garu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani, veidojot fonētisku garuma attiecību: 1,3–2,0 pret 1.
2. S1 un S2 datos nebalsīgo troksneņu grupā lielākais pagarinājums novērots eksplozīvajam slēdzenim [t:] un eksplozīvo slēdzeņu pagarinājums pieaug vienādā secībā: [c:], [p:], [k:], [t:]. S3 datos šāda tendence nav vērojama.
3. Balsīgie troksneņi, analizējot tos nebalsīgajiem troksneņiem atbilstīgās pozīcijās, parasti nedaudz pagarinās, veidojot fonētisku garuma attiecību: 1,1–1,5 pret 1.
4. Balsīgo troksneņu datos nav vērojamas kopējas tendences atsevišķu līdzskaņu pagarinājumā.
5. Balsīgo troksneņu fonētiskais pagarinājums ir mazāks nekā nebalsīgo troksneņu pagarinājums pozīcijā starp īsu uzsvērtu un īsu neuzsvērtu patskani.
6. Nepieciešams lielāks informantu skaits un plašāka materiāla analīze, lai iegūtu precīzāku troksneņu pagarinājuma raksturojumu dažādās runas vienībās un dažādās pozīcijās.

Saīsinājumi

S1	pirmā informante
S2	otrā informante
S3	trešā informante
SN	standartnovirzes vērtība
VSV	vidējā statistiskā vērtība

Avoti

- Boersma, Paul, Weenink, David. 2022. *Praat: Doing phonetics by computer* (datorprogramma), versija: 6.0.49. Pieejams: <https://www.fon.hum.uva.nl/praat/>
- Mietta, Lennes. 2020. *Calculating Data from Labeled TextGrids and Sounds: calculate_segment_durations.praat* (skripts). GNU General Public License. Pieejams: <https://lennes.github.io/spect/>

Literatūra

- Auziņa, Ilze. 2013. Latviešu valodas fonētiski fololoģiskie procesi un likumi. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 80–95.
- Čeirane, Solveiga. 2010. Latviešu valodas balsīgo spraudzeņu troksneņu akustisks raksturojums. *Žmogus ir žodis*. 12, 14–19.
- Čeirane, Solveiga. 2011. Latviešu valodas balsīgo troksneņu akustiskās pazīmes. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15 (1), 81–90.
- Indričāne, Inese. 2011. Latviešu valodas nebalsīgo troksneņu kvantitāte reālos un mākslīgi konstruētos divzīlbu vārdos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15 (1), 109–119.
- Indričāne, Inese. 2013. *Latviešu valodas nebalsīgo troksneņu akustisks un audītīvs raksturojums*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/4721>
- Laua, Alise. 1997. *Latviešu literārās valodas fonētika*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Liepa, Elmārs. 1963. Nebalsīgo troksneņu kvantitāte atkarā no pozīcijas mūsdienu latviešu literārajā izrunā. *Latvijas Valsts Universitātes Zinātniskie raksti*. 35, 5(A), 9–27.
- Liepa, Elmārs. 1967a. Nebalsīgo troksneņu kvantitāte starp uzsvērtu un neuzsvērtu īsu patskani trīszīlbu un četrzīlbu vārdos. *Latvijas Valsts Universitātes Zinātniskie raksti*. 60, 9(A), 21–69.
- Liepa, Elmārs. 1967b. Troksneņu kvantitāte morfēmu sadūrā. *Latvijas Valsts Universitātes Zinātniskie raksti*. 60, 9(A), 71–113.
- Liepa, Elmārs. 1970. Skanēņu kvantitāte. *Latviešu valodas struktūras jautājumi*. *Zinātniskie raksti*. 98, 39–88.
- Meister, Einar, Meister, Lya. 2017. Production of Estonian consonantal quantity contrasts by Latvian subjects. *Linguistica Lettica*. 25, 88–108.

Summary

The paper examines the quantity of Latvian obstruents in two-syllable speech units: 1) in the position between a short stressed and a short unstressed monophthong as opposed to the position

between a long stressed and a short unstressed monophthong, e.g. ['ik:ũ] vs. ['i:kũ], ['igũ] vs. ['i:gũ]; 2) compared voiceless and voiced obstruents of the same place and manner of articulation in the speech units, e.g. ['ik:ũ] vs. ['igũ], ['i:kũ] vs. ['i:gũ].

In the 1960s of the 20th century, Elmārs Liepa experimentally studied the quantity of voiceless obstruents in the Latvian literary language widely. In two-syllable words between a short stressed and a short unstressed monophthong, the voiceless obstruents get lengthened and are usually described as long, although half-long variants of these consonants are also observed. This study aims to test the quantity of Latvian obstruents using modern speech analysis methods.

Lengthening is not expected for voiced obstruents in the corresponding position. However, the data of voiced obstruents are included in the current study to make a systematic comparison with voiceless obstruents.

The research material consists of 3 native female speaker data. There are no speech disorders in their pronunciation. A total of 2160 speech units were analysed. Data analysis was performed with the computer software „PRAAT”. The measurements were conducted using Miettas Lennes script, which calculates the length of labelled segments.

The study concluded that in the position between a short stressed and short unstressed monophthong, all voiceless obstruents lengthen compared to voiceless obstruents in the position between a long stressed and short unstressed monophthong at a ratio of 1.3–2.0 vs. 1. In most cases, voiced obstruents are slightly longer, at a ratio of 1.1–1.5 vs. 1. The phonetic lengthening of voiced obstruents is less than that of voiceless obstruents in the position between a short stressed and a short unstressed monophthong.

Keywords: obstruent; voiceless obstruent; voiced obstruent; quantity; syllable; monophthong.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Pielikums

VC:ũ	Ilgums (s)					
	S1		S2		S3	
	VSV	SN	VSV	SN	VSV	SN
Vp:ũ	0,254	0,016	0,265	0,037	0,224	0,018
Vt:ũ	0,235	0,018	0,229	0,040	0,240	0,015
Vc:ũ	0,274	0,031	0,219	0,027	0,248	0,015
Vk:ũ	0,273	0,025	0,249	0,032	0,235	0,012
Vts:ũ	0,274	0,029	0,266	0,028	0,256	0,012
Vġ:ũ	0,271	0,027	0,263	0,044	0,250	0,012
Vf:ũ	0,231	0,015	0,231	0,020	0,242	0,017
Vs:ũ	0,222	0,013	0,252	0,025	0,305	0,018
Vġ:ũ	0,243	0,018	0,251	0,021	0,283	0,020
Vx:ũ	0,240	0,018	0,212	0,018	0,223	0,012

I tabula. Nebalsīgo troksneņu garuma vidējās statistiskās vērtības (VSV) un standartnoviržu vērtības (SN) sekundēs divzilbju vienībās starp īsu uzsvētu un īsu neuzsvētu patskani

V:Cũ	Ilgums (s)					
	S1		S2		S3	
	VSV	SN	VSV	SN	VSV	SN
V:pũ	0,140	0,015	0,155	0,016	0,158	0,014
V:tũ	0,120	0,014	0,119	0,009	0,157	0,006
V:cũ	0,160	0,021	0,147	0,014	0,162	0,006
V:kũ	0,143	0,018	0,141	0,013	0,152	0,009
V:tsũ	0,153	0,014	0,150	0,009	0,199	0,008
V:ġũ	0,146	0,011	0,161	0,017	0,188	0,010
V:fũ	0,162	0,013	0,135	0,011	0,161	0,009
V:sũ	0,159	0,016	0,168	0,019	0,198	0,008
V:ġũ	0,157	0,009	0,160	0,011	0,180	0,013
V:xũ	0,146	0,015	0,134	0,014	0,150	0,015

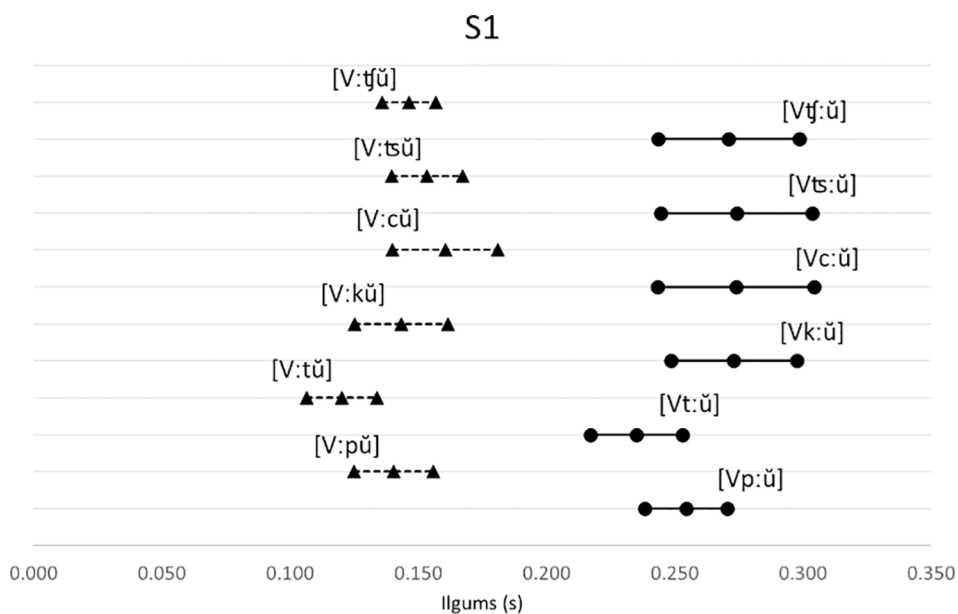
II tabula. Nebalsīgo troksneņu garuma vidējās statistiskās vērtības (VSV) un standartnoviržu vērtības (SN) sekundēs divzilbju vienībās starp garu uzsvētu un īsu neuzsvētu patskani

VCū	Ilgums (s)					
	S1		S2		S3	
	VSV	SN	VSV	SN	VSV	SN
Vbū	0,109	0,010	0,131	0,010	0,117	0,011
Vdū	0,115	0,019	0,110	0,009	0,110	0,006
Vjū	0,128	0,019	0,118	0,012	0,128	0,012
Vgū	0,103	0,013	0,111	0,011	0,118	0,016
Vdzū	0,114	0,011	0,118	0,012	0,145	0,006
Vdžū	0,117	0,012	0,106	0,012	0,146	0,013
Vvū	0,077	0,014	0,061	0,012	0,082	0,011
Vzū	0,087	0,010	0,090	0,010	0,122	0,012
Vzū	0,086	0,016	0,094	0,011	0,126	0,012
Vjū	0,052	0,008	0,048	0,010	0,095	0,021

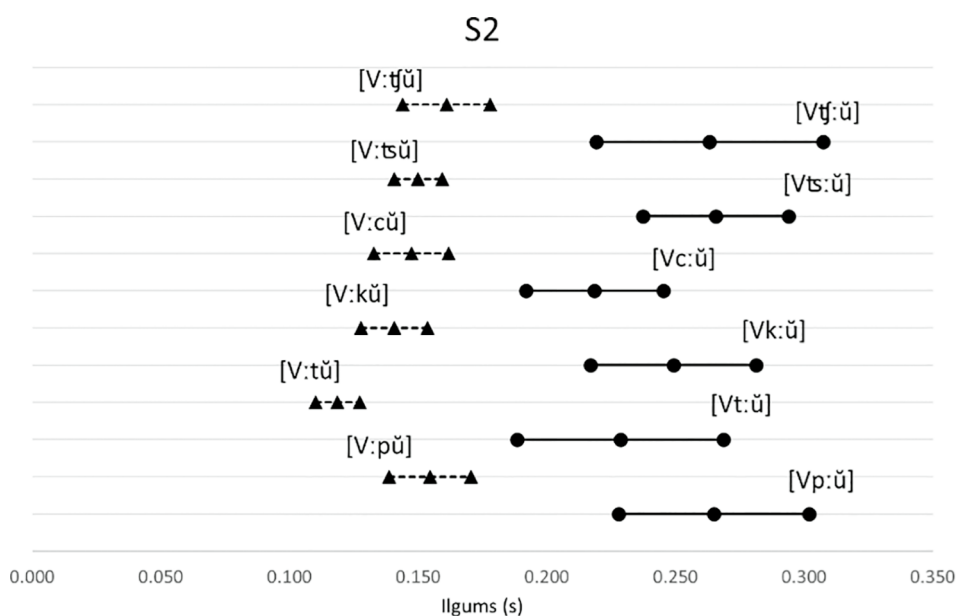
III tabula. Balsīgo troksneņu garuma vidējās statistiskās vērtības (VSV) un standartnoviržu vērtības (SN) sekundēs divzīlību vienībās starp īsu uzsvētu un īsu neuzsvētu patskani

V:Cū	Ilgums (s)					
	S1		S2		S3	
	VSV	SN	VSV	SN	VSV	SN
V:bū	0,095	0,010	0,104	0,007	0,112	0,010
V:dū	0,074	0,016	0,079	0,011	0,093	0,008
V:jū	0,109	0,015	0,089	0,012	0,109	0,008
V:gū	0,083	0,017	0,076	0,012	0,099	0,010
V:dzū	0,104	0,008	0,097	0,014	0,117	0,011
V:džū	0,094	0,010	0,089	0,009	0,133	0,016
V:vū	0,061	0,012	0,055	0,013	0,084	0,012
V:zū	0,068	0,014	0,072	0,009	0,100	0,009
V:žū	0,073	0,010	0,085	0,014	0,104	0,010
V:jū	0,048	0,014	0,044	0,009	0,096	0,017

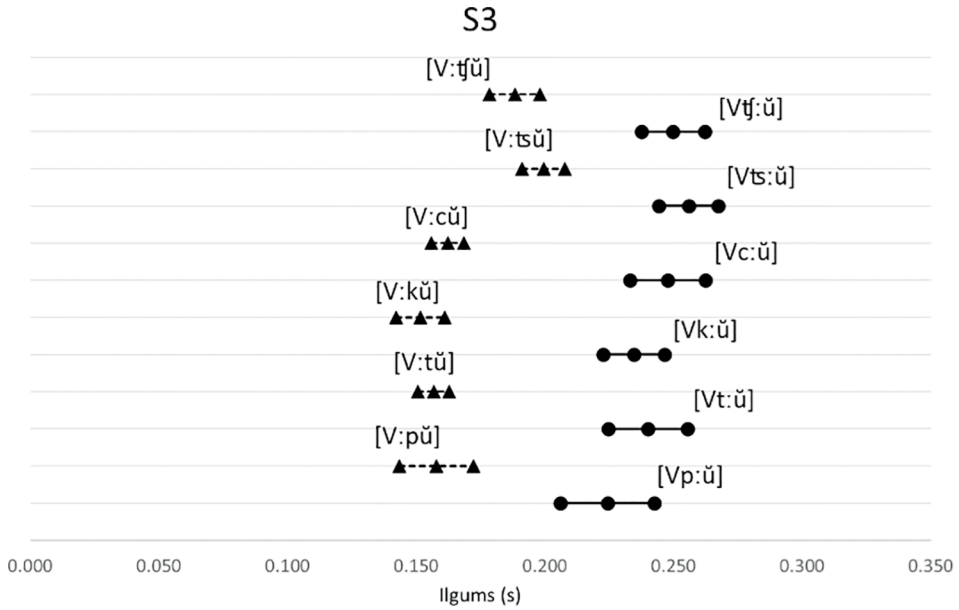
IV tabula. Balsīgo troksneņu garuma vidējās statistiskās vērtības (VSV) un standartnoviržu vērtības (SN) sekundēs divzīlību vienībās starp garu uzsvētu un īsu neuzsvētu patskani

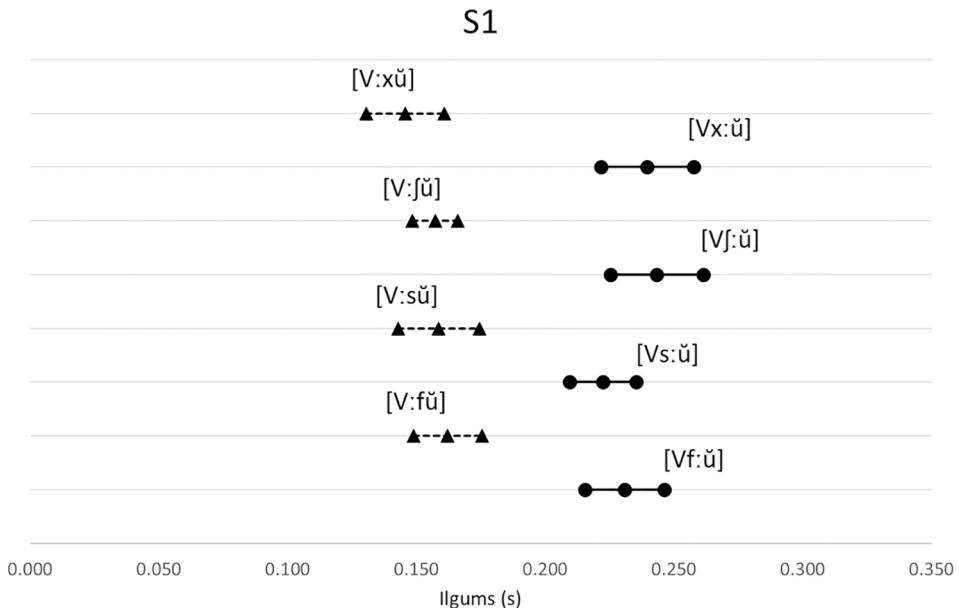
1. grafiks. S1 – nebalsīgo slēdzeņu garuma VSV un SN nogriežņi

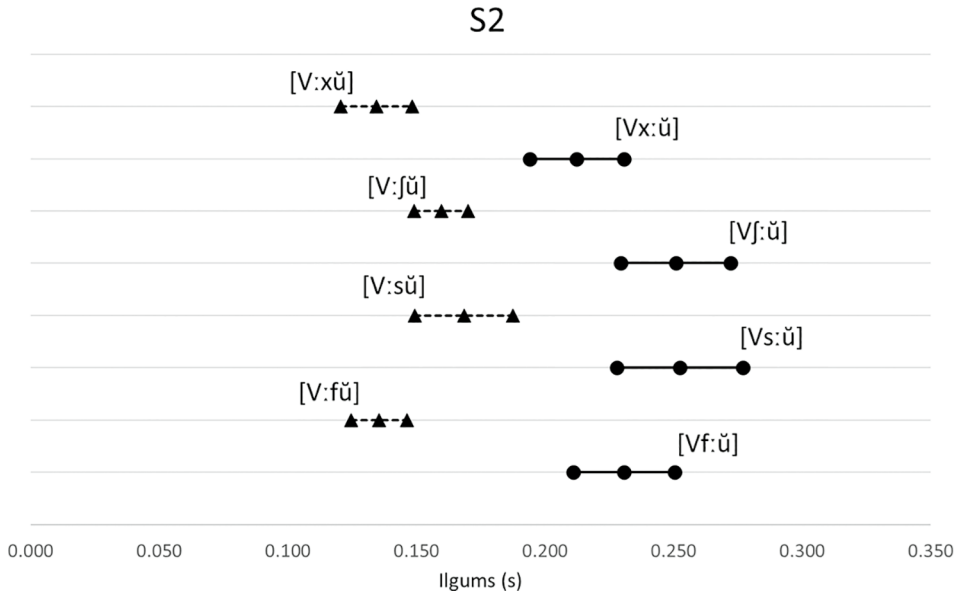
2. grafiks. S2 – nebalsīgo slēdzeņu garuma VSV un SN nogriežņi

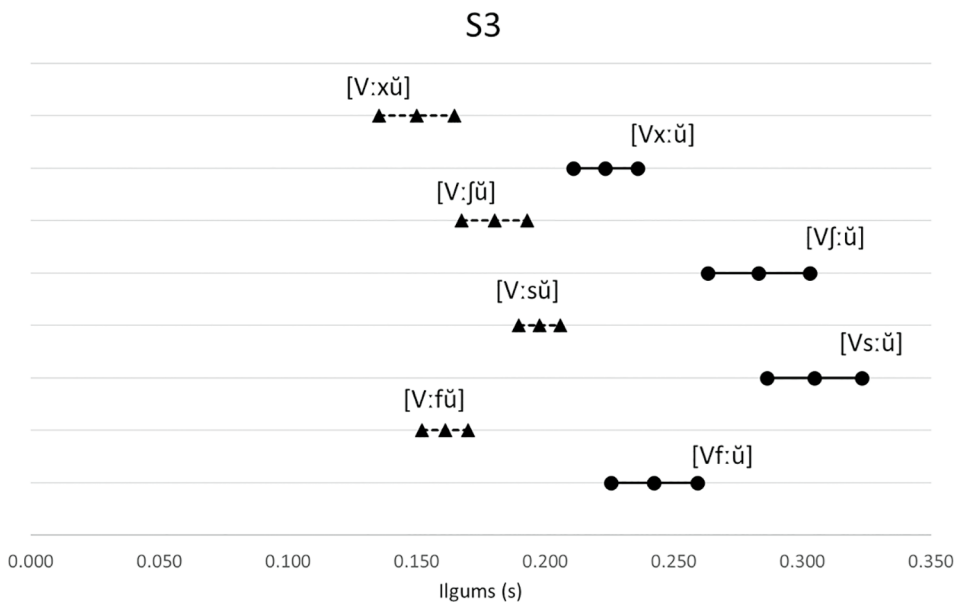
3. grafiks. S3 – nebalsīgo slēdzeņu garuma VSV un SN nogriežņi

4. grafiks. S1 – nebalsīgo spraudzeņu garuma VSV un SN nogriežņi

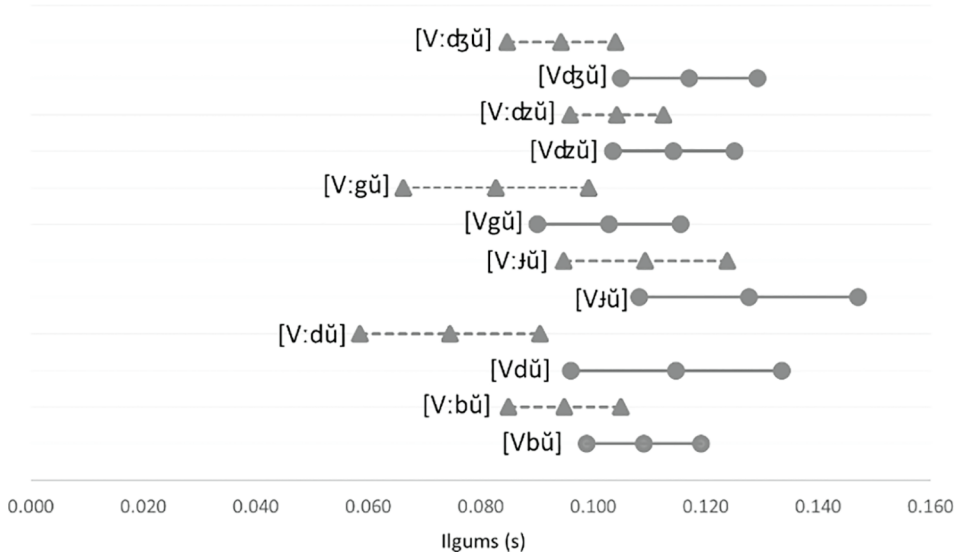

5. grafiks. S2 – nebalsīgo spraudzeņu garuma VSV un SN nogriežņi

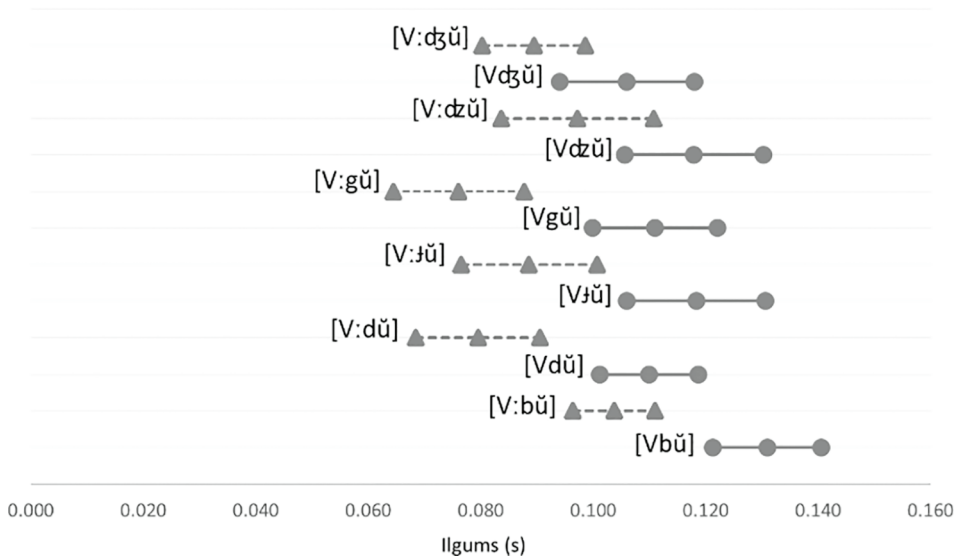
6. grafiks. S3 – nebalsīgo spraudzeņu garuma VSV un SN nogriežņi

S1

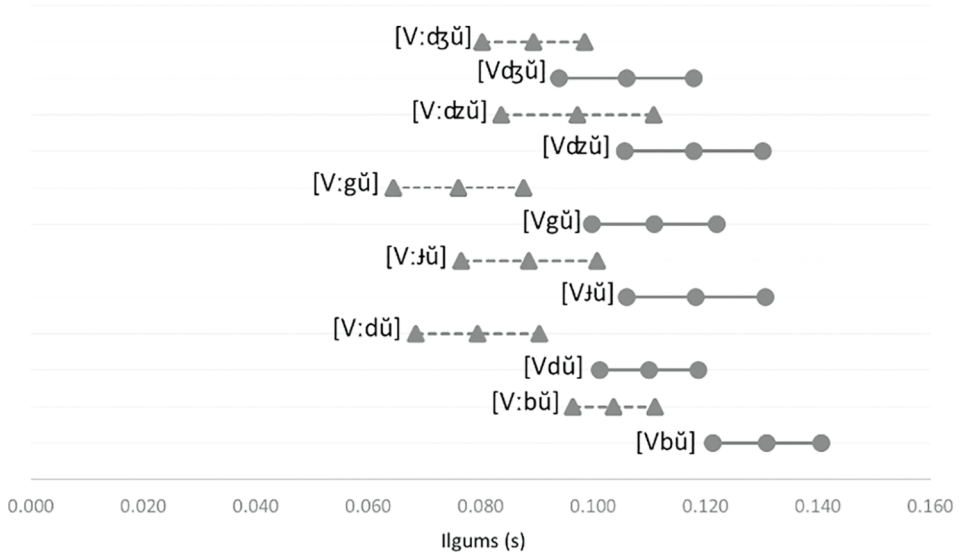
7. grafiks. S1 – balsīgo slēdzeņu garuma VSV un SN nogriežņi

S2

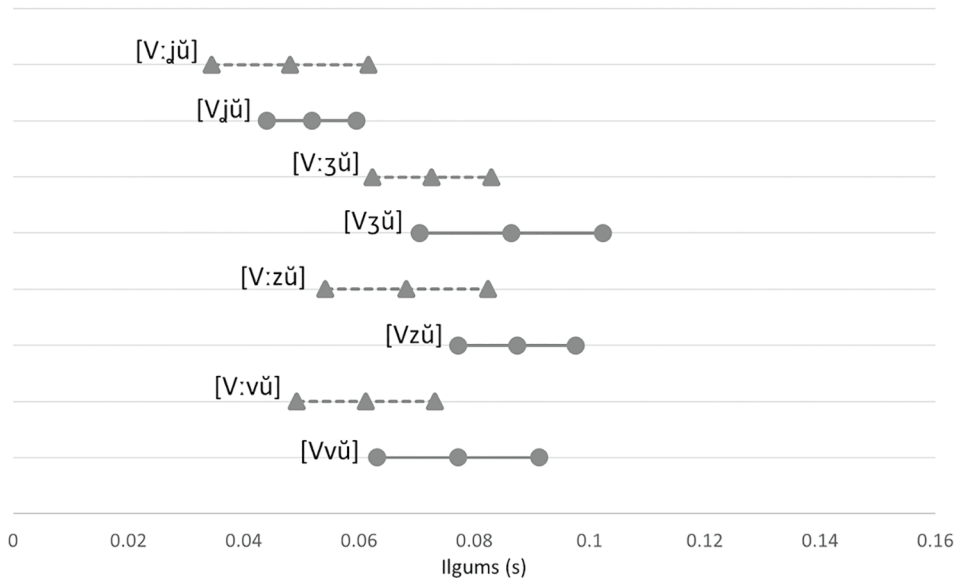
8. grafiks. S2 – balsīgo slēdzeņu garuma VSV un SN nogriežņi

S3

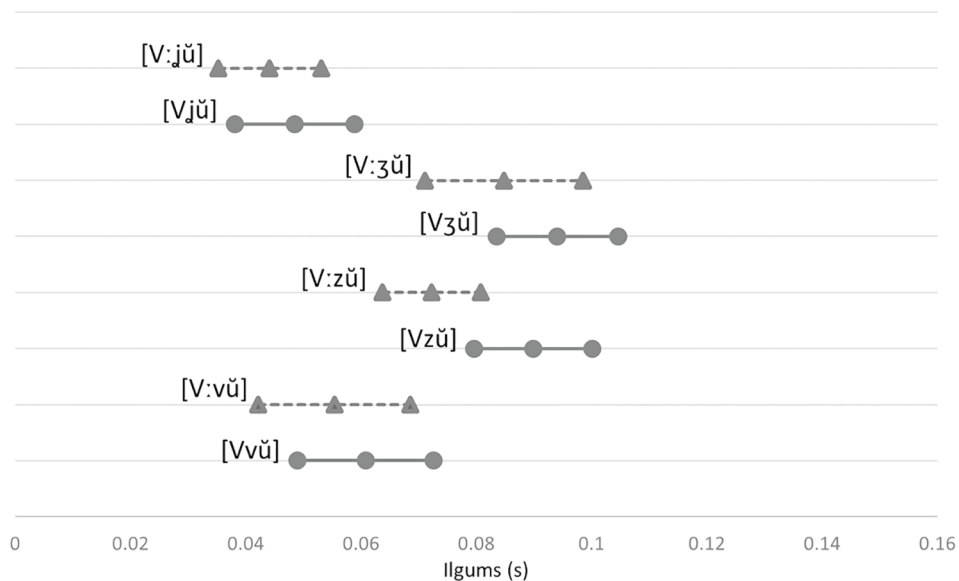
9. grafiks. S3 – balsīgo slēdzeņu garuma VSV un SN nogriežņi

S1

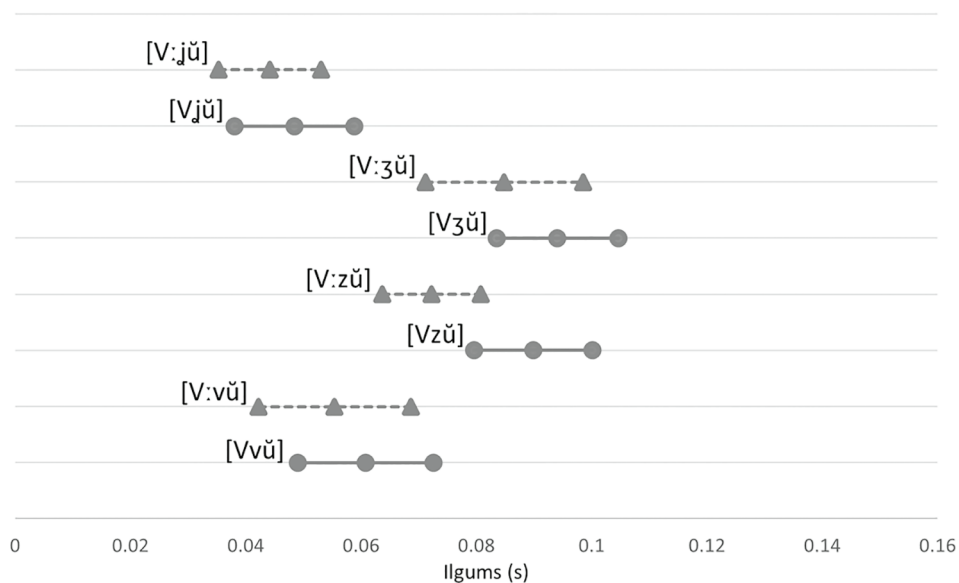
10. grafiks. S1 – balsīgo spraudzeņu garuma VSV un SN nogriežņi

S2

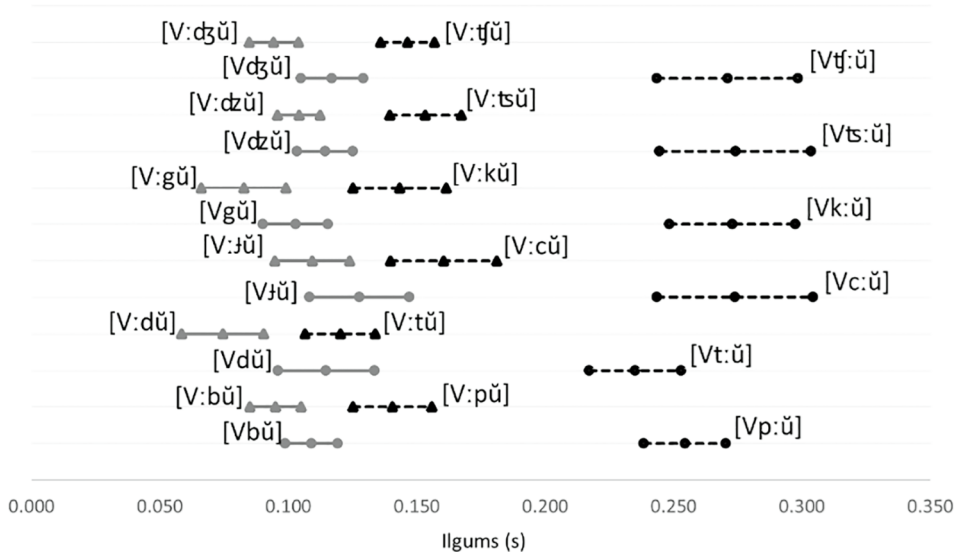
11. grafiks. S2 – balsīgo spraudzeņu garuma VSV un SN nogriežņi

S3

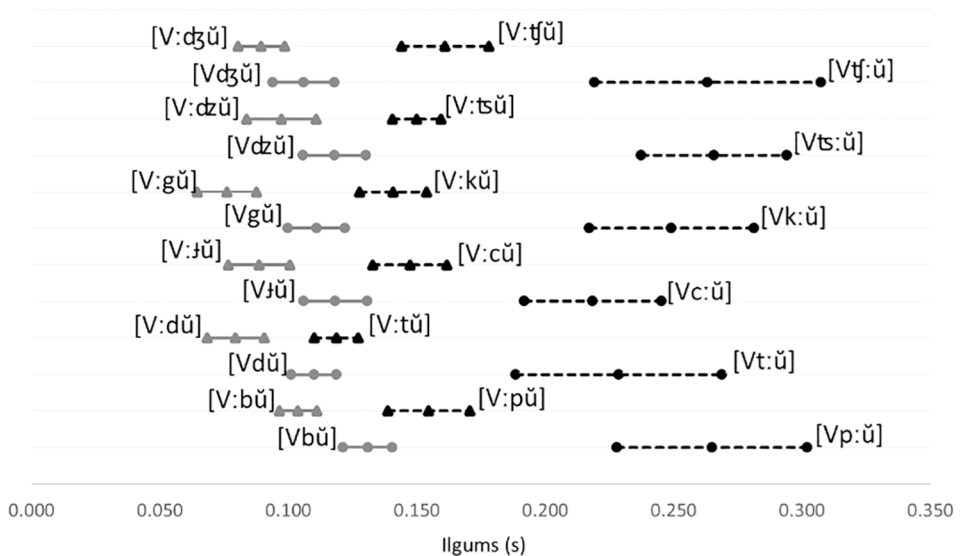
12. grafiks. S3 – balsīgo spraudzeņu garuma VSV un SN nogriežņi

S1

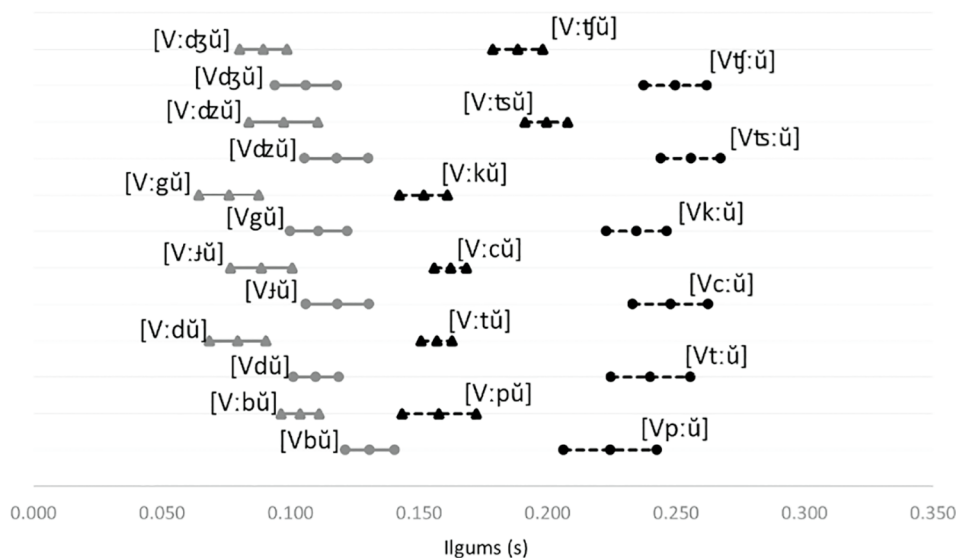
13. grafiks. S1 – nebalsīgo un balsīgo slēdzeņu garuma salīdzinājums: VSV un SN nogriežņi

S2

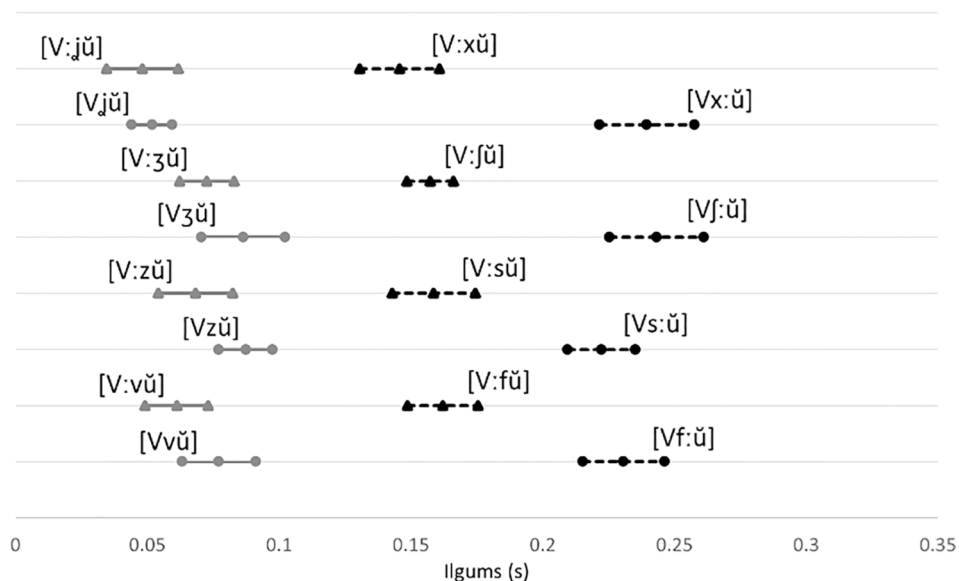
14. grafiks. S2 – nebalsīgo un balsīgo slēdzeņu garuma salīdzinājums: VSV un SN nogriežņi

S3

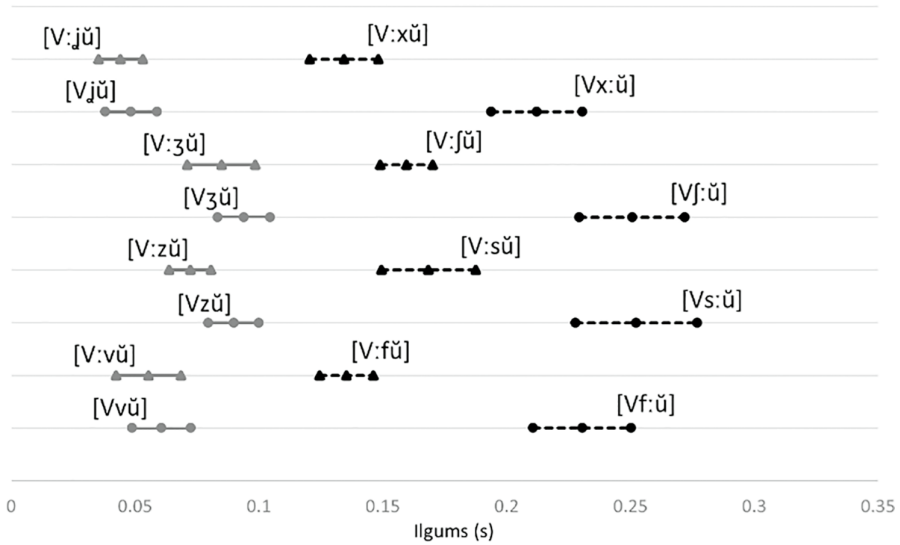
15. grafiks. S3 – nebalsīgo un balsīgo slēdzeņu garuma salīdzinājums: VSV un SN nogriežņi

S1

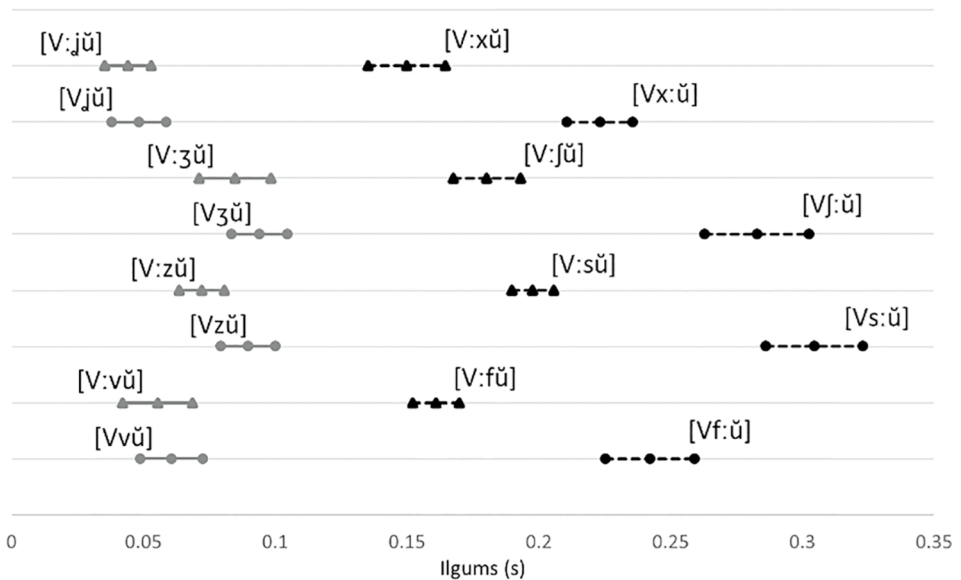
16. grafiks. S1 – nebalsīgo un balsīgo spraudzeņu garuma salīdzinājums: VSV un SN nogriežņi

S2

17. grafiks. S2 – nebalsīgo un balsīgo spraudzeņu garuma salīdzinājums: VSV un SN nogriežņi

S3

18. grafiks. S3 – nebalsīgo un balsīgo spraudzeņu garuma salīdzinājums: VSV un SN nogriežņi

Verbālie virziena salikteni ķīniešu valodā un priedēkļa/bezpriedēkļa verbu konstrukcijas latviešu valodā: kopīgais un atšķirīgais

Directional verbal compounds in Chinese and prefixed/non-prefixed verb constructions in Latvian: Similarities and differences

Ilze Klotiņa

Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte

Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050

E-pasts: i.klotina@gmail.com

Šajā rakstā aplūkots jautājums par latviešu valodas virzības priedēkļverbu un priedēkļa/bezpriedēkļa verbu + adverbu un/vai prievārda konstrukciju analogiem ķīniešu valodā. Tajā iekļauti rezultāti no plašāka pētījuma par iespējām ķīniešu valodā atveidot latviešu valodas priedēkļverbus. Tā kā darbības virzienu latviešu valodā nereti izsaka arī ar dažādiem citiem līdzekļiem, veicot minēto pētījumu par priedēkļverbiem semantiski analogām konstrukcijām ķīniešu valodā, radās jautājums, vai pastāv kādi analogi arī priedēkļa/bezpriedēkļa verbu + adverbu un/vai prievārdu konstrukcijām un vai šie analogi atšķiras no tiem, kas semantiski atbilst virzības priedēkļverbiem. Šī jautājuma noskaidrošanai izmantoti dati no paralēla latviešu-ķīniešu valodas korpusa. No korpusa ekscerpēti un analizēti piemēri, kuros latviešu valodā darbības virzienu izsaka priedēkļverbs viens pats vai plašāka priedēkļa/bezpriedēkļa verba konstrukcija. Veicot korpusa datu analīzi, noskaidrots, ka vairākumā gadījumu latviešu valodā autori virziena izteikšanai izmantojuši priedēkļverbus vienus pašus. Tomēr pieejamie dati ļauj secināt, ka latviešu valodā sastopamās priedēkļa/bezpriedēkļa verbu konstrukcijas ar adverbiem un/vai prievārdiem pamatā atveidojamas vienādi – ar verbālo virziena salikteni. Ja ķīniešu valodas likumi to pieļauj, tad priedēkļverbu un priedēkļverbu konstrukciju gadījumos papildus lietojams perfektīva darbības veida izteicējs. No otras puses, dažas no latviešu valodā iespējamajām konstrukcijām analīzē netika iekļautas ierobežotā korpusa datu apjoma dēļ. Plašāks korpusa materiāls dotu iespēju rakstā ietvertos jautājumus aplūkot vispusīgāk.

Atslēgvārdi: priedēkļverbi; virziens; verbāli salikteni; ķīniešu valoda; darbības veids.

levads

Cilvēkam pastāvīgi atrodies telpiskās attiecībās ar apkārtējo vidi, valodās dabiski rodas līdzekļi darbības virziena izteikšanai. Atkarībā no valodas uzbūves šim mērķim

kalpo verbi, adverbi, prievārdi, locījumu galotnes un dažādas konstrukcijas (sk., piem., Talmy 2000). Sastatot latviešu valodu, kas ir sintētiska, ar ķīniešu valodu, kas ir izolējoša, šajā ziņā var novērot ne vien kopīgas iezīmes, bet arī atšķirības, kuru pamatā ir katras valodas īpatnības. Latviešu valodā darbības virziena izteikšanā piedalās verbu priedēkļi, kuriem reizē piemīt arī perfektivējoša funkcija. Tiem semantiski analogās konstrukcijas ķīniešu valodā – verbālie virziena salikteņi – parasti nav uzskatāmas par perfektīvām (He 1992, Sun 2006). No otras puses, priedēkļverbu perfektivitāte latviešu valodā nav universāla un nereti ir atkarīga no konteksta (Kalnača, Lokmane 2021, 283). Turklāt paralēli priedēkļverbiem tiek lietotas konstrukcijas *bezpriedēkļa verbs + adverbs*, *priedēkļverbs + adverbs*, kurās priedēkļa/bezpriedēkļa verba, adverba un/vai prievārda mijiedarbībā tiek precizēts darbības virziens vai uzsvērta darbības pabeigtība vai, tieši otrādi, turpināšanās (sk., piem., Staltmane 1958; Soida 2009; Horiguchi 2016). Tā kā par šo konstrukciju semantiskajām atšķirībām trūkst vienprātības, sastatījumā ar citu valodu rodas jautājums par to, kuras konstrukcijas ir semantiski analogas un kuras tādas nav, un kādēļ. Šis jautājums kļūst aktuāls, piem., veicot dažāda rakstura tulkojumus no vienas valodas otrā, kā arī apgūstot valodu.

Šajā rakstā aplūkoti virzības priedēkļverbi un konstrukcijas, kas izsaka darbības virzienu, latviešu valodā salīdzinājumā ar virziena salikteņiem un līdzīgas nozīmes konstrukcijām ķīniešu valodā. Semantiskās atbilstes analizētas, veicot korpusa pētījumu. Korpusu sava pētījuma vajadzībām veidojusi raksta autore, iekļaujot tajā deviņus mūsdienu latviešu autoru stāstus un to tulkojumus ķīniešu valodā, kas tapuši, izmantojot minēto stāstu tulkojumus angļu valodā. Korpusa apjoms latviešu valodā ir 33 934 vārdi; tas nav pieejams publiski. No šī paralēlā latviešu-ķīniešu valodas korpusa ekscerpēti piemēri ar virzības priedēkļverbiem vai konstrukcijām, kas izsaka darbības virzienu, un to atbilstošie tulkojumi ķīniešu valodā. Ar aprakstošo metodi un teorētiskās literatūras palīdzību analizētas konstrukciju kopīgās un atšķirīgās iezīmes, lai noskaidrotu, vai ķīniešu valodā pastāv kādi semantiski analogi priedēkļa/bezpriedēkļa verbu + adverbu un/vai prievārdu konstrukcijām un vai šie analogi atšķiras no tiem, kas, kā noskaidrots raksta autores agrāk veiktā pētījumā (sk. Klotiņa 2018), semantiski atbilst virzības priedēkļverbiem.

Jāatzīmē, ka sastatāmu pētījumu par latviešu un ķīniešu valodu ir samērā maz, tādēļ autorei nav bijusi iespēja gūtos rezultātus salīdzināt ar citu autoru secinājumiem. Dažas idejas aizgūtas no Marijas Nikolajevas (2015, 2016, 2020) pētījumiem par telpiskajām adpozīcijām latviešu un ķīniešu valodā. Korpusa piemēru analizē daudz izmantota Pētera Pildegoviča sastādītā „Lielā ķīniešu-latviešu valodas vārdnīca” (2010), kā arī interneta vārdnīca „Yabla” (<https://chinese.yabla.com/>) un mobilā vārdnīcas lietotne „Pleco” (<https://www.pleco.com/>). Raksts sadalīts trīs nodaļās. Pirmajā sniegts teorētisks pārskats par verbālajiem salikteņiem un darbības virziena rādītājiem ķīniešu valodā. Otrajā apskatīti dažādi viedokļi par darbības virziena izteikšanu ar priedēkļa un bezpriedēkļa verbu konstrukcijām latviešu valodā. Trešā nodaļa ietver korpusa piemēru analīzi un strukturēta trīs apakšnodaļās atkarībā no virziena izteikšanas līdzekļiem/konstrukcijām, kas lietotas latviešu valodas tekstā.

1. Verbālie salikteņi un darbības virziena rādītāji ķīniešu valodā

Ķīniešu valodā, kas ir tipiska izolējoša valoda, darbības virziena izteikšanai izmanto atsevišķus verbus, kuru semantika ietver noteiktu virziena nozīmi. Šos verbus novieto labajā pusē pamatverbam, darinot tā sauktos verbālos salikteņus (Sun 2006, 52). Liela daļa šo salikteņu ir pastāvīga vārdu krājuma daļa, taču tos iespējams arī darināt no jauna pēc vajadzības. Tā kā tie ir verbi ar patstāvīgu nozīmi, tie teikumā var atrasties arī vieni paši un veikt izteicēja funkciju. Teikuma pamata struktūra latviešu un ķīniešu valodā ir vienāda, t. i., izteicējs ir nostājies aiz darbības darītāja nosaukuma, tam seko darbības objekts, bet apzīmētājs vienmēr atrodas pirms apzīmējamā. Latviešu valodā sintaktisko sakaru izsaka vārdu formas, saikļi, prievārdi un vārdu secība (Lokmane 2015, 699). Savukārt ķīniešu valodā attieksmes starp teikuma elementiem nosaka prosodija, vārdu secība un t. s. funkciju vārdi, jo morfoloģiskie līdzekļi ir ļoti ierobežoti (Wiedenhof 2015, 118). Tādējādi verbs ar virziena nozīmi, nostājoties aiz cita verba, būtībā funkcionē kā adverbs.

Virziena izteikšanai plaši izmanto tādus verbus kā 来 *lái* 'nākt', 去 *qù* 'iet', 过 *guò* 'šķersot', 下 *xià* 'kāpt lejā', 上 *shàng* 'kāpt augšā', 回 *huí* 'atgriezties', 进 *jìn* 'iet iekšā', 出 *chū* 'iet ārā' u. c. Interesanti, ka 来 *lái* 'nākt' un 去 *qù* 'iet' ir iespējams pievienot kādam no pārējiem virziena rādītājiem, tādējādi precizējot darbības virzienu. Kā norāda Agita Baltgalve (2014, 107), tādā gadījumā tie savu sākotnējo nozīmi daļēji zaudē, jo netiek tulkoti atsevišķi, bet kā pamatverba sastāvdaļa. Tādējādi ir iespējama, piem., konstrukcija 走下去 *zǒu xià qu* 'iet + kāpt lejā + iet prom', ko latviešu valodā varētu interpretēt kā „noiet lejā”. Pretējas nozīmes konstrukcija ir 走下来 *zǒu xià lái* 'iet + kāpt lejā + nākt šurp' jeb „nonākt lejā”. Respektīvi, ar 来 *lái* tiek precizēts, ka darbība notiek virzienā uz runātāju, bet ar 去 *qù* – virzienā prom no runātāja (Po-Ching, Rimmington 2006, 67–70). Gadījumos, kad kāds no iepriekš nosauktajiem virziena izteicējiem tiek lietots kā pamatverbs, tā nozīmi joprojām iespējams precizēt ar 来 *lái* 'nākt' vai 去 *qù* 'iet'. Piem.: 上来 *shàng lái* 'kāpt augšā + nākt' (uznākt [augšā]), 上去 *shàng qù* 'kāpt augšā + iet' (uziet [augšā]).

Virzības verbi, kurus lieto kā papildinātājus virziena izteikšanai, laika gaitā ir daļēji gramatizējušies un ieguvuši dažādas papildu nozīmes. Šie verbi joprojām tiek lietoti to sākotnējā leksiskajā nozīmē, taču noteiktā pozīcijā tie modificē verbu, ar kuru saistās, kalpojot kā darbības veida, manieres vai rezultāta izteicēji (sk., piem., Po-Ching, Rimmington 2006; Huang, Ching-yu Hsieh 2008). Šajā funkcijā to sākotnējā nozīme ir nojaušama daļēji. Piem., 过 *guò* sākotnēji izteicis nozīmi 'fiziski iet cauri telpai, šķersot telpu', taču valodas pārmaiņu rezultātā ieguvus papildu nozīmes 'pārspēt normu', 'darīt pārmēru', 'kļūdīties', turklāt tam var būt arī aspekta izteicēja loma, resp., 过 *guò* norāda, ka veiktā darbība ir iepriekš pieredzēta (Huang, Ching-yu Hsieh 2008, 50). Savukārt 上 *shàng*, kura pamata nozīme ir 'kāpt augšā', var norādīt arī to, ka kaut kas tiek pievienots, uzlikts, pielikts u. tml. vai ka ar pamatverbu izteiktā darbība ir veiksmīga. Turpretī 下 *xià* ar pamata nozīmi 'kāpt lejā' var izteikt arī tādas nozīmes kā 'noņemt', 'novilkt', 'noplēst', kā arī dažkārt tas var norādīt uz darbības acumirkļīgumu (Po-Ching, Rimmington 2006, 73–74). Faktiski var novērot, ka šo verbu pamata telpiskajām nozīmēm laika gaitā pievienojas jaunas, pārnestas nozīmes, kas tomēr zināmā mērā izriet no telpiskajām nozīmēm.

Iepriekš aprakstītais ļoti līdzinās situācijai ar verbu priedēkļu nozīmēm latviešu valodā, un interesanti, ka analogās telpiskās nozīmes laika gaitā iegūst praktiski tādas pašas papildu nozīmes. Respektīvi, 过 *guò* atbilst priedēkļa *pār-* pamata nozīmei ‘pāri’, un abi elementi var norādīt arī to, ka darbība veikta pāri mēram vai kļūdaini. 上 *shàng* latviešu valodā atbilst priedēklis *uz-* ar pamata telpisko nozīmi ‘virsū, augšup’, un ar abiem tiek izteikta arī, piem., apģērba uzvilšana. Visbeidzot, 下 *xià* atbilst priedēkļa *no-* pamata telpiskajai nozīmei ‘nost, lejup’, un ar abiem var izteikt, piem., apģērba novilkšanas darbību. Dažkārt 下 *xià* pozīcijā aiz verba norāda, ka darbība norisinās īsu brīdi (Pildegovičs 2010), savukārt *no-* latviešu valodā ir viens no priedēkļiem, ar kura palīdzību tiek izteikts darbības acumirkļīgums (piem., *nošalkt, nozibēt, nodrebēt*) (Soida 2009, 245).

Ķīniešu valodas verbālie virziena salikteņi pēc uzbūves atbilst citiem verbālajiem salikteņiem, piem., rezultatīvajiem salikteņiem, kuros labajā pusē esošais verbs vai adjektīvs norāda rezultātu, kas tiek sasniegts ar kreisajā pusē novietotā verba nosaukto darbību (Wiedenhof 2015, 312–316). Piem., 灌醉 *guànzui* = ‘piedzirdīt’ = ‘liet + piedzēries’, t. i., ‘liet tik ilgi, līdz tiek sasniegts rezultāts „piedzēries”’; 看见 *kànjian* = ‘ieraudzīt’ = ‘skatīties + redzēt’, t. i., ‘skatoties ieraudzīt’. Dažkārt arī virziena salikteņi tiek saukti par rezultatīviem, jo tajos labajā pusē esošā morfēma (verbs) raksturo stāvokli, kāds panākts ar kreisajā pusē novietotā verba izteikto darbību (Sun 2006, 52). Tomēr virziena salikteņi ne vienmēr ir rezultatīvi, resp., tie norāda virzienu, bet ne mērķa sasniegšanu (He 1992, 116). Korpusa piemēros raksta turpinājumā būs redzams, ka šādi salikteņi tiek lietoti rezultatīvos izteikumos, taču to, vai darbība faktiski ir rezultatīva vai nav, nosaka konteksts. Līdzīgi kā latviešu valodā *kāpt nost, iet ārā* u. tml. konstrukcijas nenozīmē, ka subjekts ir sasniedzis mērķi – nokāpis no kaut kā vai izgājis ārā.

Virziena salikteņi ķīniešu valodā bieži tiek lietoti kopā ar telpiskajām adpozīcijām jeb lokalizētājiem, piem., 走进 *zǒujìn* ‘iet + iet iekšā’ aiz pamatverba un 里 *lǐ* ‘iekšā’ aiz papildinātāja. Tas ir tādēļ, ka pirmais elements izsaka tikai darbības virzienu, nevis objekta novietojumu darbības rezultātā. To lietojums gan nav atkarīgs no darbības rezultativitātes, bet gan no tā, vai lietvārds (darbības galamērķis) pieder priekšmetu vai vietu kategorijai. Ja tas ir priekšmets, jālieto lokalizētājs, lai pār kvalificētu to par vietu. Piem.: 装进 包里 *zhuāng jìn bāo lǐ* = ‘likt + iet iekšā + soma + iekšā’ = ‘ielikt somā’. Lokalizētājs izsaka viena objekta novietojumu attiecībā pret citu. Šajā gadījumā – priekšmeta, kas tiek ielikts, novietojumu attiecībā pret somu. Semantiski lokalizētāji ir līdzīgi vietas prievārdiem un lokatīva galotnei latviešu valodā (Nikolajeva 2016, 130).

Aprakstītās konstrukcijas atkarībā no konteksta var būt semantiski analogas priedēkļverbiem vai dažādām bezpriedēkļa verbu konstrukcijām latviešu valodā. Tas aplūkots korpusa piemēru analizē raksta 3. nodaļā, savukārt nākamajā nodaļā darbības virziena izteikšana latviešu valodā apskatīta teorētiski.

2. Darbības virziena izteikšana ar priedēkļa un bezpriedēkļa verbu konstrukcijām latviešu valodā

Latviešu valodā virzības priedēkļverbu, tāpat kā jebkuru citu priedēkļverbu, veido sakne, galotne, prefikss (priedēklis) un reizēm sufikss (piedēklis). Priedēklis, kas norāda

darbības virzienu, faktiski ir vārda priekšā novietojies prievārds. Tādi ir visi priedēkļi, taču savienojumā ar virzības vārdiem tas redzams vislabāk, jo ir saglabājušās to pamata telpiskās nozīmes. Šajos gadījumos priedēkļiem semantiski atbilst noteikti adverbji, ar kuru palīdzību iespējams uzsvērt darbības virzienu (sk., piem., Kalnača 2017; Kalnača, Lokmane 2021), veidojot konstrukciju *priedēkļverbs + adverbs (uzkāpt virsū, pārbraukt pāri)*. Iespējamās arī konstrukcijas *bezpriedēkļa verbs + adverbs (kāpt virsū, braukt pāri)*, kā arī *bezpriedēkļa verbs + prievārds (kāpt uz (kaut kā), braukt pār (kaut ko)), priedēkļverbs + prievārds (uzkāpt uz (kaut kā), pārbraukt pār (kaut ko)), bezpriedēkļa verbs + adverbs + prievārds (kāpt virsū uz (kaut kā), braukt pāri pār (kaut ko)), priedēkļverbs + adverbs + prievārds (uzkāpt virsū uz (kaut kā), pārbraukt pāri pār (kaut ko))*. Šo konstrukciju lietojumu pētījusi Ieva Auziņa savā maģistra darbā, kas aizstāvēts 2022. gadā. Jāpiekrīt, ka liela daļa no tām var tikt uztvertas kā liekvārdība, tomēr kontekstā starp tām ir novērojamas semantiskas atšķirības, kas atkarīgas no visu iesaistīto elementu nozīmēm, kā arī no situācijas.

Mūsdienās priedēkļverbi tiek uzskatīti par prefiksāliem atvasinājumiem, savukārt priedēkļi – par tiem atbilstošo prievārdu gramatiskajiem homonīmiem (Vulāne 2015, 143). Turpretī latviešu valodniecības pirmsākumos priedēkļverbi aprakstīti kā salikteņi, kurus veido darbības vārds kopā ar prievārdu (sk., piem., Bielenstein 1863; Stenders 2015). Raksta autore pieļauj, ka šī teorija var būt noderīga, sastatot priedēkļverbus ar semantiski līdzīgām konstrukcijām ķīniešu valodā, kas skaidrotas iepriekšējā nodaļā. Šī pētījuma kontekstā var pieņemt, ka prievārds (priedēklis) verba sastāvā ir analogs ķīniešu valodas verbālā salikteņa labās puses elementam, savukārt priedēkļverba sakne jeb pamatverbs ir analogs šāda salikteņa kreisās puses elementam. Tas, vai ķīniešu valodā pastāv kādas plašākas konstrukcijas, kas varētu būt semantiski analogas iepriekš pieminētajiem verbu, adverbju un prievārdu savienojumiem, aplūkots raksta nākamajā nodaļā.

Tāpat kā verbālie virziena salikteņi ķīniešu valodā arī priedēkļverbi latviešu valodā ir pastāvīga vārdu krājuma daļa un reizē tiek produktīvi darināti no jauna. To pašu var teikt par priedēkļverbu un bezpriedēkļa verbu konstrukcijām ar prievārdiem un adverbjiem. Tā kā latviešu valodā priedēklis verbu parasti perfektīvā, galvenā atšķirība starp iepriekš minētajām konstrukcijām ir darbības pabeigtībā vai realizācijas pakāpē, jo bieži vien it kā pabeigta darbība var turpināties citā telpiskā orientācijā, ja pamatverbam tiek pievienots cits priedēklis (Soida 2009, 233–234). Tradicionāli konstrukcijas ar priedēkļverbiem tiek uzskatītas par perfektīvām, bet konstrukcijas ar bezpriedēkļa vārdiem – par imperfektīvām (sk., piem., Staltmane 1958; Kalnača 2014, 2015), taču ir sastopami arī citi viedokļi. Dena Dimiņa (2019, 48) ieskatā kustības vārdiem šāds stingrs dalījums vispār nav iespējams „dzīvai valodai iekšēji piemītošās neprecizitātes un izteikumu aptuvenības” dēļ, kā arī tādēļ, ka kustības un to norises ilgums dabā ir ārkārtīgi daudzveidīgs. Daiki Horigučī (*Daiki Horiguchi* 2016, 37) savukārt norāda, ka „adverbs implicē tādu priedēkļa nozīmi, kas tuvina konstrukciju perfektīvam aspektam, tādējādi to novietojot starp abiem elementiem un ļaujot to interpretēt gan kā perfektīvo, gan kā imperfektīvo aspektu”. Autors to ilustrē ar piemēriem no sarunvalodas, kur izmantots adverbs *nost* (*pirkt nost, precēt nost*), kura semantika atšķiras no priedēkļa nozīmes, taču ļauj izteikt pabeigtības nozīmi. Jāpiekrīt, ka šīs konstrukcijas pašas par sevi nepauž

to, ka minētā darbība patiešām ir pabeigta; noteiktā kontekstā tās var būt perfektīvas, taču tām nav saistības ar darbības veidu (Kalnača 2021; Kalnača, Lokmane 2021). Tāpat noteiktā kontekstā ar tām var aizstāt priedēkļverbu, lai izvairītos no pabeigtības nozīmes, piem., aktuālajā tagadnē (sk., piem., Kalnača 2014, 2015). Īpaši tas attiecas uz virzības priedēkļverbiem, jo to, ka darbība noris tieši runas momentā, daudz skaidrāk izsaka, piem., konstrukcija *viņš kāpj nost*, nevis *viņš nokāpj*. Šai problemātikai ir pievērsies arī Aksels Holvūts (*Axel Holvoet* 2001, 134–136) savā monogrāfijā „Studies in the Latvian verb”, kur nodaļā par darbības veidu viņš atsevišķi iztīrā semantiskās atšķirības starp *iet*, *ieiet* un *ieiet iekšā*. Autors uzskata konstrukcijas *ieiet iekšā* esamību par mulsinošu, jo, viņaprāt, pievienojot adverbu *iekšā*, tiek norādīts uz darbības nepabeigtību, savukārt verbam pievienotais prefikss *ie-* liecina par pretējo. Vienlaikus viņš norāda, ka adverbs šādos gadījumos ne vienmēr ir lieks, jo ir lokālas (telpiskas) nozīmes, ko nav iespējams izteikt ar vienu pašu prefiksu. Respektīvi, latviešu valodā ir tādas priedēkļverbu un adverbu konstrukcijas, kurās prefikss un adverbs semantiski papildina viens otru. Uz to savulaik norādījusi arī Velta Staltmane (1958, 23): tā kā priedēkļiem ir iespējamās daudzas nozīmes, dažkārt, lietojot priedēkļverbu kopā ar adverbu, ir iespējams precizēt, kurā nozīmē priedēklis lietots, piem., *atraut – atraut vaļā – atraut atpakaļ*. D. Dimiņš (2017, 68) pieļauj, ka valodas lietotāju uzvedība, masveidā izmantojot priedēkļverba un adverba konstrukcijas, liecina par to, ka pēc tām ir kāda dziļāka vajadzība.

Adverba esamība vairumā gadījumu uzsver telpisko niansi (Kalnača 2017; Kalnača, Lokmane 2021). Piem., konstrukcijas *kāpt uz krēsla* un *kāpt virsū uz krēsla* izsaka vienu un to pašu nozīmi, tikai adverbs *virsū* otrajā gadījumā ilustrē darbības subjekta novietojumu telpā darbības rezultātā. Bezpriedēkļa verbu aizstājot ar priedēkļverbu, adverba loma nemainās, bet priedēklis pasvītro darbības rezultativitāti, pabeigtību (*uzkāpt uz krēsla – uzkāpt virsū uz krēsla*). Citējot D. Dimiņu (2017, 68), „priedēkļverba un tam sekojošā apstākļa vārda vai vārdkopas ar prievārdu sasaisti nosaka simboliska saikne vairākos līmeņos, kas pakļauta īpašiem sasaistes nosacījumiem, kuri savukārt izriet no verba valences un ir sava veida pārvaldījums (rekcija). Šādas konstrukcijas semantiski veido vienotu tēlu, ko iespējams iztēloties telpiski.”

Teorētiski darbības virzienu izteikšanai latviešu valodā ir iespējams izmantot priedēkļverbu vienu pašu, kā arī nodaļas ievadā minētās sešas konstrukcijas ar priedēkļverbu vai bezpriedēkļa verbu. Taču priedēkļu polisēmijas dēļ šīs konstrukcijas neveido vienmēr vieni un tie paši prievārdi un adverbi. To lietojums atkarīgs no pamatverba un darbības objekta semantikas, konteksta, kā arī no tā, vai valodā eksistē konkrētajam priedēklim atbilstošs prievārds. Priedēkļiem *at-*, *ie-* un *sa-* šādu atbilstmju nav, tādēļ ir iespējamās, piem., konstrukcijas *iekāpt bedrē* un *iekāpt iekšā bedrē*, bet prievārdu šajā gadījumā aizstāj lietvārda lokatīva locījums. To pašu var teikt par konstrukcijām *atbraukt mājās* un *atbraukt atpakaļ mājās*. Tomēr tas nav viennozīmīgi, jo reālā valodas lietojumā ir iespējama konstrukcija *atbraukt uz mājām* un attiecīgi arī *atbraukt atpakaļ uz mājām*, bez tam atkarībā no konteksta *at-* var izteikt arī citas, pat pretējas lokālas nozīmes (piem., *atraut no loga – atraut nost no loga*). Jāņem vērā priedēkļa polisēmijas pakāpe – jo vairāk nozīmju priedēklim, jo daudzveidīgākas būs ar to veidotās konstrukcijas. Tikpat daudzveidīgas var būt arī bezpriedēkļa verba + adverba konstrukcijas,

tikai šajā gadījumā tas saistīts ar adverbs funkciju teikumā, kuru tas saglabā neatkarīgi no verba, ar kuru saistās. Respektīvi, šīs konstrukcijas teikumā neveido atsevišķu vienību tāda iemesla dēļ, ka adverbs nav gramatizējies, un līdz ar to verba un adverbs kombinācijas var būt ārkārtīgi dažādas atkarībā no nododamās informācijas (sk., piem., Kalnača 2014).

3. Priedēkļa/bezpriedēkļa virzības verbu konstrukciju un verbālo virziena salikteņu lietojums: korpusa analīze

Šajā nodaļā, izmantojot piemērus no raksta ievadā minētā paralēlā latviešu-ķīniešu valodas korpusa, aplūkoti priedēkļverbi, kuros priedēklis norāda darbības virzienu, kā arī priedēkļa un bezpriedēkļa virzības verbu konstrukcijas ar adverbjiem un prievārdiem. Veicot datu atlasī, secināts, ka vairākumā gadījumu autori virziena izteikšanai izmantojuši priedēkļverbus vienus pašus. Proti, konstrukcijas *priedēkļverbs + adverbs* sastopamas 14 reizes, *bezpriedēkļa verbs + adverbs* – septiņas reizes, *priedēkļverbs + prievārds* – vienu reizi un *priedēkļverbs + adverbs + prievārds* – arī vienu reizi. Korpusā nav atrodamas konstrukcijas *bezpriedēkļa verbs + adverbs + prievārds* un *bezpriedēkļa verbs + prievārds*.

Nodaļa strukturēta šādi: vispirms aplūkošanas situācijas, kur latviešu valodā virzienu izsaka atsevišķs priedēkļverbs; pēc tam skatīti gadījumi, kad priedēkļverba nozīmi papildina prievārds, adverbs vai abi kopā; nobeigumā apskatīti daži piemēri, kuros izmantota bezpriedēkļa verba + adverbs konstrukcija.

Visos piemēros vispirms dots teikuma vai frāzes oriģināls latviešu valodā un, lai uzskatāmāk ilustrētu atveidojumu ķīniešu valodā, tulkojums norādīts gan oriģinālajā rakstībā, gan romanizētajā. Romanizētajam pierakstam izmantota starptautiski pieņemtā piņjiņa (*pinyin*) rakstības sistēma (Pildegovičs 2010). Piemēros treknrakstā izcelti priedēkļverbi un konstrukcijas, kas izsaka darbības virzienu latviešu valodā, un tām semantiski atbilstošās konstrukcijas ķīniešu valodā. Visi piemēri ir glosēti, tajos izmantoto apzīmējumu nozīme ir pieejama raksta beigās. Piemēru analīzē izmantots vārdnīcu materiāls un teorētiskā literatūra.

Tā kā ķīniešu valodā šķīrums starp vārdiem teikumā nav tāds pats kā latviešu valodā un reizēm ir grūti nosakāms (sk., piem., Packard 2000; Wiedenhof 2015), piemēru pierakstā izmantota pieeja valodas vienības – ķīnizīmes un to atveidojumu piņjinā – rakstīt kopā vai atsevišķi atkarībā no to funkcijas konkrētajā gadījumā. Ja divas vai vairākas ķīnizīmes teikumā veido konstrukciju, kas a) ir patstāvīgi funkcionējoša valodas vienība ar individuālu tulkojumu, b) teikumā izsaka nozīmi, kas atveidojama ar vienu vārdu, šīs zīmes rakstītas kopā gan oriģinālajā ķīniešu rakstībā, gan romanizētajā. Tādos gadījumos, kad vairākas ķīnizīmes ir klasificējamās kā viena patstāvīga valodas vienība, taču latviski tās nozīmi nav iespējams izteikt ar vienu vārdu, nozīmes atveidojumā vārdi, kas to izsaka, pierakstīti bez atstarpēm, bet atdalot ar punktu. Atsevišķas ķīnizīmes ar patstāvīgu nozīmi, kā arī visas ķīnizīmes, kas norāda uz sakaru starp teikuma locekļiem, piem., izsaka skaitli vai locījumu vai norāda uz darbības veidu, ir pierakstītas atsevišķi.

3.1. Virzības priedēkļverbi

Šajā sadaļā aplūkoti no virzības vārdiem darināti priedēkļverbi, kā arī tādi priedēkļverbi, kuros joprojām saglabājas virziena nozīme, lai gan verbs neapzīmē kustību. Analizējot korpusa piemērus, to atveidošanā novērojamas trīs tendences. Pirmajā gadījumā virzības priedēkļverbs ir atveidots ar vienu noteiktu, parasti vienzilbīgu, verbu, kura semantika ietver vajadzīgo virziena nozīmi. Šādi verbi ir, piem., 走 *zǒu* ‘iet prom’, 回 *huí* ‘atgriezies’ u. c. Otrajā gadījumā ir darināti tā sauktie verbālie virziena salikteņi, kur kreisajā pusē atrodas pamata verbs, bet labajā – cits verbs, kas norāda pamata verba nosauktās kustības virzienu. Vēl citos gadījumos ir veidotas mazliet garākas konstrukcijas. Turpinājumā pēc kārtas aplūkoti piemēri visos minētajos gadījumos.

3.1.1. Ķīniešu valodā darbības virzienu izsaka atsevišķs verbs

Gadījumu, kad priedēkļverba nosauktās darbības virzienu izsaka atsevišķs ķīniešu valodas verbs, nav īpaši daudz. Tie ir gadījumi, kad verbs apraksta vienkāršas darbības, piem., *nākt, iet* u. tml.

(1) piemērā virziena izteikšanai izmantots darbības vārds 回 *huí*, kura pamata nozīme ir ‘atgriezies, pagriezies, apgriezies, pagriezt (galvu)’, savukārt konstrukcija 回家 *huíjiā* ir stabils vārdu savienojums ar nozīmi ‘atgriezies mājās’ (Pildegovičs 2010). Līdz ar to šādā kontekstā nekādas papildu norādes uz virzienu nav nepieciešamas.

(1) *Atnācām mājās, izmācījāties skolā uzdoto, kamēr mamma gatavoja ēst.* (Tabūna 2014)

回	家	之后,	我	们	做	作业,	妈	妈
Huí	jiā	zhīhòu,	wǒ	mén	zuòzuòyè,	māmā		
Atgriezies	mājas	pēc.tam,	es	PL	pildīt.mājasdarbus,	mamma		
做	晚饭。	(Tabūna 2018)						
zuò	wǎnfàn.							
gatavot	vakariņas							

(2) *Marta, Marta, – viņš saka. – Beidzot tu atbrauci!* (Ābele 2010)
 „玛尔塔·玛尔塔,” 他说, „你总算来了!” (Ābele 2018)
 „Mǎěrtǎ, Mǎěrtǎ,” tā shuō, „nǐ zǒngsuàn lái le!”
 „Marta, Marta,” viņš teikt, „tu beidzot nākt PFV!”

(2) piemērā darbību ‘atbraukt’ izsaka tikai 来 *lái* ‘nākt’, kas vispārīgi norāda uz kustības virzienu runātāja virzienā (šurp). Šajā gadījumā būtisks ir rezultāts – ierašanās galamērķī –, tādēļ informācija par to, ka tas tiek sasniegts braucot, var tikt atmesta. 了 *le* ir pabeigtas darbības marķētājs, bet šajā piemērā tā nozīmi var interpretēt dažādi. Tas var gan norādīt uz ierašanās darbības pabeigtību, gan arī uzsvērt situācijas maiņu. Tā kā izteikumam ir emocionāla nokrāsa, 了 *le*, iespējams, kalpo arī kā emocionāls uzsvars, paužot runātāja attieksmi pret notiekošo.

3.1.2. Ķīniešu valodā darbības virzienu izsaka verbāls virziena saliktenis

Turpinājumā apskatīti gadījumi, kad ķīniešu valodā darbības virziens izteikts ar verbālu virziena salikteni, t. i., konstrukciju, kurā verbs kreisajā pusē nosauc darbību, bet verbs

labajā pusē norāda tās virzienu. Šie salikteni ir sastopami biežāk nekā atsevišķi verbi un atveido latviešu valodas virzības priedēkļverbus gan vieni paši, gan kombinācijā ar pabeigtības rādītāju 了 *le*.

- (3) *Mūsu vīriešiem šeit nebija vietas – viņi būtu aizgājuši, agrāk vai vēlāk.* (Tabūna 2014)
 这里 没有 属于 男人 的 地方 —— 他们
Zhèlǐ méiyǒu shǔyú nánrén de dìfāng – tā men
 Šeit nav piederēt vīrietis GEN vieta – viņš PL
 迟早 会 离开。(Tabūna 2018)
chízǎo huì líkāi.
 agrāk.vai.vēlāk PART iet prom

(3) piemērā priedēkļverbs *aiziet* atveidots ar salikteni 离开 *líkāi* ‘iet prom’, kas sastāv no 离 *lí* ‘doties prom, aizbraukt’ un 开 *kāi*, kura pamata nozīme ir ‘atvērt, sākt’ un kas savienojumā ar citu verbu var norādīt uz kaut kā atdalīšanu, sadalīšanos (Pildegovičs 2010; „Pleco”).

Daļā gadījumu ar verbiem, kuru semantika jau ietver virziena nozīmi, ir veidotas konstrukcijas, pievienojot vēl vienu verbu ar līdzīgu semantiku, tādā veidā, iespējams, pastiprinot virziena nozīmi. Nākamajā piemērā redzams saliktenis, ko veido 回 *huí* ‘atgriezies’ un 来 *lái* ‘nākt’:

- (4) *pēc neilga laika viņš atgriezās* (Tabūna 2014)
 没 过 一会儿 他 就 回来 了 (Tabūna 2018)
Méi guò yīhuìér tā jiù huílái le
 NEG paiet īss.brīdis viņš tad atgriezies PFV

Jāatzīmē, ka gan 离开 *líkāi*, gan 回来 *huílái* ir patstāvīgi salikteni ar nozīmi attiecīgi ‘iet prom’ un ‘atgriezies’. Turpretī 离 *lí* un 回 *huí* atkarībā no konteksta var izteikt arī citas nozīmes. Vienzilbīgiem verbiem ķīniešu valodā kopumā ir raksturīga liela nozīmju daudzveidība, tādēļ arī korpusa materiālā novērojams, ka virzienu biežāk izsaka salikteni vai kādas plašākas konstrukcijas.

Nākamajā piemērā latviešu valodā redzami trīs priedēkļverbi, kuru pamatverbi izsaka stāvokļa maiņu, nevis kustību kādā virzienā. Virzienu tiem piešķir pievienotie priedēkļi. Ķīniešu valodā visi šie priedēkļverbi ir atveidoti ar virziena salikteniem, izmantojot produktīvus virziena izteicējus 进 *jìn* un 上 *shàng*.

- (5) *Sapratusi, ka tālāk netiks, Agnija aizvēra grāmatu, ielika to somā, izlēja kafijas biezumus izlietnē un devās uz darbu.* (Kuzmins 2016a)
 阿格尼娅 意识到 自己 不可能 取得 这样 的 进步,
Āgényà yìshí dào zìjǐ bùkěnéng qǔdé zhèyàng de jìnbù,
 Agnija saprast RES pats nespēt panākt tāds ATTR progress,
 便 合上 书 装 进 包 里, 把 咖啡
biàn héshàng shū zhuāng jìn bāo lǐ, bǎ kāfēi
 uzreiz aizvērt grāmata likt ieiet soma LOC, PART kafija
 残渣 倒进 水槽, 起 身上班。(Kuzmins 2018a)
cánzhā dǎo jìn shuǐcáo, qǐshēn shàngbān.
 pārpalikumi liet ieiet izlietne, doties iet.uz.darbu

进 *jìn* pamata nozīme ir ‘ieiet, ienākt, iekļūt’ (Pildegovičs 2010; „Pleco”). Savienojumā ar citu verbu tas norāda, ka verba nosauktā darbība notiek virzienā uz kaut kā iekšpusi. Šajā gadījumā likšanas darbība tiek veikta virzienā uz somas iekšpusi jeb somā iekšā, savukārt liešanas darbība – virzienā uz izlietnes iekšpusi. Latviešu valodā ir izmantots priedēkļverbs *izliet*, taču šajā kontekstā tas ir sinonīms *ieliet*, tādēļ 进 *jìn* lietošana ir atbilstoša. 上 *shàng* nozīme ir daudz plašāka, bet pamatā tas izsaka virzību uz augšu vai virsū kaut kam; var izteikt arī kaut kā uzsākšanu, iedarbināšanu, izpildīšanu (Pildegovičs 2010). Tas ir komponents daudzos stabilos saliktenos, tai skaitā verbālos. Šajā piemērā izmantots 合上 *héshàng* ‘aizvērt’, kurā nozīmi ‘aizvērt’ ietver jau pamatverbs 合 *hé* (Pildegovičs 2010; „Pleco”). Šeit veidojas līdzīga situācija kā (3) un (4) piemērā, proti, pamatverbs ir daudznozīmīgs, un konkrētajā kontekstā vajadzīgo nozīmi iegūst savienojumā ar citu verbu. (6) piemērā izmantota līdzīga parauga konstrukcija ar 进 *jìn*:

- (6) *Viņš nevar ietrāpīt kuslo roku žaketes piedurknē.* (Ābele 2010)
- 他 的 手 臂 没 有 力 气, 没 法 塞 进 夹 克 衫
Tā de shǒubì méiyǒu lìqì, méifǎ sāi jìn jiākèshān
 Viņš GEN roka nebūt spēks, nevarēt bāzt ieiet žakete
 袖 子 里。(Ābele 2018)
xiùzǐ lǐ
 piedurkne LOC

Abi iepriekšējie piemēri ilustrē arī 1. nodaļā minēto par lokalizētājiem jeb telpiskajām adpozīcijām. Abos gadījumos veidojas konstrukcija *virziena saliktenis + papildinātājs + lokalizētājs* 里 *lǐ*. Papildinātājs nosauc vietu, kurā pirms tam minēts priekšmets nokļūst ar virziena salikteņa izteikto darbību. Tomēr, kā paskaidrots 1. nodaļā, lokalizētāja lietošana nav saistīta ar verbu, bet ar to, pie kādas kategorijas pieder darbības galamērķis jeb vieta. Respektīvi, šajos piemēros *soma* un *piedurkne* ir „priekšmeti”, un lokalizētāja funkcija ir tos pārkvalificēt par „vietām”.

3.1.3. Ķīniešu valodā darbības virzienu izsaka citi līdzekļi

Analizējot korpusa piemērus, daļā gadījumu novērojams, ka virzības priedēkļverbi ķīniešu valodā atveidoti ar kādu plašāku konstrukciju vai citiem līdzekļiem:

- (7) *Manas lelles blakus ieliktas kastē, lai neaizpūš vējš.* (Tabūna 2014)
- 我 把 娃 娃 们 放 在 一 旁 的 盒 子 里,
Wǒ bǎ wáwa men fàng zài yīpáng de hézi lǐ,
 Es PART lelle PL likt LOC blakus GEN kaste LOC,
 这 样 他 们 就 不 会 被 风
zhèyàng tā men jiù bù huì bèi fēng
 tādā.veidā viņš PL tad NEG varēt PAS vējš
 吹 走 了。(Tabūna 2018)
chuī zǒu le.
 pūst ict.prom CRS

Šeit ir redzams, kā 吹 *chuī* ‘pūst’ savienojas ar 走 *zǒu* ‘iet prom’, lai norādītu, ka darbība norisinās virzienā prom no runātāja. Tieši tāda pati funkcija latviešu valodā šajā gadījumā ir priedēklim *aiz-*. 在 *zài* turpretī ir vispārīgs lokācijas izteicējs, kas lietojams gan atsevišķi, gan kombinācijā ar postpozīcijām. Pozīcijā *aiz* verba tas norāda vietu, kur darbība beidzas vai ko darbība sasniedz (Liu 2009, 9).

(8) *Vienkārši pieskrēja un iegriezta ar žileti.* (Tabūna 2014)

他就径直跑到她面前，用剃刀
Tā jiù jìngzhí pǎo dào tā miànqián, yòng tìdāo
 Viņš tad uzreiz skriet līdz viņa priekšā, lietot žilete
 割她的手。(Tabūna 2018)
gē tā de shǒu.
 griezt viņa GEN roka

(8) piemērā *pieskriet* atveidošanai ir izmantota konstrukcija, ko veido trīs daļas: adverbs 径直 *jìngzhí* ‘tieši’, verbs 跑 *pǎo* ‘skriet’ un 到 *dào*. Pēdējais elements savā pamata nozīmē ir prievārds, kas izsaka virzību uz priekšu telpā vai laikā. Tas teikumā var būt arī apstākļa vārds ar nozīmi ‘pilnībā, līdz galam’, savukārt, atrodoties *aiz* verba, tas norāda uz darbības pabeigtību vai rezultativitāti (Pildegovičs 2010). Šajā gadījumā tas reizē izsaka abas nozīmes – skriešanu līdz vai klāt kaut kam un darbības pabeigtību. Rezultativitāte papildus uzsvērtā ar 径直 *jìngzhí* ‘tieši, uzreiz, tūlīt pat’. Līdzīgs risinājums redzams nākamajā piemērā, kur arī ar 到 *dào* norādīts uz darbības rezultativitāti, savukārt uz darbības rezultāta attiecību pret objektu norāda 跟前 *gēnqián* ‘blakus’:

(9) *Tad Astija pieskrēja pie ratiņiem* (Žolude 2015)

然后，阿斯蒂亚跑到婴儿车跟前 (Žolude 2018)
Ránhòu, Āsīdìyà pǎo dào yīngérchē gēnqián
 Tad, Astija skriet pabeigt ratiņi blakus

Jāatzīmē, ka 到 *dào* verbam bieži seko situācijās, kad pabeigtības izteicēja 了 *le* lietošana nav gramatiski korekta, piem., darbība seko citai darbībai, darbība nav reāla u. c. (sk., piem., Smith, Erbaugh 2005, Soh 2014). Uz (8) un (9) piemēru attiecas pirmais gadījums.

3.2. Konstrukcija priedēkļverbs + adverbs un/vai prievārds

Šajā sadaļā aplūkoti gadījumi, kad latviešu valodā tekstā lietots priedēkļverbs kopā ar adverbu vai prievārdu, vai abiem kopā. Šādu piemēru korpusā nav daudz, taču novērojams, ka ķīniešu valodā tie pārsvarā atveidoti ar kādu plašāku konstrukciju.

(10) *Ērika apgāja apli ap māju.* (Kuzmins 2016b)

莉卡绕着房子走了一圈。(Kuzmins 2018b)
Lìkǎ rào zhe fángzi zǒu le yī quān.
 Ērika iet.apkārt DUR māja iet PFV viens aplis

Šajā piemērā ķīniešu valodā lietota konstrukcija, kas ietver darbības vārdu 绕 *rào*. Tas var izteikt dažādas nozīmes, taču pamatā apraksta darbību, kas tiek veikta vai

norit virzienā ap kādu objektu („Yabla”). Konkrētajā teikumā tas precizēts ar frāzi, kas norāda, ka runa ir par viena apļa apiešanu. Konstrukciju papildina pabeigtības rādītājs 了 *le*.

- (11) *Viss būtiskais vienkārši iztriecas caur rokām.* (Ābele 2010)

一切 重要 的 事物 就 这样
Yīqiē zhòngyào de shìwù jiù zhèyàng
 Viss svarīgs PART lieta vienkārši šādi
 从 手 中 溜走。(Ābele 2018)
cóng shǒu zhōng liūzǒu.
 cauri roka vidus slīdēt.prom

(11) piemērā ķīniešu valodā lietota plašāka konstrukcija, taču bez pabeigtības rādītāja 了 *le*, kas šajā gadījumā ir pareizi, jo latviešu valodas tekstā no konteksta noprotams, ka runa ir par regulāru darbību, nevis tādu, kas ir pabeigta. Tāda pati situācija redzama nākamajā piemērā, tikai tā skaidrojama citādi. Protī, ar priedēkļverbu izteiktā darbība ir negatīva, tā nav notikusi un tādēļ pēc ķīniešu valodas likumiem nevar tikt marķēta kā pabeigta (Li, Thompson 1997, 205).

- (12) – *Ar labunakti, – Klīve noteica, nepārkāpusi pāri sliekšnim.* (Žolude 2015)

„晚安。” 克莉芙 说道， 没有
 „*Wǎnān.*” *Kèlìfú shuōdào, méiyǒu*
 „arlabunakti.” Klīve teikt, nebūt
 跨 出 门槛。(Žolude 2018)
kuà chū ménkǎn.
 pārkāpt iziet sliekšnis

Sastopami arī gadījumi, kad priedēkļverba + adverbs konstrukcijas nozīmes atveidošanai izmantots verbāls virziena saliktenis. Līdzīgi kā nākamajā piemērā, kur ķīniešu valodā izmantots verbālais saliktenis 拉开 *lākāi*, kuru veido divi verbi: 拉 *lā* ‘vilkt, raut’ un 开 *kāi* ‘atvērt’. Tam seko pabeigtības rādītājs 了 *le*.

- (13) *Viņš atrāva vaļā aizkarus* (Kuzmins 2016a)

他 猛地 拉开了 窗帘 (Kuzmins 2018a)
tā měngdì lākāi le chuānglián
 viņš pēkšņi atvilkt PFV aizkari

- (14) *Un pamājis Germanam, iegāja iekšā.* (Žolude 2015)

他 朝 杰曼 持 挥手, 走进 屋 里。(Žolude 2018)
Tā cháo Jiémàn chí huīshǒu, zǒujìn wū lǐ.
 Viņš pret Germans turēt māt, ieiet istaba LOC

(14) piemērā redzamais lokalizētājs 里 *lǐ* gramatiski saistās ar lietvārdu 屋 *wū*, līdzīgi kā locījuma galotne latviešu valodā. Pretēji adverbam *iekšā*, tas nekādi neprecizē un neuzsver darbības virzienu vai rezultativitāti.

3.3. Konstrukcija *bezpriedēkļa verbs + adverbs*

Gadījumū, kad darbības virzienu izsaka bezpriedēkļa verba + adverbs konstrukcija, korpusa materiālā ir vismazāk (septiņi). Novērojams, ka šajos gadījumos ķīniešu valodā lietoti atsevišķi verbi vai verbālie virziens salikteni bez pabeigtas darbības rādītāja 了 *le*. Respektīvi, tie ir imperfektīvi tāpat kā minētās konstrukcijas latviešu valodā. Ierobežotā datu apjoma dēļ gan nav iespējams to uzskatīt par vispārēju tendenci.

- (15) *Jāpagriežas pretējā virzienā un jāiet prom.* (Tabūna 2014)

我 应该 转身 走开。(Tabūna 2018)

Wǒ yīnggāi zhuǎnshēn zǒukāi.

Es vajag pagriezties iet.prom

- (16) *Hei, tu gaidi manu zvanu, vai ne? Nāc iekšā.* (Kuzmins 2016a)

„嗨, 你在等我的电话吧? 过来。”(Kuzmins 2018a)

„*Hēi, nǐ zài děng wǒ de diànhuà ba? guòlái.*”

Hei, tu DUR gaidīt es GEN tel.zvans vai.ne? nākt.šurp

(15) un (16) piemērā izmantoti patstāvīgi virziens salikteni ar nozīmi attiecīgi ‘iet prom’ un ‘nākt šurp’. Jāpiebilst, ka (15) piemērā redzamajam 走开 *zǒukāi* ‘iet prom’ piemīt ekspresīva nokrāsa, tas var nozīmēt arī ‘iet nost no ceļa, pazust’ („Yabla”). Šajā gadījumā tas atspoguļo emocionālo kontekstu latviešu valodas tekstā.

Nākamajā piemērā darbības virziens ķīniešu valodā nav izteikts. Latviešu valodas tekstā ir runa par priekšmetiem, kas sakarināti kokā, tāvad ņemšanas darbība būtu virzienā „nost no koka”. Ķīniešu valodā šī nianse nav precizēta.

- (17) *Lūdzu, neņemiet nost, – balss teica.* (Žolude 2015)

„请 不要 拿 任何 东西。”

„*Qǐng bùyào ná rēnhé dōngxī.*”

„Lūdzu nedarīt ņemt jebkas lieta.”

— 个 声音 说道。(Žolude 2018)

yī gè shēngyīn shuōdào.

viens CL balss teikt

Savukārt (18) piemērā virzienu „laukā” norāda adverbs 外 *wài*:

- (18) *Aši metāmiens laukā pa durvīm.* (Želve 2014)

然后 匆匆 朝门外走去。(Želve 2018)

Ránhòu cōngcōng cháomén wài zǒu qù.

Tad aši durvis laukā iet iet.prom

Kopumā korpusa materiālā novērojams, ka šādas konstrukcijas ķīniešu valodās atveidotas imperfektīvi, tomēr ir daži izņēmumi, piem.:

- (19) – *Jā, labi, – Kārvers izgrūda, jau skrienot lejā pa kāpnēm.* (Žolude 2015)

„嗯, 好的。”卡佛 咕哝 着,

„*Ēn, hǎo de. Kǎfó gūnóng zhe,*

„Mm, labi PART.” Kārvers murmināt DUR,

已经 跑 下 了 楼。(Žolude 2018)
yǐjīng pǎo xià le lóu.
 jau skriet kāpt.lejā PFV stāvs

Šāds risinājums, iespējams, skaidrojams ar to, ka teikums ķīniešu valodā ir interpretēts mazliet citādi. Tajā izmantots duratīva rādītājs 着 *zhe*, tādējādi atpakaļtulkojums latviešu valodā sanāk „Kārvers murminādams jau skrēja lejā pa kāpnēm”. Domājams, ka 了 *le* šajā gadījumā veic pagātnes laika izteicēja lomu, nevis izsaka darbības pabeigtību. Šīs nozīmes ķīniešu valodā nereti mēdz pārklāties.

Secinājumi

Rakstā atspoguļotā pētījuma nolūks bija noskaidrot, vai ķīniešu valodā pastāv kādi semantiski analogi latviešu valodas priedēkļa/bezpriedēkļa verbu + adverbu un/vai prievārdu konstrukcijām un vai šie analogi atšķiras no tiem, kas semantiski atbilst virzības priedēkļverbiem. Korpusa datu analīze liecina, ka atsevišķu semantisku analoģu šādām konstrukcijām nav, tomēr var novērot noteiktas tendences to atveidošanā. Visbiežāk gan priedēkļverbu, gan priedēkļa/bezpriedēkļa verbu konstrukciju atveidošanai izmantoti verbālie virziena salikteni. Tie uzskatāmi par semantiski analogiem visos gadījumos. Plašākas konstrukcijas, kurā saliktena nozīmi pastiprina kādi citi leksiski līdzekļi, novērojamas situācijās, kad latviešu valodā lietota konstrukcija *priedēkļverbs + adverbs*. Galvenā atšķirība izpaužas pabeigtības rādītāja 了 *le* lietojumā. Imperfektīvās konstrukcijas *bezpriedēkļa verbs + adverbs* pārsvarā atveidotas bez tā. Turpretī, ja latviešu valodā lietots priedēkļverbs viens pats vai priedēkļverba konstrukcija, tad 了 *le* ir pievienots, ja to pieļauj ķīniešu valodas likumi. Līdz ar to var secināt, ka latviešu valodā sastopamās priedēkļa/bezpriedēkļa verbu dažādās kombinācijas ar adverbjiem un/vai prievārdiem ķīniešu valodā pamatā atveidojamas vienādi – ar verbālo virziena salikteni. No otras puses, ierobežotais korpusa datu apjoms neļauj analizē iekļaut visas latviešu valodā iespējamās konstrukcijas. Tādēļ plašāka korpusa materiāla pieejamības gadījumā pētījumu būtu vērts izvērst plašāk.

Saīsinājumi

ATTR	apzīmētāja rādītājs
CL	mēra vārds jeb klasifikators
CRS	teikuma beigu partikula <i>le</i>
DUR	ilgstoša darbības veida rādītājs
GEN	ģenitīva rādītājs
LOC	lokatīva rādītājs
NEG	nolieguma rādītājs
PART	partikula
PAS	pasīva rādītājs
PFV	pabeigtas darbības rādītājs
PL	daudzskaitļa rādītājs

Avoti

- Ābele, Inga. 2010. *Kamenes un skudras*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Ābele, Inga. 2018. 蚂蚁与野蜂 (*Mǎyǐ yǔ yěfēng*). (Tulkojums no angļu valodas – Dzuo Sjalu (*Zuǒ Xiàlù*)) *Foreign Literature and Art*, 6. Shanghai: Shanghai Century Publishing (Group) Co., Ltd, 65–71.
- Kuzmins, Svens. 2016a. Drebeklis. *Pilsētas šamaņi*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Kuzmins, Svens. 2018a. 奶昔 (*Nǎixī*). (Tulkojums no angļu valodas – Cu Lujao (*Qū Lùyáo*)) *Foreign Literature and Art*, 6. Shanghai: Shanghai Century Publishing (Group) Co., Ltd, 38–47.
- Kuzmins, Svens. 2016b. Ihtiologs. *Pilsētas šamaņi*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Kuzmins, Svens. 2018b. 鱼类学家 (*Yúlèixuéjiā*). (Tulkojums no angļu valodas – Paņš Šanžujs (*Pān Shàngruì*)) *Foreign Literature and Art*, 6. Shanghai: Shanghai Century Publishing (Group) Co., Ltd, 48–55.
- Pildegovičs, Pēteris. 2010. *Lielā ķīniešu-latviešu valodas vārdnīca*. Beijing: Commercial Press.
- Pleco*. Ķīniešu valodas vārdnīca Android un iOS ierīcēm. Sastādītājs un uzturētājs: *Pleco Software*. Pieejams: <https://www.pleco.com/>
- Tabūna, Daina. 2014. Slepēnā kaste. *Pirmā reize*. Rīga: Mansards.
- Tabūna, Daina. 2018. 秘盒 (*Mihé*). (Tulkojums no angļu valodas – Liana Dzjinsjaņa (*Liáng Jīngxíán*)) *Foreign Literature and Art*, 6. Shanghai: Shanghai Century Publishing (Group) Co., Ltd, 9–23.
- Yabla. Ķīniešu valodas vārdnīca. Sastādītājs un uzturētājs: *Yabla, Inc*. Pieejams: <https://chinese.yabla.com/chinese-english-pinyin-dictionary.php>
- Želve, Kristīne. 2014. *Meitene, kas nogrieza man matus*. Rīga: Mansards.
- Želve, Kristīne. 2018. 为我剪发的女孩 (*Wéi wǒ jiǎn fā de nǚhái*). (Tulkojums no angļu valodas – Sju Anlu (*Xú Ānlǚ*)) *Foreign Literature and Art*, 6. Shanghai: Shanghai Century Publishing (Group) Co., Ltd, 121–127.
- Žolude, Inga. 2015. Ceļš. *Sīstīti*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Žolude, Inga. 2018. 路 (*Lù*). (Tulkojums no angļu valodas – Mao Nina (*Mào Níng*)) *Foreign Literature and Art*, 6. Shanghai: Shanghai Century Publishing (Group) Co., Ltd, 79–108.

Literatūra

- Auziņa, Ieva. 2022. *Konstrukcijas verbs + prievārds, to semantika latviešu valodā*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/59672>
- Baltgalve, Agita. 2014. *Mūsdienu ķīniešu valodas pamati*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Bielenstein, August. 1863. *Die Lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen*. Berlin: Ferdinand Dümmler.
- Dimiņš, Dens. 2017. Dažas latviešu valodas verbu konstrukcijas ar priedēkļa dubultojumu ar priedēkli vai apstākļa vārdu. *Res Latvienses*. IV, 63–73. <https://doi.org/10.22364/RL.4.6>
- Dimiņš, Dens. 2019. Aspektualitāte un kustības izteikšana latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 36–52. <https://doi.org/10.22364/vnf.10.05>
- He, Baozhang. 1992. *Situation Types and Aspectual Classes in Mandarin Chinese*. Doctoral Dissertation. Columbus: The Ohio State University.
- Holvoet, Axel. 2001. *Studies in the Latvian Verb*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Horiguchi, Daiki. 2016. Priedēkļa un adverbā atbilstme konstrukcijā „bezpriedēkļa verbs + adverbs” latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 7, 31–40. <https://doi.org/10.22364/VNF.7.3>
- Huang, Su-miao; Ching-yu Hsieh, Shelley. 2008. Grammaticalization of Directional Compounds in Mandarin Chinese. *Language and Linguistics*. 9.1, 49–68.
- Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw / Berlin: De Gruyter Open. <https://doi.org/10.2478/9783110411317>
- Kalnača, Andra. 2015. Darbības vārds. *Latviešu valodas gramatika*. 2. izd. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 456–594.
- Kalnača, Andra. 2017. The construction *non-prefixed verb + spatial adverb* in Latvian. *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. 8(1), 75–95. <https://doi.org/10.12697/jeful.2017.8.1.05>
- Kalnača, Andra. 2021. Darbības vārda veids latviešu un lietuviešu valodā – viena un tā pati vai tomēr atšķirīga kategorija? *Valoda: nozīme un forma*. 12, 55–63. <https://doi.org/10.22364/vnf.12.04>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Klotiņa, Ilze. 2018. *Latviešu valodas priedēkļverbu apguve ķīniešu kā dzimtās valodas runātāju vidū*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/39054>
- Li, Charles N., Thompson, Sandra A. 1997. *Mandarin Chinese: A Functional Reference Grammar*. Taipei: The Crane Publishing Co. Ltd.
- Liu, Feng-shi. 2009. *Aspect and the Postverbal Zài Phrase in Mandarin Chinese*. University of Arizona.
- Lokmane, Ilze. 2015. Sintakses vispārīgs raksturojums. *Latviešu valodas gramatika*. 2. izd. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 692–705.
- Nikolajeva, Marija. 2015. Constituents of Spatial Adpositional Phrases in Latvian and Mandarin Chinese. *Valoda: nozīme un forma*. 6, 155–173. <https://doi.org/10.22364/vnf.6>
- Nikolajeva, Marija. 2016. Latviešu un ķīniešu valodas telpisko adpozīciju analīzes metodoloģija: tēlu shēmas un metaietvari. *Valoda: nozīme un forma*. 7, 127–143. <https://doi.org/10.22364/VNF.7.12>
- Nikolajeva, Marija. 2020. What is an image schema? Looking for an answer in Latvian and Mandarin Chinese. *Valoda: nozīme un forma*. 11, 142–158. <https://doi.org/10.22364/vnf.11.09>
- Packard, Jerome L. 2000. *The Morphology of Chinese*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511486821>
- Po-Ching, Yip, Rimmington, Don. 2006. *Chinese: An Essential Grammar*. 2nd ed. New York: Routledge.
- Soh, Hooi Ling. 2014. Aspect. *The Handbook of Chinese Linguistics*. Huang, C. T. James, Li, Y. H. Audrey, Simpson, Andrew (eds.). New York: John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118584552.ch6>
- Smith, Carlota S., Erbaugh, Mary S. 2005. Temporal Interpretation in Mandarin Chinese. *Linguistics*. 43-4, 713–756. <https://doi.org/10.1515/ling.2005.43.4.713>
- Soida, Emīlija. 2009. *Vārdarināšana*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Staltmane, Velta. 1958. *Verbu veidi mūsdienu latviešu literārajā valodā*. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta raksti. 7, 5–47.

- Stenders, Gothards Frīdrihs (1783). 2015. *Latviešu gramatika*. Frīde, Zigrīda (tulk. un koment. aut.). Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Sun, Chaofen. 2006. *Chinese: A Linguistic Introduction*. New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511755019>
- Talmy, Leonard. 2000. *Toward a Cognitive Semantics: Volume I. Concept structuring systems*. Cambridge, MA: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/6847.001.0001>
- Vulāne, Anna. 2015. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. 2. izd. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 190–299.
- Wiedenhof, Jeroen. 2015. *A Grammar of Mandarin*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/z.197>

Summary

This article explores whether there are analogues of Latvian prefixed verbs and prefixed/non-prefixed verb + adverb/preposition constructions in Chinese. It presents findings from a study on the possibility of rendering Latvian prefixed verbs in Chinese. Since Latvian often expresses direction in various ways, this study investigates whether there are any analogues of *prefixed/non-prefixed verb + adverb/preposition* constructions and whether these analogues differ from those that semantically correspond to prefixed verbs of motion. Data from a parallel Latvian-Chinese corpus were used to clarify this issue. The corpus was analysed to extract examples in which the direction of action in Latvian is expressed by a prefixed verb alone or by a broader prefixed/non-prefixed verb construction. The analysis shows that authors of Latvian texts mostly used prefixed verbs alone to express direction. However, the available data suggest that prefixed/non-prefixed verb constructions with adverbs and/or prepositions found in Latvian are represented in the same way in Chinese – with a directional verbal compound. If the Chinese rules allow it, a perfective aspect marker is added in cases with prefixed verbs and prefixed verb constructions. Some constructions that are possible in Latvian were not included in the analysis due to the limited amount of corpus data. The paper concludes that a larger corpus would allow for a more comprehensive treatment of the issues raised.

Keywords: prefixed verbs; direction; verbal compounds; Chinese language; aspect.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Mūsdienīgi čehu valodas gramatikas pētīšanas un mācīšanas resursi

Modern resources for the research and teaching of Czech grammar

Nadežda Kopoloveca

Eiropas valodu nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: nadezda.kopoloveca@lu.lv

Attīstoties valodas tehnoloģijām un kļūstot pieejamiem liela apjoma valodas datiem, ir būtiski mainījusies čehu valodas gramatikas pētīšanas metodoloģija. Viena no galvenajām šo pārmaiņu tendencēm ir datos balstīta mācīšanās, kas ļauj pētīt valodas gramatiskās struktūras likumsakarības un iezīmes, pamatojoties uz reāliem valodas datiem. Nozīmīgākie resursi šīs pieejas izmantošanai čehu valodas gramatikas pētīšanā un mācīšanā ir „Tiešsaistes valodas rokasgrāmata” („Internetová jazyková příručka”) un „Čehu nacionālais korpus” („Český národní korpus”). Šie rīki valodniekiem un citu nozaru pētniekiem sniedz piekļuvi lielam autentisku tekstu apjomam un detalizētām gramatikas rokasgrāmatām. Tas ievērojami uzlabo čehu valodas gramatikas analīzes un mācīšanas iespējas. Šajā rakstā aplūkotas mūsdienu tendences čehu valodas gramatikas pētniecībā, īpašu uzmanību pievēršot liela apjoma datu resursu izmantošanai pētniecībā un mācīšanā.

Atslēgvārdi: gramatika; valodas mācīšana; valodas korpus; tiešsaistes valodas rokasgrāmata; datos balstīta mācīšanās.

levads

Tradicionālā pieeja, kas tiek izmantota čehu, kā arī daudzu citu valodu gramatikas pētīšanā, balstās uz teorētiskiem modeļiem un abstraktām paradigmas struktūrām. Tās ietvaros valodu analizē, izmantojot formalizētus gramatikas noteikumus – piem., deklināciju un konjugāciju paradigmas, kas bieži ir atdalītas no to reālā lietojuma konteksta. Pētnieku un studentu uzmanība šādā sistēmā koncentrējas uz formu un kategoriju detalizētu izprašanu, taču tā var nenodrošināt dziļu izpratni par valodas praktiskā lietojuma elastīgumu un kontekstu mainīgumu. Tipisks šādas pieejas piemērs ir tradicionālās valodas gramatikas, piem., „Čehu valodas gramatikas rokasgrāmata” („Příruční mluvnické češtiny”) (Grepel *et al.* 1995), kuras pamatā ir formalizēta gramatikas struktūra, nevis reālas valodas lietojuma dati. Lai paplašinātu skatījumu uz valodas gramatiku,

mūsdienās tiek izstrādātas lietojumorientētas pieejas, kuras uzsver gramatiku kā valodas lietojumā balstītu un kontekstu veidojošu sistēmu (piem., Cvrček 2010).

Valodas tehnoloģijām un digitālajiem valodas korpusiem attīstoties, gramatikas pētniecības un mācīšanas metodoloģijā notiek būtiskas pārmaiņas. Agrāk pētniekiem un studentiem bija pieejami galvenokārt teorētiski modeļi un piemēri no mācību grāmatām, taču mūsdienās viņiem ir iespēja balstīt analīzi lielapjoma autentiskos valodas datos, pētot leksisko un gramatisko vienību reālo lietojumu dažādos kontekstos un reģistros. Tas ļauj likt lietā savulaik inovatīvo Maikla Lūisa (*Michael Lewis*) ieviesto pieeju „novērošana–hipotēze–eksperiments”, kas ir konceptuāli atšķirīga no tradicionālā „prezentēšanas–praktizēšanas–producēšanas” modeļa un uzsver studenta aktīvu iesaisti valodas nozīmes un lietojuma atklāšanā, analizēšanā un praktiskā pārbaudē (Lewis 1997).

Iespēju apvienot tradicionālās teorētiskās pieejas un modernākas čehu valodas gramatikas pētīšanas metodes nodrošina tādi rīki kā „Tiešsaistes valodas rokasgrāmata” („Internetová jazyková příručka”; <https://prirucka.ujc.cas.cz/>) un „Čehu nacionālais korpus” („Český národní korpus”; <https://www.korpus.cz/>). Šie rīki pētniekiem un studentiem sniedz unikālu iespēju integrēt teorētiskās zināšanas reālajā un praktiskajā valodas datu analīzē un ne tikai apstiprināt hipotēzes, bet arī vērot gramatisko konstrukciju funkcionēšanu dzīvajā valodā.

„Tiešsaistes valodas rokasgrāmata” ir svarīgs rīks, lai ātri piekļūtu detalizētām gramatikas paradīgmām, kurās aprakstītas mūsdienu čehu valodas normas. Tā sniedz visaptverošu informāciju par deklināciju, konjugāciju, sintaktisko konstrukciju un citiem gramatikas aspektiem un ir vērtīgs resurss visiem, kas studē gramatiku teorētiskā kontekstā. Savukārt „Čehu nacionālais korpus” darbojas kā platforma reālās valodas lietojuma pētīšanai dažādos tekstos – no avīžu rakstiem līdz daiļliteratūrai un zinātniskiem tekstiem. Turpmāk rakstā tiks apskatīts, kā šie divi resursi kļūst par neaizstājamiem instrumentiem mūsdienu čehu valodas gramatikas studijās.

1. „Tiešsaistes valodas rokasgrāmata”

Lielisks piemērs tam, kā valodas lietotāju ieinteresētība var veicināt praktiski nodevīgu resursu izveidi, ir „Tiešsaistes valodas rokasgrāmata”, kas radīta, pamatojoties uz Čehijas Valodas konsultāciju dienesta (*Jazyková poradna*) daudzu gadu desmitus ilgo darbu. Šī rokasgrāmata ir kā dzīvs organisms – tā pastāvīgi tiek papildināta un atjaunināta.

Čehijas Valodas konsultāciju dienests ir dibināts 1936. gadā un kopš tā laika nepārtraukti nodrošina valodas konsultācijas un valodas ekspertīzi plašai sabiedrībai. Ikviens var saņemt konsultāciju, sazinoties ar dienestu tā tīmekļvietnē vai telefoniski. Sabiedrības pieprasījumi ir vērtīgs informācijas avots gan zinātniskajam darbam, gan dienesta praktiskās darbības pilnveidei. Analizējot pieprasījumu saturu, dienesta darbinieki iegūst svarīgu informāciju par čehu valodas lietotāju izteiksmes paradumiem un vajadzībām. To, cik dažādi bija valodas konsultāciju dienesta darbiniekiem gadu desmitu gaitā uzdotie jautājumi, citstarp apliecina arī 2010. gadā digitalizētais žurnāla „Mūsu

runa” („Naše řeč”) arhīvs, kas pakāpeniski tiek publiskots tiešsaistē (Pravdová 2015). Pēdējo simt gadu laikā, notiekot pārmaiņām sabiedrībā, politikā un kultūrā, ir būtiski mainījušies arī iemesli, kuru dēļ valodas lietotāji vēršas pēc valodas konsultācijām par dzimto valodu. 20. gs. sākumā galvenā vajadzība bija nodrošināt atbilstību literārajām normām un izglītības standartiem, savukārt pēdējās desmitgadēs motivācija kļuvusi daudzveidīgāka. Mūsdienās interesenti vēlas labāk izprast valodas pārmaiņas, tās kulturālās un reģionālās īpatnības, kā arī meklē veidus, kā integrēt globalizācijas un jauno tehnoloģiju parādības valodas lietojumā. Pašlaik valodas konsultāciju popularitāte ir saistīta ar pieaugošo globalizāciju, vajadzību pēc precīzas un efektīvas saziņas, kā arī to, ka arvien vairāk cilvēku apgūst svešvalodas. Valodas lietotāji vēlas būt droši, ka viņu vēstījums tiks pareizi saprasts, kas ir īpaši svarīgi profesionālajā un akadēmiskajā vidē.

Sabiedrības un Valodas konsultāciju dienesta dialogā pēdējos gados ir notikušas nozīmīgas kvalitatīvas un kvantitatīvas tehnoloģiskās pārmaiņas. Interneta un digitālo platformu integrēšana ir ļāvusi Valodas konsultāciju dienestam nodrošināt plašāku sabiedrības iesaisti un efektīvāku informācijas apmaiņu, tostarp publicējot dienesta tīmekļvietnē biežāk uzdoto jautājumu arhīvu (<https://ujc.cas.cz/cs/jazykova-poradna/>). Šajā vietnē lietotāji var atrast informāciju par vairāk nekā 112 000 vārdnīcas šķirkļi, kā arī skaidrojumus par tām valodas parādībām, par kurām valodas konsultantiem ir jautāts vairākkārt. Atsevišķa skaidrojumu sadaļa ir veltīta čehu pareizrakstības noteikumiem un pašreizējai leksikai. Salīdzinot Valodas konsultāciju dienesta tīmekļvietnē sniegto informāciju ar „Tiešsaistes valodas rokasgrāmatu”, jāsecina, ka rokasgrāmatā daži skaidrojumi ir detalizētāki, izsmelšāki un precīzāki (piem., lielo burtu lietošanas noteikumi, interpunkcijas noteikumi, subjekta un objekta attiecības, personvārdu un ģeogrāfisko nosaukumu locīšanas noteikumi u. c.), informācija ir daļēji aizgūta no specializētām valodas rokasgrāmatām, attiecīgās jomas žurnālos publicētajiem pētījumiem, Čehijas valsts standartiem un Valodas konsultāciju dienesta datubāzes.

„Tiešsaistes valodas rokasgrāmata” tika izveidota Čehijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrijas projekta „Valodas konsultācijas tiešsaistē” („Jazyková poradna na internetu”) ietvaros (2004–2008). Tā ir pirmais šāda veida valodas rīks Čehijā. „Tiešsaistes valodas rokasgrāmatas” priekšrocība ir tas, ka ir iespējams to pastāvīgi papildināt un pilnveidot, un pievienot tai jaunus terminus. Kopš 2019. gada valodas rokasgrāmatas dati tiek izmantoti Čehijas Republikas Tehnoloģiskās aģentūras projektā „Tīmekļa pareizrakstības, gramatikas un tipogrāfijas korektors” („Webový pravopisný, gramatický a typografický korektor”). Projektā tapusi tīmekļa saskarne „Opravídlo” (<https://www.opravidlo.cz/>) čehu valodas tekstos spēj labot bieži sastopamas kļūdas, piem., pārrakstīšanās, pareizrakstības, gramatikas un tipogrāfiskas kļūdas. Tekstus iespējams rakstīt tieši saskarnē, un tajā var pārbaudīt arī gatavus tekstus. Norādes uz kļūdām satur arī saites uz „Tiešsaistes valodas rokasgrāmatas” skaidrojošās daļas attiecīgo nodaļu.

„Tiešsaistes valodas rokasgrāmatu” veido glosārijs un skaidrojošā daļa. Glosārijs satur vairāk nekā 100 000 vārdnīcas šķirkļi. Tā pamatā ir „Čehu pareizrakstības noteikumi skolai” („Pravidla českého pravopisu”), „Čehu valodas vārdnīca skolām un sabiedrībai” („Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost”), kā arī atlasīti ieraksti no neoloģismu vārdnīcas „Jaunvārdi čehu valodā 1, 2” („Nová slova v češtině 1, 2”)

un ieraksti no Valodas konsultāciju dienesta datubāzes. Glosārija vienībās primāri ir iekļauta tā informācija, par kuru Valodas konsultāciju dienests ir saņēmis vairākkārtējus pieprasījumus. Tādējādi daudz ierakstu nesatur informāciju, kas parasti atrodama vārdnīcās (izruna, vārdšķīra, nozīme, atvasinātie vārdi). Atšķirībā no drukātām rokasgrāmatām „Tiešsaistes valodas rokasgrāmata” ir pieejamas vārdu locīšanas tabulas, kas generētas Masarika Universitātes Informātikas fakultātē izstrādātajā programmā „Ajka”. Glosārija ieraksti ar skaidrojošo daļu ir saistīti ar hipersaitēm.

Tādējādi, ievadot, piem., vārdu *škola* ‘skola’, lietotājs saņem šādu informāciju: dalījumu zilbēs (*sko-la*), dzimti (*sieviešu dzimte*), deklinācijas tipu un visas formas vienskaitlī un daudzskaitlī, saistītos vārdus (*školní* ‘skolas’, *školák* ‘skolēns’ u. c.), kolokāciju piemērus (*základní škola* ‘sākumskola’, *vysoká škola* ‘augstskola’), frazeoloģismus (*životní škola* ‘dzīves skola’), atsauces uz skaidrojošo vārdnīcu definīcijām un lietojuma piemērus no valodas korpusa, kā arī saiti uz detalizētu skaidrojumu rokasgrāmatas gramatikas sadaļā.

Ja skaidrojošās sadaļas meklēšanas lodziņā ievada interesējošo vārdu, redzams, kuros vispārīgos valodas parādības skaidrojošos rakstos šis vārds ir minēts līdztekus citiem vārdiem. Piem., ievadot vārdu *bůh* ‘dievs’, lietotājs tiek novirzīts uz rakstu par lielā sākumburta lietojumu reliģiskajā un mitoloģiskajā kontekstā. Šajā sadaļā tiek skaidrots, kad vārds rakstāms ar lielo vai mazo sākumburtu un kā šis jautājums ir saistīts ar nozīmes atšķirībām, ticības kontekstu vai stilistiku. Šāda veida raksti rokasgrāmata atbild uz jautājumiem, ko valodas lietotāji bieži adresē Valodas konsultāciju dienestam.

Tādējādi „Tiešsaistes valodas rokasgrāmata” ir labs sākumpunkts teorētiskās gramatikas apguvei, savukārt korpusi ļauj aplūkot to, kā šīs teorētiskās konstrukcijas tiek pielietotas ikdienas mutvārdu un rakstveida praksē, kas rada kopēju priekšstatu par valodas gramatisko struktūru.

2. „Čehu nacionālais korpus”

„Čehu nacionālā korpusa” (ČNK) projekts tika uzsākts 1994. gadā ar mērķi apkopot liela apjoma valodas datus elektronisko korpusu veidā un padarīt tos pieejamus izmantošanai mācībās un pētniecībā. Pašlaik tas nodrošina piekļuvi vairāk nekā 11 miljardiem vārdu, kas apkopoti sinhronos un diahronos, mutiskos un rakstiskos, paralēlos un vienvalodas korpusos. ČNK projektu pašlaik vada Valodniecības institūta (*Ústav lingvistiky*) darbinieki, turklāt materiālu vākšanā un pasākumu koordinēšanā piedalās vairāk nekā 200 ārštata darbinieku no visas Čehijas.

ČNK projekts nodrošina piekļuvi vairākiem dažādiem korpusiem. Kopējais ČNK apstrādāto un korpusos pieejamo tekstu apjoms pārsniedz 4,5 miljardu vārdu čehu vienvalodas korpusā un 1,5 miljardu vārdu svešvalodu paralēlajos korpusos. Sinhronie rakstītās valodas korpusi ietver vairāk nekā 30 atsevišķu korpusu, kas iedalīti 5 grupās. Vispārīgi korpusi ir sadalīti pa laika intervāliem. No tīmekļa korpusiem nozīmīgākais ir čehu interneta monitoringa korpusi; visi šīs grupas korpusi satur morfoloģiskos marķētājus (sauktus arī par tagu/birku – gramatiskās informācijas apkopojumu par meklēto vārdu (pozīciju) konkrētā kontekstā). Ar valodu apguvi saistītos korpusus galvenokārt

izmanto, lai pētītu ar valodas kā pirmās un otrās valodas apguvi un mācīšanu saistītos procesus, un tie sniedz informāciju par to, kā valodu lieto (dažāda vecuma) lietotāji, kuri to vēl nav apguvuši dzimtās valodas pieaugušo lietotāju līmenī. Tam seko septiņi autoru korpusi, kas ietver rakstnieku Karela Čapeka (*Karel Čapek*), Jana Čepa (*Jan Čep*), Karela Havlíčka (*Karel Havlíček*) literāros tekstus, Karela Havlíčka korespondenci un publicistiku, Vāclava Klauša (*Václav Klaus*) tekstu korpusu un Džordža Orvela (*George Orwell*) romāna „1984” tekstu korpusu. Piekto, specializēto korpusu grupu, veido 10 korpusu: manuāli anotēts čehu valodas tekstu korpus; manuāli sintaktiski anotēts daiļliteratūras korpus; modificēts „SYN2000” – čehu valodas biežumu vārdnīcas atsaucēs avots; vienvalodas salīdzināmais korpus, kas paredzēts tulkotās čehu valodas izpētei; korpus, kas izveidots čehu valodas daudzdimensiju analīzei; privātās sarakstes korpus (1990.–2004. gadā ar roku rakstītu vēstuļu atšifrējumi); 1990.–2020. gadā grāmatās un literārajos serveros publicētās mūsdienu čehu dzejas korpus; korpus, kas veidots no profesionāliem lingvistiskiem tekstiem; komunistiskā režīma rakstu valodas korpus un profesionālo tekstu korpus.

Sinhronos mutvārdu valodas korpusus veido vispārīgi un specializēti korpusi. Vispārīgi korpusi ietver reprezentatīvus neoficiālās čehu valodas korpusus, kuru dažādās versijās pārstāvēti dažādi Čehijas Republikas reģioni vai visa Čehija. Atšķirībā no mākslīgi veidotiem vai rediģētiem tekstiem šajos korpusos ietverta patiesi ikdienas čehu valoda ar visiem tai raksturīgajiem elementiem – nepilnīgām vai pārtrauktām teikuma konstrukcijām, vārdu atkātojumiem, aizpildītājevārdiem (piem., *jakože* ‘tikpat’, *prostě* ‘vienkārši’, *no* ‘nu jā’), kā arī dialektismiem vai vispārīgās čehu valodas elementiem.

Viens no nozīmīgākajiem mutvārdu korpusiem ir „ORAL” – līdzsvarotu neformālās valodas korpusu sērija, kas ietver vairākas korpusus: „ORAL2006”, „ORAL2008” un „ORAL2013”. Šie korpusi veidoti, balstoties uz neformālu sarunu ierakstiem, kas iegūti dažādos Čehijas reģionos. Tie satur arī plašus metadatus – piem., runātāja vecumu, dzimumu, izcelsmes reģionu u. c. Transkripcijas veidotas ortogrāfiski, tomēr tajās atspoguļoti arī noteikti fonētiski elementi, lai pietuvinātu pierakstu faktiskajai izrunai.

Papildus tam ir izstrādāts korpus „ORTOFON” (1. un 2. daļa), kas atšķirībā no „ORAL” piedāvā fonoloģiski precīzāku transkripciju. Šajā korpusā detalizēti fiksētas parādības, kas raksturīgas reālai runai, tādējādi tas ir īpaši nozīmīgs fonētikas un fonoloģijas pētniekiem.

Korpusā „DIALOG” apkopotas dažādas dialogiskas situācijas, kurās pārstāvēti gan formāli, gan neformāli sarunu veidi. Tas ir izstrādāts ar mērķi pētīt dialogu strukturālos aspektus, tostarp sarunas dinamiku, iniciatīvas sadalījumu un mijiedarbības struktūru.

Savukārt jaunāko laiku mutvārdu dati ir integrēti arī lielā kombinētajā korpusā „SYN2020”, kurā atsevišķā sadaļā ir pārstāvēta arī mutvārdu valoda. Šajā sadaļā ietverti ne tikai ikdienas sarunu piemēri, bet arī formālās runas teksti. Tas nodrošina plašāku valodas lietojuma spektra pārklājumu.

Kopīgs mutvārdu datu apjoms čehu mutvārdu korpusos („ORAL” + „ORTOFON”) pārsniedz 5,3 miljonus vārdu, un kopā ar „ORTOFON v3” materiāliem un iespējamo pārklājumu tas var sasniegt aptuveni 7–8 miljonus vārdu, tādējādi čehu mutvārdu korpusiem kļūstot par pasaulē vislielākajiem.

„InterCorp” ir daudzvalodu paralēlais korpuss, ko izstrādājis „Čehu nacionālais korpuss”, un tā pamatā ir saskaņoti teksti čehu valodā un to tulkojumi vairāk nekā 30 valodās, tostarp latviešu, lietuviešu, ukraiņu. Korpusā ir iekļauti autentiski literārie un nežurnālistiskie teksti, un tajā var veikt meklēšanu ar rīka „KonText” starpniecību.

ČNK tīmekļvietnē papildus dažādu korpusu krājumam ir pieejamas arī vairākas lietojumprogrammas, kuras iespējams izmantot tekstu analīzei no dažādiem skatpunktiem un ar dažādām metodoloģijām (piem., morfosintaktiskā marķējuma analīze, gramatisko konstrukciju kartēšana vai kontekstuālo kolokāciju identificēšana). Tālāk rakstā tiek piedāvāts tieši ar gramatiku saistītu programmu apraksts.

Lietotne „GramatiKat” (<https://korpus.cz/gramatikat/>) sniedz informāciju par trīs vārdšķiru – lietvārdu, īpašības vārdu un darbības vārdu – gramatiskām kategorijām. Tā sniedz lietotājam priekšstatu, piem., par to, kurš lietvārdu pāris ir visbiežāk lietots, bet kurš – visretāk, vai par to, ka darbības vārds trešajā personā ir biežāk lietots nekā darbības vārds pirmajā personā utt. Tā sniedz arī pārskatu par atsevišķu leksēmu morfoloģisko uzvedību jeb gramatiskajiem profiliem. Šis rīks galvenokārt paredzēts gramatisko kategoriju pētījumiem, kā arī leksikoloģiskiem un leksikogrāfiskiem pētījumiem, taču tas noderēs arī, piem., čehu valodas mācīšanās. Pirmajā versijā bija pieejama informācija par čehu valodas lietvārdiem, taču šajā, otrajā, versijā materiāls ir papildināts ar īpašības vārdiem un darbības vārdiem. Visi dati ir ņemti no ČNK korpusiem. Projekta autori šajā lietotnē izmanto tikai tās lemmas, kuras attiecīgajā korpusā sastopamas vismaz 100 reizi. Katras formas procentuālais sadalījums ir balstīts uz formu sadalījumu katrā lemmā – tādējādi katrai lemmai ir vienāds svars aprēķinos neatkarīgi no sastopamības biežuma. Tas nodrošina, ka ārkārtīgi bieži sastopamās lemmas neizkropļo kopējos rezultātus.

„Word at a Glance” („Slovo v kostce”; <https://www.korpus.cz/slovo-v-kostce/>) ir interaktīvs rīks, kas integrēts „Čehu nacionālā korpusa” meklēšanas vidē „KonText”, un tas piedāvā vizuālu un statistisku pārskatu par izvēlēta vārda lietojumu korpusā, tostarp biežākos vārdformu, gramatisko īpašību un kontekstu sadalījumus, kā arī kolokācijas un tipiskos vārdu savienojumus.

„Mapka” (<https://korpus.cz/mapka/>) ir „Čehu nacionālā korpusa” izstrādāta tiešsaistes aplikācija, kas vizualizē čehu valodas vārdformu teritoriālo izplatību, balstoties uz dialektoloģiskajiem datiem un reģionālajiem korpusiem; tā ļauj lietotājiem interaktīvi salīdzināt dažādas formas, aplūkot to lietošanas biežumu konkrētos reģionos un analizēt valodas ģeolingvistiskās īpatnības.

Papildus lingvistiskajiem gramatikas pētījumiem korpusus iespējams izmantot arī valodas mācīšanās, ļaujot studentiem pāriet no ierastā skatupunkta „teorija–vingrinājums–produkcija” uz paradigmu „novērošana–hipotēze–eksperiments” (Šindelářová, Škodová 2012). Čehu valodas gramatika ir ārkārtīgi sarežģīta, tajā ir daudz deklināciju un konjugāciju veidu, dubletu un izņēmumu. Protams, svešvalodas mācīšanas sākumposmā galvenā uzmanība jāpievērš valodas likumiem un likumsakarībām, tomēr pakāpeniski var ļaut skolēnam vai studentam pašam atrast viņu interesējošo informāciju, lai izprastu to, kā konkrētais vārds darbojas kontekstā un kādas tā lingvistiskās īpašības iespējams izsecināt no konteksta. Šāda veida praktiskā pieredze valodas apguvē var būt daudz vērtīgāka nekā vairākkārtēja noteikumu atkārtošana un uzdevumu pildīšana, jo

eksperimentēšana dod iespēju pašam analizēt iegūtos rezultātus un veicina gandarījumu par informācijas atrašanu vai likumsakarību atklāšanu.

Šāda datos balstīta mācīšanās (ang. *Data-driven learning*; *DDL*) ir valodas apguves metode, kuras pamatā ir reālu valodas datu analīze, izmantojot datortehnoloģijas. Terminu *DDL* ieviesa britu lingvists Tims Džonss (*Tim Johns*), kurš to pirmoreiz formulēja rakstā „Should You Be Persuaded: Two Examples of Data-Driven Learning” (Johns 1991). Šī metode paredz, ka studenti neaprobežojas ar teorētiskiem gramatikas noteikumiem, bet aktīvi pēta autentiskus valodas datus, lai atklātu likumsakarības un struktūras. Vēlāk rakstā „From Printout to Handout” (Johns 1994) T. Džonss parādīja, kā *DDL* var tikt praktiski pielietota gramatikas un vārdu krājuma mācīšanās, izmantojot korpusā balstītus materiālus. Šīs pieejas centrā ir valodas korpusi, kas ļauj izsekot gramatisko konstrukciju lietojumam reālās saziņas situācijās.

Trīs galvenie veidi, kā strādāt ar korpusiem svešvalodas mācīšanas nolūkā, ir šādi (Yoon, Jo 2014):

1. Datu vākšana: skolēniem vai pētniekiem ir pieejami valodas korpusi, kuros ir reālu tekstu piemēri – raksti, grāmatas, forumi vai sarunu ieraksti.
2. Likumsakarību identificēšana: analizējot tekstus, tiek identificēti raksturīgi valodas konstrukciju modeļi un tipiskas valodas konstrukcijas, tostarp gramatiskās formas, vārdu krājums, dažādu konstrukciju lietošanas biežums.
3. Hipotēžu formulēšana un pārbaude: pamatojoties uz identificētajiem valodas modeļiem, tiek formulētas hipotēzes, kuras pēc tam tiek pārbaudītas un precizētas, veicot turpmāku analīzi.

Jaunie pētnieki ar valodas korpusiem var strādāt divējādi: tiešā un netiešā veidā. Strādājot tieši, students ar korpusu darbojas patstāvīgi, piem., vāc datus savam pētniecības projektam. Šajā gadījumā students patstāvīgi formulē pieprasījumus, iegūst datus no korpusa, analizē tos un izdara secinājumus, pamatojoties uz reāliem valodas piemēriem. Netiešais darbs notiek tad, kad students izmanto korpusu kā daļu no pasniedzēja sagatavotajiem uzdevumiem. Šajā gadījumā pasniedzējs uzdod konkrētus jautājumus vai uzdevumus, kuru risināšanai students izmanto korpusu, strādājot ar datiem konkrētu mācību mērķu kontekstā. Šī metode ļauj virzīt studenta pētniecisko darbību, vienlaikus saglabājot patstāvīgas datu meklēšanas un analīzes elementu. Čehijā jau ir izdoti daži uzdevumu krājumi, kas ietver uz *DDL* un korpusa pieejas pamata izstrādātus uzdevumus (Zasina 2023). Kopš 2000. gada ir uzrakstīti un aizstāvēti arī vairāki dažādu līmeņu diplomdarbi, kuru praktiskajā daļā ir iekļauti tādi čehu valodas kā svešvalodas apguvei izstrādātie vingrinājumu piemēri, kuri izpildāmi, balstoties uz korpusu (Vališová 2008, Zasina 2019). Uzdevumu sadaļa ir iekļauta arī kolektīvajā monogrāfijā „Lietišķā valodniecība” („Aplikovaná lingvistika”), ko 2016. gadā izdevusi Kārļa Universitāte (Šebesta *et al.* 2016).

Tomēr *DDL* nav risinājums visām situācijām un visām studentu grupām. Liela nozīme ir, piem., zināšanām par korpusu un spējai ar to strādāt. Ir svarīgs arī uzdevumu vai darba veids, kas studentiem jāveic vai jāapgūst, jo ne visi gramatikas un valodas noteikumi ir saprotami no *DDL* vai pierādāmi ar *DDL*. Noteicošs ir arī valodas zināšanu līmenis: ir lietderīgi apsvērt, vai konkrētam studentam vai studentu grupai ir pietiekami plašs vārdu krājums, lai mācītos, izmantojot korpusu. Tikpat svarīgs ir izvēlēta korpusa

lielums un veids: lieli un plaši korpusi, tādi kā ČNK, ir laba izvēle DDL, jo tie atspoguļo autentisku leksiku un valodas lietošanas modeļus.

3. Citi elektroniskie valodu datu resursi

Čehu valodas darbības vārdu valences vārdnīca („Valenční slovník českých sloves”) „Vallex” sniedz informāciju par čehu valodas darbības vārdu valences struktūru atsevišķās nozīmēs, kas ilustrēta ar piezīmēm un piemēriem; šie pamatdati ir papildināti ar dažām sintaktiskām un semantiskām īpašībām. „Vallex 4.0” ir apkopoti 4659 čehu valodas darbības vārdi, kas atbilst 11 030 leksisko vienību, t. i., vienmēr „dotajam darbības vārdam dotajā nozīmē” (kas atbilst 6829 leksiskajām vienībām, ja pabeigtā un nepabeigtā veida formas sagrupē leksēmās).

„Vallex 4.0” ir „Vallex 3.0” un „Vallex 3.5”, kuri seko vārdnīcas 2008. gada izdevumam („Vallex 2.0”), paplašinātais izdevums (<https://ufal.mff.cuni.cz/vallex/4.0/>). Lai gan apstrādāto darbības vārdu skaita ziņā 4.0 versija neatšķiras no 2.0 versijas, salīdzinājumā ar 3.0 versiju ir būtiski mainīta vārdnīcas koncepcija: vārdnīcas modelis ir pielāgots tā, lai varētu teorētiski adekvāti un vienlaikus ekonomiski aprakstīt čehu valodas darbības vārdu valences struktūras pārmaiņas. Tagad vārdnīca sastāv no diviem komponentiem: vārdnīcas (datu) komponents satur leksiskos ierakstus, kuri apraksta atsevišķu darbības vārdu leksēmu valences uzvedību, savukārt gramatiskais komponents (kas ir daļa no vispārīgas valodas gramatikas) ietver gramatiskos noteikumus, kuros aprakstītas iespējamās pārmaiņas to valences struktūrā. „Vallex” leksiskajām vienībām ir pievienoti piemēri no ČNK un „Prāgas atkarību korpusa” („Pražský závislostní korpus”; <https://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/index-cz.html>).

„Prāgas atkarību korpusa” pamatā ir ilglaicīgas Prāgas lingvistikas tradīcijas. Šīs tradīcijas aizsākās 1929. gada rudenī pirmajā starptautiskajā slāvistu kongresā Prāgā, kurā Prāgas lingvistu pulciņa dalībnieki paziņoja par jaunu virzienu valodniecībā – strukturālismu. Kopš tā laika Prāgas lingvistiskā skola ir devusi nozīmīgu ieguldījumu strukturālās lingvistikas attīstībā, ietekmējot arī citas humanitāro zinātņu jomas, tostarp literatūras teoriju, semiotiku un kultūras antropoloģiju. Prāgas lingvistu darbs bija fundamentāls modernās valodniecības attīstībai, īpaši ar savu metodoloģisko pieeju, kas bija vērsta uz valodas kā struktūras sistēmisku analīzi, nevis tikai uz atsevišķiem tās komponentiem.

Šīs pieejas tiešs turpinājums mūsdienų valodniecībā ir „Prāgas atkarību korpus” („PDT 2.0”). Tas satur lielu skaitu čehu valodas tekstu, kas papildināti ar plašu un saskaņotu morfoloģisko (2 000 000 vārdu vienību), sintaktisko (1 500 000 vārdu vienību) un semantisko (800 000 vārdu vienību) anotāciju. Semantiskajā līmenī ir anotēta arī faktiskā teikuma struktūra un koreferentu attiecības. Pašā korpusā izmantotas jaunākās anotēšanas tehnoloģijas, un ir pieejami arī programmatūras rīki korpusa meklēšanai, datu anotēšanai un lingvistiskajai analīzei.

Mobilā lietotne „CzechME” (CzechME-Android-FULL.apk) ir izstrādāta Čehijas Republikas Tehnoloģiju aģentūras „ÉTA” programmas projekta „Adaptable mobile application for teaching Czech to foreigners” (TL01000342) ietvaros. Viens no galvenajiem projekta īstenotājiem ir Masarika Universitātes Filozofijas fakultātes Čehu

valodas institūts. Projekts ilga no 2018. gada aprīļa līdz 2021. gada martam, un pašlaik tas ir ieviešanas posmā.

„CzechME” lietotājiem piedāvā vairāk nekā 200 nodarbību čehu valodas apguvei un praktizēšanai. Galvenā uzmanība pievērsta pareizrakstībai, gramatikai un vārdu krājumam, kā arī tiek nostiprinātas klausīšanās, lasīšanas un rakstīšanas prasmes. Atšķirībā no citām šāda veida lietotnēm tā ietver arī moduli pareizas čehu valodas izrunas praktizēšanai un var pielāgoties lietotāja individuālajām sekmēm un neveiksmēm nodarbību laikā. Lietotnē piedāvātajās nodarbībās lietotājs darbosies ne tikai ar tekstu, bet arī ar dzimtās valodas runātāju ierakstiem, fotogrāfijām, attēliem un tā saukto vizuālo gramatiku. Pamata versijā kā starpvaloda tiek izmantota angļu valoda ar iespēju pārlēgt tulkojumu uz čehu valodu. Lietotne galvenokārt paredzēta iesācējiem Čehijā un ārzemēs, kuri sāk apgūt čehu valodu (tā aptver A0–A2 līmeni).

Valodu apguves lietotnes var izmantot ne tikai mācībām, bet arī pētniecībai. Piem., iespējams analizēt, kā dažādi cilvēki apgūst gramatiku, izmantojot mobilās lietotnes. Šajā kontekstā lietotnes var būt datu avots, lai analizētu noteiktu gramatikas mācīšanas metožu – piem., kontekstuālu vingrinājumu vai izklaidētas atkārtošānas – efektivitāti.

Mobilās lietotnes svešvalodu apguvei var ne tikai ietvert gramatikas vingrinājumus vai testus valodas līmeņa novērtēšanai, bet arī vākt statistiku, lai pētītu lietotāju leksikas un gramatikas apguves dinamiku.

Secinājumi

Rakstā analizētie čehu valodas resursi – „Tiešsaistes valodas rokasgrāmata”, „Čehu nacionālais korpuss”, „Vallex” vārdnīca, „Prāgas atkarību korpuss” un lietotne „CzechME” – ilustrē mūsdienīgu pieeju valodas gramatikas izpētei un mācīšanai, kurā īpaša loma ir autentiskiem datiem un tehnoloģiju iespējām. Šie rīki kopā veido ekosistēmu, kurā apvienoti gan teorētiskie, gan praktiskie aspekti: no aprakstošiem gramatikas skaidrojumiem līdz datos balstītai mācīšanai (ang. *Data-Driven Learning*), kas ļauj apgūt gramatiku, pētot tās reālu lietojumu. Svarīgs pavērsiens valodas apguvē un izpētē ir lietotāju aktīva līdzdalība, kā to pierāda „Tiešsaistes valodas rokasgrāmata”, kuras saturs izriet no reāliem lietotāju jautājumiem un problēmsituācijām.

Nākotnē būtisks potenciāls šajā jomā ir mākslīgajam intelektam – gan valodas korpusu automātiskajā anotācijā un klasifikācijā, gan personalizētas mācīšanas risinājumos. Kombinējot plašos lingvistiskos datus ar mākslīgā intelekta modeļiem, iespējams attīstīt adaptīvas mācību vides, kas reaģē uz lietotāja zināšanu līmeni, pieļautajām kļūdām un valodas lietojuma paradumiem, tādējādi būtiski uzlabojot gan pētījumu kvalitāti, gan valodas apguves efektivitāti.

Saīsinājumi

ang.	angliski
ČNK	<i>Čehu nacionālais korpuss</i>
DDL	<i>Data-Driven Learning</i>
PDT	<i>Prāgas atkarību korpuss</i>

Avoti

- Bejček, Eduard, Panevová, Jarmila. 2012. *Prague Dependency Treebank 2.5 (PDT)*. Pieejams: <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.5/>
- Goláňová, Hana *et al.* 2023. *Mapka: mapová aplikace pro korpusy mluvené češtiny*. Verze 2.0. Praha: Ústav Českého národního korpusu. Pieejams: <http://korpus.cz/mapka>
- Holaj, Richard *et al.* 2021. *CzechME. Adaptabilní mobilní aplikace k výuce češtiny pro cizince*. EVE Technologies, s. r. o. & Ústav českého jazyka, Filozofická fakulta Masarikovy Univerzity. Pieejams: CzechME-Android-FULL.apk
- Internetová jazyková příručka*. 2008–2025. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. Pieejams: <https://prirucka.ujc.cas.cz/>
- Kopřivová, Marie *et al.* 2017. *ORAL: korpus neformální mluvené češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Pieejams: <http://www.korpus.cz>
- Korpus Dialog*. Praha: Ústav pro jazyk český, Akademie věd České republiky. Pieejams: <http://ujc.dialogy.cz>
- Kováříková, Dominika *et al.* 2023. *GramatiKat (verze 2). Nástroj pro výzkum gramatických kategorií a gramatických profilů*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Pieejams: <http://www.korpus.cz/gramatikat>
- Křen, Michal *et al.* 2020. *SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Pieejams: <http://www.korpus.cz>
- Lopatková, Markéta *et al.* 2016. *Valenční slovník českých sloves Vallex 4.0*. Pieejams: <https://ufal.mff.cuni.cz/vallex/4.0/>
- Lukeš, David *et al.* 2024. *ORTOFON v3: Korpus neformální mluvené češtiny s víceúrovňovým přepisem*. Praha: Ústav Českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Pieejams: <http://www.korpus.cz>
- Machálek, Tomáš. 2014. *KonText – aplikace pro práci s jazykovými korpusy*. Praha: Filozofická fakulta, Univerzita Karlova. Pieejams: <http://kontext.korpus.cz>
- Machálek, Tomáš. 2019. *Slovo v kostce – agregátor slovních profilů*. Praha: Filozofická fakulta, Univerzita Karlova. Pieejams: <http://korpus.cz/slovo-v-kostce/>
- Naše řeč. Časopis věnovaný češtině jako mateřskému jazyku*. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. Pieejams: <http://nase-rec.ujc.cas.cz>
- Opravidlo. Český jazykový korektor*. Pieejams: <https://www.opravidlo.cz/>
- Rosen, Alexandr *et al.* 2022. *InterCorp, Release 15. Český národní korpus*. Praha: Ústav Českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Pieejams: <https://www.korpus.cz>

Literatūra

- Cvrček, Václav. 2010. *Mluvnice současné češtiny*. Praha: Karolinum.
- Grepl, Miroslav *et al.* 1995. *Příruční mluvnice češtiny*. Brno: Centa.
- Johns, Tim. 1991. Should You Be Persuaded: Two Examples of Data-Driven Learning. *Classroom Concordancing*. Johns, Tim, and King, Philip (eds.). Birmingham: University of Birmingham, 1–16.
- Johns, Tim. 1994. From Printout to Handout: Grammar and Vocabulary Teaching in the Context of Data-Driven Learning. *Perspectives on Pedagogical Grammar*. Odlin, Terence (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 293–313.
- Lewis, Michael. 1997. *Implementing the Lexical Approach: Putting Theory into Practice*. Hove: Thomson Heinle.

- Pravdová, Markéta. 2015. *Jazyková poradna. Věda kolem nás*. 18. Praha: Středisko společných činností Akademie Věd České republiky.
- Šebesta, Karel *et al.* 2016. *Aplikovaná lingvistika*. Praha: Univerzita Karlova.
- Šindelářová, Jaromíra, Škodová, Svatava. 2012. *Metodika práce s žáky-cizinci v základní škole*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy.
- Vališová, Pavlína. 2008. *Korpus jako zdroj dat systémového popisu české konjugace při výuce češtiny jako cizího jazyka*. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita.
- Yoon, Hyunsook, Jo, JungWon. 2014. Direct and indirect access to corpora: An exploratory case study comparing students' error correction and learning strategy use in L2 writing. *Language Learning & Technology*. 18(1), 96–117.
- Zasina, Adrian Jan. 2019. *Korpusový přístup ve výuce češtiny jako cizího jazyka*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Zasina, Adrian Jan. 2023. *Korpusová cvičebnice pro studenty češtiny jako cizího jazyka*. Praha: Univerzita Karlova.

Summary

Resources used for the study of Czech grammar have changed significantly with the development of linguistic technologies and access to large amounts of linguistic data. One of the main trends in this process is the use of data-driven learning, which makes it possible to identify patterns and features of grammatical structure based on real linguistic data. The most important resources for this approach are the Czech National Corpus (*Český národní korpus*) and the Internet Language Reference Book (*Internetová jazyková příručka*). These tools provide linguists and researchers in other fields with access to large volumes of authentic texts and detailed grammar guides, which significantly improve the possibilities for analysing and teaching Czech grammar. This article examines current trends in Czech grammar research, with a particular focus on the use of these resources in the context of research and teaching.

Keywords: grammar; language study; language corpus; online language handbook; data-driven learning.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Verbālu vārdkopu lietojums sociālajos medijos: lokatīva un prievārda UZ konkurence

The use of verbal phrases in social media: Competition between the locative and the preposition UZ 'to, on'

Linda Lauze

Humanitāro un mākslas zinātņu centrs
Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas akadēmija
Lielā iela 14, Liepāja, LV-3401, Latvija
E-pasts: linda.lauze@rtu.lv

Latviešu valodas attīstības gaita liecina ne tikai par locījumu konkurenci, bet arī par bezprievārda un prievārda konstrukciju lietojuma variantiem. Valodu kontaktu apstākļos ir būtiski pētīt, vai lokatīva vieta gramatikas sistēmā ir stabila, vai valodas lietojumā ir izplatītas nevēlamas prepozicionālas konstrukcijas ar prievārdu UZ. Lokatīva un prievārda UZ konkurence joprojām ir aktuāla.

Raksta mērķis ir analizēt verbālās vārdkopas sociālajos medijos no sintaktiskās valences viedokļa, salīdzinot lokatīva un prievārda UZ lietojumu telpiskā novietojuma un telpiskās virzības aspektā.

Pētījuma empīriskais materiāls ir neredīgēti sociālo mediju „Facebook” un „Twitter” jeb „X” ieraksti, kas ir fiksēti no 2022. gada janvāra līdz 2025. gada janvārim. To veido ap 400 izteikumu, kuros ir konstatētas verbālas vārdkopas ar atkarīgo komponentu lokatīvā vai prepozicionālā savienojumā ar prievārdu UZ. Padziļinātai analīzei ir izvēlēti trīs darbības vārdi – *atrasties*, *ierasties* un *nokļūt* –, kuru semantiski sintaktiskajā saistījumā dominē tiešais pārvaldījums lokatīvā, bet to rekcija pieļauj veidot arī netiešo pārvaldījumu ar prepozicionālu konstrukciju, izmantojot prievārdu UZ. Minēto verbu lietojums salīdzināts latviešu valodas korpusā „Pandēmijas dienasgrāmata” (PanDi). Šajā pētījumā ir svarīgi, ka korpusā ievietotie teksti nav redīgēti un ir pielīdzināmi sarunvalodas atveidojumam rakstveida formā.

Pētījuma rezultāti rāda, ka lokatīva pozīcijas verbālo vārdkopu lietojumā sociālajos medijos ir samērā stabila. Telpiskā novietojuma un telpiskās virzības ziņā vienam un tam pašam verbam ir iespējams piesaistīt gan lokatīvu, gan prievārdu UZ. Paralēlisma gadījumos jāizvērtē, vai ir vērojama vārdkopu sintaktiskā sinonīmija vai lielākas vai mazākas semantiskās atšķirības. Vietas nozīmes izteikšanā lokatīva un prievārda UZ konkurence saistījumā ar darbības vārdiem *atrasties*, *ierasties* un *nokļūt* ir neliela.

Atslēgvārdi: latviešu valoda; sintakse; sintaktiskā valence; verbāla vārdkopa; lokatīvs; prievārds UZ.

Ievads

Mūsdienu latviešu valodā ir vērojama locījumu konkurence, kas ir saistāma gan ar valodas kultūras jautājumiem, gan valodas kontaktiem un latviešu valodas attīstības tendencēm (sk. Kalnača 2002; par locījumu variēšanos sk. Kalnača 2014, 47–66). Šis raksts savā ziņā ir turpinājums iepriekšējiem pētījumiem par nominatīva un ģenitīva konkurenci (Lauze, Auziņa 2023).

Raksta mērķis ir analizēt verbālās vārdkopas sociālajos medijos no sintaktiskās valences viedokļa, salīdzinot lokatīva un prievārda UZ lietojumu telpiskā novietojuma un telpiskās virzības aspektā.

Latviešu valodas attīstības gaita liecina arī par bezprievārda un prievārda konstrukciju lietojuma variantiem – piem., senāku vārdkopu ar ģenitīvu aizstāj prepozicionāls vārdu savienojums:

- (1)
  - a. *bēgt vilka – bēgt no vilka*
  - b. *bīties soda – bīties no soda*
  - c. *vairīties vēja – vairīties no vēja*
  - d. *kautrēties nabadzības – kautrēties no nabadzības*

Ilustrācijai izmantoti „Latviešu valodas gramatikā” minētie piemēri (1) ar norādi, ka ģenitīva konstrukcijas, kuras „ir saglabājušas senā ablatīva nozīmi”, un prepozicionāli vārdu savienojumi tiek lietoti paralēli (Smiltnece 2013, 349).

Ne tikai no valodas kultūras viedokļa, bet arī sintakses aspektā ir būtiski pētīt, vai lokatīva vieta gramatikas sistēmā ir stabila, vai jaunākā paaudze izmanto verbālās vārdkopas *iet sēnēs, braukt ogās*; kāpēc latviešu valodas lietotāji prot pateikt, kurā ielā dzīvo, bet, runājot par iestāžu, uzņēmumu, veikalu atrašanās vietu, daudzi runātāji saka, ka tie ir *uz ielas*, nevis *ielā*. Uz nevēlamu prepozicionālā vārdu savienojuma izmantojumu (2) lokatīva vietā, ko ietekmējuši citvalodu prievārdi – krievu *на* un vācu *auf* – jau ir norādījis Jānis Endzelīns (1980, 35):

- (2) *Viņš dzīvo uz Tērbatas ielas (latv.: Tērbatas ielā).*

Šādas latviešu valodas sintakses būtībai neatbilstošas verbālās vārdkopas ir bijušas izplatītas 20. gadsimta 90. gados (Lauze 1993). Inta Freimane (1993, 384) ir atzinusi, ka „prepozicionālo formu kalki latviešu valodā sastopami ar visām prepozīcijām, bet visvairāk ar *pie* un *uz*”. Par prievārdu UZ valodas kultūras skatījumā ir rakstījis Jānis Kušķis (2009, 281–283), norādot, ka citu valodu ietekmē to lieto citu prievārdu vai citu konstrukciju vietā. Lokatīva un prievārda savienojuma (ar UZ) konkurence joprojām ir aktuāla.

Latviešu valodas gramatikās (piem., Endzelīns 1951, 586–591; Ahero *et al.* 1959, 405–409; Smiltnece 2013, 354–355; Kalnača, Lokmane 2021, 120–121) un morfoloģijai vai sintaksei veltītajās monogrāfijās ir aprakstītas lokatīva atrašanās vietas, kā arī laika, veida, nolūka un citas nozīmes (piem., Paegle 2003, 44; Beitiņa 2009, 61–62). Jānis Valdmanis (1973) ir analizējis lokatīva sintaktiskās funkcijas, bet Pēteris Vanags (1992) ir veltījis uzmanību lokatīvam un illatīvam visvecākajos latviešu rakstos.

Visplašāk prievārdus latviešu valodā ir pētījusi Daina Nītiņa monogrāfijā „Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā” (1978). Gramatikas jautājumiem veltītajos darbos ir raksturots prievārda UZ lietojums ar lietvārdu vai vietniekvārdu divos locījumos – vienskaitļa ģenitīvā un akuzatīvā – un šo prepozicionālo konstrukciju semantika (piem., Endzelīns 1951, 690–694; Ahero *et al.* 1959, 746–748; Nītiņa 2013, 625–626, 631–632, 637; Kalnača, Lokmane 2021, 336, 342, 346–347, 349, 352). Valts Ernštreits, Kertu Kibbermane (*Kerttu Kibbermann*) un Gunta Kļava ir pievērsušies baltu un somugru valodu sastatījumam rakstā „Atrašanās vietas un darbības virziena izteikšana latviešu, lībiešu un igauņu valodā” (Ernštreits, Kibbermann, Kļava 2017).

Terminoloģijas aspektā ir nepieciešams nošķirt vārdkopu variantus no vārdkopu sinonīmiem. Var pievienoties Rutai Veidemanai (1970, 5–6) atziņai, ka „paralēli lietojamās semantiski līdzvērtīgas sintaktiskās konstrukcijas veido sintaktiskos sinonīmus”. Šajā pētījumā termins *vārdkopas variants* tiek lietots gadījumos, ja vārdkopu semantika ir atšķirīga, bet par sintaktisko sinonīmiju tiek runāts tad, ja vārdkopas izsaka vienu un to pašu nozīmi.

1. Praktiskais materiāls un izmantotās metodes

Lai pārliecinātos, vai valodas variantu gadījumā tiek lietots viens vai otrs variants, vai abas sintaktiskās konstrukcijas, mūsdienu latviešu valodas sintakses izpētē ir noderīgs tieši samērā spontāni veidots teksts. Ja viens lietojuma variants atbilst literārās valodas normai, bet otrs ne, tad literārais redaktors, ja tāds tiek piesaistīts, visticamāk, tekstu labotu.

Pētījuma empīriskais materiāls ir nerediģēti sociālo mediju „Facebook” un „Twitter” jeb „X” (pārdēvēts kopš 2023. gada jūlija) ieraksti, kas ir fiksēti no 2022. gada janvāra līdz 2025. gada janvārim. To veido ap 400 izteikumu, kuros ir konstatētas verbālās vārdkopas ar atkarīgo komponentu lokatīvā vai prepozicionālā savienojumā ar prievārdu UZ. Aptuveni viena ceturtdaļa empīriskā materiāla sastāv no piemēriem, kuros atkarīgo komponentu gan tiešajā (lokatīvā), gan netiešajā pārvaldījumā (ar prievārdu UZ) piesaista dažādi darbības vārdi.

Valodas praksē, īpaši iepriekš nesagatavotā mutvārdu tekstā, ir sastopamas verbālās vārdkopas, kurās darbības vārda rekcija un vietas semantika nosaka bezprievārda konstrukcijas izveidi ar atkarīgo komponentu lokatīvā, bet runātājs izmanto prievārdu UZ. Ilustrācijai piemēri ar verbu *atrsties*, kur verbs ir izcelts un vārdkopas atkarīgais komponents pasvītrots.

- (3) *Mums Zinātnes centrs atrodas uz Zirgu salas.* (LL 30.04.2024.)
- (4) *Es atrodos uz ceturtā stāva.* (LL 24.09.2024.)
- (5) *Nodaļa, kas uz Merķeļa ielas atrodas [..].* (LR1 „Kā labāk dzīvot” 06.01.2025.)

Padziļinātai analīzei ir izvēlēti trīs darbības vārdi – *atrsties*, *ierasties* un *nokļūt* –, kuru semantiski sintaktiskajā saistījumā dominē tiešais pārvaldījums lokatīvā, bet to rekcija pieļauj veidot arī netiešo pārvaldījumu ar prepozicionālu konstrukciju, izmantojot

prievārdu UZ. Latviešu valodā ir arī citi darbības vārdi, kuriem ir iespējams divējāds pārvaldījums, taču minēto vārdu izvēli ir noteicis to lietojuma biežums telpiskā novietojuma un telpiskās virzības aspektā analizētajā valodas materiālā. Ir apkopoti 300 izteikumi (pa 100 piemēriem katram minētajam verbam), kas pēc nejaušības principa hronoloģiski ir fiksēti sociālajos medijos „Facebook” un „Twitter” jeb „X”. Minēto verbu lietojums salīdzināts ar latviešu valodas korpusā „Pandēmijas dienasgrāmatas” (PanDi) atrodamajiem datiem, kas publicēti 2020.–2022. gadā (565 000 vārdlietojumu). Šajā pētījumā ir svarīgi, ka korpusā ievietotie teksti nav rediģēti un ir pielīdzināmi sarunvalodas atveidojumam rakstveida formā.

Izmantojot konkordances, ar verbu *atrasties* PanDi ir atrasti 211 teikumi, ar verbu *ierasties* – 105 un ar verbu *nokļūt* – 67 lietojuma gadījumi. Pēc manuālas pārskatīšanas (šis korpusa vēl nav sintaktiski marķēts) atlases rezultāti ir šādi: derīgo piemēru kopa sastāv no 129 vienībām ar verbu *atrasties*, 60 vienībām – ar verbu *ierasties* un 49 – ar verbu *nokļūt*. Par šī pētījuma mērķim neatbilstošiem atzīti tie PanDi teikumi, kuros minētie verbi ir saistīti ar apstākļa vārdiem, kā *kur*, *tur*, *šeit*, *tālāk*, *atpakaļ*, vai prepozicionālu savienojumu, kurā izmantoti citi prievārdi, kā *pie*, *aiz*, *starp*, *ārpus*, *līdz*. Dažkārt teikuma izveidē rakstītājam nav bijis nepieciešams neviens no minēto verbu obligātajiem paplašinātajiem. Atlasītajā datu kopā nav iekļauti piemēri, kuros darbības vārds *atrasties* tiek lietots sarunvalodā ar atvasināto nozīmi ‘iedomāties sevi (par to, kas patiesībā nav)’ (sk. <https://tezaurs.lv/atrasties>), jo šajos gadījumos verbālas vārdkopas atkarīgais komponents ar vietas nozīmi nav semantiski un sintaktiski obligāts.

Pētījumā izmantota arī ekspresaptauja par verba *likt* sintaktisko valenci, kura tika organizēta mikroblogošanas vietnē „X” 2024. gada 24. janvārī. Tajā piedalījās 2371 respondents.

2. Vārdkopu semantiskās atšķirības

Latviešu valodas sintaksē gan telpisko novietojumu, gan telpisko virzību ir iespējams izteikt abējādi, piesaistot lietvārdu lokatīvā vai veidojot prepozicionālu savienojumu; šajā gadījumā ir koncentrēta uzmanība uz prievārdu UZ. Šajā pētījumā netiek ņemtas vērā verbālas vārdkopas, kurās atkarīgais komponents ir vietas apstākļa vārds.

Labējās valences ziņā visbiežāk tiek minēts konkrētam darbības vārdam obligāti piesaistāmais objekts. Taču ir arī tādi verbi, kuru leksiskā nozīme pilnībā tiek īstenota vārdkopā, pievienojot atkarīgo komponentu, kas izsaka vietas semantiku. Raksturojot teikuma paplašinātos modeļus, Jānis Valdmanis (1989, 75–79) citu komponentu vidū, kas nodrošina saturisko pilnvērtību, ir minējis arī komponentu ar adverbiālu nozīmi. Tādējādi verbālu vārdkopu atkarīgie komponenti iekļaujas augstāka sintakses līmeņa – teikuma – organizācijā. Jāņem vērā, ka teiktais nav saistīts ar jebkuru lokatīva formu vai prepozicionālu savienojumu, jo situanta funkcijā tie var attiekties uz visu teikumu kopumā (sk. Freimane 1985, 82–86). Par situantu uzskata tādu vietas vai laika apstākli, kas nav pakārtots nevienam vārdam un kas parasti atrodas teikuma sākumā (sk. Skujiņa 2007, 361).

Virzības verbs *iet* var piesaistīt prepozicionālu savienojumu ar prievārdu UZ (6)–(7) un arī lietvārdu lokatīvā (8).

- (6) *Jau daudzus gadus **ēju sportot uz Saldus sporta namu!*** (Facebook 09.01.2024.)
 (7) *[..] rīt es **iešu uz zooloģisko dārzu Ukrainā.*** (Twitter 12.03.2022.)
 (8) *[..] atceros, ka 1998. gadā šeit **gāju pavāra praksē.*** (Facebook 28.01.2024.)

Pēdējā piemērā (8) ir nozīmes nianse ‘doties (uz kurieni), ierasties (parasti regulāri, lai ko darītu, ar ko nodarbotos u. tml.); arī strādāt (par ko)’ (sk. <https://tezaurs.lv/iet>). Tāda pati semantikas atšķirība starp vietu, uz kuru virzās, un vietu, ko regulāri apmeklē, lai kaut ko darītu, ir skaidri redzama, salīdzinot verbālās vārdkopas *iet uz skolu* un *iet skolā*; *iet uz kursiem* un *iet kursus*; *iet uz jūru* un *iet jūrā*. Ilze Lokmane (2004, 271) norāda, ka „atšķirīga saistāmība var būt dažādiem viena vārda leksiski semantiskajiem variantiem”.

Telpiskās virzības attieksme ir saistīta arī ar maņu orgānu darbību. Piemēram izvēlēts darbības vārds *skatīties*, kas var piesaistīt gan prepozicionālu savienojumu ar prievārdu UZ, kurš piesaista lietvārdu vienskaitļa akuzatīvā (9)–(10), gan lietvārdu lokatīvā (11).

- (9) *[..] **skatās uz mašīnām** [..].* (Facebook 28.01.2024.)
 (10) *[..] **nespiet sevi uz visu skatīties pozitīvi** [..].* (X 01.01.2024.)
 (11) *[..] **skatos debesīs** [..].* (X 12.03.2022.)

Ja nozīmes ziņā salīdzina vārdkopas *skatos debesīs* (11) un *skatos uz debesīm*, tās ir līdzvērtīgas. Semantiskas atšķirības var noteikt objekta specifika, vai skatiens tiek virzīts tikai uz tā ārpusi, kā *skatās uz mašīnām* (9), vai arī iekšpusi, kā *skatīties mašīnās*. Tāpat kā *skatīties uz grāmatu* un *skatīties grāmatā*.

Telpisko novietojumu var raksturot verbāla vārdkopa ar darbības vārdu *stāvēt*. Arī šajā gadījumā ir sastopama gan bezprievārda konstrukcija ar atkarīgo komponentu lokatīvā (12), gan prepozicionāls savienojums, kurā prievārda UZ nozīme ir saistīta ar lietvārdu vienskaitļa ģenitīvā (13)–(14).

- (12) ***Viens jūras arājs stāv laivā** [..].* (Facebook 23.05.2023.)
 (13) *[..] **karš stāv uz sliedīšņa** [..].* (Facebook 13.01.2024.)
 (14) *[..] **stāv uz kalna** [..].* (X 17.01.2024.)

Pēdējā piemērā (14) ir iespējama sintaktiskā sinonīmija, lietojot šīs vārdkopas sinonīmu ar atkarīgo komponentu lokatīvā: *stāvēt kalnā*. Ja salīdzina gadījumu *stāvēt laivā* (12) ar vārdkopas variantu, kurā tas pats atkarīgais komponents ir izteikts ar prepozicionālu savienojumu *stāvēt uz laivas*, var konstatēt dažādas runas situācijas un atšķirīgu minētā transportlīdzekļa novietojumu: ja laiva atrodas tādā stāvoklī, lai varētu ar to pārvietoties pa ūdeni, vārdam *stāvēt* piesaista lokatīvu; ja laiva ir apgāzta otrādi un kāds ir uz tās uzkāpis, tad vārdkopu veido ar prepozicionālu savienojumu.

2.1. Atrasties

Vairumā gadījumu sociālo mediju „Facebook” un „Twitter” jeb „X” ierakstos ar darbības vārdu *atrasties* dominē lokatīvs (15)–(17) telpiskā novietojuma nozīmē.

- (15) *Meitene, kura šobrīd **atrodas** stacionārā [..].* (Facebook 28.02.2023.)
 (16) *[..] pakomāts **atrodas** Lielupē. (X 23.01.2024.)*
 (17) *Braslas ielā **atrodas** loģistikas centrs [..]. (X 23.01.2024.)*

Lokatīva lietojums vietas nozīmē (18)–(20) pie verba *atrasties* ir izplatīts arī PanDi datos.

- (18) *[..] veikalā **nedrīkst** *atrasties* vairāk par pieciem cilvēkiem. (PanDi)*
 (19) *[..] ezers vismaz daļēji **atrodas** pilsētas teritorijā [..]. (PanDi)*
 (20) *[..] arī kantoros **atrodoties** jābūt maskai. (PanDi)*

Pēdējā piemērā (20) ir redzams, ka darbības vārds *atrasties* saglabā savu valenci arī divdabja formā.

Gunta Smiltneiece (2013, 354) atzīst, ka darbības vietas nozīmei, kas ir lokatīva pamatnozīme, var būt dažādas nianšes. Gan sociālo mediju ierakstos (21)–(22), gan PanDi rezultātos (23)–(24) ir konstatējami piemēri, kur saistījumā ar verbu *atrasties* lokatīvs raksturo stāvokli atbilstoši tā nozīmes niansei ‘būt (kādā stāvoklī, kādos apstākļos u. tml.)’ (sk. <https://tezaurs.lv/atrasties>).

- (21) *Šobrīd dziedātāja **atrodas** ārstu uzraudzībā. (Facebook 19.12.2024.)*
 (22) *Otrajā ceturtdaļā **turpinājām** *atrasties* vadībā. (Facebook 23.12.2024.)*
 (23) *[..] smadzenēm, kas **atrodas** trauksmē [..]. (PanDi)*
 (24) *[..] 12 **atrodas** intensīvajā terapijā [..]. (PanDi)*

Nelielā daļā piemēru verbālās vārdkopas objektīvu iemeslu dēļ ir veidotas ar prepozicionālu savienojumu, izmantojot prievārdu UZ un lietvārdu vienskaitļa ģenitīvā, jo ir akcentēta atrašanās kādas vietas virspusē. Ilustrācijai sociālo mediju ieraksti:

- (25) *[..] kad mēs **atradāmies** uz ietves. (X 27.03.2024.)*
 (26) *Velo **drīkst** *atrasties* uz ceļa [..]. (X 20.12.2024.)*
 (27) *Liepāja it kā **atrodas** uz pārējās Eiropas sliekšņa. (Facebook 13.11.2024.)*

Līdzīgu ainu atklāj PanDi rezultāti (28)–(30), kur deviņos teikumos verbālās vārdkopas izveidē atkarīgā komponenta piesaistē ir izmantots prievārds UZ.

- (28) *Kaķis aizmiga uz spilvena, kurš **atradās** man uz sejas. (PanDi)*
 (29) *[..] ar zīmuļiem, kas **atradās** uz galda [..]. (PanDi)*
 (30) *[..] kuri noteiktās stundās vienkārši **atrodas** uz ielas. (PanDi)*

Empīriskā materiāla analīze apliecina, ka lokatīva pozīcijas pie verba *atrasties* ir stabilas. Prepozicionālas konstrukcijas ar prievārdu UZ ir vārdkopu varianti ar nozīmes atšķirību – novietojumu kādas vietas virspusē. Arī veidojot valodas praksē izplatīto vārdkopu ar lietvārdu *ielā* (vai konkrēto ielas nosaukumu), pastāv nozīmes šķērums. Verbālās vārdkopas *atrasties ielā* semantika attiecas uz ielu kopumā kā pilsētvides daļu ar ceļiem, kā (17) piemērā. Vārdkopas *atrasties uz ielas* vietas nozīme ir saistīta ar ietvi un braucamo daļu, kā (30) piemērā. Tādējādi prievārda un bezprievārda konstrukciju konkurencei nav pamata.

2.2. Ierasties

Darbības vārda *ierasties* nozīme ‘nonākt (kur, pie kā) noteiktā nolūkā’ (sk. <https://tezaurs.lv/ierasties>) atspoguļo telpiskās virzības beigu fāzi un valence nosaka saistījumu ar lokatīvu vietas nozīmē. Vairums verbālo vārdkopu sociālo mediju ierakstos ir veidotas tiešajā pārvaldījumā (31)–(33), kur atkarīgais komponents ir lokatīvā.

- (31) [..] tieši 9:00 no rīta pa taisno **ierados** *Saeimā* [..]. (Twitter 30.08.2022.)
 (32) *Ne velti es Centrā ierados tieši tajā laikā* [..]. (Twitter 30.03.2022.)
 (33) *Bet latvietis praktiskais var ierasties darbā ar attaisnojumu* [..]. (Facebook 23.01.2024.)

Salīdzinot ar PanDi datiem, arī atlasītajā šī korpusa teikumu kopā dominē verba *ierasties* saistījums ar lokatīvu, piem.:

- (34) **Ierodas** *atpakaļ mājās*. (PanDi)
 (35) **Ierodos** *darbā* [..]. (PanDi)
 (36) *Meita vakar naktī ieradās manā darba virtuvē* [..]. (PanDi)

Pēdējā piemērā (36) verba *ierasties* nozīmi paplašina laika lokatīvs *naktī*, kas atsevišķos kontekstos var būt semantiski un sintaktiski obligāts.

Kā fiksētajos sociālo mediju ierakstos, tā PanDi piemēros ir izplatītas verbālās vārdkopas *ierasties darbā*, *ierasties mājās*, *ierasties pasaulē*, tikai retu reizi var pamanīt bezprievārdiska un prievārdiska savienojuma konkurences gadījumus (37)–(39), kur prievārds UZ ar lietvārdu vienskaitļa akuzatīvā lietots lokatīva vietā.

- (37) *Svētā pārliecībā ierados tikko uz darbu*. (Twitter 26.12.2022.)
 (38) [..] svarīgi bija *uz ofisu ierasties laicīgi*. (PanDi)
 (39) [..] pēc dažām minūtēm *uz lielo gultu ierodas meita*. (PanDi)

No valodas kultūras viedokļa prievārda UZ izmantojums pie verba *ierasties* ir jāvērtē uzmanīgi, jo šādā prepozicionālā savienojumā var izteikt darbības nolūku, piem.:

- (40) **Ierados** *uz konferenci* [..]. (Twitter 26.12.2022.)
 (41) [..] kam nesanāca **ierasties** *uz auto izlozi*. (Facebook 01.10.2024.)
 (42) *Kad neieradās uz pirmo stundu, gāju meklēt*. (PanDi)

Empīriskajā materiālā ir sastopami tādi teikumi (43)–(45) ar darbības vārdu *ierasties*, kuros rakstītājam ir bijis informatīvi svarīgi izteikt gan vietas, gan nolūka nozīmi, tāpēc ir verbalizēti abi verba paplašinātāji – lokatīvs un prepozicionāls savienojums ar prievārdu UZ –, kas uzskatāmi par semantiski un sintaktiski obligātiem.

- (43) [..] *uz lekcijām koledžā netīšām ierados par stundu agrāk*. (Twitter 29.04.2023.)
 (44) [..] **ierados** *uz vecāku sapulci padēlam Poļu skolā Purvciemā* [..]. (Twitter 16.09.2022.)
 (45) *Uz pēdējām sezonas brokastīm Saulkrastos ieradās arī saule*. (X 16.09.2024.)

Vietas nozīmes izteikšanā lokatīva un prievārda UZ konkurence saistījumā ar darbības vārdu *ierasties* ir neliela. Vairumā gadījumu prepozicionālais savienojums ar prievārdu UZ tiek izmantots, lai paustu nolūka nozīmi.

2.3. Nokļūt

Darbības vārds *nokļūt* ir viens no vārdiem, kurš spēj piesaistīt lietvārdu lokatīvā, ko nosaka telpiskās virzības semantika ‘pārvietojoties sasniedz (kādu vietu), ievirzīties (kur), pievirzīties (pie kā), aizvirzīties (līdz kādai vietai) u. tml.’ (sk. [https://tezaurs.lv/nokļūt](https://tezaurs.lv/noklūt)). Šī verba valences nosacījumiem atbilst lielākā daļa apkopotu sociālo mediju ierakstu, kur lietots lokatīvs (46)–(48) vietas nozīmē.

(46) *[..] kuri lielā vairumā arī mēģina nokļūt Eiropā.* (X 15.10.2023.)

(47) *Tā drīz Vienotībā var nokļūt.* (X 05.10.2023.)

(48) *[..] lai tie caur Poliju varētu nokļūt Vācijā?* (X 04.08.2023.)

Kaut arī PanDi derīgo teikumu kopa ar verbu *nokļūt* ir neliela, var konstatēt lokatīva izmantojuma pārsvaru. Ilustrācijai daži piemēri.

(49) *[..] man jānokļūst Latvijā.* (PanDi)

(50) *Vakarā nokļuvām mītnē.* (PanDi)

(51) *[..] kamēr kaķis nokļūst mašīnā [..].* (PanDi)

Kā apkopotajos sociālo mediju ierakstos, tā izvērtētajos PanDi teikumos ir sastopami piemēri, kur darbības vārdam *nokļūt* pakārtotais prepozicionālais savienojums ar prievārdu UZ vietas nozīmē šķiet gan valodas izjūtai, gan sintakses normai neatbilstošs. Šādos gadījumos (52)–(54) ieteicams labāk lietot atkarīgo komponentu lokatīvā.

(52) *Tas ļaus ikvienam no Rīgas ērti nokļūt uz Varšavu bez pārsēšanās.* (Facebook 01.12.2023.)

(53) *Neticami, bet uz Braslas ielu smagās automašīnas nevar nokļūt [..].* (X 23.01.2024.)

(54) *Cilvēku skaits, kas no Purvciema vēlas nokļūt uz centru [..].* (PanDi)

Ja vietas semantika vairāk izsaka virspusēju telpisko novietojumu, nevis vidi, kurā nokļūst, prepozicionāla savienojuma lietojums ar prievārdu UZ un lietvārdu vienskaitļa ģenitīvā var būt pamatots, piem.:

(55) *[..] kā ar bērnu ratiem Rīgas dzelzceļa stacijā nokļūt uz perona?* (X 21.09.2024.)

(56) *Vai es gribēju nokļūt uz žurnālu vākiem?* (Facebook 20.09.2023.)

(57) *[..] kad nokļuvu uz akmens tilta [..].* (PanDi)

Empīriskajā materiālā verbālajās vārdkopās ar verbu *nokļūt* dominē lokatīvs, minētā locījuma un prievārda UZ konkurence sintaktiskās sinonīmijas gadījumos (52)–(54), kur minētais prievārds ir saistīts ar lietvārdu vienskaitļa akuzatīvā, ir neliela. Ja telpiskā novietojuma ziņā ir atšķirības, tiek lietoti verbālo vārdkopu varianti. Par virspusēju telpisko novietojumu liecina prievārda konstrukciju semantika, pie tam šajos gadījumos (55)–(57) prievārds UZ ir saistīts ar lietvārdu vienskaitļa ģenitīvā.

3. Diskusija par sintaktisko sinonīmiju

Telpiskā novietojuma un telpiskās virzības attieksmes latviešu valodā ir iespējams izteikt divējādi: gan ar lietvārdu lokatīvā, gan ar prepozicionālu savienojumu, ko veido

prievārds UZ un lietvārds vienskaitļa ģenitīvā vai vienskaitļa akuzatīvā. Igaņu un latviešu valodas sastatījums pēc atrašanās vietas izteikšanas paņēmiem ļauj secināt, ka „visbiežāk tiek šķirtas būtiskas nozīmes nianse – atrasties iekšā (tātad kaut kas, kas aptver fiziski) un atrasties kaut kur virspusē, pirmo izsakot ar lokatīvu un otro – ar prievārdu” (Ernstreits, Kibermane, Kļava 2017, 156).

Analizējot bezprievārda un prievārda konstrukciju sinonīmiju, D. Nītiņa (2013, 628–629) ir izstrādājusi tabulu, kurā iekļauti parasti sintaktisku sinonīmu pāri. Šī pētījuma tēmai atbilst viens gadījums: *dzīvot uz laukiem* un *dzīvot laukos*. Minētā verbālā vārdkopa ar atkarīgo komponentu lokatīvā (58)–(60) ir izplatīta kā fiksētajos sociālo mediju ierakstos, tā PanDi datos, kur atrasti 10 piemēri.

(58) *Kas nekait dzīvot laukos.* (Facebook 05.08.2024.)

(59) *[..] es gribu dzīvot laukos.* (X 01.01.2025.)

(60) *[..] man labāk patīk dzīvot laukos.* (PanDi)

Prievārda konstrukcija ir fiksēta tikai apkopotajos sociālo mediju ierakstos (61)–(63), PanDi datos šādas verbālās vārdkopas ar prievārdu UZ nav.

(61) *Kad pārcēlos dzīvot uz laukiem [..].* (Facebook 21.11.2024.)

(62) *Aizgāju no pilsētas dzīvot uz laukiem.* (X 11.02.2024.)

(63) *Brauciet uz laukiem dzīvot, ja gribat klusumu.* (X 15.06.2024.)

Zīmīgi, ka vairumā gadījumu teikumos ar prievārda konstrukciju, kas ir piesaistīta verba *dzīvot* infinitīvam, centrālais ir virzības verbs personas formā. Pēdējā piemērā (63) ir redzama samērā spontāni veidotam tekstam raksturīga vārdu secība, kas šķietami liek domāt, ka prepozicionālais savienojums ar prievārdu UZ būtu pakārtots virzības verbam *braukt*. Šeit būtu nepieciešams papildu pētījums.

Pie vārdiem, kuru valence spēj piesaistīt gan lietvārdu lokatīvā, gan prepozicionālu savienojumu ar prievārdu UZ, pieder darbības vārds *likt*, un šajā rakstā tiek rosināts apsvērt, vai verbālās vārdkopas *likt plauktā* un *likt uz plaukta* var atzīt par sintaktisku sinonīmu pāri. 2024. gada 24. janvārī mikroblogošanas vietnē „X” ekspressaptaujā ir noskaidrots 2371 respondenta viedoklis par minētā verba sintaktisko saistītājumu (sk.: <https://twitter.com/LindaLauzeL/status/1750138718462038245?t=phsoeZ-T021mrsYvFewOJbQ&s=19>), piedāvājot trīs atbilžu variantus. Uz jautājumu *Kuru vārdu savienojumu parasti lietojat?* visbiežāk ir atzīmēta atbilde *Likt plauktā* – 44,7 % aptaujāto. 40 % respondentu ir norādījuši, ka tas ir *atkarīgs no plaukta veida* – 40,4 %. Daļa aptaujas dalībnieku komentāros ir uzrakstījuši paskaidrojumu savai atbildei, piem.:

1. *Atkarīgs no konteksta: grāmatu, traukus es lieku plauktā („iekšā”), bet vāzi ar ziediem es novietoju uz plaukta („virsū”).* Oļģerts Tipāns @olgerststipans (X 27.01.2024.)
2. *Ja tas ir viens atsevišķs plaukts bez sāniem un augšas – uz plaukta. Ja plauktam ir sāni, ja tas ir plaukts ar jumtiņu, ja tie ir vairāki plaukti viens virs otra – plauktā.* Strix aluco @_svilpaste_ (X 24.01.2024.)

Šajā gadījumā galvenā ir vārda reference, t. i., par kāda veida plauktu ir runa, vai darbība nozīmē ‘likt iekšā’ vai ‘likt virsū’. Tikai 14,9 % ekspressaptaujas dalībnieku ir

izvēlējušies atbildes variantu *likt uz plaukta*. Angļu valodas sintaksē tiek minēts, ka verbam *likt* (angl. *put*) ir trīs argumenti, no kuriem vienam ir vietas nozīme (Jong-Bok, Michaelis 2020, 104). Angliski telpisko novietojumu izsaka ar vairākiem prievārdiem, taču latviešu valodas sintaksē ir jāizvēlas, vai izmantot lokatīvu vai prepozicionālu savienojumu. Empīriskā materiāla analīze rāda, ka latviešu valodas lietotāji pārsvarā apzinās lokatīva specifiku verbālu vārdkopu izveidē un ka angļu valodas ietekme valodu kontaktu rezultātā par labu prievārda konstrukcijām ir neliela.

Pētot variatīvuma lomu valodas lietojumā, I. Freimane (2017, 30) atzīst, ka variantiem parasti ir raksturīgs pāris: *literārs – neliterārs*. Sociolingvistikā valodas varianti ir alternatīvi lingvistiskā maiņelementa (angl. *linguistic variable*) veidi, kas atšķiras atkarībā no sociālajiem un / vai stilistiskajiem faktoriem (Swann, Deumert, Mesthrie 2004, 323). Verbālo vārdkopu pāri (64)–(66) semantiskā ziņā ir uzskatāmi par sintaktiskajiem sinonīmiem, bet tie nav līdzvērtīgi no literārās valodas un citu sociālu faktoru viedokļa, kas šajā pētījumā netiek sīkāk analizēti.

(64) *atrasties salā – atrasties uz salas*

(65) *ierasties darbā – ierasties uz darbu*

(66) *nokļūt Alūksnē – nokļūt uz Alūksni*

Var pievienoties I. Freimanes (2017, 30) viedoklim, ka „izvēli nosaka valodas lietotāja izglītība, intelektuālais līmenis, valodas normu zināšanas un attiecīgās prasmes un iemaņas, spēja koncentrēties un sevi kontrolēt”.

Atsevišķos verbālo vārdkopu gadījumos var runāt par sintaktisko sinonīmiju, ja tās ir semantiski līdzvērtīgas, kā šajā rakstā iepriekš minētie piemēri: *skatos debesīs* (11) un *skatos uz debesīm; stāv kalnā un stāv uz kalna* (14).

Secinājumi

Pētījuma rezultāti rāda, ka lokatīva pozīcijas verbālo vārdkopu lietojumā sociālajos medijos ir samērā stabilas. Telpiskā novietojuma un telpiskās virzības ziņā vienam un tam pašam verbam ir iespējams piesaistīt gan lokatīvu, gan prievārdu UZ. Paralēlisma gadījumos jāizvērtē, vai ir vērojama vārdkopu sintaktiskā sinonīmija vai lielākas vai mazākas semantiskās atšķirības. Prievārda konstrukcijas var būt vārdkopu varianti, kas izsaka atšķirīgu nozīmi – novietojumu kādas vietas virspusē.

Izvērtējot padziļinātajai analīzei izvēlēto verbu lietojumu, var secināt, ka vairumā gadījumu sociālo mediju „Facebook” un „Twitter” jeb „X” ierakstos, kā arī PanDi datos pie darbības vārdiem *atrasties*, *ierasties* un *nokļūt* telpiskā novietojuma vai telpiskās virzības nozīmē dominē lokatīvs. Nelielā daļā piemēru verbālās vārdkopas ar darbības vārdu *atrasties* ir veidotas ar prepozicionālu savienojumu, izmantojot prievārdu UZ un lietvārdu vienskaitļa ģenitīvā, jo ir akcentēta atrašanās kādas vietas virspusē. No valodas kultūras viedokļa prievārda UZ izmantojums pie verba *ierasties* ir jāizvērtē, ņemot vērā, ka šādā prepozicionālā savienojumā var izteikt darbības nolūku. Kā apkopotajos sociālo mediju ierakstos, tā izvērtētajos PanDi teikumos ir sastopami piemēri, kur darbības vārdam *nokļūt* pakārtotais prepozicionālais savienojums ar prievārdu UZ

vietas nozīmē un piesaistīto lietvārdu vienskaitļa akuzatīvā šķiet gan valodas izjūtai, gan sintakses normai neatbilstošs.

Vietas nozīmes izteikšanā lokatīva un prievārda UZ konkurence saistījumā ar darbības vārdiem *atrsties*, *ierasties* un *nokļūt* ir neliela.

Atsevišķos verbālo vārdkopu gadījumos var runāt par sintaktisko sinonīmiju. Būtu nepieciešamie turpmākie pētījumi, piem., vai teikumā vārdkopas līmeņa parādību – prievārda UZ saistījumu ar darbības vārdu *dzīvot* infinitīvā – varētu ietekmēt virzības verbs personas formā, kas ir tā paša teikuma centrālais komponents.

Saīsinājumi un apzīmējumi

<i>Facebook</i>	sociālās tīklošanās platforma
LL	Lindas Lauzes individuālā vākuma kartotēka
LR1	radiostacija „Latvijas Radio 1”
PanDi	<i>Pandēmijas dienasgrāmatas</i>
<i>Twitter</i>	mikroblogošanas vietne
X	mikroblogošanas vietne

Avoti

- Facebook*. Tiešsaistes sociālais tīkls. Pieejams: <https://facebook.com>
- Latvijas Radio 1*. Radiostacija. Pieejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/lr1/>
- Reinsone, Sanita, Ļaksa-Timinska, Ilze, Jaudzema, Justīne. 2022. *Pandēmijas dienasgrāmatas. 2020–2022*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/48>
- Spektors, Andrejs *et al.* 2024. *Tēzaurus.lv, 2024, Vasaras versija*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/107>
- Twitter*. Tiešsaistes mikroblogošanas vietne. Pieejams: <https://twitter.com>
- X. Tiešsaistes mikroblogošanas vietne. Pieejams: <https://x.com>

Literatūra

- Ahero, Antonija *et al.* 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Beitiņa, Maigone. 2009. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*. Liepāja: LiePA.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, Jānis. 1980. Dažādas valodas kļūdas. *Darbu izlase*. III₂. Rīga: Zinātne, 9–45.
- Ernstreits, Valts, Kibermane, Kertu, Kļava, Gunta. 2017. Atrāšanās vietas un darbības virziena izteikšana latviešu, lībiešu un igauņu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 8, 152–166. <https://doi.org/10.22364/VNF.8.12>
- Freimane, Inta. 1985. *Vienkāršs teikums un tā paplašināšana*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.
- Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
- Freimane, Inta. 2017. Variatīvuma lomu valodas līdzekļu aprītē. *Res Latvienses*. IV, 21–44. <https://doi.org/10.22364/RL.4.3>
- Jong-Bok, Kim, Michaelis, Laura A. 2020. *Syntactic Constructions in English*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Kalnača, Andra. 2002. Lietvārda locījumu formu konkurence latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 10, 135–150.
- Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw / Berlin: De Gruyter Open. <https://doi.org/10.2478/9783110411317>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Riga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Kušķis, Jānis. 2009. *Mūsu valoda*. II. Rīga: Biedrība „Latvietis”.
- Lauze, Linda. 1993. Dažas kļūdas prievārda UZ lietojumā. *Zinātniski metodisku rakstu krājums*. Smiltnece, Gunta (red.). Liepāja: Liepājas Pedagoģiskā augstskola, 32–35.
- Lauze, Linda, Auziņa, Ilze. 2023. Korpusu un individuālā vākuma salīdzinājums: ģenitīva un nominatīva konkurence saistījumā ar adverbu. *Valoda: nozīme un forma*. 14, 111–125. <https://doi.org/10.22364/vnf.14.08>
- Lokmane, Ilze. 2004. Valence un sintaktiskais obligātums. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 8, 268–275.
- Nītiņa, Daina. 1978. *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā*. Rīga: Zinātne.
- Nītiņa, Daina. 2013. Prievārds (prepozīcija). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 619–640.
- Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.
- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. Valodniecības pamattermiņu skaidrojošā vārdnīca. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Smiltnece, Gunta. 2013. Lietvārds (substantīvs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 324–369.
- Swann, Joan, Deumert, Ana, Lillis, Theresa, Mesthrie, Rajend (eds.). 2004. *A Dictionary of Sociolinguistics*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press.
- Valdmanis, Jānis. 1973. Sintaktiskā adverba vieta teikuma struktūrā. *Zinātnu Akadēmijas Vēstis*. 10, 132–139.
- Valdmanis, Jānis. 1989. Vienkāršs teikums strukturālās sintakses izpratnē. *Latviešu valodas sintakse*. Cepļītis, Laimdots, Rozenbergs, Jānis, Valdmanis, Jānis (red.). Rīga: Zvaigzne, 62–107.
- Vanags, Pēteris. 1992. „Lokatīvs” un „illatīvs” visvecākajos latviešu rakstos. *Valodas aktualitātes – 1991*. Rīga: Zinātne, 56–66.
- Veidmane, Ruta. 1970. *Latviešu valodas leksiskā sinonīmija*. Rīga: Zinātne.

Summary

The development of Latvian language shows not only the competition of cases, but also the variants of the use of non-prepositional and prepositional constructions. In the conditions of language contact, it is essential to study whether the locative is alive or whether inappropriate prepositional constructions with the preposition UZ (‘to, on’) are common in language use. The competition between the locative and the preposition UZ is still topical.

The aim of the article is to analyse verbal phrases in social media from the point of view of syntactic valence, comparing the use of the locative and the preposition UZ in terms of spatial position and spatial direction.

The empirical material of the research is unedited social media posts on Facebook and Twitter, or X, recorded from January 2022 to January 2025. It consists of around 400 utterances in which verbal phrases with the dependent component in locative or construction with the preposition UZ have been found. For in-depth analysis, three verbs *atrsties* ‘to be located’, *ierasties*

‘to arrive, come’ and *nokļūt* ‘to get to’ have been selected, whose semantic-syntactic connection is dominated by direct government in the locative, but their rection also allows indirect government with a prepositional construction, using the preposition UZ. The usage of the mentioned verbs is compared in the corpus of the Latvian language „Pandemic Diaries” (PanDi).

The results of the research show that the positions of the locative in the use of verbal phrases in social media are relatively stable. In cases of parallelism, it is necessary to assess whether there is syntactic synonymy of phrases or greater or lesser semantic differences. In expressing the meaning of place, the competition between the locative and the preposition UZ in connection with verbs *atrasties*, *ierasties*, and *nokļūt* is small.

Keywords: Latvian; syntax; syntactic valency; verbal phrase; locative; preposition UZ.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Vairākvārdu leksēmu klasificēšana elektroniskajā vārdnīcā „Tēzaurs”¹

Classification of multi-word units in the electronic dictionary „Tēzaurs”

Gunta Nešpore-Bērzkalne, Ilze Lokmane

Matemātikas un informātikas institūts
Latvijas Universitāte

Raiņa bulvāris 29, Rīga, LV-1050, Latvija

E-pasts: gunta.nespore@lumii.lv, ilze.lokmane@lu.lv

„Tēzaurs” ir lielākā latviešu valodas elektroniskā vārdnīca, kurā ir vairāk nekā 400 000 šķirkļu, tostarp vairāk nekā 71 000 ir vairākvārdu leksēmu (VVL) šķirkļu, kas nākuši no visdažādākajiem avotiem un ir ļoti daudzveidīgi gan pēc satura, gan formas. Pēdējos gados notiek darbs pie „Tēzaurā” atrodamo VVL klasificēšanas vairākās grupās: frazēmas, idiomas, kolokācijas, vārdkoptermini, taksoni, vairākvārdu vietvārdi. Šajā rakstā aprakstīti VVL līdzšinējās klasificēšanas rezultāti, šī darba laikā radušās grūtības, kas pamatā saistītas ar izvēlēto VVL grupu robežošanas un pārklāšanas, kā arī ar nepietiekami precīzi definētiem grupu nošķiršanas kritērijiem. Konstatēts, ka vajadzīgi papildu kritēriji frazēmu un idiomu, kā arī frazēmu un kolokāciju nošķiršanai.

Ieguvumi no VVL iedalījuma mazākās grupās ir dažādi. Vārdnīcās lietotājiem šis papildu marķējums palīdz labāk orientēties vārdnīcas materiālā. „Tēzaura” veidotāji ir ieguvuši plašāku informāciju par VVL kopuma sastāvu, iespējas analizēt viena tipa vārdu savienojumus vienkopus, novērst informācijas dublēšanos un neprecizitātes, uzlabojot vārdnīcas kvalitāti, iespēju pārskatīt un precizēt VVL novietojumu vārdnīcas šķirkļi. Valodniekiem apkopotais un grupētais valodas materiāls paver iespējas veikt katras VVL grupas dziļāku izpēti un norāda nepieciešamos pētījumu virzienus.

Pašreizējā VVL klasifikācija ir pirmais solis sakārtotas VVL apraksta sistēmas virzienā, kas nākotnē ir jāpārskata, jāprecizē un jāpapildina.

Atslēgvārdi: vairākvārdu leksēma; frazeoloģija; idioma, frazēma; kolokācija; vārdkoptermins, elektroniskā vārdnīca „Tēzaurs”.

¹ Pētījums sagatavots Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā „Latviešu valodas skaitļojamo leksisko resursu attīstīšana dabiskās valodas sapratnei un tekstradei” (Nr. lzp-2022/1-0443). Izsakām pateicību kolēģēm Laurai Ritumai, Agutei Klintij un Madarai Stādei par ieguldījumu raksta tapšanā.

levads

„Tēzaurs” ir lielākā latviešu valodas elektroniskā vārdnīca (Spektors *et al.* 2016), kas veidota kopš 20. gs. 90. gadu sākuma, digitalizējot un apvienojot visas pieejamās latviešu valodas vārdnīcas un citus leksikas krājumus (vairāk nekā 340 avotu), tās papildināšana un datu kārtošana turpinās. Vārdnīcā ir aptuveni 400 000 šķirklī, no kuriem vairāk nekā 71 000 ir vairākvārdu leksēmu (turpmāk – arī VVL) šķirklī.

„Tēzaura” vajadzībām tiek izmantota Lorija Bauera (*Laurie Bauer* 2022, 5) piedāvātā vairākvārdu leksēmas (ang. *multi-word expression* vai *multi-word unit*) izpratne, proti, vairākvārdu leksēma ir vārdnīcas lemna, ko veido vairāk nekā viens ortogrāfisks vārds. Kā ekvivalents minētajiem angļu terminiem izvēlēts apzīmējums *vairākvārdu leksēma*, jo no pārējām „Tēzaura” lemmām (resp., leksēmām, kas sastāv no viena vārda) vairākvārdu leksēmas atšķiras pamatā formāli – pēc vārdu skaita. Tā ir jebkura vairākvārdu lemna, kurai vārdnīcā ir definīcija. VVL var būt ne vien vairāku pilnnozīmes vārdu savienojumi (1), bet arī vietniekvārdi (2), apstākļa vārdi (3), vairākvārdu saikļi (4) un partikulas (5).

- (1) *slinkuma maiss, labot kļūdas, baltum balts*
- (2) *diez kas, kaut kāds*
- (3) *nezin kur, tik tikko*
- (4) *kā arī, tā kā*
- (5) *diez vai, vai nu ne*

Arī saturiski VVL ir ļoti dažādas – ģeogrāfiskie nosaukumi, termini, frazeoloģismi, dažādi izteicieni – jebkādi vārdu savienojumi, ko kādas vārdnīcas veidotāji uzskatījuši par skaidrošanas vērtiem un iekļāvuši vārdnīcā. Tāpat kā pārējām leksēmām VVL ir savs šķirklis ar lemmu, nozīmes skaidrojumu, lietojuma piemēriem, ja tādi pievienoti, un citu informāciju.

Vairākvārdu leksēma parasti ir piesaistīta viena vai vairāku tās sastāvā esošo vārdu šķirklīem (piem., *slinkuma maiss* ir norādīts gan šķirklī *slinkums*, gan šķirklī *maiss*), bet viens vārds var būt iesaistīts vairākās VVL, tāpēc vienā vārdnīcas šķirklī var būt minēti vairāki desmiti un pat simti VVL (piem., šķirklī *acs* ir 207 vairākvārdu leksēmas). „Tēzaura” šķirklī tās atrodamas sadaļā „Stabili vārdu savienojumi”. Sākotnēji „Tēzaurā” VVL nebija sīkāk klasificētas, tomēr nepieciešamība sistematizēt milzīgo datu apjomu bija neapšaubāma – tas palīdz apzināt „Tēzaurā” iekļauto VVL daudzveidību un dažādu VVL grupu apjomu, kā arī sniegt papildu informāciju par šīm leksēmām.

Dažādu valodu elektroniskajos resursos VVL dalījums grupās ir atšķirīgs, jo atšķiras gan pašas valodas, gan valodu apraksta tradīcijas. Piem., pēc angļu valodas elektronisko resursu parauga arī citās valodās vairākvārdu leksēmu kopā kā atsevišķas grupas tiek iekļautas konstrukcijas ar vispārinātas nozīmes desemantizētiem darbības vārdiem (piem., ang. *light verb constructions*, kā *take part* ‘piedalīties’, *make a mistake* ‘kļūdīties; pieļaut kļūdu’) un darbības vārdu un postpozīciju savienojumi (ang. *adpositional verbs*, piem., *give up* ‘padoties’, *care about* ‘rūpēties’) (Leseva *et al.* 2020). Latviešu valodā ir līdzīgas parādības (6), tomēr tās tradicionāli netiek uzskatītas par īpašām vairākvārdu leksēmu grupām, tāpēc arī šajā rakstā aprakstītajā klasifikācijas

sistēmā tās netiek nošķirtas atsevišķi, bet ietilpst kolokāciju grupā (tuvāk par šo grupu sk. 1. nodaļā).

(6) *darīt zināmu, izdarīt ierakstu, ķerties klāt, ņemt nost*

Šī raksta mērķis ir aprakstīt VVL klasificēšanu „Tēzaura” materiālā, izvēlēto VVL grupu nošķiršanas problēmas, kas radušās darba laikā, un iespējamās to risinājumus, kā arī līdzšinējos VVL klasificēšanas rezultātus.

1. Vairākvārdu leksēmu klasificēšana „Tēzaurā”

Pēdējos gados vairākos piegājenos ir notikusi „Tēzaura” VVL klasificēšana – 2022. gadā tika nošķirti vairākvārdu vietvārdi un starptautiskie (latīņu cilmes) taksoni (sugu, dzimšu, kārtu u. c.) nosaukumi: attiecīgs marķējums (atzīme pie VVL leksēmas, ka tā pieder pie noteiktas grupas) tika pievienots 14733 vietvārdiem un 10347 starptautiskajiem taksonu nosaukumiem (Grasmanis *et al.* 2023). Šajā rakstā tuvāk raksturots „Tēzaura” VVL klasificēšanas nākamais posms, kas notika 2023. gada rudenī un kura mērķis bija klasificēt pārējās VVL, īpašu uzmanību pievēršot frazeoloģismu nošķiršanai no citām vairākvārdu leksēmām un mēģinot tās sīkāk iedalīt idiomās un frazēmās. Šajā darbā piedalījās 12 Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas (AiLab) pētnieki. Apstrādājamā materiālā tika iekļautas apmēram 46 000 leksēmas: visas „Tēzaurā” esošās VVL, izņemot, pirmkārt, vietvārdus un starptautiskos taksonu nosaukumus, kas jau bija marķēti iepriekš, otrkārt, citus īpašvārdus (VVL, kas sākas ar lielo burtu vai kas ir marķētas kā īpašvārdi), treškārt, vārdu savienojumus svešvalodā (piem., latīņu spārnotos teicienus vai mūzikas terminus itāliešu valodā), kuri arī jau ir attiecīgi marķēti.

Vispārīnnot vārdnīcas empīrisko materiālu, „Tēzaura” veidotāji izveidoja šādu VVL klasifikāciju ar atbilstošām grupu definīcijām:

- *Vārdkoptermins* – vārdu savienojums, kas apzīmē jēdzienu kādā nozarē un kam ir specializēta nozīme un lietošanas joma (Skujiņa 2007, 399–400, 435), un kas ir oficiāli apstiprināts, atrodams terminu datubāzē vai tamlīdzīgā avotā, piem.:

(7) *skaņu raksts, iekšzemes kopprodukts*

Darba gaitā šī grupa tika paplašināta, iekļaujot tajā arī terminu kandidātus – vārdu savienojumus ar termina pazīmēm, kas nav atrodami terminu datubāzē, t. i., var nebūt oficiāli apstiprināti.

- *Vairākvārdu vietvārds* – īpašvārds, kas nosauc ģeogrāfisku objektu (Skujiņa 2007) un kas sastāv no vismaz diviem vārdiem, piem.:

(8) *Babītes ezers, Vidzemes augstiene*

- *Taksons* – sugas, ģints, dzimtas, kārtas, klases vai tipa nosaukums (Baldunčiks 1999, 775) latviešu valodā, piem.:

(9) *blāvā akācija, purva piekūns*

Sākotnēji šī grupa bija plānota kā tematiska terminu apakšgrupa, bet darba gaitā kļuva plašāka – tajā ir iekļauti visi ar vārdkopām izteiktie augu un dzīvnieku nosaukumi un to varianti, arī izlokšņu un sarunvalodas nosaukumi, kas nav uzskatāmi par terminiem, piem.:

(10) *dzīvības koks, dzeguzes piestiņi*

- *Frazeoloģisms* – relatīvi stabils ar valodas tradīciju nostiprināts vārdu savienojums, kura nozīme saistīta ar visa vārdu savienojuma vai atsevišķu tā komponentu nozīmes pārnēsumu (Skujiņa 2007, 124). Frazeoloģismi iedalāmi sīkāk:
  - *idioma* – frazeoloģisms, kurā neviens komponents nav lietots savā leksiskajā nozīmē (Skujiņa 2007, 148), piem.:

(11) *jūra līdz ceļiem; kaķis maisā*

- *frazēma* – frazeoloģisms, kurā viens komponents lietots savā leksiskajā nozīmē (Skujiņa 2007, 123), piem.:

(12) *domu grauds, azbesta vecene*

- *Kolokācija* (ang. *collocation*) – bieži lietots vārdu savienojums bez nozīmes pārnēsuma (Matthews 1997, 60), piem.:

(13) *izdarīt ierakstu*

Vairākvārdu leksēmu klasificēšanas vajadzībām LUMII Mākslīgā intelekta laboratorijā tika izstrādāts rīks, ar kuru tās var ērti iekļaut kādā no grupām: frazeoloģismos (ja iespējams, tiek norādīts frazeoloģisma tips – frazēma vai idioma), kolokācijās, taksonos vai vārdkopterminos.

Rīkā (sk. 1. attēlu) kreisajā pusē redzams nemarkēto vairākvārdu leksēmu saraksts (vienā lapā līdz 1000 VVL), katrai klasificējamai vairākvārdu leksēmai apakšā redzama tās definīcija, kā arī papildinformācija par leksēmu, ja vārdnīcā tāda ir, piem., norāde par jomu, kādā leksēma tiek lietota, vai lietojuma ierobežojumiem. Labajā pusē katrai leksēmai pretī redzamas pogas, uz kurām ir VVL klasifikācijā izmantoto grupu apzīmējumi. Noklikšķinot uz VVL grupas apzīmējuma, vārdnīcas datubāzē leksēmai tiek pievienots attiecīgs marķējums, piem., ja noklikšķina uz pogas ar apzīmējumu „F+Id”, vairākvārdu leksēmai tiek pievienota informācija, ka tā ir frazeoloģisms un ka šī frazeoloģisma tips ir idioma. Marķētās vairākvārdu leksēmas no saraksta pazūd, lai vieglāk pārskatīt vēl nemarkētās VVL.

lokalizētā amnēzija

- atmiņas zudums par noteiktu laika posmu

F+Id F+Fr F Kol Tks Vkt

lokāmais divdabis

- divdabis, kam ir darbības vārda kārtas, laika un veida kategorija un īpašības vārda dzimtes, skaitļa, locījuma, daļēji - arī noteiktības un gradācijas kategorija; deklinējamais participis

["Joma":["Valodniecība"]] F+Id F+Fr F Kol Tks Vkt

lokās kā teļa aste

- cenšas izlocīties, izmēloties, izkļūt no kādas nepatīkamas situācijas

["Lietojums":["Apvidvārds"]] F+Id F+Fr F Kol Tks Vkt

1. attēls. Vairākvārdu leksēmu klasificēšanas rīks

2. Vairākvārdu leksēmu klasificēšanas rezultāti

Līdz 2023. gada beigām tika klasificēta lielākā daļa no „Tēzaura” vairākvārdu leksēmām – no 71304 VVL marķētas ir 65919 VVL (šeit un citur norādīti 2023. gada decembra dati; tā kā vārdnīca tiek pastāvīgi rediģēta un papildināta, laika gaitā šie skaitļi var nedaudz mainīties).

Klasificēto „Tēzaura” vairākvārdu leksēmu skaits un grupu proporcijas redzamas 1. tabulā:

VVL grupa	VVL apakšgrupa	VVL skaits	VVL īpatsvars
Vārdkopstermini		22552	31,6 %
Vairākvārdu vietvārdi		14733	20,7 %
Taksoni	Starptautiskie nosaukumi	10347	14,5 %
	Latviešu nosaukumi	7854	11,0 %
Frazeoloģismi	Frazēmas	2863	4,0 %
	Idiomas	4029	5,7 %
	Tips nav norādīts	358	0,5 %
Kolokācijas		3183	4,5 %
Klasificētās VVL kopā		65919	92,5 %
Neapstrādātās VVL		5385	7,6 %
VVL kopskaits „Tēzaurā”		71304	100 %

1. tabula. Vairākvārdu leksēmu skaits katrā grupā un grupas īpatsvars

Vislielāko VVL grupu veido termini (31,6 %) – tas skaidrojams ar to, ka „Tēzaurā” iekļauts ne tikai vispārīgo skaidrojošo vārdnīcu materiāls, bet arī termini no visām latviešu valodā izdotajām skaidrojošajām terminoloģijas vārdnīcām („Tēzaura” avotu sarakstu sk. https://tezaur.lv/_avoti). Līdzīgu iemeslu dēļ lielas grupas ir arī vairākvārdu vietvārdi (20,7 %), kas marķēti iepriekš, un taksoni (starptautiskie nosaukumi 14,5 %, latviešu nosaukumi 11,0 %, kopā 25,5 %), jo „Tēzaurā” iekļauti dati no dažādām ģeogrāfisko nosaukumu vārdnīcām, vietvārdu krājumiem, augu nosaukumu krājumiem u. tml. Vismazākā grupa savukārt ir kolokācijas (4,5 %), iespējams, tāpēc, ka vārdnīcās retāk iekļauj vārdu savienojumus, kam nav ne nozīmes pārnese, ne arī kādu specifisku (terminoloģisku) funkciju. Kā redzams tabulā, ir iegūta arī apjomīga (frazēmas, idiomas un sīkāk nediferencēti frazeoloģismi – kopā 7250 vienību), lai arī proporcionāli ne tik liela (kopā 10,2 %) frazeoloģismu grupa, kas paver iespējas tos pētīt detalizēti, ko būtu grūti darīt, ja frazeoloģismi nebūtu nošķirti no pārējām VVL.

3. Vairākvārdu leksēmu klasifikācijā neiekļautās grupas

Marķējot „Tēzaura” datus, tika konstatētas vairākas VVL grupas, kuras neiederas izveidotajā klasifikācijā.

Neliela daļa izteicienu svešvalodā „Tēzaura” datos vēl nebija attiecīgi marķēti (14; 15) – tiem pievienots svešvalodas marķējums, bet VVL svešvalodā šobrīd paliek ārpus definētajām grupām.

(14) *laterna magica* ‘aparāts attēlu projicēšanai, izgudrots, domājams, 17. gs.’

(15) *opera buffa* ‘komiskā opera’

Nākotnē var apsvērt iespēju izveidoto klasifikāciju attiecināt arī uz VVL svešvalodā. Šajā pašā grupā iekļaujami arī latviski pierakstīti neliterāri citvalodu izteicieni, piem.:

(16) *baba jaga* ‘ragana; slota’

(17) *jo majo* ‘izsauciens, kas izsaka pārsteigumu’

(18) *gud bai* ‘saka, kā atvadu sveicienu’

Ārpus klasifikācijas šobrīd paliek arī saīsinājumi, kas sastāv no vairākiem elementiem, piem.:

(19) *op. cit., a. god., t. sk.*

Šādām VVL jāveido pilna vārdu savienojuma šķirklis, pie kura pievienojama saīsinājuma leksēma (piem., ir jāizveido šķirklis *augsti godātais*, kurā iekļauta leksēma *a. god.*), tad saīsinājumi tiks klasificēti kopā ar nesaīsināto vārdu savienojumu. Daļa šādu šķirklju jau ir izveidota, darbs pie to veidošanas turpinās.

Atsevišķu grupu veido šķirklji, kuru lemma ir nosaukums ar nomenklatūrvārdu, piem.:

(20) *ātrvilciens Eurostar; datne README, operētājsistēma NetWare*

Šie šķirklji ir pārstrādājami tā, lai lemma būtu nosaukums bez nomenklatūrvārda, bet nomenklatūrvārds parādītos tikai nozīmes skaidrojumā. Tādā gadījumā šīs vairs nebūs VVL, bet pagaidām arī šie šķirklji paliek ārpus klasifikācijas.

Nevienā no pašreizējās klasifikācijas grupām neiederas dažādas nosaucējvienības – mitoloģijas tēlu, rotaļu, deju, mēnešu u. tml. nosaukumi –, kas tradicionāli netiek iekļauti frazeoloģismos, piem.:

(21) *dieva dēli, babiloniešu netikle, čūsku ķēniņš, sietiņa dzišana, lapu mēnesis, garais Ancis*

Neklasificēta pagaidām atstāta vēl viena daudzveidīga nosaucējvienību grupa – ēdienu nosaukumi, piem.:

(22) *viltotais zaķis, jauktie kami, kafijas krējums*

Šajā grupā sastopami visdažādākie tālāk aprakstīto klasificēšanas problēmu piemēri jeb gadījumi, kad vārdu savienojums iekļaujas vairākās grupās (piem., tas ir vienlaikus termins un idioma). Turklāt kulinārijas un pārtikas tehnoloģijas termini ir samērā reti sastopami terminu datubāzēs vai vārdnīcās (Škapare 2020), tāpēc trūkst informācijas terminu nošķiršanai no neterminoloģiskiem vārdu savienojumiem. Nākotnē šo tematisko grupu varētu izmantot papildinātas klasifikācijas izstrādei un testēšanai.

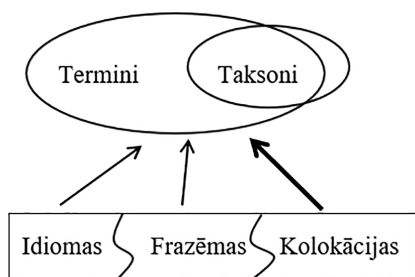
4. Vairākvārdu leksēmu klasificēšanas problēmas un risinājumi

Tā kā izmantotā dalījuma pamatā ir dažādi kritēriji – pirmkārt, pēc tēlainības (frazeoloģismi) vai tās trūkuma (kolokācijas), otrkārt, pēc funkcijām un lietojuma jomas (termini), treškārt, pēc tematikas (taksoni), grupu pārklāšanās un robežošanās ir neizbēgama.

Sākotnējā klasifikācija pēc jauktiem kritērijiem tika izveidota praktisku apsvērumu dēļ – lai klasificēšanu īsā laikā varētu organizēt kā talku, kuras dalībniekiem ir jāizvēlas tikai viena iespējami skaidri definēta grupa, kurā vairākvārdu leksēmu iekļaut. Mērķis bija īsā periodā apstrādāt pēc iespējas vairāk VVL, lai gūtu labāku priekšstatu par „Tēzaurā” esošajām VVL un pēc tam varētu labāk plānot tālāko VVL kārtošanos un apstrādāšanas procesu. Tā kā „Tēzaurā” ir iestrādātas visas publicētās skaidrojošās terminu vārdnīcas un terminu tajā ir ļoti daudz, tie tika nošķirti atsevišķā grupā, pieņemot, ka termini būs salīdzinoši viegli nosakāmi, meklējot informāciju „Latvijas Nacionālajā terminoloģijas portālā” (turpmāk – LNTP; pieejams: <https://termini.gov.lv/>). Atsevišķi tika izveidota tematiski viegli nošķiramā taksonu grupa, kaut gan daļa taksonu ir terminu apakšgrupa. Tā kā frazeoloģismu dalījums divās grupās atkarībā no tā, vai nozīmes pārnēsums ir pilnīgs vai daļējs, latviešu valodniecībā ir tradicionāls (Laua 1992, 24; Skujiņa 2007, 123, 148; Veisbergs 2013b, 157), „Tēzaura” veidotāji nolēma paturēt dalījumu frazēmās un idiomās, pirmkārt, lai daudzveidīgā frazeoloģismu grupa būtu strukturēta, un, otrkārt, lai šī dalījuma lietderību un pamatotību pārbaudītu praksē. Kolokāciju grupā savukārt bija paredzēts iekļaut vārdu savienojumus, kas pārējās grupās neiederas, lai vēlāk šo grupu analizētu un, iespējams, dalītu sīkāk.

Tika konstatēta gan VVL grupu pārklāšanās, gan robežošanās, kas shematiski parādīta 2. attēlā.

Par pārklāšanos jārunā gadījumos, kad, vērtējot pēc dažādiem kritērijiem, vairākvārdu leksēma vienlaikus iekļaujas vairāk nekā vienā grupā (piem., gan termins, gan taksons var būt tēlaini, tātad atbilst frazeoloģisma pazīmēm; liela daļa taksonu ir termini). Lai VVL iedalījums būtu pēc iespējas konsekventāks, darba gaitā tika definēts, kurai grupai šādos gadījumos dodama priekšroka: 1) taksons (arī tad, ja tas vienlaikus ir termins, kolokācija vai frazeoloģisms), 2) termins (arī tad, ja tas vienlaikus ir kolokācija vai frazeoloģisms), 3) idioma, frazēma, kolokācija (tikai tad, ja tie nav ne taksoni, ne termini).

2. attēls. Attieksmes starp VVL grupām

Šāda marķēšanas secība izvēlēta, pirmkārt, lai vispirms tiktu marķētas skaidrākās grupas – taksoni pēc denotāta parasti ir viegli nosakāmi, arī termini vairumā gadījumu ir konstatējami pēc fiksējuma attiecīgās vārdnīcās vai datubāzēs –, otrkārt, „Tēzaura” veidotāji uzskata, ka vārdnīcas lietotājiem lietderīgāk būtu zināt, ka attiecīgais vārds ir kādas nozares termins neatkarīgi no tā, vai tajā ir nozīmes pārnesums vai nav. Savukārt robežošanās vērojama starp grupām, kurās leksēmas ir iedalītas pēc tēlainības vai tās trūkuma, – tādas ir idiomas, frazēmas un kolokācijas.

VVL klasificēšanas laikā tika konstatētas vairākas problēmas un nepietiekami skaidri definēti grupu nošķiršanas kritēriji, kuru dēļ ne vienmēr bija skaidrs, kurā grupā attiecīgā leksēma iekļaujama. Vismazāk grūtību sagādāja taksonu marķēšana, bet neskaidrības radās galvenokārt šādu grupu robežu noteikšanā: 1) vai VVL ir termins vai kolokācija, 2) vai VVL ir frazeoloģisms vai kolokācija, 3) vai VVL ir frazēma vai idioma.

Šīs marķēšanas grūtības ir aprakstītas turpmāk.

4.1. Terminu marķēšana

Termins tiek definēts kā „konkrētas tematiskās jomas, speciālās nozares jēdziena vārds disks apzīmējums — vārds vai vārdkopa, kas izteic (nosauc un iezīmē) attiecīgās jomas (nozares) noteiktu jēdzienu kā nozares jēdzienu sistēmas sastāvdaļu” (Skujiņa 2007, 399–400). Tomēr noteiktā profesionālās darbības jomā lietoti vārdu savienojumi, kas nav iekļauti LNTP, nav droši nošķirami no profesionāļiem (šajā klasifikācijas sistēmā – kolokācijām), jo tie nav oficiāli pieņemti termina statusā, tomēr ir viens no zinātniskās terminoloģijas papildināšanas avotiem (Skujiņa 2007, 312–313).

Lai gan sākotnēji bija paredzēts terminu grupā iekļaut tikai oficiāli apstiprinātos un LNTP iekļautos terminus, talkas gaitā tika konstatēts daudz vārdu savienojumu, kas gan pēc lietojuma norādēm, gan jēdziena skaidrojuma līdzinās terminiem, tomēr LNTP nav atrodami. Spilgts piemērs ir jurniecības jēdzieni, kas „Tēzaurā” ir iekļauti no „Jurniecības vārdnīcā” (Millers 2007). Šajā vārdnīcā ir definēti dažādi ar jurniecību un kuģiem saistīti jēdzieni, kuru oficiālais statuss (termins vai profesionālisms) nav norādīts, savukārt LNTP ir iekļauta tikai neliela daļa no tiem. Piem., vairākvārdu leksēmas *buras gredzens*, *buru trimmēšana*, *buru kuģis* un *buru laiva* ir iekļautas „Jurniecības vārdnīcā”, bet LNTP no šīm ir atrodama tikai *buru laiva*.

Līdzīgi arī ar mitoloģiju saistītu jēdzienu un ēdienu nosaukumi LNTP sastopami reti. Tas nenozīmē, ka attiecīgajās jomās terminoloģija nepastāv, bet tā, visticamāk, nav sistematizēta un oficiāli apstiprināta. Šādas leksēmas uzskatāmas par terminu kandidātiem, tāpēc daudzas no tām tika iekļautas terminu grupā. Faktiski terminu kandidātu un kolokāciju robeža ir grūti nosakāma, un leksēmām piešķirtais marķējums ne vienmēr ir konsekvents. Kā minēts iepriekš, ārpus klasifikācijas šobrīd ir atstāti ēdienu nosaukumi, mitoloģijas tēli un līdzīgas nosaucējvienības, jo bez papildu izpētes ir grūti noteikt, kuras no tām ir termini vai terminu kandidāti, bet kuras – neterminoloģiski vārdu savienojumi, tātad kolokācijas, piem., vai *kartupeļu biežputra* un *viltotais zaķis* ir kulinārijas / pārtikas tehnoloģijas termini vai nav.

Termini var būt arī tēlaini, piem.:

- (23) *auna piere* ‘ledāju nogludināts cietu iežu izcilnis vai paugurs’
 (24) *auss gliemene* ‘garš, spirālveidīgs, ar šķidrumu pildīts kanāls dzirdes orgāna iekšējā daļā’

Tas pats attiecas uz taksoniem, piem.:

- (25) *apšu kundziņš* ‘apšu beka’
 (26) *kumeļa pauti* ‘parastā bisīte’

Kaut gan Alīse Laua (1992, 27) uzsver, ka nedz salikti termini, nedz salikti nosaukumi nav uzskatāmi par frazeoloģismiem, pat ja tie ir tēlaini, tomēr šāda lēmuma motīvācija nav īsti skaidra un būtu apstrīdama. Arī Andrejs Veisbergs (2013a, 115) uzskata, ka tāpēc vien, ka vārdu savienojums ir ieguvis termina statusu, tas nezaudē savu frazeoloģisma dabu. Tiesa, arī VVL klasifikācijā funkcija uzskatīta par galveno kritēriju un metaforiski vārdkoptermini iekļauti terminu grupā, tomēr nākotnē klasifikācijas sistēma būtu jāpapildina tā, lai varētu piešķirt dubultu marķējumu, proti, terminiem un taksoniem būtu pievienojamas arī norādes par nozīmes pārnēsumu.

4.2. Frazeoloģismu un kolokāciju marķēšana

Frazeoloģismus raksturo trīs galvenās pazīmes: 1) vairākvārdu struktūra, 2) tradicionālums, 3) pārnesta nozīme, kas raksturīga vārdu savienojumam kopumā un neizriet no atsevišķo komponentu nozīmēm (Laua 1992, 20; Veisbergs 2019, 114). Pirmo pazīmi iespējams papildināt ar norādi, ka vārdi, kas veido frazeoloģismu, ir sintaktiski saistīti regulārā veidā, tātad no sintaktiskā saistījuma un gramatisko formu viedokļa frazeoloģismā nav nekā neparasta, neprognozējama ir vienīgi nozīme (Mel'čuk 2012, 32). Pirmās divas pazīmes ir vienlīdz attiecināmas arī uz kolokācijām, tāpēc būtiskā frazeoloģismu atšķirība ir nozīmes pārnēsums. Tomēr ne frazeoloģismi, ne kolokācijas nozīmes pārnēsuma ziņā nav viendabīgas, no kā izriet, pirmkārt, frazeoloģismu tipu (idiomu un frazēmu) robežošanās, otrkārt, frazeoloģismu un kolokāciju robežošanās.

Idiomām raksturīgs pilnīgs pārsemantizējums, kas izriet no vārdu savienojuma kā veseluma (27, 28), turpretim frazēmā viens komponents saglabā savu leksisko nozīmi (29, 30) (Laua 1992, 24) un parasti tiek izmantots arī frazēmas nozīmes skaidrojumā.

- (27) *ar gariem zobiem* ‘negribīgi’
 (28) *pa galvu, pa kaklu* ‘steigā’
 (29) *zili brīnumi* ‘lieli brīnumi’
 (30) *slinks kā maiss* ‘ļoti slinks’

Turklāt svarīgi, ka pārējo frazēmas komponentu specifiskā nozīme realizējas tikai attiecīgajā vārdu savienojumā, proti, *zils* un *kā maiss* ārpus minētajiem frazeoloģismiem nenozīmē ‘liels’ vai ‘ļoti’.

Šāda frazēmas interpretācija nav pietiekami precīza, lai praktiski nošķirtu frazēmas no idiomām, jo savā leksiskajā nozīmē lietotais vārds var būt: 1) pamatnozīmē (kā A. Lauas minētajos piemēros), 2) atvasinātā tiešā nozīmē, piem., (31), kur vārdam

laime ir atvasināta nozīme ‘veiksme’ (Spektors *et al.*, 2023) 3) atvasinātā pārnestā nozīmē, piem., (32), kur vārdam *nervs* varētu saskatīt pārnestu nozīmi ‘psihiskā izturība, pacietība’ (Spektors *et al.*, 2023), savukārt vārdam *dzelzs* atvasinātu tiešu nozīmi ‘spēcīgs, ļoti izturīgs’ (Spektors *et al.*, 2023).

(31) *cūkas laime* ‘necerēta, negaidīta veiksmē’

(32) *dzelzs nervi* ‘saka par spēcīgu, stipru, stingri apvaldītu psihisko darbību’

Abos pēdējos gadījumos frazeoloģismi drīzāk būtu iekļaujami idiomu grupā, jo tēlainība izriet no vārdu savienojuma kopumā, nevis no komponentu nozīmēm. Frazēmu un idiomu šķīrums praksē izrādījās nepietiekami konsekvents, jo marķētāju izjūta par to, vai vārds ir saglabājis savu leksisko nozīmi, atšķirās atkarībā no tā, cik ļoti šī nozīme ir attālinājusies no pamatnozīmes. Šī iemesla dēļ marķēšanas gaitā iespēju robežās tika ņemts vērā, vai nozīme, kurā attiecīgais vairākvārdu leksēmas vārds ir lietots, ir fiksēta „Tēzaurā”, tomēr šāds kritērijs nešķiet pietiekams konsekventa šķīruma izveidei, jo tā frazēmu grupā nonāk VVL ar ļoti atšķirīgu nozīmes pārnesuma pakāpi. Raksta autore uzskata, ka nākotnē, ja šāds frazeoloģismu dalījums tipos tiek paturēts, frazēmas definīcija ir precizējama. Viens iespējamais risinājums ir frazēmas izpratni sašaurināt līdz tam, ka viens komponents lietots „pamatnozīmē”, nevis „savā leksiskajā nozīmē”, savukārt otra iespēja ir izvirzīt papildu kritērijus frazeoloģismu tipu nošķiršanā.

Kolokācijas ne vienmēr iespējams stingri nošķirt no frazeoloģismiem, jo tās arī citās valodās mēdz būt vismaz daļēji idiomātiskas (Burger 2007, 101–102). Līdzās neapšaubāmām kolokācijām, kur visi vārdi lietoti pamatnozīmē (33), ir tādas, kurās ietilpst atvasinātās nozīmēs lietoti vārdi (34), (35) un kuras marķētājs var interpretēt dažādi atkarībā no tā, vai vārdu (piemēros *acis* un *celt*) atvasināto nozīmi uztver kā pārnestu vai kā tiešu.

(33) *veikt izpēti, dot ziņu, laba slava*

(34) *labas acis* ‘laba redze’

(35) *celt traci* ‘radīt traci’

Sākotnēji metaforiskas nozīmes laika gaitā tēlainību mēdz zaudēt, bet šis process ir pakāpenisks un subjektīvi interpretējams (Dancygier, Sweetser 2014, 34–35). VVL klasifikācija tika balstīta uz „Tēzaurā” atrodamajām pārnesto (un tiešo) nozīmju norādēm, kas ļauj VVL iekļaut vai nu kolokācijās (bez nozīmes pārnesuma), vai frazeoloģismos (ar nozīmes pārnesumu), lai VVL piešķirtais marķējums nebūtu pretrunā ar „Tēzaura” datiem.

5. Vairākvārdu leksēmu novietojums „Tēzaura” šķirkljos

„Tēzaurā” daudzos šķirkljos saglabāts no „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” mantotais VVL novietojums vārda šķirklī atkarībā no tā, vai vārdu savienojums ir saistīts ar kādu konkrētu tajā lietotā vārda nozīmi, ar vairākām vārda nozīmēm vai vispār nav saistīts ar kādu konkrētu vārda nozīmi (Ceplītis 1972, 10, 16). Šis princips īstenojas, piem., atšķirīgā frazēmu un idiomu novietojumā. Frazēma *spēļu elle* ‘spēļu nams, spēļu namu kopums’ vārda *spēle* šķirklī ir redzama pie pamatnozīmes, turpretim vārda *elle* šķirklī tam jāatrodas

stabilu vārdu savienojumu sadaļā šķirkļa beigās. Savukārt idiomās *aitas galva* ‘neattapīgs, dumjš cilvēks’ vieta ir stabilu vārdu savienojumu sadaļā šķirkļu *aita* un *galva* beigās.

„Tēzaura” dati šai ziņā nav konsekventi, jo laika gaitā „Tēzaurā” ir iekļautas VVL no dažādām vārdnīcām, bieži vien automātiski pievienojot VVL attiecīgo vārdu šķirkļiem bez sīkākas semantiskas analīzes. Šobrīd „Tēzaurā” ir šķirkļi, kuros idiomās atrodamas pie noteiktām vārdu nozīmēm, lai gan tām būtu jāatrodas šķirkļa beigās, un otrādi – frazēmas atrodas šķirkļa beigās arī tad, kad tām būtu jāatrodas pie konkrētas nozīmes. Nākotnē ieviešami konsekventi principi VVL novietojumam šķirkļi: 1) frazēmas jānovieto vai nu pie konkrētas nozīmes vai šķirkļa beigās atkarībā no tā, kura frazēmas komponenta šķirkļis tas ir, 2) idiomām vienmēr jāatrodas šķirkļa beigās, 3) kolokācijām jāatrodas tikai pie noteiktām vārda nozīmēm, jo pēc „Tēzaura” klasifikācijā izmantotās definīcijas tajās visi vārdi ir lietoti kādā no savām tiešajām nozīmēm. Terminu un taksonu novietojums šķirkļi būtu jāveido pēc tādiem pašiem principiem kā frazeoloģismu un kolokāciju novietojums – atkarībā no nozīmes pārnese.

Šāds novietojums šķirkļi ir īstenojams tikai viennozīmīgām VVL vai tādām VVL, kurām visas nozīmes pieder pie vienas VVL grupas. Sastopamas arī tādas VVL, kurām viena nozīme ir tieša, bet otra – pārnesta. Tas attiecas uz frazeoloģismiem, kas ir nefrazeoloģisku vārdu savienojumu homonīmi, piem., VVL *gāzt no kājām* ir divas nozīmes – burtiskā ‘apgāzt, nogāzt cilvēku’ un idiomātiskā ‘iedarbojoties uz (kāda) organismu, traucēt tā normālu funkcionēšanu (piem., par alkoholiskiem dzērieniem, slimībām)’. Tiešā nozīme marķēta kā kolokācija, kurai vārdu *gāzt un kāja* šķirkļos būtu jāatrodas pie attiecīgajām vārda nozīmēm, bet šobrīd VVL ar abām nozīmēm ir novietota šķirkļu *gāzt un kāja* beigās.

Tehniski šādas nekonsekvences varētu risināt ar homonīmisku VVL ieviešanu, katru homonīmu kā atsevišķu lemmu novietojot vajadzīgajā vietā. Otrs risinājums varētu būt parādīt VVL vienā šķirkļi divās vietās – gan pie vārda nozīmes, gan šķirkļa beigās – tomēr tas radītu nevēlamu informācijas atkārtosanos. Labākais tehniskais risinājums vārdnīcas veidotājiem būs jāizvēlas nākotnē, bet raksta autore uzskata, ka VVL novietojums šķirkļi ir vērtīgs paņēmieni, kā uzskatāmi parādīt, vai vārds šajā VVL ir saglabājis savu nozīmi.

Secinājumi un nākotnes ieceres

Rakstā aprakstītā „Tēzaura” VVL klasificēšana veikta lielākajai daļai no atbilstošā vārdnīcas materiāla (apm. 92 %). Empīriski pēc vārdnīcā esošā materiāla izveidotas klasifikācijas pamatgrupas – vairākvārdu vietvārdi, taksoni, termini, frazeoloģismi un kolokācijas. Papildu klasifikācijā tika šķirti divi latviešu valodas frazeoloģijā aprakstītie frazeoloģismu tipi – idiomās un frazēmas.

Darba gaitā tika konstatētas dažādas grūtības grupu nošķiršanā. Vismazāk grūtību bija taksonu jeb sugu nosaukumu nošķiršanā, tomēr nācās secināt, ka visa taksonu grupa nav terminu apakšgrupa, jo paralēli oficiālajiem nosaukumiem tiek lietoti arī dažādi neoficiāli augu un dzīvnieku nosaukumi. Lielākas grūtības bija terminu grupas noteikšanā, jo atsevišķām nozarēm nav oficiāli reģistrētu vai vārdnīcās publicētu

terminu, kā arī termini var būt tēlaini ar nozīmes pārnēsumu, kas parāda to pārklāšanos ar frazeoloģismu grupu. Vislielākās grūtības sagādāja frazeoloģismu apakštipu nošķiršana un frazeoloģismu un kolokāciju nošķiršana, jo kritēriji par kāda VVL elementa nozīmes pārnēsumu un nozīmes saglabāšanu frazeoloģismā nav skaidri definēti attiecībā pret dažādām iespējamām nozīmes pārnēsuma pakāpēm, tāpēc frazeoloģismu dalījums idiomās un frazēmās jāpārvērtē un jāmeklē jauni kritēriji precīzākai to nošķiršanai, vai arī jāizvirza citāds dalījums.

Ieguvumi no VVL iedalīšanas mazākās grupās ir dažādi. Vārdnīcas lietotājiem informācija par VVL tipu palīdz labāk orientēties vārdnīcas materiālā, īpaši šķirkļos, kuros parādās liels skaits dažādu tipu VVL.

„Tēzaura” veidotājiem rodas iespēja iegūt priekšstatu par to, no kā sastāv VVL kops, jo milzīgā datu apjoma dēļ visus vārdu savienojumu veidus ir gandrīz neiespējami pamanīt. Tiek iegūta informācija, cik VVL ir katrā no izveidotās klasifikācijas grupām, kas dod iespēju nepieciešamības gadījumā veidot sīkāku klasifikāciju, piem., taksonu grupu var dalīt sīkāk oficiālos nosaukumos un sarunvalodā lietotos nosaukumos. Kolokāciju grupa arī nav viendabīga, tāpēc tā nākotnē jāpēta un jādala apakštipos, kā arī jāprecizē, kāda veida kolokācijas turpmāk iekļaut vārdnīcas materiālā. Pēc datu apkopošanas ir vieglāk risināma frazeoloģismu robežu noteikšana un variantu apvienošana, kas novērstu dublētu informāciju. Minētajās grupās neiekļautajām VVL nepieciešams ieviest jaunus tipus VVL klasifikācijā, lai tā aptvertu visu „Tēzaurā” esošo VVL materiālu. Tāpat arī nākotnē vārdkopterminu un taksonu marķējumu varētu papildināt ar informāciju par to tēlainību, t. i., katru no tiem varētu iekļaut arī frazēmu, idiomu vai kolokāciju grupā.

Iegūtā sākotnējā klasifikācija ir ieguvums valodniekiem, jo iespējams veikt katras grupas dziļāku izpēti. Piem., šķirošanas rezultātā iegūtā frazeoloģismu grupa ir bagātīgs materiāls pētījumiem par frazeoloģismu variēšanos un okazionāliem frazeoloģismiem.

Saīsinājumi

LNTP   *Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls*
 VVL   vairākvārdu leksēma

Avoti

Baldunčiks, Juris (red.). 1999. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava.
Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls. Pieejams: <https://termini.gov.lv>
 Millers, Laimonis. 2007. *Jūrniecības vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC.
 Spektors, Andrejs *et al.* 2023. *Tēzaurš.lv, 2023, Rudens laidieni*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/92>

Literatūra

Bauer, Laurie. 2022. *An Introduction to English Lexicology*. Edinburgh: Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.1515/9781474477918>

- Burger, Harald. 2007. Semantic aspects of phrasemes. *Phraseologie. Phraseology. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*. Burger, Harald, Dobrovolskij, Dmitrij, Kühn, Peter, Norrick, Neal R. (eds.). Berlin, New York: Walter de Gruyter, 90–109. <https://doi.org/10.1515/9783110197136>
- Ceplītis, Laimdots (atb. red.). 1972. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1. Rīga: Zinātne.
- Dancygier, Barbara, Sweetser, Eve. 2014. *Figurative Language*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1075/etc.8.2.07rim>
- Grasmanis, Mikus *et al.* 2023. Tēzauris.lv – the experience of building a multifunctional lexical resource. *Electronic Lexicography in the 21st Century (eLex 2023): Invisible Lexicography. Proceedings of the eLex 2023 Conference*. Medved', Marek, Měchura, Michal, Kosem, Iztok, Kallas, Jelena, Tiberius, Carole, Jakubiček, Miloš, Krek, Simon (eds.). Brno: Lexical Computing CZ s.r.o., 400–418. Pieejams: <https://elex.link/ojs/index.php/elex/article/view/38>
- Matthews, Peter. 1997. *Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Laua, Alīse. 1992. *Latviešu valodas frazeoloģija*. Rīga: Zvaigzne.
- Leseva, Svetozara, Mititelu, Verginica Barbu, Stoyanova, Ivelina. 2020. It takes two to tango – towards a multilingual MWE resource. *Proceedings of the Fourth International Conference on Computational Linguistics in Bulgaria (CLIB 2020)*. Koeva, Svetla, Osenova, Patya (eds.). Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, 101–111. Pieejams: <https://aclanthology.org/2020.clib-1.0.pdf>
- Mel'čuk, Igor. 2012. Phraseology in the language, in the dictionary, and in the computer. *Yearbook of Phraseology*. 3, 31–56. <https://doi.org/10.1515/phras-2012-0003>
- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Spektors, Andrejs *et al.* 2016. Tezauris.lv: the largest open lexical database for Latvian. *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC)*. Calzolari, Nicoletta *et al.* (eds.). Portorož: European Language Resources Association, 2568–2571. Pieejams: <https://aclanthology.org/L16-1408/>
- Škapare, Sanita. 2020. Ēdienkaršu valoda: ko un kā tās mums stāsta. *Valoda: nozīme un forma*. 11, 178–191. <https://doi.org/10.22364/vnf.11.11>
- Veisbergs, Andrejs. 2013a. Phraseological units and idioms, East and west and where do we stand. *Baltic Journal of English Language, Literature and Culture*. 3, 109–121. <https://doi.org/10.22364/BJELLC.03.2013.09>
- Veisbergs, Andrejs. 2013b. Latviešu valodas frazeoloģija. Veisbergs, Andrejs (red.). *Latviešu valoda*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 157–174.
- Veisbergs, Andrejs. 2019. The fuzzy concept of idiom and what it might mean for bilingual dictionaries. *Baltic Journal of English Language, Literature and Culture*. 9, 111–129. <https://doi.org/10.22364/BJELLC.09.2019.08>

Summary

„Tēzauris” is the largest Latvian electronic dictionary that consists of more than 400,000 entries, including more than 71,000 multi-word expressions (MWEs) from a wide range of sources; these expressions are very varied in form and content. Over the recent years, there has been ongoing work of sorting the MWEs into several groups: phrasemes, idioms, collocations, complex terms, taxonomic group names and multi-word nouns. This article describes the current results of sorting the MWEs and the challenges associated with borderline cases or overlapping categories, as

well as unclear criteria for MWE division. It was concluded that additional criteria were needed to distinguish between phrasemes and idioms, as well as between phrasemes and collocations.

There are several advantages to dividing MWEs into smaller groups. For dictionary users, the additional information has improved the browsing of the dictionary contents. For the developers of „Tēzauris”, this process has given more insight into the contents of the MWE data, which enables them to analyse an entire group of MWEs at once, prevent duplicates or discrepancies, amend their positioning in the dictionary entries, and improve the overall quality of the dictionary. For linguists, the newly assembled and structured language material allows for more in-depth studies of each MWE group and highlights new directions of research.

The current system of MWE classification is the first step towards an organised system of MWE description and classification, which will require further revision and improvement in the future.

Keywords: multi-word expressions; phraseology; collocations; multi-word terms; electronic dictionary „Tēzauris”.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Vietniekvārdi TAS / TĀDS / ŠIS / ŠITAS / ŠITĀDS un pārsteiguma izteikšana latviešu valodā

Pronouns TAS / TĀDS / ŠIS / ŠITAS / ŠITĀDS 'that' and expression of mirative in Latvian

Paula Ozola

Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050, Latvija
E-pasts: ozolapaula99@gmail.com

Izsakot miratīvu, latviešu valodā lietoti gan verbi, gan interjekcijas, toties, kā vērojams latviešu valodas korpusos (piem., „Līdzsvarotais latviešu valodas tekstu korpus LVK2018”, „Līdzsvarotais latviešu valodas tekstu korpus LVK2022”, „Interneta agresivitātes indekss”, „Raiņa darbu korpus”, „Tīmeklis 2020” u. c.), literārajos darbos, kā arī runātajā valodā, miratīva konstrukcijās vietniekvārdi vērojami visbiežāk, t. sk. norādāmie vietniekvārdi *tas*, *tāds*, *šis*, *šitas*, *šitāds*. Turklāt valodā redzams, ka miratīvitāte vienlaikus var īstenoties arī ar citām gramatiskajām nozīmēm, t. sk. modalitāti, evidencialitāti un aspektualitāti (sk. DeLancey 1997, 34).

Miratīva izteikšanā ar norādāmajiem vietniekvārdiem pārsteigums var būt gan pozitīvs, vienlaikus īstenojoties ar prieku, laimi un izbrīnu, gan negatīvs, kas galvenokārt izpaužas reizē vai nu ar sarkasmu, vai ironiju. Miratīva konstrukcijās ar norādāmajiem vietniekvārdiem vērojams vesels nozīmju kopums, kas cits citu papildina, t. i., konstrukciju pastiprināšanai lietoti arī verbi, partikulas un interjekcijas.

Valodas materiālā redzams, ka miratīvi evidencialās konstrukcijās, kurās ir norādāmie vietniekvārdi *tas*, *tāds*, *šis*, *šitas*, *šitāds*, īstenojas negatīva, ironiska vai sarkastiska semantika. Konstrukcijās bieži vien arī izmantoti personas vietniekvārdi, lai īpaši uzsvērtu konkrēto personu un pastiprinātu negatīvu pārsteigumu. Konstrukcijās pārsteigums galvenokārt izteikts par situācijām, par kurām teksta autors iepriekš nav iedomājies.

Atslēgvārdi: miratīvitāte; norādāmie vietniekvārdi; modalitāte; evidencialitāte.

levads

Verbāla un neverbāla saziņa jebkurai dzīvai būtnei ir svarīga – gan mazam bērnam, gan cilvēkam pieaugušā vecumā nepieciešama spēja sazināties, vienlaikus izsakot arī savas emocijas, kas var būt gan prieks, skumjas, laime, gan arī pārsteigums, kas šajā pētījumā īpaši izcelts, turklāt akcentējot tieši miratīva konstrukcijas, kurās ir norādāmie vietniekvārdi *tas*, *tāds*, *šis*, *šitas*, *šitāds*. Pārsteiguma izteikšanā būtiska arī neverbālā

saziņa, t. i., žesti un mīmika, tomēr šī pētījuma centrā ir verbāla pārsteiguma izteikšana gan runātā, gan rakstītā tekstā.

Raksta mērķis ir, izmantojot deskriptīvo, distributīvo un korpuslingvistikas metodi, pētīt pārsteiguma izteikšanas konstrukcijas ar norādāmajiem vietniekvārdiem *tas, tāds, šis, šitas, šitāds*.

Miratīvs (sk. arī *admiratīvs*) jeb pārsteiguma izteikšana ir situācija, kas teksta autoram bijusi negaidīta (Matthews 2007, 260; De Haan 2012, 1038). Rakstā lietoti termini *miratīvs* un *pārsteiguma izteikšana*. Mirativitāte kā semantiska kategorija var mijiedarboties ar evidencialitāti, modalitāti un aspektualitāti (DeLancey 1997, 34; Aikhenvald 2012, 437). Evidencialitāte – semantiska kategorija, kas ietver atsauci uz informācijas ieguves avotu, vienlaikus ietverot teksta autora vērtējumu pret attiecīgo izteikumu (Holvoet 2001b, 111; Aikhenvald 2004, 1). Toties modalitāte ir semantiska kategorija, kas pauž teksta autora attieksmi, kā arī vērtējumu par attiecīgo situāciju vai izteikuma saturu (Palmer 2001, 1).

Pētījuma valodas materiāls iegūts no tādiem korpusiem kā „Līdzsvarotais latviešu valodas tekstu korpus (LVK2018)” (pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/11>), „Līdzsvarotais latviešu valodas tekstu korpus (LVK2022)” (pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/84>), „Raiņa darbu korpus (Rainis)” (pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/41>), „Latviešu senākie romāni (1879–1940) (LatSenRom)” (pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/125>), „Karogs” (pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/83>), „Interneta agresivitātes indekss” (pieejams: <https://barometrs.app.ailab.lv/>) u. c., kā arī no Paula Putniņa (1983), Rūdolfa Blaumaņa (1937, 1994, 1997) un Annas Brigaderes (1962) literārajiem darbiem. Pētījuma izstrādes laikā tika fiksēti arī aptuveni 50 piemēri no runātās valodas, piemēru beigās tiek norādīta šāda atsauce – (PO). Pētījumā miratīvas konstrukcijas izceltas treknrakstā, turklāt valodas līdzekļi, kas pastiprina miratīvu semantiku, t. sk. vietniekvārdi, darbības vārdi, partikulas un interjekcijas, pasvītroti ar vienu svītru. Piemēros saglabāta oriģinālā rakstība, t. sk. interpunkcija.

1. Miratīva vispārīgs raksturojums

Runājot par pārsteigumu, valodniecībā lietoti termini *miratīvs* un *admiratīvs*. *Mīrātīto* latīņu valodā nozīmē ‘izbrīns, brīnums’ (Lewis, Short 1879; Ķemere 1994, 105). Turklāt termina *miratīvs* absolūtais sinonīms *admīrātīto* tiek tulkots kā ‘1. brīnums, pārsteigums, izbrīns. 2. apbrīna, godināšana, cieņa. 3. brīnums (tas, kas ir neparasts, rets)’ (Lewis, Short 1879; Ķemere 1994, 13).

Miratīvs ir semantiska kategorija, kas, pamatojoties uz apgalvojumiem, izsaka jaunu un negaidītu informāciju (DeLancey 1997, 35; 2001, 369–370; Matthews 2007, 260; sk. arī Aikhenvald 2004; 2012, 437), turklāt teksta autoram informācija ir ne tikai jauna, bet arī pārsteidzoša, resp., tiek izteikta runātāja attieksme attiecībā pret redzēto situāciju, runas momentu (sk. DeLancey 2001, 2012, 541; sk. arī Aikhenvald 2012). Proti, miratīvs izteikums atspoguļo informāciju attiecībā pret runātāja vispārējām zināšanām (DeLancey 1997, 33). Miratīva nozīmes var ietvert (Aikhenvald 2012, 437, 473):

- 1) runātāja, teksta adresāta vai galvenā varoņa pēkšņu atklājumu, pēkšņu atklāsmi vai sapratni no runātāja, auditorijas vai no galvenā varoņa puses;
- 2) runātāja, teksta adresāta vai galvenā varoņa pārsteigumu;
- 3) runātāja, teksta adresāta vai galvenā varoņa nesagatavotu prātu;
- 4) runātāja, teksta adresāta vai galvenā varoņa pretējas gaidas;
- 5) jaunu informāciju runātājam, adresātam vai galvenajam varonim.

Miratīvs bieži vien īstenojas tādā situācijā, kur notiek pēkšņa pāreja no vienas informācijas uz citu informāciju (Lau, Rooryck 2017, 11). Aleksandras Aihenvaldes (*Alexandra Aikhenvald*, 2012), Monikas Lauas (*Monica Lau*, 2017), Skota Delensija (*Scott DeLancey*, 1997) u. c. pētījumos īpaši uzvērti vārdi *pēkšņi*, *negaidīti*, tādējādi šādā veidā iegūtu informāciju var uzskatīt par vienu no priekšnosacījumiem, lai teikumā iekļauto semantiku varētu uzskatīt par miratīvu.

Valodā var būt semantiski un gramatiski līdzīgi teikumi, bet daži valodas līdzekļi var teikumam piešķirt semantisku papildinformāciju, t. sk. mirativitāti, tādējādi var runāt par miratīvām un nemiratīvām konstrukcijām. Nemiratīvas konstrukcijas (sk. (1.1.) piemēru) ir tādas, kuru galvenais uzdevums ir nodot informāciju, bet miratīvās konstrukcijās (sk. (1.2.) piemēru) ir atsauce uz to, ka iegūtā informācija ir jauna, negaidīta un pārsteidzoša (sk. DeLancey 1997, 35–36). Tas vērojams, piem., Pītera Hugo Metjūsa (*Peter Hugoe Matthews*, 2007, 260) piemēros:

(1.1.) *She survived.*

Viņa.NOM izdzīvot.PST.3

‘Viņa izdzīvoja’

(1.2.) *Amazingly, she survived.*

Apbrīnojami.ADV viņa.NOM izdzīvot.PST.3

‘Apbrīnojami, viņa izdzīvoja’ vai arī ‘Apbrīnojami, ka viņa izdzīvoja’

Šādu ekvivalentu netrūkst arī latviešu valodā (sk. (1.3. a) un (1.3. b) piemēru). Redzams, ka (1.1.) un (1.3. a) piemērā tiek izteikts apgalvojums, tādējādi neizpaužot teksta autora emocijas, proti, tiek konstatēts fakts. Turpretī (1.2.) un (1.3. b) piemērā izteikts pārsteigums, uz ko norāda abos šajos piemēros trekninātie vārdi.

(1.3.) a. *Ielās ļaužu burzma. Skan vācu, angļu un poļu valodas, bet nekur nav dzirdama krievu valoda.* (PO)

b. *Ielās ļaužu burzma. Skan vācu, angļu un poļu valodas. **Kā par brīnumu nekur nedzird krievu.*** (LVK2022)

Latviešu valodā teikuma mirativitāti visbiežāk nosaka konteksts. Ne vienmēr identiskas konstrukcijas var saukt par miratīvām, teikuma mirativitāte atkarīga no teksta kopējās semantikas (sk. (1.4. a) un (1.4. b) piemērus).

(1.4.) a. *[..] un pietrūkās kājās. „Elza!” „Nu ja, mūsu Elza uz Maskavu, uz kuršiem, – savam līgavainim ar Dievu atteikusi – –” „Elza!! nevar būt!” Jānis pārtrūcies saķēra Mildas roku un vēstuli!* (LatSenRom)

b. *Arī tas kā iztrūcināts skatījās viņam acīs, un iestājās uz brīdi dziļš, neomulīgs klusums [..]. „Nē, nē, Pēter, nevar būt!” Lauris beidzot klusumu pārtrauca, un viņa acis spulgi iemirdzējās [..].* (LatSenRom)

(1.4. a) piemērā teksta autors ieguvis pēkšņu, negaidītu informāciju, tādējādi izteicis pārsteigumu, izmantojot konstrukciju, kurā ir modāls pilnnozīmes darbības vārds, kā arī darbības vārds noliegumā. Identiska konstrukcija vērojama arī (1.4. b) piemērā; šeit izteikts noliegums pret attiecīgo situāciju, nepauzot pārsteigumu. To arī pierāda frāze pirms tiešās runas – pirms trekņinātās teikuma konstrukcijas minēts, ka personāžu starpā uz brīdi iestājies dziļš, neomulīgs klusums –, tādējādi nav vērojams pēkšņums, kas pārsteiguma izteikšanā ir svarīgs.

A. Aihenalde (2012, 437) min, ka pētījumos par miratīvātī ir vērojams miratīvo nozīmju diapazons, resp., dažādās valodās redzama līdzība, proti, konstatējama sistēma. Gramatiskie līdzekļi, kas tiek izmantoti miratīvo nozīmju izteikšanai:

- 1) tiešas miratīvās leksēmas – *pēkšņs, muļķības, pārsteidzošs, neiedomājami, satriecošs, šausmas, negaidīts, izbrīns, ārprāts* u. tml. vārdi;
- 2) leksiski izteicieni – *Nespēju noticēt! Nevar būt! Tas nevar būt! Pilnīgas muļķības!*;
- 3) salikti izteicēji (ang. *complex predicate*) (Aikhenvald 2012, 438);
- 4) vietniekvārdi (Aikhenvald 2012, 438);
- 5) verba afiksi (ang. *verbal affix*) (Aikhenvald 2012, 438);
- 6) interjekcijas;
- 7) partikulas, kas marķētas kā pārsteiguma izteikšanas partikulas, kā arī tādas partikulas, kas iezīmē gan pārsteiguma izteikšanu, gan citas gramatiskas kategorijas, piem., evidencialitāti (DeLancey 2012);
- 8) izsaukuma teikumi;
- 9) vispārpieņemtas gramatiskās konstrukcijas (DeLancey 2012).

Ņemot vērā iepriekšējo uzskaitījumu, miratīvo nozīmju diapazons patiesi ir visai plašs – ir vairāki gramatiskie līdzekļi, kuri var iegūt miratīvu semantiku, bet tas atkarīgs no konteksta. Tādējādi arī secināms, ka nav iespējams novilkt konkrētu līniju starp to, kas ir miratīva konstrukcija un kas nav, vai arī, kurš gramatisks līdzeklis ir miratīvs vai nav.

Latviešu valodā miratīva konstrukcijās var būt gan vietniekvārdi, gan darbības vārdi, gan partikulas un interjekcijas, kas, atrodoties attiecīgā teikumā, semantiski pastiprina pozitīva vai negatīva pārsteiguma izteikšanu.

Kā minēts iepriekš, evidencialitātes (*evidentia* – tulk. no latīņu valodas ‘skaidrība, acīmredzamība’) (Lewis, Short 1958, 668) un miratīva iezīmētāji var pārklāties (DeLancey 2001, 370) – izsakot miratīvu, vienlaikus var būt norāde uz to, kā informācija iegūta (Kalviša 2018, 122). Evidencialitāte ir semantiska kategorija, ko var izteikt ar vairākiem morfoloģiskiem valodas līdzekļiem (plašāk sk. Kalviša 2014, 6–7; 2018, 8), tā apvieno valodas līdzekļus, kurā ietverta atsaukšanās uz informācijas avotu, kā arī autora vērtējumu par izteikuma saturu (Holvoet 2001b, 111; Aikhenvald 2004, 1; Wiemer 2010, 198). Latviešu valodā evidencialitāte raksturīga izteikumos, kuros ir atstāstījuma izteiksme, tādējādi var teikt, ka atstāstījuma izteiksme ir evidencialitātes iezīmētāja (sk., piem., Holvoet 2001a, 233). Evidencialitāte arī tiek izmantota, lai atklātu teksta autora pārsteigumu par attiecīgo situāciju (sk. Kalnača, Lokmane 2021, 241), tādējādi latviešu valodā konstrukcijas, kur izteikta gan miratīvātē, gan evidencialitāte, var saukt par miratīvi evidencialām konstrukcijām (sk. (1.5.) piemēru).

(1.5.) *NU I DURA. STRĀDĀJIS ŠIS ESOT! :DDDD KĀ TU VARI STRĀDĀT JA TĒVU SĒTU ESI PAR PĀRIS ŠEKEĻIEM UZSITIS GAISĀ?* (Barometrs)

(1.5.) piemērā vērojama gan mirativitāte, gan evidencialitāte, proti, izsakot pārsteigumu, vienlaikus atklājas vērtējums par attiecīgo situāciju. Īstenojoties vērtējumam, iezīmējas arī modalitāte. Mirativitātes un modalitātes mijiedarbība (sk., piem., Lazard 1999; Holvoet 2001a; Friedman 2005; Kalnača, Lokmane 2022) latviešu valodā vērojama vairākās sintaktiskās konstrukcijās.

Modalitāte ir semantiska kategorija, kas izsaka teksta autora attieksmi, vērtējumu vai nu par sprieduma saturu, vai situācijas norisi. Modalitātes izpausmes līdzekļi var būt fonoloģiski, leksiski un gramatiski (sk., piem., Palmer 2001, 1; Kalnača 2011, 28; 2015, 498). Tiek šķirti divi modalitātes apakštīpi: epistēmiskā modalitāte jeb sprieduma modalitāte (sk. (1.6.) piemēru) un deontiskā modalitāte jeb notikuma modalitāte (sk. (1.7.) piemēru) (Palmer 2001, 4–7). Abi modalitātes apakštīpi īstenojas arī miratīvās konstrukcijās. Epistēmiskā modalitāte norāda uz teksta autora attieksmi pret izteikuma saturu, izsakot nepieciešamību, iespējamību, varbūtību (Palmer 2001, 8–9), bet deontiskā modalitāte – uz teksta autora attieksmi pret situācijas norisi, izsakot pavēli, ieteikumu, aizliegumu (Palmer 2001, 9–10; Skujiņa 2007, 84).

(1.6.) *[..] būt par cietušo, policija ciešā sadarbībā ar prokuratūru pieņēma lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu. **Kas tad tas par pārkāpumu!** Vai tiešām pieņākuši laiki, kad pieauguši cilvēki brīvajā laikā nedrīkst apmeklēt izklaides iestādes?* (LVK2022)

(1.7.) *Latvijā dzīvo ļoti laimīgi cilvēki. Tāpēc Latvija starptautiski ir atzīta par vislabāko valsti pasaulē. **Tikai nestāsti!** Nekur pasaulē netiek veidotas masu pludmales tiešā ostas tuvumā! [..]* (Barometrs)

Vēsturiski pirmo reizi pārsteiguma izteikšana skatīta 19. gs. (plašāk sk. Friedman 2003, 192; 2012, 4), kad termins *admiratīvs* minēts 1879. gadā Augusta Dozona (*Auguste Dozon*) franču valodā sarakstītajā albāņu valodas gramatikā „Manuel de la langue chkiye ou albanaise” (1879, 226). Admiratīvs minēts nodaļā par verbu, kur tiek aprakstīta laika kategorija *Temps composés admiratif* ‘salikts admiratīvs’. Tajā teikts, ka kategorijai piemīt apbrīnas, izbrīna, kā arī dažreiz ironiska semantika. Toties tikai aptuveni pirms 30 gadiem miratīvam pievērsta īpaša uzmanība, kad šis valodniecības aspekts ticis aplūkots S. Delensija 1997. gadā izdotajā publikācijā (DeLancey 1997; sk. arī Aikhenvald 2012, 437).

Latviešu valodā pētījumi par miratīvu aizsākušies 21. gs., kad, piem., Lienas Kalvišas (2014, 11, 120–126) promocijas darbā miratīvs pētīts evidencialitātes aspektā, kā arī aplūkots miratīva vispārīgs raksturojums kā latviešu valodā, tā arī citās pasaules valodās. Nesenākie pētījumi par miratīvitāti latviešu valodā ir Andrai Kalnačai un Ilzei Lokmanei, proti, „Latvian oblique forms: An interaction of evidentiality, epistemicity, and mirativity” (2022) un „Evidentiality and the Latvian Oblique forms” (2023, 281–315).

Turpmākajā pētījuma daļā analizēti piemēri latviešu valodā ar norādāmajiem vietniekvārdiem *tas, tāds, šis, šitas, šitāds*.

2. Konstruktijas ar norādāmajiem vietniekvārdiem TAS, TĀDS, ŠIS, ŠITAS, ŠITĀDS

Rakstā analizētajā latviešu valodas materiālā vērojams, ka runātā un rakstītā valodā miratīva konstrukcijās ir gan norādāmo vietniekvārdu literārie varianti (t. i., *šis, tas, tāds, šāds*), gan neliterārie (t. i., *šitas, šitāds*).

Latviešu valodā pārsteiguma izteikšanas konstrukcijas ar norādāmajiem vietniekvārdiem var būt:

- 1) $TAS_{NOM} / TĀ_{NOM} / TĀDS_{NOM} / TĀDA_{NOM} / ŠIS_{NOM} / ŠĪ_{NOM} / ŠITAS_{NOM} / ŠITĀ_{NOM} + V_{OBL}$
- 2) $TAS_{NOM} / TĀ_{NOM} / TĀDS_{NOM} / TĀDA_{NOM} + N_{SG/PL\ NOM}$
- 3) $TAS_{ACC} / TĀ_{ACC} / ŠITAS_{ACC} / ŠITĀ_{ACC} / ŠITĀDS_{ACC} + N_{ACC}$

Apakšnodaļās konstrukcijas analizētas semantiskā skatījumā. Piemēri doti gan no runātās, gan rakstītās valodas.

2.1. $TAS_{NOM} / TĀ_{NOM} / TĀDS_{NOM} / TĀDA_{NOM} / ŠIS_{NOM} / ŠĪ_{NOM} / ŠITAS_{NOM} / ŠITĀ_{NOM} + V_{OBL}$

Visbiežāk sastopamā miratīva konstrukcija ar norādāmajiem vietniekvārdiem ir $TAS_{NOM} / TĀ_{NOM} / TĀDS_{NOM} / TĀDA_{NOM} / ŠIS_{NOM} / ŠĪ_{NOM} / ŠITAS_{NOM} / ŠITĀ_{NOM} + V_{OBL}$. Meklējot korpusā šo konstrukciju, izmantoti vaicājumi: [tag="pd.*"][tag="vo.r.*"][]{}{0,2}[lemma="!"], [tag="pd.*"][tag="vo.r.*"], [word="šitā"][tag="vo.r.*"][]{}{0,2}[lemma="!"] un [word="šitas"][tag="vo.r.*"][]{}{0,2}[lemma="!"]. Konstrukcija konstatēta gan runātā valodā (sk. (2.1.1.) piemēru), gan rakstītā tekstā (sk. (2.1.2.) piemēru):

(2.1.1.) [*Pēc telefona sarunas ar draudzeni*] **Šī nekavēšot satikšanos!** *Neticu! Jau kuro reizi to saka, bet kā kavē, tā kavē... Kā var teikt, ka nekavēs, bet turpināt to darīt?* (PO)

(2.1.2.) **Tas esot skaists!** *Bāla dzērāja pluta, paplata mute, acis pelēkas un tādas saltas un nekaunīgas, un deguns – jā, tas nu gan... tas bija glīts.* (Blaumanis 1994, 337)

Šīs konstrukcijas ir miratīvi evidenciālas, proti, pēkšņs pārsteigums ietver arī atsauci uz to, kā informācija tikusi iegūta, kā arī pauž teksta autora nostāju pret attiecīgo situāciju. Abās situācijās teksta autoram ir bijušas pretējas gaidas.

Lai arī šķiet, ka *šis, šī* visbiežāk valodā lietoti neitrālā nozīmē, tomēr pārsteiguma izteikšanas konstrukcijās šo vietniekvārdu lietojums nebūt nav neitrāls, resp., tas tekstu tuvina sarunvalodai un piešķir nievājošu, ironisku vai sarkastisku semantiku (sk. (2.1.3.) un (2.1.4.) piemēru):

(2.1.3.) **Šī mani vairs zutēšot!** *Lopi jau paēduši.* (Blaumanis 1997, 9)

(2.1.4.) [*No ogu krūma, gaiši un skaļi izbrīnīta.*] *Vai dieviņ – ko tad šis te vēl!* (Putniņš 1983, 190)

Piemēros izteikts negatīvs pārsteigums, kā arī skaidri vērojama teksta autora nievājoša attieksme pret adresātu un attiecīgo situāciju. Tāpat (2.1.4.) piemēra remarkā ir

norāde uz teksta autora izbrīnu, tādējādi akcentējot pēkšņu situāciju. Šāda konstrukcija lietota arī runātā valodā (sk. (2.1.5.) piemēru):

(2.1.5.) [*Ienākot istabā pēc kāda laika, kad tika lūgts sakārtot istabu, bet process pat vēl nav iesākts.*] **Tāda esot sakārtota istaba!?** (PO)

Kā redzams (2.1.5.) piemērā, konstrukcijas ar norādāmajiem vietniekvārdiem lietotas, norādot uz kādu priekšmetu, situāciju vai dzīvu būtni. Galvenokārt konstrukcijas ar šiem vietniekvārdiem izsaka negatīvu pārsteigumu, kā arī nievājošu attieksmi pret iegūto informāciju (sk. (2.1.6.), (2.1.7.) un (2.1.8.) piemēru):

(2.1.6.) *Iemācies adekvāti uzvesties un tad Tev nerādīsies visādi rēgi! Līderis šis esot! Ka tie abi Domes kaķi nepārplīst no smiekliem!* (Barometrs)

(2.1.7.) [*..*] *un, ko tad viņiem diviem cilvēciņiem vairāk vajagot. Pat, ja piedzimšot bērniņš, viņam būs sava atsevišķa istabiņa. Šitas esot dzīvoklis! Anita tai reizē sarīkoja pamatīgu skandālu. Līdz kāzām viņa vēl centās turēties rāmjos, bet tagad vairs nespēja slēpt [..].* (Ziņas)

(2.1.8.) **Tāda esot izravēta burkānu vāga! Burkānu nav, nezāļu papildnam!** (PO)

Šajā konstrukcijā arī tiek norādīts uz neizdarītu vai pavirši izdarītu darbu, kā arī uz atšķirīgu viedokli, tādējādi secināms, ka viens no iemesliem, kādēļ teksta autors izteicis pārsteigumu, ir pretējas gaidas. Izmantojot šādu konstrukciju, adresātam tiek netieši pateikts, ko nepieciešams darīt, proti, (2.1.8.) piemērā burkānu vāgu nepieciešams izravēt rūpīgāk. Arī Dzintra Paegle (2003, 81) rakstījusi, ka runātajā un rakstītajā valodā norādāmie vietniekvārdi tiek attiecināti uz klausītāju un viņa uzmanību. Vienlaikus ar miratīvu un evidencialitāti (2.1.8.) piemērā izteikta arī epistēmiskā modalitāte, proti, teksta autora vērtējums un attieksme pret notiekošo situāciju. Negatīvo attieksmi (2.1.6.) piemērā visnotaļ pastiprina vietniekvārds *šis*, kā arī viens no evidencialitātes rādītājiem – atstāstījuma izteiksme.

(2.1.6.) un (2.1.7.) piemērā iezīmējas dažāda vārdu secība, kas maina izteikumu semantiku, proti, (2.1.6.) piemērā tiek uzsvērts konkrētais cilvēks, izceļot tā īpašību (līderība), toties (2.1.7.) piemērā uzsvars likts uz konkrēto vietu, kas, visticamāk, saistāms ar norādāmo vietniekvārdu funkciju, resp., tie norāda uz konkrētu vietu, telpu (sk., piem., Huang 2014, 199). Šķiet, ka, veidojot tādu vārdu secību, kāda ir (2.1.6.) piemērā, konstrukcijas semantika kļūst negatīvāka.

Pētot šo konstrukciju, vērojams, ka ar to galvenokārt izsaka negatīvu pārsteigumu, vienlaikus izsakot arī evidencialitāti un epistēmisko modalitāti.

2.2. TAS_{NOM} / TĀ_{NOM} / TĀDS_{NOM} / TĀDA_{NOM} + N_{SG/PL NOM}

Latviešu valodā sastopama arī tāda konstrukcija, kur vietniekvārdi *tas*, *tāds* nominatīvā pieskaņojas lietvārdam vienskaitļa vai daudzskaitļa nominatīvā: TAS_{NOM} / TĀ_{NOM} / TĀDS_{NOM} / TĀDA_{NOM} + N_{SG/PL NOM}. Meklējot korpusā šādu konstrukciju, izmantots vaicājums: [tag="pd...n.*"] [tag="n.*"] [{}0,2] [lemma="!"]. Visbiežāk konstrukcija lietota situācijās, kad izteikts pozitīvs pārsteigums (sk. (2.2.1.) piemēru), kas galvenokārt vienlaikus īstenojas ar laimi un prieku. Tomēr ir arī gadījumi, kad izteikts negatīvs

pārsteigums (sk. (2.2.2. a) piemēru), kas galvenokārt vienlaikus īstenojas ar ironiju vai sarkasmu.

(2.2.1.) **Ak, tāda gudrība!** *ak, noziedzība, Griezti roku mironim! Tā apgānīt! Neviena vēl pasaulē nau bijis tāds Tik gudris un tik bezkaunīgs kā šis [..].* (Rainis)

(2.2.2.) a. **Ak tad tādas ir tās sievietes!?** (PO)

b. **Ak, tas žīds, tas žīds! Tas sasodītais Ābrams!** (Blaumanis 1997, 59)

(2.2.2. b) piemērā izteikts negatīvs pārsteigums, atklājot teksta autora attieksmi pret teksta adresātu. Teksta pozitīva vai negatīva semantika pastiprināta gan ar konstrukcijas atkārtojumu, gan ar interjekciju *ak*. Šajās situācijās arī konstatējama epistēmiskā modalitāte, kur izteikts teksta autora viedoklis par konkrētiem cilvēkiem.

Latviešu valodā miratīva izteikšana ar vietniekvārdu rakstītā tekstā galvenokārt atdalāma ar komatu, kā arī teikuma beigās visbiežāk ir izsaukuma zīme, kas reizēm papildināta arī ar jautājuma zīmi. Līdzīgi arī runātā valodā, jo, izsakot pārsteigumu, teksta autors bieži vien, paaugstinot balss toni, lieto gan jautājuma, gan izsaukuma intonāciju.

Tāpat kā iepriekšējos, arī (2.2.3. a) piemērā izteikts pozitīvs pārsteigums, kas pastiprināts ar interjekciju *ak*. Kopumā, pētot valodas materiālu ar šo konstrukciju, secināms, ka to visbiežāk papildina interjekcijas.

(2.2.3.) a. *Bet nebēdājat, viņš tagad Zeltvara kungs un ticis lielā vietā. Vai ne? – Jā, jā, nodaļas priekšnieks! LĪZIŅA **Ak, tāda laime!** [..]* (Rainis)

b. [..] *ANDĒLS (Uz Mariņu.) Jau šodien, – nāc ašāk – **tā laime, mans dievs!** (Uzmaukdams brilles un tās noņemdams slaucīt.) Kur biji tik ilgi? [..]* (Rainis)

Salīdzinot (2.2.3. a) un (2.2.3. b) piemērus ar (2.2.1.), (2.2.2. a) un (2.2.2. b) piemēriem, var teikt, ka (2.2.3. a), (2.2.3. b.) piemēri ir daudz abstraktāki un tie var tikt lietoti arī citās situācijās, kur izteikts pozitīvs pārsteigums, turklāt (2.2.1.), (2.2.2. a) un (2.2.2. b) attiecīgā situācijā. Lai gan lietota interjekcija *ak*, kas ir kā rādītājs pēkšņam runas aktam, tomēr (2.2.3. a) piemērā nepieciešams plašāks konteksts, lai saprastu, vai patiesi izteikts pārsteigums, jo šāds izteikums var tikt lietots, piem., lai izteiktu prieku, paustu savas labās emocijas. Plašāks konteksts nepieciešams arī (2.2.3. b.) piemēram, jo nav saprotams, vai pārsteigums tiek vai netiek izteikts.

Latviešu valodā, izsakot pārsteigumu, vienlaikus var izteikt arī prieku (sk. (2.2.4. a) un (2.2.4. b) piemēru), kas norāda uz atvieglojumu. Arī šeit vērojams, ka izteikums ir visai abstrakts un tā semantika atkarīga no pārējā teksta semantikas.

(2.2.4.) a. [..] *Tie jau slavējas varen bagāti. CIEPA (Uz Māti.) **Tāda laime, tāda laime!** Un tas nāk pēc tavas meitiņas. [..]* (Rainis)

b. [..] *Svetas vēders, izspiedies kā apaļa bumba, plēš plānā vasaras mētelīša pogas. – **Tāda laime. Tāda laime,** – Ausma satver Svetas rokas, kuras viņa kā sargājot tur priekšā vēderam. – *Es izrādījos tāda pati kā māte.* (LVK2018)*

Izsakot negatīvu pārsteigumu, var īstenoties arī deontiskā modalitāte (sk. (2.2.5.) piemēru), tas vērojams pirms trekninātās konstrukcijas, kur teksta autors ir pārsteigts,

ka kāds viņu var nelaist, tādējādi netieši izteicis tādu kā aizliegumu citiem viņu komandēt.

(2.2.5.) ***Kas mani var nelaist! Tādi nelaidēji!*** (Brigadere 1962, 23)

(2.2.5.) piemērā pārsteiguma izteikšanas konstrukcija ar vietniekvārdu *tāds* pastiprina iepriekšējo konstrukciju, kas visnotaļ uzskatāma par pārsteiguma izteikšanas konstrukciju, proti, tajā iezīmējas pēkšņums un lietots modāls darbības vārds *nelaist*.

Negatīva pārsteiguma izteikšanu ar vietniekvārdiem *tāds*, *tāda* arī var pastiprināt, pievienojot personas vietniekvārdu *tu* (sk. (2.2.6. a) un (2.2.6. b) piemēru), kas šajos gadījumos pārsvarā norādīts uz konkrētām personām, tādējādi noniecinot teksta adresātu. Līdzīgi rakstījās arī Jānis Endzelīns (1951, 519), proti, ka viena no situācijām, kad tiek lietoti personas vietniekvārdi, ir, ja nepieciešams kaut ko īpaši uzsvērt. Šajos piemēros izmantotas arī interjekcijas, kas iezīmē pēkšņu situāciju.

(2.2.6.) a. [...] *Un tas puika mums no darba aizbēdzis. Vedat viņu atpakaļ uz mājām. BIERNS (Uz Antiņu.) Ak tu tāds nešāds – ļaudis klāt, es tev gan teiktu taisnību, kas tu esi!* [...] (Rainis)

b. *Neredzēji gan! Ak tu tāds draņķis!* (Blaumanis 1997, 40)

Līdzīgi kā iepriekšējos piemēros, arī šajos iezīmējas epistēmiskā modalitāte.

Vietniekvārdi *tas*, *tāds* nominatīva locījumā, kur tie pieskaņojušies lietvārdam nominatīvā, miratīva konstrukcijās var izteikt gan pozitīvu pārsteigumu, vienlaikus izsakot arī prieku vai laimi, gan negatīvu pārsteigumu, vienlaikus izsakot sarkasmu, ironiju, neizpratni. Galvenokārt šajās konstrukcijās izteikts pārsteigums, kur atklājas pretējas teksta autora gaidas vai arī informācija, kas teksta autoram bijusi jauna.

2.3. $TAS_{ACC} / TĀ_{ACC} / ŠITAS_{ACC} / ŠITĀ_{ACC} / ŠITĀDS_{ACC} + N_{ACC}$

Norādāmo vietniekvārdu neliterārie varianti latviešu valodā sastopami arī šādā konstrukcijas formulā: $TAS_{ACC} / TĀ_{ACC} / ŠITAS_{ACC} / ŠITĀ_{ACC} / ŠITĀDS_{ACC} + N_{ACC}$. Resp., vietniekvārdi *tas*, *tā*, *šitas*, *šitā*, *šitāds* lietoti akuzatīvā, kur tiem pieskaņojies lietvārds akuzatīvā. Meklējot korpusā minēto konstrukciju, izmantoti šādi vaicājumi: $[tag="pd...a.*"] [tag="n...a.*"] \{0,2\} [lemma="!"]$, $[word="šito"] \{0,2\} [tag="n...a.*"] \{0,2\} [lemma="!"]$ un $[word="šitādu"] \{0,2\} [tag="n...a.*"] \{0,2\} [lemma="!"]$. Konstrukcija latviešu valodā lietota, izsakot gan pozitīvu (sk. (2.3.1. a) un (2.3.1. b) piemēru), gan negatīvu (sk. (2.3.2. a) un (2.3.2. b) piemēru) pārsteigumu.

(2.3.1.) a. „*Ja pensionāriem paaugstinās ar nodokli neapliekamo minimumu, iespējams, vēl trīs eiriki nāks klāt. Šito bagātību!*” „*Kaut kur pazibēja ziņa, ka lielās jubilejas gadā deputātiem, ministriem un viņu pietuvinātajiem algas pieaugs par [...]*” (LVK2022)

b. [...] *sērīgi: No debesu tumsas zvaigznītes krīt, Tās ķerošām rociņām garām slīd – Bet, lūk, – no rītus! – Redz tukšos dārzus – to brīnumu! – Pilnpiļnus spīdošu zvaigznīšu No vietas, no vietas kā piekaisītus!* (Rainis)

(2.3.2.) a. *Bušteterim rokās kurpes, zeķes un puķes. 5. skats Bušteteris un Aigars. Bušteteris. **Velns parāvis, šito maldīšanos!** Izkāpju no autobusa, meklēju, meklēju, bet visur priekšā ezers.* (Karogs)

b. [...] *glabātavas projektētais elektroenerģijas patēriņš gadā sasniedz 220 tūkstošus kilovatstundu. Zelta kartupeļi! **Šitādu nesaimnieciskumu!** Visvairāk tas uztrauc tāpēc, ka pie mums ir tādas piekalnes [...].* (Cīņa)

Iepriekšējos piemēros, izsakot pārsteigumu, vienlaikus izteikta arī modalitāte, īpaši (2.3.2. a) piemērā, kur īstenojas epistēmiskā modalitāte, resp., teksta autors, izsakot pārsteigumu, reizē izsaka arī nepieciešamību atrast īsto ceļu; šajā piemērā arī redzams, ka teksta autoram bijis nesagatavots prāts. Šī piemēra negatīvā semantika tiek pastiprināta ar vārdiem *velns parāvis*. Arī (2.3.2. b) piemērā izteikts negatīvs pārsteigums, kur vienlaikus īstenojas arī epistēmiskā modalitāte, proti, vērtējums par attiecīgo saimniecību, kas nav visai saimnieciska.

Pārsteiguma izteikšanā ar vietniekvārdiem visbiežāk vērojams teksta autora tiešs izbrīns, kas saistīts ar negaidītu, jaunu vai pārsteidzošu informāciju (Aikhenvald 2012, 455). Tas, šķiet, līdz galam nav īsti saskatāms (2.3.2. b) piemērā, jo nav skaidrs, vai tiek vai netiek izteikts pārsteigums, proti, šī konstrukcija un tās semantika ir tik vispārīga, ka šajā gadījumā grūti novilkt robežas starp pārsteigumu un izbrīnu, kas var arī nebūt saistīts ar pārsteigumu.

(2.3.3. a), (2.3.3. b) un (2.3.3. c) piemērā izteikts teksta autora pārsteigums par to, ko viņš nebija gaidījis, proti, teksta autors, balstoties uz savu pieredzi, izteicis miratīvu un vērtējumu, resp., epistēmisko modalitāti. Proti, teksta autori nebija gaidījuši ne šādu nekaunību, ne augstprātību, ne stulbumu. To arī pierāda teksts pirms un pēc konkrētās pārsteiguma izteikšanas konstrukcijas.

(2.3.3.) a. *Krašs palaida krietni garu atraugu un nolika pudeli malā. Krillebergas jaunkundze apsviedās apkārt. – **Šitādu nekaunību!** Vēl nekad savā garajā mūžā... Ko jūs te darāt? Ko? Vācieties ārā, jūs visi, un uz to ātrāko!* (LVK2022)

b. [...] *Blumbergs žēlojās Adelaidei. – Esmu augstākajā pakāpē sašutis... **Šitādu augstprātību!** Kaut vai vecas draudzības vārdā viņa varēja izpalīdzēt [...].* (LVK2018)

c. *Ne jau aiz nāves bailēm — nē, bet no domas, ka viņš varēja to vispār NEIEDOMĀTIES! **Šito stulbumu!** Pālis! Daunis! Ja tikai nav par vēlu. Viņš paskatījās uz pudeli. Šņabis bija vairs tikai pašā dibenā.* (Karogs)

Tāpat visos iepriekšējos piemēros pārsteigums izteikts par kādas personas īpašībām, t. sk. izskatu, gudrību, spēju vai nespēju kaut ko darīt u. tml. Šajos trijos piemēros izteiktais pārsteigums ir negatīvs, turklāt tas bijis negaidīts.

Lai pastiprinātu teksta semantiku, bieži vien valodā izmantots dažādu valodas līdzekļu atkārtojums. Arī miratīvs tiek pastiprināts, atkārtojot dažādus valodas līdzekļus, piem., (2.3.4.) piemērā atkārtotas miratīva konstrukcijas, kas ir semantiski līdzīgas. Ir arī piemēri, kur atkārtotas vienādas konstrukcijas (sk. (2.3.5. a) un (2.3.5. b) piemēru), kas abās situācijās pastiprina pozitīvu pārsteigumu. Vienīgi par (2.3.5. b) piemēru var diskutēt, vai patiesi izteikts pārsteigums; nepieciešams plašāks konteksts, lai gūtu apstiprinājumu.

(2.3.4.) [...] kundzīte piebrauc un saka – mēs jūs internetā redzējām! Apkampj mani un sabučo! **Vai man dienīņ!** **Šīto ļaužu mīlestību!** Pie Ārijas viesojās un viņas stāstu atklāja Liesma Kalve. Uz atvadām apkampjamies, sabučojamies kā senas draudzenes. (LVK2022)

(2.3.5.) a. Izturēju. Gulēt došos ar cerību, ka laimests jau kabatā! **Šīto pacietību, šīto darbu!** Nu nevar būt, ka velti?! Lai piedalītos loterijā un pretendētu [...]. (Tīmeklis 2020)

b. [...] Tad viņš it kā locekļus izstaipīdams izplēta rokas... A!... **To dzīvi! To laimi!**... **To jauko laiciņu...** **To laimi! To laimi!**... (Blaumanis 1937, 25)

(2.3.4.) piemērā konstrukcija, kas nozīmes ziņā pastiprina nākamo konstrukciju, ir saīsinājusies, resp., *vai man dienīņ* ir akuzatīva konstrukcija, kas savulaik bijusi *vai manu dienīņu*.

Tāpat kā citas konstrukcijas, arī šī konstrukcija mēdz būt akcentēta, lietojot citas leksēmas, piem., konstrukcijā iekļaujot vārdu *ārprāts* (sk. (2.3.6. a) piemēru), *velns* (sk. (2.3.6. b) piemēru) u. tml. leksēmas.

(2.3.6.) a. *Varbūt bēg no atkarības? Bet nu lai labi izdodas. Pirmais teikums jau bij tikai tāda riebīga inde. Ārprāts, šitādu laimi! Kaut nu viss labi beigtos.* (Barometrs)

b. *Orķestris sāka spēlēt strauju modes deju neparastā, klabošā ritmā. Otrajā pie galda sēdēja — **uh, pie velna, šitādu ģeķību** — Gatiņš! Sakņupis pār šaha dēli, atspiedis zodu pret abām dūrītēm. Apkārt izsvaidītas mētājās nokautās šaha figūras.* (LVK2022)

(2.3.6. b) piemērā konstrukcijas negatīvais pārsteigums papildināts gan ar interjekciju *uh*, gan ar vārdiem *pie velna*. Tāpat šīs konstrukcijas ir visai tuvas runātajai valodai. Šķiet, ka, izmantojot konkrētus valodas paņēmienus, teksta autors centies panākt runātas valodas iespaidu, kas literārā darbā ir visai svarīgi.

Kopumā konstrukcija izsaka gan pozitīvu, gan negatīvu miratīvu, vienlaikus īstenojas arī epistēmiskā modalitāte, resp., tiek izteikta nepieciešamība pēc kaut kā. Ekscerpētajos valodas piemēros vērojams, ka konstrukcijā $TAS_{ACC} / TĀ_{ACC} / ŠITAS_{ACC} / ŠITĀ_{ACC} / ŠITĀDS_{ACC} + N_{ACC}$ norādāmie vietniekvārdi *šis, šitāds* miratīva konstrukcijās ir biežāk nekā norādāmais vietniekvārds *tas*, tādējādi šis jautājums vēl būtu pētāms. Konstrukcijas tiek papildinātas ar dažādām leksēmām, kā arī ar konstrukciju atkārtojumu.

Secinājumi

Miratīvs bieži vien īstenojas tādā situācijā, kur notiek pēkšņa pāreja no vienas informācijas uz citu informāciju, proti, tā iegūta pēkšņi, negaidīti. Tādējādi uzskatāms, ka šādā veidā iegūta informācija ir viens no priekšnosacījumiem, lai teikumā iekļauto semantiku varētu uzskatīt par miratīvu.

Latviešu valodā miratīva konstrukcijās var būt gan vietniekvārdi, gan darbības vārdi, gan partikulas un interjekcijas. Esot attiecīgā teikumā, tie semantiski pastiprina pozitīva vai negatīva pārsteiguma izteikšanu.

Analizētajā latviešu valodas materiālā vērojams, ka runātā un rakstītā valodā miratīva konstrukcijās ir gan norādāmo vietniekvārdu literārie varianti (t. i., *šis, tas, tāds, šāds*), gan neliterārie (t. i., *šitas, šitāds*).

Pētot konstrukciju $TAS_{NOM} / TĀ_{NOM} / TĀDS_{NOM} / TĀDA_{NOM} / ŠIS_{NOM} / ŠĪ_{NOM} / ŠITAS_{NOM} / ŠITĀ_{NOM} + V_{OBL}$, vērojams, ka ar to galvenokārt izsaka negatīvu pārsteigumu, vienlaikus izsakot arī evidencialitāti un epistēmisko modalitāti.

Konstrukcija $TAS_{NOM} / TĀ_{NOM} / TĀDS_{NOM} / TĀDA_{NOM} + N_{SG/PL\ NOM}$ var izteikt gan pozitīvu pārsteigumu, vienlaikus izsakot arī prieku vai laimi, gan negatīvu pārsteigumu, vienlaikus izsakot sarkasmu, ironiju, neizpratni. Šajā konstrukcijā atklājas pretējas teksta autora gaidas vai arī informācija, kas teksta autoram bijusi jauna.

Turklāt, lietojot konstrukciju $TAS_{ACC} / TĀ_{ACC} / ŠITAS_{ACC} / ŠITĀ_{ACC} / ŠITĀDS_{ACC} + N_{ACC}$, izteikts gan pozitīvs, gan negatīvs pārsteigums, kur vienlaikus īstenojas arī epistēmiskā modalitāte.

Konstrukcijas pastiprinātas ar dažādām leksēmām, kā arī ar konstrukciju atkārtojumu.

Saīsinājumi

ACC	akuzatīvs
ang.	angļu valoda
Barometrs	Interneta agresivitātes indekss
ĪsprozaS	<i>Sieviešu īsproza</i>
Karogs	<i>Karogs</i>
LatSenRom	<i>Latviešu senākie romāni</i>
LAvīzes	<i>Latviešu Avīzes</i>
LVK2018	<i>Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpuss LVK2018</i>
LVK2022	<i>Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpuss LVK2022</i>
N	lietvārds
NOM	nominatīvs
OBL	atstāstījuma izteiksme
PL	daudzskaitlis
Rainis	<i>Raiņa darbu korpuss</i>
Saeima	<i>LR 5.–13. Saeimas sēžu stenogrammu korpuss</i>
SG	vienskaitlis
Tīmeklis 2020	<i>Latviešu valodas tīmekļa korpuss</i>
V	darbības vārds
Ziņas	Latvijas ziņu portālu raksti

Avoti

- Blaumanis, Rūdolfis. 1937. *Salna Pavasarī*. Rīga: Zelta ābele.
 Blaumanis, Rūdolfis. 1994. *Kopotie raksti. Stāsti*. Rīga: Cīrulis.
 Blaumanis, Rūdolfis. 1997. *Kopoti raksti. Lugas*. 5. sēj. Rīga: Jumava.
 Brigadere, Anna. 1962. *Sprīdītis*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

- Cīņa. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/C%C4%AB%C5%86a>
- Interneta agresivitātes indekss. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/Barometrs>
- Karogs. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/83>
- Ķemere, Ināra (red.). 1994. *Latīņu–latviešu vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne.
- Latviešu Avīzes. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/77>
- Latviešu senākie romāni. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/78>
- Latviešu valodas tīmekļa korpuss. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/T%C4%ABmeklis2020>
- Latvijas ziņu portālu raksti. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/Zi%C5%86as>
- Levāne-Petrova, Kristīne, Darģis, Roberts. 2018. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss (LVK2018)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/11>
- Levāne-Petrova, Kristīne, Darģis, Roberts, Pokratniece, Kristīne, Lasmanis, Vilnis Jānis. 2022. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss (LVK2022)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/84>
- Lewis, Charlton T, Short, Charles (ed.). 1958. *A New Latin Dictionary*. Harper & brothers publishers: New York/Oxford.
- Lewis, Charlton T, Short, Charles. 1879. *Latin Dictionary. Latin–English Dictionary*. Pieejams: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059>
- LR 5.–13. *Saeimas sēžu stenogrammu korpuss*. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/50>
- Putniņš, Pauls. 1983. *Pasaulīt, tu ļaužu ēka...* Rīga: Liesma.
- Raiņa darbu korpuss. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/41>
- Sieviešu īsproza. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/69>

Literatūra

- Aikhenvald, Alexandra. 2004. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Aikhenvald, Alexandra. 2012. The essence of mirativity. *Linguistic Typology*. 16(3), 435–485. <https://doi.org/10.1515/lity-2012-0017>
- Haan, Ferdinand de. 2012. Evidentiality and mirativity. *The Oxford Handbook of Tense and Aspect*. Binnick, Robert I. (ed.) Oxford: Oxford University Press, 1020–1045. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195381979.013.0036>
- DeLancey, Scott. 1997. Mirativity: The grammatical marking of unexpected information. *Linguistic Typology*. 1, 33–52. <https://doi.org/10.1515/lity.1997.1.1.33>
- DeLancey, Scott. 2001. The mirative and evidentiality. *Journal of Pragmatics*. 33(3), 369–382. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(01\)80001-1](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(01)80001-1)
- Dozon, Auguste. 1879. *Manuel de la langue chkipe ou albanaise*. Paris: Ernest Leroux. Available at: <https://archive.org/details/manueldelalangue00dozouoft/mode/2up>
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Friedman, Victor A. 2003. Evidentiality in the Balkans with special attention to Macedonian and Albanian. *Studies in Evidentiality*, 189–218. <https://doi.org/10.1075/tsl.54.11fri>
- Friedman, Victor A. 2005. Admirativity: Between modality and evidentiality. *Sprachtypologie und Universalienforschung*. 58(1), 26–37.
- Friedman, Victor A. 2012. Perhaps mirativity is phlogiston, but admirativity is perfect: On Balkan evidential strategies. *Linguistic Typology*. 16(3), 505–527. <https://doi.org/10.1515/lity-2012-0019>

- Holvoet, Axel. 2001a. Mood and Modality in Latvian. *Language Typology and Universals*. 54(3), 226–252.
- Holvoet, Axel. 2001b. *Studies in the Latvian Verb*. Kraków: Wydawnictwo universitetu Jagiellońskiego.
- Huang, Yan. 2014. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Kalnača, Andra. 2011. *Morfoloģijas stilistika*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Kalnača, Andra. 2015. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 456–595.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds. <https://doi.org/10.22364/latgram>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2022. Latvian oblique forms: An interaction of evidentiality, epistemicity, and mirativity. *Insights into Baltic and Finnic Languages. Contacts, Comparisons, and Change*. Metslang, Helle, Norvik, Miina, Kalnača Andra (eds.). Berlin: Peter Lang, 135–165. <https://doi.org/10.3726/b18341>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2023. Evidentiality and the Latvian Oblique forms. *Evidentiality and Epistemic Modality: Conceptual and Descriptive Issues*. Carretero, Marta, Marin-Arrese, Juana I., Dominguez Romero, Elena, Martín de la Rosa, Victoria (eds.). Berlin: Peter Lang, 281–315. <https://doi.org/10.3726/b20323>
- Kalviša, Liene. 2014. *Evidencialitātes izteikšanas līdzekļi latviešu valodā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Kalviša, Liene. 2018. Evidencialitāte latviešu valodā. *Res Latvienses. V*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds. <https://doi.org/10.22364/lr.5>
- Lau, Monica, Rooryck, Johan. 2017. Aspect, evidentiality, and mirativity. *Lingua Special Issue Essays on Evidentiality*. Lau, Monica, Adelaar, Willem (eds.). *Lingua*, 110–119. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2016.11.009>
- Lazard, Gilbert. 1999. Mirativity, evidentiality, mediativity, or other? *Linguistic Typology*. 3, 91–109. <https://doi.org/10.1515/lity.1999.3.1.91>
- Matthews, Hugoe Peter. 2007. *Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acref/9780199675128.001.0001>
- Nītiņa, Daina. 2015. Vietniekvārds (pronouns). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 428–452.
- Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija. I daļa*. Rīga: Zinātne.
- Palmer, Robert, Frank. 2001. *Mood and Modality*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139167178>
- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Wiemer, Björn. 2010. Hearsay in European Languages: toward an integrative account of grammatical and lexical markers. Diewald, Gabriele, Smirnova, Elena. (eds.). *Linguistic Realization of Evidentiality in European Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter, 59–130. <https://doi.org/10.1212/978110223972>

Summary

In Latvian, both verbs and interjections are used when expressing mirative, while in Latvian language corpora (e.g. „The Balanced Corpus of Modern Latvian” LVK2018 and LVK2022, „Corpus of News Portal Comments”, „Corpus of Texts Written by Rainis”, „CommonCrawl of Latvian 2020”, etc.), literary works, as well as in spoken language, pronouns are the most common in

mirative constructions, including the indicative pronouns, such as *tas, tāds, šis, šitas, šitāds* 'that'. Furthermore, the language shows that mirativity can also occur simultaneously with other grammatical categories, including modality, evidentiality and aspectuality (see DeLancey 1997, 34).

When expressing mirative with the indicative pronouns, the surprise can be both positive, while materializing together with joy, happiness and wonder, and negative, which mostly materializes together either with sarcasm or irony. In mirative constructions with the indicative pronouns, there is a whole set of meanings that complement each other, i.e. verbs, particles and interjections have also been used to emphasize the constructions.

The language material shows that negative, ironic, or sarcastic semantics occur in evidential constructions with mirative that contain indicative pronouns (*tas, tāds, šis, šitas, šitāds* 'that'). To reinforce negative surprise, personal pronouns are often used in constructions to specifically emphasize a particular person. The constructions mainly express surprise at situations that the author of the text has not previously thought of.

Keywords: mirativity; demonstrative pronouns; modality; evidentiality.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Morfēmikas un vārddarināšanas epistemoloģiska analīze¹

Epistemologically-based morphemic and word formation analysis

Tatjana Pakalne

Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža 4a, Rīga LV-1050, Latvija
E-pasts: tatjana.pakalne@lu.lv

Raksts ir teorētiska refleksija par epistemoloģisku un ontoloģisku apsvērumu nozīmi latviešu valodas morfēmiskās un vārddarināšanas analīzes kontekstā. Tajā piedāvāts konceptuāls ietvars, kurā definēti valodas un valodas parādību eksistences modi un to analītiskais statuss, veicinot metodoloģisko konsekvenci un interpretatīvu skaidrību darbā ar „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāzi (LVMVMD)”.

Raksta autore izšķir četras valodas parādību esamības formas – fizisku, kognitīvu, emergentu un analītiski abstrahētu – un analizē to lomu valodas sistēmas modelēšanā. Diahronija raksturota kā otrās pakāpes epistemoloģisks konstrukts, kas veidojas sinhronisku valodas stāvokļu salīdzinājuma rezultātā.

Rakstā iezīmētas trīs metodoloģiskas paradigmas – sinhroniska kolektīvā analīze, sinhroniska individuālā analīze un diahroniska rekonstrukcija – un aplūkotas vārddarināšanas motivācijas analīzes iespējas dažādos ontoloģiskos slāņos. Tiek akcentēta nepieciešamība skaidri nošķirt analīzes fokusu, datu veidus un interpretācijas robežas, lai nodrošinātu jēgpilnu valodas parādību izpēti.

Atslēgvārdi: vārddarināšanas analīze; derivatīva analīze; vārddarināšana; abstrakcija; produktivitāte; valodas sistēma; valodas parādību eksistences modi.

Ievads

„Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāzes (LVMVMD)” (plašāk sk. Kalnača, Pakalne, Levāne-Petrova 2025, kā arī <https://www.dlmdm.lu.lv/>) izstrādes procesā, marķējot atvasinātu un saliktu vārdu vārddarināšanas attieksmes, nereti atklājas gadījumi, kuros iespējami vairāki vārddarināšanas motivācijas skaidrojumi. Šādas situācijas ne vien izgaismo valodas sistēmas daudzslāņainību, bet arī aktualizē

---

¹ Publikācija izstrādāta Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze (LVMVMD)” (Nr. lzp-2022/1-0013).

nepieciešamību pēc skaidri formulētas analītiskās nostājas. Lai analīze būtu metodoloģiski konsekventa un interpretatīvi jēgpilna, būtiski ir pievērsties aplūkojamo valodas fenomenu ontoloģiskajam statusam, kā arī precizēt epistemoloģisko pozīciju, no kuras šī aplūkošana tiek veikta. Epistemoloģiskā pozīcija šeit tiek izprasta kā analīzes pamats, izpratne par to, kāda veida dati tiek uzskatīti par nozīmīgiem un kādēļ, kā tie tiek atlasīti, uz ko tos var pamatot attiecināt, kādā veidā tiek strukturēts analīzes gaitā iegūstamais priekšstats par valodas realitāti. Bez tās analītiskais darbs riskē sajaukt empīriskus datus ar konceptuāliem modeļiem un vispārinājumiem, individuāla runātāja atziņas un sajūtas ar kolektīvā līmeņa parādībām.

Valodnieciskajā domā pastāv dažādi teorētiskie skatpunkti uz valodas dabu un tās parādību eksistenci. Platoniskās, ideālistiskās pieejas traktē valodu kā abstraktu, laika neietekmētu formu sistēmu, kas pastāv neatkarīgi no lietotājiem un lietojuma (Chomsky 2000; Plato 2003). Savukārt empīriskās un nominalistiskās pieejas balsta valodu novērojamās vienībās – skaņās, rakstu zīmēs, komunikatīvos aktos –, uzsverot konvencionālītāti, formālo struktūru un empīrisko pieejamību (Bloomfield 1933; Hockett 1958; Saussure 2011). Kognitīvās teorijas, īpaši 20. gadsimtā, lokalizē valodu prātā, uzskatot to par psiholoģiski reālu struktūru, kas veidojas neirālu un pieredzes procesu rezultātā (Lakoff 1980; Langacker 1987; Talmy 2000). Mūsdienu lietojumā balstītie un konstrukciju modeļi uzsver valodas parādību rašanos atkārtotā lietojumā, vienlaikus atzīstot kognitīvos ierobežojumus (Goldberg 1995; Bybee 2001). Daži pētnieki piedāvā arī agnostiskas vai infereciālas pieejas, kurās noteikti valodas konstrukti – piem., dziļās sintaktiskās struktūras vai semantiskie pamatelementi – tiek traktēti kā metodoloģiski noderīgi, neaņemoties tos ontoloģiski definēt (Chomsky 1965; Jackendoff 1990). Šo pieeju daudzveidība atspoguļo ne tikai atšķirīgas epistemoloģiskās prioritātes, bet arī mainīgo izpratni par to, ko nozīmē *valodas eksistence*. Šajā rakstā mēģināsim iezīmēt vai varbūt no jauna aktualizēt un sintezēt morfēmiskā un vārddarināšanas analīzē izmantojama mūsdienīga, epistemoloģiski balstīta valodas modeļa aprises. Raksta uzdevums ir aicināt uz pārdomām un diskusiju par šiem jautājumiem tiktāl, cik tas attiecas uz morfēmisko un derivatīvo analīzi, un parādīt, kā epistemoloģiskās pozīcijas definēšana palīdz interpretēt konkrētus valodas piemērus.

1. Valodas eksistences modi un analizējamība

Valoda nav tikai strukturēts zīmju kopums, bet arī kognitīva, sociāla un vēsturiska parādība, kuras raksturojums ir atkarīgs no izvēlētās analītiskās perspektīvas. Šajā kontekstā būtiska ir gan sinhronijas un diahronijas attieksmju izpratne, gan arī izpratne par individuālo un kolektīvo valodas dimensiju. Savukārt tās nav atdalāmas no jautājuma par valodas eksistences modi, t. i., veidiem, kādos valoda „ir”, ciktāl to ļauj nojaust mūsu pašreizējās zināšanu robežas. Var novērot, ka valoda pastāv un laikā gaitā mainās. Tomēr, ja vien savus uzskatus par valodas dabu nebalstām uz ideju par universālo gramatiku tās radikālākajā variantā, mums novērošanai pieejamā valodas eksistence rādās sarežģīta. Cik var spriest, tās pamatā, pirmkārt, ir fiziska valodas izpausme runātāju saziņā – izteikumi, teksti – rakstībā un mutvārdos, otrkārt, arī cilvēku iedzimtās

valodas spējas (specializētu valodas vai vispārīgu kognitīvu predispozīciju veidā). No šīm tieši novērojamajām un hipotētiskajām sastāvdaļām tālāk veidojas individuālo valodas runātāju valodas zināšanu un spēju kopumi jeb individuālās valodas sistēmas, kolektīvā sistēma un dažādu līmeņu abstrakcijas. Šādā skatījumā kolektīvā valodas sistēma saprotama kā emergents, abstrakts veidojums, kas rodas no neskaitāmi daudzu konkrētu valodas parādību mijiedarbības vairākos šo parādību eksistences modos:

- 1) fiziskas valodas izpausmes (un ar tām saistītie ekstralingvistiski faktori);
- 2) reprezentācijas individuālo runātāju valodas sistēmās;
- 3) sociālais lietojums, atpazīstamības un transmisijas mehānismi;
- 4) iespējams, iedzimtās valodas spējas.

Emerģence šai pētījumā tiek saprasta kā ontoloģisks princips, kas skaidro sarežģītu sistēmu īpašību rašanos sistēmas kopējā darbībā. Emerģentā kolektīvā sistēma nav fiksēts vienību kopums, bet gan dinamiska, probabilistiska struktūra – statistiska un konceptuāla iespēju telpa, kurā valodas normas, likumsakarības un gaidas veidojas no kopīgā lietojuma. Tā ir probabilistiska tādēļ, ka tās iekšējās regularitātes nav pilnībā determinētas, bet rodas no biežuma, izplatības un kontekstuālās piemērotības – proti, no statistiski novērojamām tendencēm, nevis stingri noteiktiem likumiem. Konceptuālā iespēju telpa šajā kontekstā apzīmē semantiski un strukturāli iespējamo konfigurāciju kopumu, kurā valodas vienības var tikt kombinētas, interpretētas vai transformētas, balstoties uz kolektīvo izpratni, kognitīvajām gaidām un sistēmiskām analogijām.

Valodas fiziskā izpausme vienmēr ir situatīva, individuāla un sinhroniska. To producē individuāla runātāju sistēma, kas savukārt veidojas, balstoties uz runātājam pieejamo valodas materiālu, kognitīvajiem resursiem un sociālo kontekstu. Citiem vārdiem, valodas fiziskā izpausme, no kuras veidojas individuālā sistēma, pati ir nepilnīgos datos balstīts individuālas sistēmas produkts. Tomēr liels daudzums individuālu sistēmu kopā veido pietiekami bagātīgu un daudzveidīgu valodas ainu, iezīmējot kolektīvo sistēmas centru un perifēriju. Individuāla valodas sistēma tiešā veidā nav novērojama, tomēr var pieņemt, ka tai piemīt noteikta fiziska (neurobioloģiska) un kognitīva (apziņas līmeņa) realitāte; tāpat tā ticami nav abstrakta.

Kolektīvajā jeb sabiedrības līmenī valodu var uzskatīt arī par metasistēmu, kas veidojas no neskaitāmu individuālu valodas sistēmu izpausmes un saskares laikā. Lai gan tai arī pašai par sevi piemīt emergenta eksistence, tās apzināšanai nepieciešams novērotājs – parasti valodnieks, kas sistēmas aprises un mehānismus cenšas noskaidrot ar analīzes starpniecību. Ideālā gadījumā analītiski abstrahētajam sistēmas modelim jāsakrīt ar emergento kolektīvo valodas sistēmu; tomēr praksē emergentā sistēma ceļas no pilna valodas lietojuma datu kopuma, savukārt analītiski abstrahētais modelis izmanto tikai daļu datu – tos, kurus valodas pētnieki ir atlasījuši, analizējuši un kolektīvi strukturējuši, kā arī no pašu pētnieku introspektīvās piekļuves individuālajai valodas sistēmai. Tāpat gan sabiedriskā sistēma tās emergentajā veidolā, gan individuālā sistēma veidojas no vieniem un tiem pašiem komponentiem, tomēr atšķiras to tvērums – sabiedriskā sistēma aptver plašāku valodas fizisko izpausmju klāstu. Individuālās sistēmas gan patērē, gan producē ierobežotas fiziskas valodas izpausmes, veidojot abpusēju plūsmu.

Jāatzīmē, ka kolektīvās valodas sistēmas ontoloģiskais statuss, proti, tās rašanās, pastāvēšanas veids un attiecības ar individuālajām valodas sistēmām, var tikt interpretēts

dažādi. Reducējamajā jeb vājajā emergences izpratnē valodas normas un struktūras rodas no daudzu individuālu sistēmu mijiedarbības, taču tās nav metafiziski atšķiramas no tām. Ja būtu pieejami visi būtiskie dati – runātāja nodoms, lietojuma biežums, kontekstuālie nosacījumi utt. –, tad valodas sistēmu būtu iespējams rekonstruēt pilnībā. Šādā skatījumā valodas sistēma nepastāv ārpus savām instancēm un ietekmēm: tā ir parādība, kas rodas no dinamiskas individuālu aģentu mijiedarbības, tā nav lokalizēta nevienā konkrētā runātājā, bet eksistē mijiedarbības tīklā, atgriezeniskās saites cilpās un konvencionalizācijas procesos. Fiziskās izpausmes var iztēloties kā mezglus izklaidētā sistēmā, kura tiek īstenota nepārtrauktā aktualizācijā. Šī pieeja sakrīt ar lietojumā balstītas valodniecības, konekcionisma (Rumelhart, McClelland 1986) un sarežģītības teorijas nostādnēm, kur emergēnce tiek uzskatīta par epistēmisku parādību – veidu, kā mēs aprakstām sistēmas, nevis metafizisku jaunumu. Savukārt stiprās emergences piekritēji varētu apgalvot, ka kolektīvajai valodas sistēmai piemīt cēloņspēja, kas nav reducējama uz tās komponentēm; tā izpauž jaunas īpašības, kuras nav prognozējamas uz zemāka līmeņa datu pamata un pastāv kā augstāka līmeņa struktūra pat tad, ja neviens to neapzinās vai neievēro. Šajā rakstā netiek izvirzīta konkrēta pozīcija attiecībā uz kolektīvās valodas sistēmas emergences raksturu.

Bez sinhroniskās abstrakcijas – modeļa, kas sinhroniski atspoguļo valodas sistēmas stabilo kodolu noteiktā laika brīdī, – individuālo sistēmu un to producēto fizisko valodas izpausmju savstarpējā salīdzināšana un apkopošana valodniekiem ļauj konstruēt arī diahronisku valodas sistēmas metaabstrakciju – modeli, kas atspoguļo valodas izmaiņu tendences. Tādējādi valodas sistēmu iespējams aplūkot vairākos līmeņos atbilstoši valodas eksistences modiēm. Pirmkārt, individuālo runātāju līmenī tā pastāv kā kognitīva un fiziski iemiesota struktūra, kas īstenojas fiziskās valodas izpausmēs konkrētās valodas lietojuma situācijās (individuālā valodas sistēma). Otrkārt, sabiedrības līmenī valodas sistēma var tikt interpretēta kā emergēnta parādība – vai nu vājās emergences izpratnē, kur tā reducējama uz individuālajiem komponentiem, vai stiprās emergences izpratnē, kur tā tiek uzskatīta par ontoloģiski neatkarīgu struktūru ar augstāka līmeņa īpašībām (emergēntā kolektīvā valodas sistēma). Treškārt, iespējama arī analītiski abstrahēta valodas sistēmas koncepcija – valodnieku konstruēta modeļa veidā, kas kalpo teorētiskai analīzei un aprakstam (analītiski abstrahēts kolektīvās valodas sistēmas modelis). Papildus tam var konstruēt diahronisku metaabstrakciju, kas aptver valodas sistēmas attīstību un transformācijas laika gaitā (diahronisks modelis). Visbeidzot, agnostiski var pieļaut, ka cilvēkiem ir kopīga iedzimta valodas spēja vienā vai citā tās versijā. Individuālā sistēma un emergēntā kolektīvā sistēma pastāv sinhroniski – tām ir noteikti stāvokļi konkrētā laika punktā. Atbilstoši valodas sistēmas eksistences modiēm var izšķirt vairākas metodoloģiskas pieejas valodas parādību izpētē:

1. Sinhroniska emergēntās kolektīvās sistēmas modelēšana – kolektīvās valodas sistēmas vai kādu tās aspektu stāvokļa modelēšana noteiktā laika punktā, piem., analīzes brīdī (analītiskā sinhronija) vai sinhroniskā griezumā attiecībā pret pagātnes laikposmu, piem., analizējamās fiziskās valodas izpausmes rašanās brīdī (retrospektīvā sinhronija). Šajā pieejā dominē sinhroniskais empīrisms, kas balstās uz konkrētā laikposma korpusa datiem, produktivitātes rādītājiem (tostarp salīdzinošo produktivitāti), statistiskām metodēm, komparatīvu analīzi, sastatīšanu un formāliem

valodas modeļiem. Sociālā dimensija ietver lietojuma izplatības novērtējumu starp daudziem runātājiem, kā arī kolektīvās sistēmas strukturālu modelēšanu.

2. Sinhroniska individuālo kognitīvo sistēmu modelēšana – valodas lietošanā iesaistīto kognitīvo mehānismu izziņāšana: šajā pieejā izmantojama introspekcija, individuālu runātāju fizisko valodas izpausmju salīdzināšana, aptaujas, eksperimentālas metodes, kas ļauj piekļūt valodas psiholoģiskajai realitātei, modelēšana.
3. Diahroniska rekonstrukcija – abstrahētā diahroniska procesa dokumentēšana jeb sinhronisku valodas stāvokļu secības rekonstrukcija, kas vedusi uz kādu kolektīvās sistēmas aspektu tās pašreizējā formā: šajā pieejā analizē fizisku valodas izpausmi dažādos laika punktos, skaidrojot valodas pārmaiņu cēloņus un mehānismus.

Fiziskās valodas izpausmes vienmēr tiek producētas individuālu runātāju kognitīvajās un neirobioloģiskajās sistēmās. Tomēr valodnieki tās izmanto kolektīvās valodas sistēmas analizē, kas šķiet pārsniedzam jebkura atsevišķa runātāja robežas kā augstāka līmeņa struktūra. Šī epistemoloģiskā plaista starp individuālajām izpausmēm un kolektīvo sistēmu (Chomsky 1965) valodniecībā tiek pārvarēta galvenokārt ar abstrahēšanas un statistiskās inferences procesa palīdzību, proti, ar datu analīzes metodēm, kas ļauj no novērotajiem lietojuma piemēriem izdarīt vispārinājumus par valodas sistēmas struktūru. Šos procesus metodoloģiski pamato vienotības un statistiskās regularitātes principi. Saskaņā ar vienotības principu tiek pieņemts, ka, neraugoties uz individuālām variācijām, runātājiem vienas valodas kopienā piemīt kopīga, stabila pamatstruktūra, kas padara iespējamu savstarpēju komunikāciju. Analīze sākas ar selektīvu datu filtrēšanu un idealizāciju, ignorējot nejaušības un individuālas īpatnības, lai koncentrētos uz sistemātisko. Piem., fonēma tiek modelēta, abstrahējot simtiem nedaudz atšķirīgu tās realizāciju dažādu runātāju izpildījumā. Rezultātā fonēma tiek uzlūkota kā kolektīvās sistēmas vienība, nevis konkrēta fiziska instance. Savukārt statistiskās regularitātes principa ietvaros kolektīvā sistēma rodas no miljoniem individuālu valodas aktu kopējām regularitātēm. Valodnieki izmanto plašus datu kopumus (korpusus), lai apkopotu miljoniem individuālu instanču, piem., vārdu vai gramatisko konstrukciju lietojumu. Ja kāda valodas iezīme tiek lietota vairumā gadījumu visā kopienā, tiek secināts, ka šī iezīme ir kolektīvās sistēmas norma. Normas ir kolektīvi, abstrakti fakti, kas izriet no individuālā valodas lietojuma vienotības un regularitātes. Kopumā kolektīvā sistēma tiek uzlūkota kā visvarbūtīgākais modelis, kas spēj radīt novērojamās individuālās valodas izpausmes.

2. Valodas parādību modi un ontoloģiskās kategorijas

Eksistences modi un ar tiem saistītās īpašības atšķiras arī valodas parādībām. Praktiskās analīzes nolūkiem var šķirt četrus parādību tipus (sk. arī 1. tabulu):

Fiziskas tieši novērojamas parādības ietver izteikumus, rakstītus tekstus, žestus un citus valodas lietojuma veidus, kas ir empīriski fiksējami. Tie kalpo par valodas analīzes un individuālo sistēmu izejmateriālu.

Fiziskas netieši novērojamas parādības ietver neirobioloģiskus procesus, kas saistīti ar valodas uztveri un producēšanu, kā arī artikulācijas mehānismus.

Kognitīvas parādības ietver individuālo valodas kompetenci, kontekstuāli īstenotu semantiku, pragmatisku nozīmi, runātāja nodomu. Šīs parādības nav fiziski novērojamas, bet ir izsecināmas no valodas lietojuma un saziņas situācijas.

Tips	Parādība	Eksisten- ces mods	Novēroja- mība	Piezīmes
1. Fiziska, tieši novērojama	Izteikumi, rakstīts vārds, žesti	Fizisks	Tieša	Taustāmas valodas lietojuma izpausmes; var ierakstīt, transkribēt, izmērīt
	Prosodija (intonācija, uzsvars, ritms)	Fizisks	Tieša	Var uztvert ar dzirdi; bieži analizē, izmantojot instrumentus
2. Fiziska, netieši novērojama	Neiroaktivitāte valodas apstrādes laikā	Fizisks (neurobio- loģisks)	Netieša (attēlu veidošana)	Nepieciešami instrumenti (piem., funkcionālā magnētiskā rezonanse, elektroencefalogrāfija; interpretējama
	Artikulatīvie žesti	Fizisks	Netieša	Novērojama ar specializētiem rīkiem
3. Kognitīva	Semantika kontekstā	Kognitīvs (situatīvs)	Introspektīva /izsecināma	Nozīme, kas rodas konkrētā saziņas situācijā
	Pragmatiski nolūki, implikācija	Kognitīvs (situatīvs)	Introspektīva /izsecināma	Balstīta uz kopīgām zināšanām, sociāliem signāliem
	Individuālā valodas kompetence	Kognitīvs, fizisks (mainīgs)	Introspektīva /izsecināma	Ietver mentālo leksikonu, gramatiku, t. sk., piem., produktīvas vārddarināšanas morfēmas un paraugus; izsecināma no valodas lietojuma, introspekcijas
4. Emerģenta vai analītiski abstrahēta	Vārdnīcu definīcijas	Abstrakts	Analītiski abstrahēta	Metalīmeņa vispārinājumi no valodas lietojuma datiem
	Gramatikas noteikumi, paradigmas	Abstrakts, emerģents	Analītiski abstrahēta	Formalizēta valodas regularitāšu reprezentācija vai emerģentas regularitātes
	Diahroniski valodas modeļi	Abstrakts	Analītiski abstrahēta	Konstruēti vēsturisku datu salīdzināšanā un abstrahēšanā
	Kolektīvā sinhroniskā valodas sistēma	Abstrakts, emerģents	Analītiski abstrahēta / netieša	Pastāv neatkarīgi, bet pieejama tikai analizē

1. tabula. Valodas parādību eksistences modi

Emerģentās un analītiski abstrahētās parādības attiecas uz kolektīvo valodas sistēmu, aptverot parādības gan sinhroniskajā, gan diahroniskajā metasistēmā – tostarp, piem., gramatiskās paradigmas, leksikons un arī vārdnīcu definīcijas. Tie ir otrās pakāpes konstrukti, kas analītiski abstrahētu sistēmu gadījumā rodas analīzes procesā, abstrahējot (tātad selektīvi filtrējot un idealizējot) fiziskos un kognitīvos datus.

Ilustrēsim ar piemēru ontoloģisko modu nošķiršanu valodas datu analīzē. Ja raugāties uz vārda *skrējējs* nozīmi ārpus konteksta, tad gan pats vārds *skrējējs*, gan tā semantika ir, pirmkārt, abstrakcijas, konstruētas kā valodas lietojuma vispārinājums, otrkārt, kognitīvas parādības, t. i., daļa no individuālo runātāju valodas kompetences. Resursā „Tēzaurus.lv” šobrīd uzskaitītas piecas šī vārda abstrahētas nozīmes (<https://tezaurus.lv/skr%C4%93j%C4%93js:1>). Introspektīvi arī katrs runātājs var nosaukt zināmu skaitu nozīmju, kas viņam kognitīvi pieejamas. Ja mēs aplūkosim teikumu piemērus no „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas korpusa (LVK2022)”, vārds *skrējējs* katrā no tiem ir fiziska tieši novērojama valodas parādība, bet tā semantika – situatīva kognitīva parādība, interpretatīvs notikums. Katrā teikumā šī vārda saturs mūsu gara acīm rādās nedaudz atšķirīgs, bet trešajā teikumā – pat pavisam citāds, kur ar *skrējējiem* domāti ātri braucoši šoferi:

- (1) a. *Aizvadītājā diennaktī kādam vīrietim mežā uzkritis koks, bet suns sakodis skrējēju.* (LVK2022)
- b. *Šajā treniņā piedalīsies arī elites skrējēji no skriešanas lielvalstīm, kas 18.maijā pretendēs uz uzvaru maratonā.* (LVK2022)
- c. *Ja ierasts, ka autobraucēji žēlojas par pārgalvīgiem skrējējiem uz ceļa, tad šoreiz reportāžas „galvenais varonis” tieši nekur nesteidzās un savu braukšanas stilu mēģināja uzspiest reportāžas autoram.* (LVK2022)

Citā piemērā no „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāzes” var līdzīgi spriest par vārdu morfēmiskā dalījuma gaitā nošķirtu vienību ontoloģisko statusu. Latviešu valodā morfēmās dalot vārdus (*bed*)-*r-e*, (*kal*)-*n-āj-s*, *kon*-(*tekst*)-*u-al-iz-āc-ij-a*, var pamanīt, ka ne visas morfēmas, kuras ir iespējams nošķirt analīzes ceļā, ir ontoloģiski vienlīdzīgas. Vienai daļai piemīt psiholoģiskā realitāte analītiskās sinhronijas skatījumā, tās pieder mūsdienu runātāju individuālajai valodas kompetencei, tātad tām bez abstraktās ir arī kognitīva eksistence, kamēr citas nošķiramas vienīgi abstrahēti analītiski. Tomēr noteiktā brīdī pagātnē tām bija jābūt arī kognitīvi reālām – mazākā vai lielākā skaitā individuālo sistēmu. Turklāt vārdā *kontekstualizācija* vēsturiski par sakni varētu tikt uzskatīta vārda daļa *teks-*, bet *-t-* – par gramatisku formantu avotvalodā (OED). Tomēr šie elementi nav latviešu valodas morfēmas, kurām būtu piemītusi kognitīva esamība latviešu valodas sistēmā – nedz tagadnē, nedz pagātnē. Šādās situācijās kļūst nepieciešams konceptuāli nošķirt morfēmu ontoloģiskos slāņus, bez eksistences modiēm ņemot vērā arī laika dimensiju, sk. 2. tabulu.

Morfēmu ontoloģiskie slāņi analītiski sinhroniskajā skatījumā saistīti ar produktivitāti – produktīvas vienības ir arī psiholoģiski reālas, t. i., tām piemīt kognitīvā eksistence individuālā valodas sistēmā, savukārt mazāk produktīvu vai neproduktīvu vienību ontoloģiskais statuss var atšķirties individuālo sistēmu starpā – vienam runātājam tās var būt psiholoģiski reālas, kamēr citam ne. Analīzes gaitā noderīgi apzināties, ka,

Ontoloģiskais slānis	Apraksts	Piemērs	Novērojamība
1. Kognitīvs, bet kolektīvajā sistēmā – emergents un abstrakti analītisks	Morfēmas, kas ir daļa no individuālajām valodas sistēmām un emergētās kolektīvās sistēmas; tās ir psiholoģiski reālas analītiskajā sinhronijā un introspektīvi aizsniedzamas.	<i>-āj-</i> vārdā <i>kalnājs</i> , <i>-šan-</i> , <i>-tāj-</i> , <i>bedr-</i> , <i>kaln-</i> , <i>kontekst-</i>	Introspekcija, valodas fizisko izpausmju novērošana
2. Abstrakti analītisks	Morfēmas, kuras analītiskajā sinhronijā ir iespējams nošķirt vārdu sastāvā vienīgi abstrahēšanas ceļā, savukārt retrospektīvajā sinhronijā tām jāpieder gan pie kognitīvā, gan emergētā slāņa.	<i>-r-</i> vārdā <i>bedre</i> , <i>-n-</i> vārdā <i>kalns</i>	Salīdzināma, apkaimes analīze, fonētiski likumi
3. Abstrakts, vēsturiski rekonstruēts	Morfēmas vai citas vienības, mazākas par vārdu, kuras izsecināmas vēsturiskā salīdzinājumā, tās sinhroniski valodā nav saskatāmas, tomēr ir epistemoloģiski noderīgas.	<i>-t-</i> vārdā <i>konteksts</i>	Vēsturiska, starpvalodu datu analīze, salīdzinājums

2. tabula. Morfēmu ontoloģiskie slāņi

piem., morfēma, kas pagātnē bijusi kognitīvi reāla, mūsdienās var eksistēt, būt pamatoti nošķirama kolektīvās analītiski abstrahētās sistēmas modeļa līmenī un tajā pašā laikā sinhroniski vairs neeksistēt individuālo sistēmu līmenī (nebūt daļa no mūsdienu runātāju valodas kompetences), un te nav pretrunas: šāda morfēma pastāv vienā eksistences modā, bet vairs nepastāv citā.

Analizējot valodu kā dinamisku sistēmu, ir būtiski nošķirt valodas parādību ontoloģiskās kategorijas. Tā, piem., vārddarināšanas analīzē izšķiramas *lietas* (atvasinājumi, motivētājpārdi, morfēmas, modeļi), *notikumi* (vārda darināšana, vārda analīze) un *attiecības* (vārddarināšanas motivācija). Lietas ir stabilas, konceptuāli nošķiramas vienības, kas var pastāvēt dažādos ontoloģiskos slāņos – abstraktajā (kolektīvā sistēma), fiziskajā (teksts), kognitīvajā (mentālās reprezentācijas un interpretācijas). Notikumi ir dinamiskas darbības, kas noris konkrētā laika brīdī un ietver, piem., vārda darināšanu indivīda prātā, izteikuma uztveri, nozīmes piešķiršanu un arī valodnieka veiktu analīzi. Savukārt attiecības definē strukturālu saikni starp lietām, kur visnozīmīgākā vārddarināšanas kontekstā ir motivācija, proti, semantiska un morfoloģiska saikne starp atvasināto vārdu un tā motivētājpārdu. Šāda saikne rodas kā konkrēta notikuma rezultāts: pirms notikuma atvasinātā vārda nav, tas tiek radīts notikuma gaitā, vienlaikus izveidojoties arī motivācijas attiecībām. Tādējādi derivatīvas attiecības ontoloģiski ir piesaistītas notikumiem. Kad attiecība ir izveidojusies, tās kognitīvā un abstraktā esamība tiek uzturēta

un aktualizēta ar turpmākiem lietojuma notikumiem. Šie notikumi var attiecību gan nostiprināt, gan arī modificēt, piem., semantiskās nobīdes, nozīmes konkretizācijas vai reanalīzes rezultātā. Ja saikne vairs netiek aktualizēta vai tiek aizmirsta, attiecība var kļūt vājāka, necaurspīdīga vai pat izzust. Tādējādi attiecību pastāvēšana ir tieši atkarīga no valodas notikumu biežuma, rakstura un kontekstuālās konsekvences. Lietām piemīt *īpašības*, kas tāpat izpaužas dažādos ontoloģiskajos slāņos.

3. Metodoloģiskie skatpunkti vārddarināšanas analīzē

Valodas parādību sarežģītais raksturs prasa morfēmiskajā un vārddarināšanas analīzē skaidri apzināties pierādījuma līmeni un pētāmo parādību ontoloģisko statusu, kā arī definēt analīzē izmantojamo analītisko skatpunktu. Šāda skaidrība ne tikai palīdz izvairīties no teorētiskām pretrunām, bet arī ļauj precīzāk definēt analīzes mērķus, kas savukārt nosaka atbilstošu datu atlasu un to pielietojamību. Analītiskais skatpunkts ir konkrēts metodoloģisks risinājums, kas tiek izvēlēts plašākā pētnieciskā kontekstā. Piem., vārddarināšanas analīze var tikt veikta analītiskajā sinhronijā vai retrospektīvajā sinhronijā, individuāli vai salīdzinoši kognitīvajā perspektīvā, modelējošā pieejā u. c. Šie skatpunkti ļauj pielāgot analīzes instrumentus konkrētam pētnieciskajam uzdevumam un skaidrāk izprast iegūstamo rezultātu nozīmi un iespējamo praktisko pielietojumu.

Lemmu marķēšanas procesā datubāzē nereti sastopami vārdi, kuru vārddarināšanas motivācija – proti, tas, kā un no kāda motivētārvārda vai vārdu kopuma tie darināti – rada atšķirīgus viedokļus dzimtās valodas runātāju vidū. Šādas domstarpības bieži vien izpaužas kolēģu starpā, strādājot ar datubāzi. Mēģināsim iezīmēt, kā šādus gadījumus var labāk analizēt, balstoties uz ontoloģiskiem apsvērumiem. Pirmkārt, jāizvieto vārddarināšanas un analīzes notikumi uz laika ass. Analīze vienmēr notiek tagadnē, savukārt analizējamā vārda darināšana var būt notikusi gan senāk, gan mūsdienās. Ja vārds ir plaši izplatīts, t. i., tam ir augsts lietojuma biežums, tā rašanās laiku iespējams diezgan droši aplēst, izmantojot korpusus, vārdnīcas, literārus darbus, presi utt. Taču, ja derivatīvi komplekss vārds ir reti sastopams un tam piemīt semantiska un formāla regularitāte, rodas pamats šaubām. Runātājs, kas konkrētajā kontekstā lietojis attiecīgo vārdu, var būt to apguvis no savas individuālās valodas pieredzes vai arī darinājis patstāvīgi. Jo zemāks biežums (piem., *hapax legomena*), jo ticamāks ir otrais variants. Dažkārt arī konteksts sniedz norādes, īpaši, ja vārds acīmredzami darināts konkrētās situācijas vajadzībām. Kopumā var pieņemt, ka regulāras nozīmes produktīvi atvasinātu ļoti zema biežuma vārdu, kas nav fiksēti arī vārdnīcās, var uzskatīt kontekstā par jaunu darinājumu.

Otrkārt, nepieciešams precizēt, ko tieši vēlamies noskaidrot analīzē: vai mūs interesē, kā vārds ticis darināts konkrētajā tā tapšanas brīdī (retrospektīvā sinhronija), vai arī – kā to būtu iespējams darināt saskaņā ar pašreizējo abstrahēto kolektīvo valodas sistēmu (analītiskā sinhronija), jo kolektīvās valodas sistēmas dinamiskā daba nozīmē to, ka sistēma ir mainīga, tātad mainīgas ir arī vārddarināšanas likumības. Pirmajā gadījumā analīze jāveic, abstrahējot attiecīgā laikmeta sinhroniskās kolektīvās valodas sistēmas fizisko izpausmi, kas var rezultēties atziņās, kas sakrīt ar mūsdienu sistēmu vai arī būtiski no tās atšķiras. Ja vārds darināts senāk, introspektīva pieeja nav tieši

piemērojama, un jāpaļaujas uz attiecīgā laikposma valodas dokumentētajām izpausmēm un tajās konstatējamajām likumībām. Savukārt otrajā gadījumā analīze balstāma vienīgi uz mūsdienu datu abstrahēšanu, un introspektīva pieeja kā viens no instrumentiem ir metodoloģiski pamatota un piesardzīgi piemērojama. Katrai no šīm pieejām ir savas priekšrocības un ierobežojumi. Pirmā nodrošina augstāku vēsturisko precizitāti, taču vienlaikus noved pie tādu vārddarināšanas attieksmju un modeļu definēšanas, kas vairs nav daļa no mūsdienu runātāju individuālajām valodas sistēmām, kā arī neatbilst sinhroniski abstrahētajai kolektīvajai sistēmai. Tādēļ jāapzinās, ka šādi rezultāti nav tieši izmantojami mūsdienu valodas derivatīvās morfoloģijas modelēšanā, piem., automatizētās apstrādes, apmācības pielietojumos vai sinhroniskās valodas sistēmas formālo modeļu izstrādē. Šo problēmu iespējams mazināt, ieviešot datus papildu parametrus, piem., modeļa pieejamības vai produktivitātes rādītājus. Treškārt, analīzē jāņem vērā valodas parādības eksistences modi atbilstoši izvēlētajai analītiskajai pieejai un analizējamās parādības novietojumam laikā, sk. 3. tabulu.

Jaunu vārdu rada konkrēts runātājs situatīvā kontekstā, tātad vārddarināšana ir kognitīvs notikums, kurā runātājs no kognitīvi pieejama vārda konstruē jaunu. Šo iespēju nodrošina runātāja individuālā valodas sistēma, proti, derivatīvās morfoloģijas likumības, kas apgūtas valodas pieredzē un, iespējams, vienlaikus ir iedzimto valodas spēju nosacītas. Kognitīvi notikumi rada fiziskas valodas izpausmes, kas savukārt ieplūst individuālajās valodas sistēmās, mainot to stāvokli, un kopā kļūst par emergētās kolektīvās valodas sistēmas vienībām. Lai gan katra individuālā sistēma balstās uz nepilnīgiem datiem, jāpieņem, ka mūsdienu dzimtās valodas runātājam tā pietiekami labi pārstāv kolektīvās sistēmas regulāro daļu (gramatiku un derivatīvo morfoloģiju), bet liela skaita runātāju individuālās sistēmas veido stabilu kolektīvās sistēmas kodolu. Kad jaundarināts vārds atkarībā no tā lietošanas biežuma un izplatības nostiprinās kolektīvajā valodas sistēmā, tas kļūst par valodas leksikona vienību. Te der mazliet pakavēties pie derivatīvu kompleksu vārdu eksistences modi. Derivatīvu kompleksu vārdu vidū ir tādi, kas valodā pastāv jau sen un ir nostiprinājušies kā stabilas leksiskas vienības: tiem piemīt trīskārša eksistence: fiziska – neskaitāmos kontekstos, kognitīva – daudzu runātāju sistēmās, un abstrakta – kolektīvajā valodas sistēmā. Savukārt jaundarināta vārda gadījumā nepieciešams papildu skaidrojums. Tam sākotnēji piemīt kognitīva eksistence (autora prātā), tad fiziska eksistence konkrētajā kontekstā, kā arī, iespējams, kognitīva esamība to runātāju prātos, kuri ar vārdu ir sastapušies. Taču vai tam piemīt abstrakta eksistence kolektīvajā sistēmā? Ja kolektīvo sistēmu aplūkojam kā emergentu, jebkura fiziski īstenošana darinājuma vienība – arī reti sastopama vai vienreiz lietota – ir daļa no šīs sistēmas. Tomēr piederība sistēmai nav bināra, tā izsakāma pakāpēs: vārdu svars sistēmā eksistē uz sistēmiskās nozīmības kontinuumā, kurā atšķiras to centrālums vai perifērums un modelēšanas relevance jeb nozīmīgums. Jaundarinātu vārdu vietu šajā kontinuumā nosaka vairāki lielumi. No vienas puses – lietošanas biežums, izplatība un, sākotnēji, iespējams, arī autoritativitāte; no otras puses – strukturālais atbalsts, proti, atbilstība produktīvajiem darināšanas modeļiem, resp., liela skaita formālās un semantiskās struktūras ziņā līdzīgu vārdu klātbūtne valodas lietojumā. Vārda nominatīvais noderīgums – spēja apzīmēt jēdzienu vai parādību, kuriem valodas lietojumā regulāri rodas nepieciešamība pēc nosaukuma, – savukārt būtiski veicina tā nostiprināšanos kolektīvajā sistēmā.

Eksistences mods	Raksturojums	Analītiskā nozīme
1. Fizisks	Vārds konkrētā kontekstuālā lietojumā – kā tas ir dokumentēts tekstos, korpusos vai sastopams mutvārdu runā	Norāda uz faktisku lietojumu, izplatību (laikā, žanros, arī biežuma ziņā) un līdz ar to – uz sistēmisku nozīmību. Piem., plaši lietoti vārdi ar stabilu ārpuskonteksta semantiku sistēmiski pieder grupai 3a.
2. Kognitīvs	Vārds, kā tas ir pārstāvēts runātāju individuālajās valodas sistēmās – piem., vai tas ir daļa no mentālā leksikona kā gatava leksiska vienība vai arī valodas apstrādes laikā tiek sadalīts morfēmās	Atspoguļo subjektīvo atpazīstamību, lietojuma potenciālu, derivatīvās morfoloģijas psiholingvistiskos aspektus. Atšķirības starp individuālām sistēmām var palīdzēt labāk izprast kolektīvo sistēmu, tās variatīvumu
3. Emerģents un abstrahēts, kolektīvs	Emerģentajā sistēmā – visi fiziski esoši vārdi ar atšķirīgu sistēmiskas nozīmības svaru; analītiski abstrahētajā sistēmā – daļa no tiem	Norāda uz sistēmisku pieejamību sabiedrībā, teorētisku pamatotību, modelēšanas nozīmīgumu
3a. Vārdi, kas nostiprinājušies valodā	Vārds kā gatava leksiska vienība iekļauts kolektīvajā valodas sistēmā, t. sk. leksikona līmenī	Atkarībā no biežuma un izplatības: Var kļūt par jaunas vārddarināšanas paraugiem, iedvesmot atsevišķus analogiskus darinājumus (Bybee 2001; Langacker 1987) Nodibinādami un stabilizēdami noteiktu semantisku loku, veicina nākamo atvasinājumu rašanos Var iegūt specifisku nozīmi, kas nav pilnībā prognozējama, tas savukārt var novest pie reanalīzes un jauniem vārddarināšanas modeļiem Nostiprina derivatīvus modeļus
3b. Vārdi, kas nav nostiprinājušies valodā	Vārdi, kas kolektīvajā valodas sistēmā nav nostiprinājušies leksikonā. Piem., semantiski prognozējami vārdi, kas produktīvi darināti konkrēta konteksta vajadzībām, bet nav ieguvuši augstu lietojuma biežumu un izplatību.	Pie vienāda biežuma, regulāri darinātiem vārdiem piemīt lielāks sistēmiskais svars, pateicoties strukturālajam atbalstam – liela skaita formāli un semantiski līdzīgi vārdu esamībai valodas lietojumā. Regulāru darinājumu kontekstuālā semantika atspoguļo sistēmiski nodrošināto derivatīvi semantisko struktūru, padarot to pieejamu analīzei. Zema biežuma neregulāri darināti vārdi pieder radošuma zonai, ir vairāk atvērti semantiskai novitātei un formālai variācijai.

3. tabula. Vārdu eksistences modu analītiskā nozīme vārddarināšanas izpētē

Arī vārddarināšanas analīze ir kognitīvs notikums, kurā vārds tiek aplūkots, vis-ticamāk, vairākos modos: kā abstrahēta vienība datubāzes ierakstā, kā fiziska vienība ierakstam atbilstošajā korpusa kontekstā un kā kognitīva vienība introspektīvā līmenī. Viedokļu atšķirība liecina, ka analītiskā kognitīvā notikuma brīdī šādu vārdu motivācija attiecīgo runātāju individuālajās valodas sistēmās var atšķirties – saskaņā ar katra apgūtajām valodas likumībām, kas savukārt mainās dažādas valodas pieredzes rezultātā. Jaunu mūsdienu darinājumu analīzē introspekcija ir izmantojama kā viens no instrumentiem, tomēr valodnieku gadījumā šo situāciju papildus sarežģī tas, ka introspektīvai analīzei var pievienoties apzināti apgūtas zināšanas par abstrahēto valodas sistēmu, kā tā aprakstīta gramatikās, teorētiskos darbos un citos avotos. Tīrāks eksperiments būtu iespējams, ja par vārdu motivāciju gan kontekstā, gan ārpus tā tiktu aptaujāti dzimtās valodas runātāji, kuri nav valodnieki un nav šos jautājumus īpaši studējuši vai pētījuši.

4. Motivācijas ontoloģiskais statuss un vārddarināšanas modeļi

Vārddarināšanas motivācija ir attiecība starp divām lietām – vārdu, kas kalpo kā vārddarināšanas darbības pamats vai avots, un atvasinātu vārdu. Ontoloģiski šī attiecība pieder pie notikumu sfēras: tā rodas konkrētā vārda darināšanas aktā (primārā motivācija), nostiprinās vai transformējas turpmākos valodas lietojuma notikumos un tiek no jauna formulēta analīzes brīdī. Analīzes mērķis var būt divējāds:

- 1) retrospektīvi sinhroniskā pieejā – rekonstruēt primāro motivāciju, kas bijusi vārda darināšanas brīdī;
- 2) analītiski sinhroniskā pieejā – formulēt motivāciju, kas šobrīd ir aktuāla kolektīvajā valodas sistēmā.

Primārā motivācija ontoloģiski pieder kognitīvajai jomai. To analizējot, valodniekam, kurš pēta vārddarināšanas motivāciju, nav pieejas vārda autora individuālajiem kognitīvajiem procesiem vārda darināšanas brīdī. Tā vietā analīze balstās uz rekonstruējošu pieņēmumu par iespējamo motivāciju, kas izriet no kolektīvās valodas sistēmas stāvokļa attiecīgajā laikposmā. Rekonstruējamā primārā un analītiski sinhroniskā motivācijas var sakrist, taču reizēm tās atšķiras, jo balstās uz analītiķa individuālo valodas sistēmu, pieejamajiem interpretācijas resursiem un kolektīvās valodas sistēmas stāvokli konkrētajā laikposmā. Motivācija, kas noteiktā valodas pastāvēšanas posmā tiek uztverta un izmantota jaunu strukturāli līdzīgu vārdu darināšanā, var laika gaitā mainīties – piem., motivāciju pārstāvošu vārdu nostiprināšanās valodā var veicināt analoģiskas darināšanas plašāku izplatību vai reanalīzi. Tādējādi kļūst iespējamas situācijas, kur:

- 1) vārda A primārā motivācija atšķiras no tā analītiski sinhroniskās motivācijas;
- 2) vārda A motivācija atšķiras arī no strukturāli un semantiski līdzīga vārda B primārās motivācijas, kuram savukārt primārā un analītiski sinhroniskā motivācija sakrīt.

Šādas motivāciju atšķirības ir sastopamas, piem., apstākļa vārdu un saliktu īpašības vārdu darināšanā (sk. raksta 5. nodaļu). Jāuzsver, ka vārddarināšanas analīzē sarežģītas attiecības veidojas arī starp motivāciju (kā attiecību) un vārddarināšanas

modeli (kā abstrahētu lietu). Modelis tiek abstrahēts no daudzu formāli un semantiski līdzīgu vārdu attiecībām ar to motivētālvārdiem. Šo procesu var konceptualizēt šādi:

- 1) valodas lietojumā pastāv daudzi derivatīvi kompleksi vārdi, kurus ar to motivētālvārdiem saista primārā motivācija;
- 2) kognitīvu notikumu rezultātā, t. sk. veidojoties jauniem līdzīgiem vārdiem, primārajai motivācijai var uzslāņoties jauna uztveramā motivācija;
- 3) jauni vārdi var tikt darināti jau ar šo transformējušos motivāciju kā primāro.

Izmaiņas var norisināties gan uz laika ass, gan individuālo sistēmu starpā. No attiecībām starp vārdiem un to motivācijām abstrahēšanās procesā rodas vārddarināšanas modeļi, kas tāpat var modificēties – primārajam modelim var uzslāņoties vai pievienoties jauns modelis, kas kļūst par pamatu jaunam vārdu darināšanai. Analizējot vārddarināšanas motivāciju un formulējot vārddarināšanas modeļus datubāzes vajadzībām, retrospektīvi sinhroniskā pieeja, kas tiecas rekonstruēt motivāciju un modeli to iespējamajā sākotnējā formā, piedāvā epistemoloģiski visprecīzāko valodas sistēmas reprezentāciju, jo tā respektē valodas attīstības laiktelpas nosacījumus un ļauj analizēt darinājumu saskaņā ar tā rašanās kontekstu, vienlaikus ņemot vērā kompleksu vārdu dažādos eksistences līmeņus, atšķirības starp individuālajām valodas sistēmām un laika ass dinamiku.

5. Daži piemēri: apstākļa vārdi ar *-i* un salikti īpašības vārdi

Latviešu valodas gramatikās norādīts, ka apstākļa vārdus ar formantu *-i* darina no īpašības vārdiem un divdabjiem (piem., Ahero *et al.* 1959, 706–714; Nītiņa, Grigorjevs 2013, 295; Kalnača, Lokmane 2021, 324–325). Pats formants *-i* vēsturiski ir sena īpašības vārdu nekatras dzimtes vienskaitļa lokatīva galotne (Ahero u. c. 1959, 706), līdz ar to apstākļa vārdi ar šo formantu kā grupa ir cēlušies no īpašības vārdu formas. Savukārt sinhroniskā skatījumā to, ka apstākļa vārdi ar *-i* uzskatāmi par atvasinātiem no īpašības vārdiem vai divdabjiem, pamato galvenokārt vārddarināšanas ķēdes koncepcija: radniecīgi vārdi izkārtojas vārddarināšanas ķēdēs, kuru posmus savieno secīga vārddarināšanas motivācija (Kalme, Smiltiece 2001, 43), un apstākļa vārdi ar *-i* parasti ir pēdējais šādas ķēdes posms, tostarp pēc formālās struktūras: lai būtu iespējams atvasināt apstākļa vārdus ar *-i*, vispirms nepieciešami attiecīgie divdabji un īpašības vārdi:

- (2) a. *dzelt, spalva, puika + -īg-, -ain-, -isk- → dzēlīgs, spalvains, puicisks + -i → dzēlīgi, spalvaini, puiciski*
- b. *vērtēt → vērtējošs + -i → vērtējoši*

Tomēr mūsdienu valodas lietojumā sastopami arī jaundarināti apstākļa vārdi, kuriem nav konstatējams atbilstošs īpašības vārds vai divdabis, kas būtu fiksēts valodas lietojumā, vai arī tam ir ļoti zems biežums. Par jaundarinātiem šajā kontekstā tiek uzskatīti apstākļa vārdi, kuri atbilst šādiem kritērijiem:

- 1) zems lietojuma biežums līdzsvarotajos korpusos (≤ 5);
- 2) semantisks regulārums un prognozējamība;
- 3) ne apstākļa vārds, ne attiecīgais īpašības vārds nav fiksēti vārdnīcās („Tēzaurus.lv”).

Šāda parādība rosina pārdomas par to, vai apstākļa vārdus var motivēt vienīgi īpašības vārds vai divdabis, vai tomēr var uzskatīt, ka valodā ir attīstījušies arī alternatīvi mehānismi. Iepriekš minētajiem kritērijiem atbilstošie apstākļa vārdi, kas atrodami „Nacionālajā korpusu kolekcijā” (plašāk sk. Saulīte *et al.* 2022), strukturāli pārstāv vairākus modeļus:

- (3) a. [[persona]_{PROPN} + -isk- + -i]_{ADV}
verģilijiski, laimdotiski, viguliski, ērmaniski, kazanoviski, reisdāliski, zinovjevistiski, sezaniski, dikensiski
*1957. gada ainava ar kokiem novesta līdz pretkrāsu – zilas un sarkanbrūni oranžas – attiecībām, formas saplacinot un **sezaniski** skaldņojot.* (LVK2022)
- b. [[dzīvnieks]_{NOUN} + -isk- / -īg- + -i]_{ADV}
pārsuniski, tītariski, čūskīgi, lakstīgalīgi, lūsīgi, medūziski-gorgoniski, sumpurniski, insektiski, bullīgi
*Viņš izceļ no bagāžnieka līdzpaņemtās trīs skaisti salasītu sēnīšu kastes un, kukuli kopā ar mūsu pasēm padusē pasītis, **čūskīgi** ielien pie ierēdņa.* (LVK2022)
- c. [[persona]_{NOUN} + -isk- + -i]_{ADV}
heroldiski, snaipeģīgi, ekskursantiski, sprinteriski, muļķiski
*Operators mēģināja sekot, bet drīz saprata, ka nespēs ar kameru tikt līdz **sprinteriski** skrienošajam resnim.* (LVK2018)
- d. [[nepersona]_{NOUN} + -isk- + -i]_{ADV}
*ūdenskritumīgi, komētiski, fraktāliski, tokajiski, kastaniski, tokātiski, kvatročentiski, performanciski, vietiski, dziņiski, vīniski, reportāžiski Un jo sevišķi „zaļi adatainā, **kastaniski** brūnspožā” izteiksme – kodolīga un nemākslota izteiksme, mākslinieciskas gatavības paraugs savā vienkāršībā un precizitātē.* (LVK2022)
- e. [[persona, vieta]_{NOUN/PROPN} + -isk- + -i]_{ADV(valoda)}
vāraviski, katalāniski, arāmiski, karēliski, remarkiski, serbiski, ventiņiski
*Remarka romānos pats iemīļotākais vārds, solitude, nu redzi, es arī sāku runāt franciski, nē, **remarkiski**, paldies, vairāk vīna es negribu, man reibst.* (LVK2022)
- f. salikteņi
mākslzinātniski, hepatīslimnieciski, aktiermeistarīgi
*Ar krīta krāsu nopindzelētās gaitēņa sienas, kas ornamentētas ar gumijas rullīša nospiedumiem, ikvienu ienācēju iekrāso **hepatīslimnieciski** dzeltenīgā tonī.* (LVK2022)

Turklāt latviešu valodā sastopama virkne neoklasiskās cilmes apstākļa vārdu, kuru semantika saistīta ar darbības metodes vai norises tehnisku raksturojumu, piem., *spektrafotometriski, fotoelektrokolorometriski*. „Nacionālajā korpusu kolekcijā” šiem apstākļa vārdiem nav atbilstošu īpašības vārdu.

Aplūkotos apstākļa vārdus vieno tas, ka ir maz ticams, ka attiecīgie īpašības vārdi – lai gan teorētiski valodā iespējami – būtu aktīvi reprezentēti darinātāja mentālajā leksikonā, jo tie vai nu nav fiksēti korpusos, vai arī tiem ir ļoti zems lietojuma biežums. Tādējādi ir apšaubāma to spēja kalpot par motivējošu pamatu apstākļa vārda darināšanai. Turklāt šo apstākļa vārdu semantiskā struktūra vedina domāt drīzāk par lietvārda,

nevis īpašības vārda semantisko motivāciju, kas aktualizē jautājumu par alternatīviem motivācijas avotiem šāda tipa darinājumiem.

- (4) a. 'NOUN ziņā, pēc NOUN'
*Lai process un pārstieguma moments būtu vēl **performanciski** tveramāks, kā Hičkoka šausmu filmās ar lēni griezīgu čikstoņu atvērās ārdurvis.* (LVK2022)
- b. 'Kā NOUN'
*Baiļu lēkme pagāja man tālu garām, mani sevišķi neievainojot, tomēr baiļu astē, kas **komētiski** attālinājās, es izlasīju, ka vistrakākais pašlaik varētu būt tas, ja policists manā izskatā uztvertu parodiju par savu izskatu.* (LVK2022)
- c. 'Ar NOUN starpniecību'
*Pa e-pastu, **tālruniski**, mutiski vai kā citādi kontaktpersonai [...] esot bijis jānodod attiecīgā parauga pudelītes numurs.* (LVK2022)

Dažāda semantiska motivācija novērojama arī biežāk lietotiem apstākļa vārdiem, turklāt tādiem, kuriem valodā ir atbilstošs īpašības vārds:

- (5) a. dzejiski = 1) tēlaini; 2) dzejas ziņā
*Seno laiku notikumus viņš aprakstīja **ļoti dzejiski**, skatoties gaisā un paceļot pirkstu.* (LVK2018)
*Ielauzties kādas **dzejiski** apdalītas pilsētas, piemēram, Sakramento, galvenās satiksmes pārvaldes sistēmā. (= dzejas apdalītas pilsētas)* (LVK2022)
- b. pianistiski = 1) gradējama īpašība; 2) pianisma ziņā, no pianisma viedokļa
*Tas tāpēc, ka šie skaņdarbi ir sacerēti **ļoti pianistiski**, tajos izmantotas klavieru izteiksmes bagātas iespējas.* (LitMāksla)
*Tā ir tik pilnīga, ka ļauj brīvi interpretēt jebkuru **pianistiski** sarežģītāko darbu. (= pianisma ziņā, no pianisma viedokļa)* (LitMāksla)
- c. strofiski = 1) strofu veidā; 2) strofu ziņā
*Viņa dzejoļi prozā pārsvarā bija rakstīti sešās vienāda garuma rindkopās, kas tos tuvināja **strofiski** organizētam dzejas tekstam.* (LVK2022)
*Ļipkinam jau tuvāka oriģināla ritmiskai variācijai un **strofiski** noteiktāka.* (Karogs)

Kopsummā pamatotāka šķiet analīze, ka apstākļa vārdu, kas sākotnēji darināti no lietvārdu motivātiem kompleksiem īpašības vārdiem ar piedēkļiem *-isk-*, *-īg-*, *-ain-*, nostiprināšanās valodā līdzās šiem īpašības vārdiem ir veicinājusi sākotnējā vārddarināšanas modeļa (6a) paplašināšanos. Šī paplašināšanās, iespējams, notikusi analogijas vai reanalīzes ceļā, ļaujot darināt apstākļa vārdus arī tieši no lietvārdiem, pat ja attiecīgais īpašības vārds nav pieejams (6b).

- (6) a. [[[lietvārda celms]_{NOUN} + *-īg-*, *-ain-*, *-isk-* + *-s*]_{ADJ} + *-i*]_{ADV}, t. i.,
 b. [[[lietvārda celms]_{NOUN} + *-īg-*, *-ain-*, *-isk-* + *-s* / *-i*]_{ADJ/ADV}

Reizēm vienā teikumā īstenojas abas iespējas (7).

- (7) [[*persona*]_{PROPN} + *-isk-* + *-s* / *-i*]_{ADJ/ADV}
 Jakobs van Reisdāls → *reisdāliski* (ADV)
 Jans Vermērs → *vermēriska* (ADJ)

Alberto Džakometi → *džakometiska* (ADJ)

Jūtos reisdāliski pacilāts – kas ir citādi nekā vermēriska vai džakometiska pacilātība. (LVK2022)

Līdzīga motivācijas un modeļu paplašināšanās ticami notikusi arī sākotnēji saliktu ģenitīveņu motivēto adjektīvu laukā. Valodas lietojumā plaši pārstāvēti līdzīgu vārdu pāri, kuros ar vienādu nozīmi pastāv vai ir iespējams gan salikts ģenitīvenis, gan salikts īpašības vārds, *baltzobu – baltzobains, bezastes – bezastains, biezlūpu – biezlūpains, desmitballu – desmitballīgs, bezjēgas – bezjēdzīgs, bezsejas – bezsejains, daudzbalzu – daudzbalzīgs* (sk. arī Kalnača, Lokmane 2016). Vēsturiskajā secībā, kas tiek rekonstruēta, saliktais ģenitīvenis funkcionē kā saliktu adjektīvu motivētājs (8):

- (8) vārdkopa → salikts ģenitīvenis → salikts adjektīvs
daudz balsu → daudzbalzu → daudzbalzīgs
bez satura → bezsatura → bezsaturīgs
trīs balsu → trīsbalzu → trīsbalzīgs

Tomēr mūsdienu valodas lietojumā novērojama plašāka produktivitāte: darinājumi, kas formāli atgādina ģenitīveņu motivētos īpašības vārdus, veidojas arī tur, kur kompleksa ģenitīva starpposms nav redzams. Līdzīgi iepriekš apskatītajiem apstākļa vārdu darināšanas piemēriem šo parādību var skaidrot ar:

- 1) analogiju: valodas lietotāji darina jaunus vārdus, sekojot pazīstamiem paraugiem (*daudzvalodīgs – trīsvalodīgs, četervalodīgs, piecvalodīgs, desmitvalodīgs; desmitballīgs – divdesmitballīgs, simtballīgs, tūkstošballīgs*);
- 2) reanalīzi: uztveramā jaunā motivācija padara starpposma darinājumus neobligātus;
- 3) nostiprināšanos valodā: biežs lietojums nostiprina tiešu sufiksācijas modeli.

Paplašinātie modeļi un jaunā motivācija faktiski ir sekundāri attiecībā pret sākotnējiem, tomēr pašreizējā valodas pastāvēšanas posmā tie ir sistēmiski esoši. Jāņem vērā, ka katrā atsevišķā gadījumā nav iespējams droši izzināt primāro motivāciju, ja vien šī informācija nav tieši fiksēta konkrētā laikposma avotos. Tomēr iespējams pietuvoties šādai atbildei, analizējot vārda vecumu un izpētot tā agrākos pieminējumus literatūrā, salīdzinot tos ar otrā pāra vārda un attiecīgās vārdkopas lietojuma biežumu. Piem., ja vārds darināts agrākā posmā un pieejamajos datos viens no pāra vārdiem dominē agrīnā lietojumā, tas var kalpot par netiešu liecību par labu konkrētai motivācijas versijai. Šādu iespēju sniedz, piem., „Nacionālā korpusu kolekcija”, kas ļauj pārbaudīt vārdu biežumu dažādos korpusos, aptverot valodas lietojumu no 19. gadsimta beigām līdz mūsdienām, ar dažiem arī senāku tekstu korpusiem.

Secinājumi

Ņemot vērā vārddarināšanas parādību daudzslāņaino raksturu, morfēmiskajā un vārddarināšanas analīzē nepieciešams apzināti izvēlēties analītisko skatpunktu – retrospektīvo sinhroniju, analītisko sinhroniju vai diahronisko rekonstrukciju – un izmantot attiecīgajam skatījumam atbilstošus datu veidus. Vienlaikus jāņem vērā analizējamo valodas

parādību eksistences modi un ontoloģiskie slāņi, pie kuriem tās pieder: fiziskā eksistence (valodas lietojums), kognitīvā eksistence (individuālā valodas sistēma, notikumi, kas rada vārddarināšanas attiecības, arī semantika, pragmatika u. c.), kā arī abstraktā esamība (kolektīvā valodas sistēma). Ne mazāk būtiski ir apzināties analizējamo parādību ontoloģiskās kategorijas (lietas, attiecības, notikumi, īpašības). Tā kā kolektīvā valoda ir dinamiska sistēma, vārddarināšanas motivācija un modeļi nav pilnībā nemainīgi: atšķirības ir iespējamās gan starp individuālām sistēmām, gan laika gaitā. No šo atšķirību atzīšanas nav jāvairās, tās uzskatāmas par valodas elastīguma izpausmi, kas nodrošina tās spēju attīstīties un piedāvāt arvien jaunus ceļus nozīmju izteikšanai. „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāzes” vajadzībām vispiemērotākā šķiet retrospektīvās sinhronijas pieeja, kas vārddarināšanas analīzē paredz analizējamā vārda vecuma, empīriskā biežuma un izplatības novērtēšanu, kā arī motivācijas analīzi, balstoties uz šiem datiem – proti, kolektīvās valodas sistēmas stāvokli vārda ticamākā darināšanas laikposmā. Šādā gadījumā formāli un semantiski līdzīgiem vārdiem var būt konstatējama atšķirīga motivācija atkarībā no to darināšanas laika un valodas lietojuma datu analīzes, kas atbilstu, piem., sākotnējiem un paplašinātiem sekundāriem modeļiem vai arī citām valodas nodrošinātām daudzveidības iespējām.

Saīsinājumi un apzīmējumi

ADJ	īpašības vārds
ADV	apstākļa vārds
NOUN	lietvārds
PROP	personvārds

Avoti

- Baklāne, Anda, Saulespurēns, Valdis, Ozols, Artis. 2022. *Literatūra un Māksla (LitMāksla)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/81>
- Kalnača, Andra (vad.). 2023. *Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze*. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: <https://www.dlmdm.lu.lv/>
- Levāne-Petrova, Kristīne, Dargis, Roberts. 2018. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2018)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/11>
- Levāne-Petrova, Kristīne, Dargis, Roberts, Pokratniece, Kristīne, Lasmanis, Viesturs Jūlijs. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2022)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/84>
- Oxford English Dictionary. text NOUN¹. Etymology*. 2025. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/OED/6444947644>
- Spektors, Andrejs *et al.* 2025. *Tēzauris.lv. 2025. Rudens versija*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/137>

Literatūra

- Ahero, Antonija *et al.* 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

- Bloomfield, Leonard. 1933. *Language*. New York: Henry Holt and Company.
- Bybee, Joan. L. 2001. *Phonology and Language Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chomsky, Noam. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chomsky, Noam. 2000. *New Horizons in the Study of Language and Mind*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511811937>
- Goldberg, Adele. E. 1995. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hockett, Charles F. 1958. *A Course in Modern Linguistics*. New York: Macmillan.
- Jackendoff, Ray. 1990. *Semantic Structures*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kalme, Vilma, Smiltņiece, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas vārdarināšana un morfolģija*. Liepāja: LiePA.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2016. Compound genitives in Latvian. *Word-Formation across Languages*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 169–197.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Riga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Kalnača, Andra, Pakalne, Tatjana, Levāne-Petrova, Kristīne. 2025. Database of Latvian Morphemes and Derivational Models: ideas and expected results. *Proceedings of the Joint 25th Nordic Conference on Computational Linguistics and 11th Baltic Conference on Human Language Technologies (NoDaLiDa/Baltic-HLT 2025)*. Johansson, Richard, Stymne, Sara (eds.). Tartu: University of Tartu Library, 279–286. Pieejams: <https://hdl.handle.net/10062/107220>
- Lakoff, George, Johnson, Mark. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. 1. *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Plato. 2003. Cratylus. Jowett, Benjamin (transl.). *Great Books of the Western World*. 6. Chicago: Encyclopædia Britannica.
- Rumelhart, David E., McClelland, James L. (eds.). 1986. *Parallel Distributed Processing: Explorations in the Microstructure of Cognition*. Foundations. 1. Cambridge, MA: MIT Press.
- Saulīte, Baiba *et al.* 2022. Latvian National Corpora Collection – Korpuss.lv *Proceedings of the 13th Language Resources and Evaluation Conference (LREC)*. Calzolari, Nicoletta *et al.* (eds.). Marseille: European Language Resources Association, 5123–5129. Pieejams: <https://aclanthology.org/2022.lrec-1.548/>
- Saussure, Ferdinand de. 2011. *Course in General Linguistics*. Meisel, Perry, Saussy, Haun (eds.). Baskin, Wade (transl.). New York: Columbia University Press.
- Talmy, Leonard. 2000. *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge, MA: MIT Press.

Summary

This article is a theoretical reflection on how epistemological and ontological considerations can enhance the structure and interpretative depth of morphemic and word formation analysis in Latvian. It offers a conceptual framework that clarifies the status of linguistic phenomena and their analytical relevance, promoting methodological consistency and meaningful interpretation.

The author proposes a classification of four modes of existence of language phenomena – physical, cognitive, emergent, and analytically abstracted – and examines their role in modelling the language system. Diachrony is treated as a second-order epistemological construct, emerging from the comparison of synchronic language states over time.

Three methodological paradigms are outlined: synchronic collective analysis, synchronic individual analysis, and diachronic reconstruction. The article also explores analytical perspectives for investigating word formation motivation across different ontological levels. Emphasis is placed on the need to clearly define analytical focus, data types, and interpretative boundaries to ensure coherent and empirically grounded inquiry.

Keywords: derivational analysis; word formation; morphemic analysis; linguistic abstraction; productivity; language system.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Atvasinājumu semantisko attieksmju modelis elektroniskajā vārdnīcā „Tēzaurs”¹

The model of semantic relations of derivatives in the electronic dictionary „Tēzaurs”

Laura Rituma, Agute Klints, Madara Stāde

Matemātikas un informātikas institūts
Latvijas Universitāte

Raiņa bulvāris 29, Rīga, LV-1050, Latvija

E-pasts: laura.rituma@lumii.lv, agute.klints@lumii.lv, madara.stade@lumii.lv

Rakstā aplūkota elektroniskās vārdnīcas „Tēzaurs” papildināšana ar jaunu derivatīvi saistītu leksēmu resursu, kas ietver gan morfoloģiskās saites starp šķirkļiem jeb leksēmām, gan semantiskās saites starp atsevišķām motivētātvārda un atvasinātā vārda nozīmēm. Tā kā līdz šim pamatvārda un atvasinājuma daudznozīmība latviešu valodas vārddarināšanas sistēmā detalizēti nav pētīta, rakstā padziļināta uzmanība pievērsta tieši šim aspektam, proti, semantiskajām attieksmēm starp atsevišķām motivētātvārda un atvasinājuma nozīmēm. Minēto attieksmju marķēšana nav iespējama bez detalizētas, korpusos balstītas vārdu semantikas izpētes un vārdnīcas šķirkļu rediģēšanas, kam seko marķējamo vārdšķiru pāru izvēle un katrai vārdšķirai raksturīgā semantisko lomu saraksta izstrāde. Rakstā aplūkota līdzšinējā resursa izstrādes gaita, galvenās problēmas un izvēlētie risinājumi četrām pamatvārdšķirām – lietvārdiem, darbības vārdiem, īpašības vārdiem un apstākļa vārdiem – piederīgu derivatīvi saistītu vārdu pāru marķēšanā. Atsevišķa nodaļa veltīta dažādām asimetrijas izpausmēm starp motivētātvārdu un atvasinājumu šķirkļiem. Veidotais resurss būs noderīgs gan valodas apguvējiem un tulkotājiem, gan jo īpaši valodas pētniekiem, kuri varēs izmantot sagatavoto marķēto materiālu dažādu derivatīvās semantikas aspektu izpētē.

Atslēgvārdi: semantiskās attieksmes; derivatīvā morfoloģija; atvasinājumu daudznozīmība; elektroniskā vārdnīca „Tēzaurs”.

levads

Tiešsaistes skaidrojošā vārdnīca „Tēzaurs” (pieejams: <https://tezaurs.lv/>) (Grasmanis *et al.* 2023) kopš 2020. gada tiek papildināta ar informāciju par semantiskajām attieksmēm starp vārdu leksiskajām nozīmēm, veidojot „Latviešu valodas leksisko tīklu” (ang. „Latvian

---

¹ Raksts tapis LZP projektā „Latviešu valodas skaitļojamo leksisko resursu attīstīšana dabiskās valodas sapratnei un tekstradei” (Nr. lzp-022/1-0443). Izsakām pateicību kolēģēm Guntai Nešporei-Bērzkalnei un Ilzei Lokmanei par ieguldījumu raksta tapšanā.

WordNet”); tuvāk sk. Paikens *et al.* 2023), tāpēc resursa papildināšana ar strukturētu informāciju par sinhroniskām vārddarināšanas semantiskajām attieksmēm ir loģisks turpinājums vārdnīcas attīstīšanā. Šobrīd uz vārdnīcas „Tēzaurus” bāzes tiek veidots pirmais resurss latviešu valodā, kurā strukturētas atvasinājumu semantiskās attieksmes ar motivētājpārdiem, īpašu uzmanību pievēršot daudznozīmīgu motivētājpārdu nozīmju attieksmēm ar atvasinājumu nozīmēm. Latviešu valodniecībā līdz šim uzmanība pievērsta vārddarināšanas formantu semantikai, arī formantu daudznozīmībai, un šajos pētījumos valodas piemēros galvenokārt tiek izmantotas atvasinājumu pamatnozīmes (sk., piem., Soida 2009; Deksnē 2021; Kalnača, Lokmane 2021). Jaunākie pētījumi par atvasinājumu piedēkļu daudznozīmību skar arī regulāru atvasinājumu daudznozīmību, piem., Andra Kalnača un Tatjana Pakalne pētījumā par vārddarināšanas piedēkļu daudznozīmību (Kalnača, Pakalne 2023) norāda, ka atvasinājuma piedēkļa augsta vispārīguma semantika atvasinājuma izveidē kombinējas ar vispārīgām, bieži vien no vārda neatkarīgām semantiskajām pazīmēm, piem., *dzīvs, materiāls, dinamisks*, un, mainoties kādai no šīm pazīmēm, vienam atvasinātam vārdam var būt dažādas nozīmes ar atšķirīgu semantisko attieksmi pret motivētājpārdu. Minētā pētījuma autore to precīzāk parādījušas pētījumā par regulāru atvasinājumu ar piedēkli *-tāj-* semantiku kontekstuālā lietojumā (Kalnača, Pakalne 2024). Vēl jaunākā pētījumā par deverbālu atvasinājumu ar piedēkļiem *-ien-* un *-um-* produktivitāti vērtēta arī produktīvo atvasinājumu motivētājpārda piederība noteiktai semantiskai klasei (Kalnača, Pakalne, Deksnē 2025), un tas kopā ar šajā darbā aprakstīto pētījumu parāda, ka šobrīd latviešu valodniecībā tiek veidota jauna pieceja atvasinājumu semantikas analīzē un tiek pārbaudīti dažādi aspekti, kas varētu būt noderīgi to raksturošanai. Tomēr pagaidām tie ir atsevišķi pētījumi noteiktā teorētiskā ietvarā par dažiem atvasinājumu piedēkļiem, bet plašāk tieši daudznozīmīga atvasinājuma nozīmju sistēma sastatījumā ar daudznozīmīga motivētājpārda nozīmju sistēmu nav pētīta, tāpēc šis pētījums ir nozīmīgs papildinājums padziļinātā atvasinājumu semantikas izpētē.

Atvasinājumu resursa izstrādē tiek veidotas divu veidu saites:

- 1) vārddarināšanas morfoloģiskās saites starp vārdnīcas šķirkļiem, resp., leksēmām,
- 2) vārddarināšanas semantiskās saites starp konkrētām leksiskajām nozīmēm katrā šķirklī.

Līdz 2024. gada beigām vārdnīcā „Tēzaurus” izveidotas 1127 morfoloģiskās atvasinājumu saites starp šķirkļiem un 1666 semantiskās saites starp nozīmēm. Sagatavotie dati apstrādātajos šķirkļos jau šobrīd vārdnīcas lietotājam ir redzami sadaļās „Saisītītie šķirkļi” un „Saisītās nozīmes” (sk. 1. un 2. attēlu).

Raksta mērķis ir aprakstīt atvasinājumu resursa veidošanu, izveidoto modeli atvasinājuma semantisko attieksmju marķēšanai, kā arī pirmos iegūtos secinājumus par daudznozīmīgu atvasinājumu semantiskajām attieksmēm ar motivētājpārdiem. Rakstā aprakstīta apstrādājamo atvasinājumu atlase un to šķirkļu izveide vai papildināšana (sk. 1. nodaļu), morfoloģisko un semantisko saišu veidošanas principi (tuvāk aplūkoti šī raksta 2. un 3. nodaļā), lietoto semantisko lomu izvēles principi (sk. 4. nodaļu) un marķēšanas gaitā konstatētās asimetrijas izpausmes daudznozīmīgu motivētājpārdu un atvasinājumu semantiskajās attieksmēs (sk. 5. nodaļu).

apgūt

apgūt 1. konjugācijas darbības vārds; transitīvs ▶ Locīšana

Lietojuma biežums ⓘ: — — — — —

1. Mācīties un paturēt atmiņā.

▶ Piemēri *Es esmu apguvusi jaunu frāzi, un tā man palīdz sadzīvot ar īstenību un netērēt savu laiku, raizējoties par to, ko nekādi nevaru mainīt.*

▼ Saistītās nozīmes

Hiperonīmi ⓘ

*iemācīties*₁ — Mācoties apgūt (zināšanas), iegūt (iemaņas, paradumus, arī uzskatus).

*ieņemties*_{1,1} — Apgūt; iemācīties.

*iepaūkāt*₁ — lemācīties.

*ieprasties*₁ — lemācīties, ievingrināties.

*izmācīties*₂ transitīvs — lemācīties.

*mācīties*₁ — Gūt zināšanas, prasmi vai iemaņas, tiekot mācītam, skolojoties, studējot u. tml.

Atvasinājumi un to semantiskās attiecības ar pamatvārdu ⓘ

DARĪT ↔ DARBĪBA: *apgūšana*₁ — Mācīšanās process, paturēšana atmiņā.

DARĪT ↔ DARBĪBA: *apguve*₁ — Apgūšana₁, mācīšanās process.

DARĪT ↔ REZULTĀTS: *apguvums*₁ — Tas, ko kāds ir apguvis, iemācījies, apgūtais.

DARĪT ↔ DARĪTĀJS (DZĪVS): *apguvējs*₁ — Cilvēks, kas kaut ko apgūst, mācās.

1.1. Iemācīties un pilnībā pārzināt (profesiju, specialitāti u. tml.), mācoties, vingrinoties iegūt (prasmi, iemaņas).

▶ Piemēri - *Inženierītis tikmēr ir apguvis tieslietu zinības.*

▶ Saistītās nozīmes *mācīties, iepaūkāt, izmācīties, ieprasties.*

1.2. Izpētīt un pārzināt (piemēram, plašu materiālu).

▶ Piemēri *Lielākā daļa apgūto vēstures dokumentu līdz šim nav zinātniski pētīti.*

▼ Saistītās nozīmes

Atvasinājumi un to semantiskās attiecības ar pamatvārdu ⓘ

DARĪT ↔ DARBĪBA: *apgūšana*_{1,2} — Plaša materiāla izpētišana un pārzināšana.

DARĪT ↔ DARBĪBA: *apguve*_{1,2} — Plaša materiāla izpētišana un pārzināšana.

1. attēls. Šķirkļa *apgūt* skats ar atvasinājumu semantiskajām saitēm vārdnīcā „Tēzaurš”

Jāuzsver, ka resursa veidošanā ievērots sinhroniskais vārddarināšanas aspekts, proti, tiek ņemtas vērā „tās dzīvās asociācijas, kas veidojas mūsdienu valodas runātāja apziņā starp darinājumu un bāzes vārdu” (Soida 2009, 76).

1. Apstrādājamo šķirkļu atlase un rediģēšana

Atvasinājumu semantikas marķēšanai vispirms tika izvēlēti „Latviešu valodas leksiskajā tīklā” iekļautie biežāk lietotie darbības vārdi kā motivētājpārvārdi un no tiem atvasinātie lietvārdi, lai ar papildu informāciju bagātinātu tieši biežāk lietoto vārdu šķirkļus. Šajos darbības vārdu šķirkļos jau ticis pārskatīts un pēc noteiktiem principiem uzlabots nozīmju dalījums (Lokmane, Rituma 2021), samazinot šķirkļu sagatavošanas darbu derivatīvo attieksmju marķēšanai. Tomēr biežāk lietoto darbības vārdu atvasinājumi ne vienmēr ir arī biežāk lietotie atvasinājumi ar noteiktu izskaņu, tāpēc nākamo vārdšķiru pāru marķēšanā apstrādājamo šķirkļu izvēle balstīta uz biežāk lietoto atvasinājumu sarakstu, kas izveidots pēc „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” (LVK2022) datiem. No saraksta tika atlasīti biežāk lietotie atvasinājumi atsevišķi katrai atvasinājumu grupai ar noteiktu piedēkli, piem., *-īg* vai *-isk*, un no šiem atvasinājumiem tika marķēti tie īpašības vārdi, kas darināti no noteiktas vārdšķiras motivētājpārveida. Projekta pirmajā posmā ņemti 20 biežāk lietotie atvasinājumi no katras atvasinājumu grupas, lai pārbaudītu izveidoto atvasinājumu semantikas modeli. Tādējādi projekta gaitā papildu marķējumu iegūst gan biežāk lietotie motivētājpārvārdi, gan biežāk lietotie atvasinājumi.

Marķēšanai izvēlēto motivētājpārveidu un atvasinājumu šķirkļos vārdnīcā „Tēzaurs” tiek rediģētas un papildinātas nozīmes, kā arī veidoti jauni atvasinājumu šķirkļi, ja tādu vēl nav. Līdz šim vārdnīcās regulāriem atvasinājumiem atsevišķi šķirkļi ir veidoti reti, turklāt to skaidrojumos ietvertas shematiskas norādes par vispārīgo atvasinājuma semantiku, nevis skaidri definēta vārda nozīme, piem., vārda *lasījums* šķirklī pirmās trīs nozīmes veidotas shematiski – tās ietver vispārīgu atvasinājuma semantiku, kādu nevar attiecināt uz citiem atvasinājumiem ar tādu pašu vai citu atvasinājuma piedēkli, bultiņu un norādi uz attiecīgo vārda *lasīt* nozīmi, piem., ‘paveikta darbība, rezultāts → lasīt (1)’. Reizēm šķirklī norādīta tikai atvasinājuma specifiskā nozīme, nevis regulārās nozīmes, kas izriet no motivētājpārveida nozīmēm, bet šī pētījuma laikā šādos šķirkļos tika izveidotas arī regulārās atvasinājuma nozīmes. Piem., vārda *sniegums* šķirklī pirms apstrādes bija tikai divas specifiskas nozīmes – ‘izpildījums, veikums (parasti izpildītājmākslā)’ un ‘darbības attālums (parasti kravas celšanas mašīnām)’, bet ne regulārā atvasinājuma nozīme ‘tas, kas ir (ie)dots kādam’ un no tās atvasinātā nozīme ‘ieguldījums, devums’.

Atvasinājumu šķirkļos dažkārt veidotas jaunas nozīmes, balstoties uz vārda lietojuma piemēriem dažādos latviešu valodas korpusos, kas apkopoti „Nacionālajā korpusu kolekcijā” (Saulīte *et al.* 2022), esošās nozīmes dalītas sīkāk vai mainīta nozīmju secība, lai atvasinājuma šķirkļa nozīmju dalījums pēc iespējas vairāk atbilstu motivētājpārveida šķirklim. Piem., darbības vārda *dzīt* atvasinājuma *dzinējs* šķirklī pirms apstrādes bija četras vārda nozīmes, savukārt pēc apstrādes – 10 nozīmes ar nozīmes niansēm. Darbības vārdam *dzīt* korpusa datos tika konstatētas iepriekš vārdnīcā vēl neesošas nozīmes, piem., nozīmes ‘vadīt transportlīdzekli ar mērķi to nogādāt kaut kur’ un ‘taisīt alkoholu ar desitlācijas paņēmieni mājas apstākļos’, un pēc to pievienošanas izveidots atbilstošs nozīmju dalījums arī šī vārda atvasinājumam *dzinējs*. Atvasinājuma šķirklī pirmā shematiski attēlotā nozīme ‘darītājs → dzīt [1]’ pārveidota vairākās atsevišķās nozīmēs ar skaidru definīciju atbilstoši darbības vārda *dzīt* daudzajām nozīmēm. Piem., korpusa

dati rāda, ka ar vārdu *dzinējs* var nosaukt ne tikai cilvēku, kas panāk, ka dzīvnieki vai cilvēki pārvietojas, un mehanizētu iekārtu, bet arī personu, kas vada transportlīdzekli ar mērķi to kaut kur nogādāt, vai personu, kas privāti izgatavo alkoholisku dzērienu ar destilēšanas paņēmieni. Apstrādātajos šķirkljos visām nozīmēm tiek pievienoti piemēri no LVK2022 vai citiem „Nacionālajā korpusu kolekcijā” esošajiem korpusiem, ja minētajā korpusā nozīmei atbilstošu piemēru nav vai to nav pietiekami daudz.

Pēc šķirklja nozīmju sakārtošanas un piemēru pievienošanas tiek izveidota morfoloģiskā saite starp motivētārvārda šķirkli un atvasinājuma šķirkli, lai raksturotu vārddarināšanas formālo aspektu (par morfoloģijas saiti sk. 2. nodaļu), un tiek veidotas semantiskās atvasinājumu saites starp šķirklja vārda nozīmēm (sk. 3. nodaļu).

2. Morfoloģisko saišu veidošana

Morfoloģiskās saites saista motivētārvārda šķirkli ar atvasinājuma šķirkli un ietver informāciju par vārddarināšanas celmu, formantiem un atvasināšanas virzienu (ja tāds ir zināms), proti, to sniegtā informācija ir saistīta ar vārddarināšanas procesu formālo aspektu (par vārddarinātāju celmu un vārddarinātājiem formantiem tuvāk sk. Soida 2009, 44). Piem., morfoloģiskajā saitē starp šķirkljiem *gulēt* un *gulējums* tiek norādīts, ka vārds *gulējums* ir atvasināts no vārda *gulēt* un tā darināšanā izmantots pagātnes celms, piedēklis *-um-* un galotne *-s*. Jāpiebilst, ka morfoloģiskās saites un formanti tiek piešķirti, ņemot vērā vārdnīcas šķirklja pamatleksēmu, tādēļ šķirkljos, kuros pamatleksēma ir vīriešu dzimtē, bet šķirklī norādīts arī leksēmas atvasinājums sieviešu dzimtē (piem., šķirklī *skolotājs*), kā galotnes formants tiek norādīts tikai pamatleksēmai atbilstošais vīriešu dzimtes *-s*. Līdz ar to morfoloģiskajā saitē netiek ietverta informācija par to, vai atvasinājumu iespējams veidot abās dzimtēs. Tādēļ, piem., gan uz atvasinājuma šķirkli *skolotājs* (kurā norādītas abu dzimšu leksēmas), gan uz šķirkli *gulējums* (kas literārajā valodā parasti ir vīriešu dzimtē) novilktajā morfoloģiskajā saitē kā formanti norādīti atbilstošais piedēklis un galotne *-s*.

Saistītie šķirklji:
atvasinājums apgūšana Formanti: -šan-, -a Celma veids: Nenoteiksmes celms
atvasinājums apguvējs Formanti: -ēj-, -s Celma veids: Pagātnes celms
atvasinājums apguve Formanti: -e Celma veids: Pagātnes celms
atvasinājums apguvums Formanti: -um-, -s Celma veids: Pagātnes celms

2. attēls. Vārddarināšanas morfoloģisko saišu un vārddarināšanas formantu attēlojums šķirklja *apgūt* sadaļā „Saistītie šķirklji”

Apzīmējums *morfoloģiskā saite* izvēlēts gan tāpēc, ka visu afiksālo vārddarināšanas paņēmieni nosaukšanai lieto terminu *morfoloģiskais vārddarināšanas paņēmiens* (Vulāne 2013, 200), gan arī lai ar to uzsvētu vārddarināšanas morfēmisko pusi pretstatā semantiskajai.

Motivētājvārda celms morfēmās netiek dalīts, jo, kā norāda Emīlija Soida (2009, 37), motivētāja un motivētā vārda „strukturālās atšķirības izpaužas vārddarinātāja celma un vārddarinātāja formanta raksturā” un vārddarināšanas analīzē svarīgas tieši tās morfēmas, kuras aktīvi piedalās atvasinājuma formēšanā (op. cit., 43).

Dažkārt nav iespējams noteikt, kurš no formāli un saturiski saistītajiem vārdiem ir motivētājvārds; tādos gadījumos tiek lietota īpaša morfoloģiskā saite, kura norāda, ka savienotie vārdi ir kognāti jeb vārdi ar kopīgu cilmi, bet netiek precizēts, kurš ir motivētājvārds un kurš ir atvasinājums. Šādi gadījumi ietver galvenokārt aizguvumus, kas varētu būt ienākuši paralēli, nevis viens no otra darināti latviešu valodā; tas vērojams, piem., vārdu pāri *ekonomika/ekonomisks*. Pirmkārt, nav iespējams noteikt, kurš no vārdiem latviešu valodā aizgūts pirmais (iespējams, tie ienākuši vienlaikus). Otrkārt, morfoloģisko marķēšanu sarežģī arī tas, ka *ekonomisks* ir vienlaikus saturiski saistīts gan ar vārdu *ekonomika*, gan vārdu *ekonomija*, tāpēc šajā gadījumā tika nolemts veidot divus *ekonomisks* homonīmus (‘saistīts ar ekonomiku; arī saimniecisks’ un ‘saistīts ar ekonomiju, saimnieciski vai finansiāli izdevīgs’) un izmantot kopcilmes morfoloģisko saiti. Aizgūto īpašības vārdu problemātikai pievērsusies arī Emīlija Soida (2009, 106): „[...] mūsdienu latviešu valodā adjektīvu ar *-isk-* produktivitāti ceļ arī aizguvumi. Daļa šo aizguvumu latviešu valodā pārņemti kopā ar substantīviem, kas semantiski saistīti ar adjektīviem. Šie aizgūtie adjektīvi ar *-isk-* runātāja apziņā uz analogijas attieksmēm starp substantīviem un adjektīviem ar *-isk-* dzimtajā valodā viegli kvalificējami par atvasinājumiem pēc noteikta pašu valodā aktīva parauga.”

Lai gan kopcilmes morfoloģiskā saite visbiežāk lietota atvasinātu svešvārdu marķēšanai, reizēm tā nepieciešama arī tādos aizgūtu vārdu pāros, kas latviešu valodā pastāvējuši daudz ilgāk, piem., *spēle* (Spektors *et al.*, 2024) un *spēlēt* (Spektors *et al.*, 2024) Kārļa Mīlenbaha vārdnīcā „Latviešu valodas vārdnīca/Lettisch-deutsches Wörterbuch” (Mīlenbahs 1923–1932) norādīti kā aizgūti, bet nav ziņu par to, vai kāds no tiem ir bijis otra vārda motivētājvārds vai arī tie aizgūti paralēli. Protams, šos vārdus dzimtās valodas runātāji uztver kā derivatīvi saistītus, bet atvasināšanas virziens varētu būt abējāds, tāpēc arī šādos gadījumos tas netiek marķēts.

Līdz šim izveidotās morfoloģiskās atvasinājuma saites un informācija par atvasināšanas celmiem un formantiem ir publiski pieejama vārdnīcas „Tēzaurs” lietotājiem attiecīgo vārdu šķirkljos sadaļā „Saistītie šķirklī” (sk. 2. attēlu). Sagaidāms, ka to skaits un daudzveidība laika gaitā vēl mainīsies.

3. Semantisko attieksmju marķēšana

Semantisko attieksmju saites norāda attieksmes starp motivētājvārdu un atvasinājumu leksiskajām nozīmēm, tās tiek raksturotas ar semantisko lomu pāri, piešķirot semantisko lomu gan motivētājvārda, gan atvasinājuma nozīmei. Piem., semantiskās attieksmes starp darbības vārda *plānot* 1. nozīmi ‘veidot (kāda objekta, piem., celtnes) plānu,

projektu' un lietvārda *plānotājs* 1. nozīmi 'cilvēks, kas veido (kāda objekta, piem., celtnes) plānu, projektu' raksturotas ar semantisko lomu pāri DARĪT – DARĪTĀJS, savukārt attieksmes starp vārda *plānot* 2. nozīmi 'veidot plānu (kā) attīstībai, norisei, darbībai' un *plānotājs* 3. nozīmi 'tas (piezīmju grāmatiņa, ierīce, programma), kas palīdz plānveidīgi izstrādāt kā (piem., dienas, nedēļas) gaitu, secību' – ar semantisko lomu pāri DARĪT – INSTRUMENTS.

Ar terminu *semantiskā loma* (arī *tematiskā loma*) parasti apzīmē darbības vārda nosauktās situācijas dalībnieku (Saeed 2000, 139–171), tomēr šajā pētījumā semantiskās lomas jēdziens paplašināts, lai apzīmētu dažādas semantiskas pazīmes vai to kopumus, pēc kurām leksēmas iedalāmas lielākās grupās jeb kategorijās. Savstarpēji sinonīmiskie aizgūtie termini *tags* un *birka* jau ir nostiprinājušies informācijas tehnoloģiju nozarē ar citām nozīmēm, savukārt *semantiskā kategorija* ir pārāk plašs un dažādi interpretējams jēdziens.

Semantisko attieksmju marķēšana starp atsevišķām motivētājavārda un atvasinājuma nozīmēm paver plašas iespējas padziļināti pētīt sinhroniskos vārddarināšanas procesus semantiskā aspektā, parādot, ka derivācija ir attieksmes starp vārdu nozīmēm, ne tikai starp vārdiem kā tādiem. Pētnieki varēs izmantot sagatavoto marķēto materiālu, lai noskaidrotu, kādas likumsakarības atklājas noteiktu semantisko grupu motivētājavārdu un noteiktu semantisko grupu atvasinājumu saistījumā (piem., kādus atvasinājumus var darināt no ķermeņa daļu nosaukumiem vai kādas semantikas motivētājavārdi raksturīgi atvasinātiem ierīču vai instrumentu nosaukumiem). Iespējams meklēt arī citu veidu likumsakarības, piem., angļu valodas pētījumos noskaidrots, ka pastāv saikne starp atvasinājuma semantisko struktūru un afiksu produktivitāti, proti, produktīvi ir tie afiksi, kas veido atvasinājumus ar jaunām nozīmēm, kas tieši neizriet no motivētājavārda nozīmēm (Mititelu *et al.* 2021).

Lai aptvertu visas četras vārddarināšanas procesos iesaistītās pilnnozīmes vārdu vārdšķiras, līdz šim marķēti šādi vārdšķiru pāri:

- 1) darbības vārds – lietvārds (*braukt*→*braukšana*; *censties*→*centība*),
- 2) lietvārds – darbības vārds (*sapnis*→*sapņot*, *balsis*→*balsot*),
- 3) lietvārds – īpašības vārds (*saule*→*saulains*, *vēsture*→*vēsturisks*),
- 4) īpašības vārds – apstākļa vārds (*labs*→*labi*, *vēls*→*vēlu*).

Izvēlēta tieši šāda pieceja (nevis, piem., veidot visu vārddarināšanas līgzdu uzreiz), lai varētu atlasīt nepieciešamās semantiskās lomas, pārbaudīt lomu lietderīgumu noteiktu vārdšķiru sastatījumā un precizēt to nosaukumus.

Pirmkārt, semantiskās lomas ir atkarīgas no vārdšķiras (šajā pētījuma posmā izmantotās lomas sk. 1. tabulā). Otrkārt, katram no vārdšķiru pāriem tiek veidots atšķirīgs lomu komplekts, tāpēc, piem., lietvārdam kā motivētājavārdam raksturīgas citas lomas nekā lietvārdam kā atvasinājumam, piem., lietvārds *noslēpums*₁ kā atvasinājums attiecībā pret tā motivētājavārdu *noslēpt*₂, iegūst semantisko lomu REZULTĀTS, savukārt šis pats lietvārds kā atvasinājuma *noslēpumains*₁ motivētājs iegūst lomu ABSTRAKTS NOJĒGUMS. Tomēr ir lomas, kas vienlīdz derīgas gan motivētājavārda, gan atvasinājuma marķēšanai, piem., darbības vārda lomas ir vienas un tās pašas neatkarīgi no tā, vai tas ir motivētājavārds vai atvasinājums. Vārddarināšanas semantikas aspektā gan vēl risināms jautājums, vai derivatīvās semantikas kategorijas ir tās pašas, kas raksturīgas pirmatnīgiem vārdiem, vai tomēr atšķirīgas (par to sk. arī Kalnača, Pakalne 2023, 59–61).

Vārdšķira	Lomas nosaukums	Piemēri
darbības vārds	DARĪT	<i>skaidrot₁, skriet₁, flīzēt₁</i>
	BŪT PROCESĀ	<i>aizsākt₂, ilgt₁, mantot₁</i>
	BŪT STĀVOKLĪ	<i>sēdēt₁, ilgoties₁, piemist₁, sāpēt₁</i>
lietvārds kā motivētājavārds	ABSTRAKTS NOJĒGUMS	<i>brīnums₁, daba₁, daļa₁, joks₁</i>
	DABAS PARĀDĪBA	<i>dūmaka₁, brāzma₁</i>
	DZĪVNIĒKS	<i>mērkaķis₁, suns₁, kaķis₁</i>
	FIZIKĀLA PARĀDĪBA	<i>krāsa₁, smarža₁, svars₂</i>
	ĶERMENĀ DAĻA	<i>bārda₁, dzīsla₁</i>
	MĪTISKA BŪTNE	<i>dievs₁, velns₁</i>
	PERSONA	<i>ķēniņš₁, bērns₁, zvaigzne₃</i>
	PRIEKŠMETS	<i>bruņojums₁, dubļi₁, ēna₁</i>
lietvārds kā atvasinājums	DARBĪBA	<i>zīdīšana₁, krāpšana₁</i>
	DARĪTĀJS	<i>kodējs₁, krāpnieks₁</i>
	IERĪCE	<i>mitrinātājs₁, modinātājs₂, zvans₂</i>
	INSTRUMENTS	<i>dzirdeklis₁, mazgātne₁, miglotājs₂</i>
	IZJUTĒJS	<i>mirējs₁, mīlotājs₁</i>
	PAZĪME (lietv.)	<i>redzamība₁, dejiskums₂</i>
	PROCESS	<i>dzimšana₁, ilgšana₁</i>
	PROFESIJAS PĀRSTĀVIS	<i>šuvējs₁, rakstnieks₁</i>
	REZULTĀTS	<i>dziedājums₁, dziesma₁</i>
	STĀVOKLIS	<i>gribēšana₁, atpūta₁, aizņemība₁</i>
	VIETA (lietv.)	<i>brauktuve₁, dzīvoklis₁, ēdnīca₁</i>
īpašības vārds kā motivētājavārds	MĒRĀMS	<i>īss₁</i>
	PAZĪME (adj.)	<i>agrs₁, dažāds₁, vienlaicīgs₁</i>
	VĒRTĒJOŠS	<i>interesants₁, īpašs₁</i>
īpašības vārds kā motivētājavārds un kā atvasinājums	IETVER NOSAUKTO	<i>plankumains₁, priecīgs₂, kalnains₁</i>
	LĪDZĪGS NOSAUKTAJAM	<i>sudrabains₁, rožains₁, samtains₁</i>
	PIEMĪT NOSAUKTAIS	<i>spēcīgs₁, veiksmīgs_{2.1}, laimīgs₁</i>
	SAISTĪTS AR NOSAUKTO	<i>dabīgs₁, daļējs₁, dienišķs₁</i>
apstākļa vārds	BIEŽUMS	<i>bieži₁</i>
	LAIKS (adv.)	<i>agri₁, vienlaicīgi₁</i>
	MĒRS	<i>īpaši₂, būtiski₂, ārkārtīgi₁</i>
	VEIDS	<i>sveikā₁, interesanti₁, plaši₁</i>
	VIETA (adv.)	<i>tuvu₁</i>
visas vārdšķiras	CITS	<i>ikdienišķs₁, sapratne₁</i>
	NESKAIDRS	<i>dzīvība₁, teikšana₂, puveklis₁</i>

1. tabula. Atvasinājumu un motivētājavārdu semantisko attieksmju lomas

Lomu saraksts tiek papildināts, tiklīdz tiek iesaistīts jauns vārdšķiru pāris. Paredzams, ka jaunas lomas būs nepieciešamas arī vienas vārdšķiras vārdu pāros (lietvārds – lietvārds vai darbības vārds – darbības vārds).

Lomu nosaukumus pēc iespējas mēģināts veidot kā tās vārdšķiras vārdus, kurai šī loma piemīt (DARBĪBA – lietvārda loma, DARĪT – darbības vārda loma). Līdzīgs princips tiek ievērots vārda nozīmju skaidrojumos vārdnīcā. Tomēr īpašības vārdiem tas realizējams tikai daļēji, bet apstākļa vārdu lomas, sekojot tradīcijai, tiek nosauktas ar lietvārdu.

Lomu saraksta izveidē mēģināts izvēlēties atbilstīgu vispārīguma pakāpi – lomu skaitam nevajadzētu būt pārmērīgi lielam. Ļoti sīks daļījums nav lietderīgs, jo ir gan grūti izmantojams leksikogrāfa darbā, gan arī mulsinošs vārdnīcas lietotājam. Tomēr lomu robežošanās ir neizbēgama neatkarīgi no vispārīguma pakāpes, tāpēc šaubu gadījumos lēmumu pieņem leksikogrāfu grupa.

Iespējami arī tādi gadījumi, kad lomu nav iespējams skaidri noteikt, tādēļ lomu sarakstā ieviestas kategorijas CITS un NESKAIDRS, kas vēlāk tiks vēlreiz pārskatītas un analizētas. Piem., loma CITS lietojama gadījumos, kad semantiskā loma ir nosakāma, taču tā nav neviena no sarakstā definētajām. Piem., vārdam *dzirde*₁ būtu izmantojama loma SPĒJA, taču tās pagaidām lomu sarakstā nav, tādēļ šī nozīme kategorizēta ar lomu CITS. Loma NESKAIDRS tiek izmantota gadījumos, kad pētnieks, kas strādā ar konkrēto vārdu, nevar izšķirties starp vairākām lomām un nolemj, ka nepieciešams konsultēties ar pārējiem valodniekiem, lai pieņemtu galīgo lēmumu. Tādā veidā neskaidrie gadījumi tiek atzīmēti datos un tos ir vieglāk atrast pēc tam, lai papildinātu.

Marķētās vārddarināšanas semantiskās attieksmes redzamas marķēto motivētājvārdu un atvasinājumu šķirkļos pie vārda nozīmēm sadaļas „Saisītās nozīmes” apakšsadaļā „Atvasinājumi un to semantiskās attieksmes ar pamatvārdu”. Ir parādīts ne tikai ar atvasinājuma attieksmēm saistītais vārds un piešķirto semantisko lomu pāris, bet arī saistītā vārda nozīmes skaidrojums (sk. 1. attēlu). Motivētājvārda nozīmei var būt redzamas vairākas vārddarināšanas semantiskās attieksmes ar dažādu atvasinājumu nozīmēm, piem., 1. attēlā redzams, ka vārda *apgūt* 1. nozīmei ir semantiskās attieksmes ar vārdu *apgūšana*, *apguve* un *apguvējs* nozīmēm. Atvasinājumu nozīmēm šajā šķirkļa sadaļā parasti ir tikai viena semantiskā attieksme ar motivētājvārdu.

4. Semantisko lomu izvēle

Semantisko lomu izvēle un definēšana ir darbietilpīgs process, jo gatavu paraugu, kas bez uzlabojumiem būtu izmantojami nozīmju marķēšanā, ne latviešu, ne citu valodu leksikogrāfijā vai elektroniskajos resursos nav. Jāuzsver arī, ka lomu saraksts var būt lingvospecifisks, proti, katras valodas aprakstā var būt noderīgas citas semantiskās lomas, kaut gan daļa lomu ir universālas (Mititelu *et al.* 2021). Tādējādi marķēšanā izmantojamo semantisko lomu izvēlē ir ņemta vērā gan citu valodu elektronisko resursu veidošanas pieredze (piem., Bilgin *et al.* 2004; Piasecki *et al.* 2012; Dimitrova *et al.* 2014), gan vārdšķiru semantikas un derivatīvās semantikas lingvistiskie pētījumi (Wierzbicka 1988; Cruse 2004; Soida 2009), gan latviešu valodas gramatikas (Vulāne 2013; Kalnača, Lokmane 2021).

Lietvārdu semantika salīdzinājumā ar citām vārdšķirām ir vieglāk raksturojama, jo prototipisks lietvārds nosauc reālu vai iedomātu priekšmetu ar noteiktām robežām telpā vai laikā un ir kognitīvi samērā vienkāršs (Kalnača, Lokmane 2021, 83). Ja lietvārds ar piedēkli atvasināts no darbības vārda, tad tā semantikas raksturošanai izmantojams plaši pazīstamais semantisko lomu jeb darbības vārda aprakstītās situācijas dalībnieku kopums (DARĪTĀJS, CIETĒJS, IZJUTĒJS, DARBĪBA, INSTRUMENTS u. tml.) (Mititelu *et al.* 2021). Savukārt, ja lietvārds ir atvasināta darbības vārda vai īpašības vārda motivētājvārds, tam piešķiramas citas lomas, kas izriet no lietvārda nosaukto reāliju dabas (PERSONA, DZĪVNIEKS, ABSTRAKTS NOJĒGUMS u. tml.).

Darbības vārdi ir iesaistīti pāri ar lietvārdiem gan kā motivētājvārdi, gan kā atvasinājumi. Pagaidām tiem ir izvēlētas trīs vispārīgas lomas DARĪT, BŪT PROCESĀ, BŪT STĀVOKLĪ, kas izriet no darbības vārda nosaukto situāciju dalījuma trīs pamattipos – stāvoklis, process un darbība jeb notikums (Saeed 2000, 109–113) – un noderīgas abos pāros. Būtu iespējams arī sīkāks tematiskais dalījums pēc dažādām pazīmēm (piem., kustības verbi, skaņu verbi, prāta darbības verbi, runāšanas verbi, teliski / ateliski verbi u. tml.), bet līdz šim aplūkoto derivatīvo attieksmju raksturošanai tās nav bijušas nepieciešamas. Pēc vajadzības tās tiks izmantotas turpmākā resursa izstrādē, īpaši prefiksālo atvasinājumu pāri *darbības vārds* – *darbības vārds*. Turklāt ievadā minētais pētījums (Kalnača, Pakalne, Deksnē 2025) par deverbālu atvasinājumu ar piedēkļiem *-ien-* un *-um-* produktivitāti atkarībā no dažādiem faktoriem, tai skaitā motivētājvārda semantiskās klases, parāda, ka sīkāks darbības vārdu semantisko lomu dalījums varētu būt nepieciešams precīzākai atvasinājuma modeļu raksturošanai.

Apstākļa vārdu semantiskajā raksturojumā pieņemts tradicionālais dalījums vietas, laika, veida, mēra un biežuma apstākļa vārdos un izvēlētas attiecīgas semantiskās lomas. Zīmīgi, ka apstākļa vārdu dalījums semantiskajās grupās dažādās gramatikās ir līdzīgs vai pat vienāds (Smiltneiece 2013, 606–618; Kalnača, Lokmane 2021, 319–322), tātad šīs vārdšķiras semantiskā klasifikācija domstarpības nerada. Iespējams, tas ir tāpēc, ka apstākļa vārds teikumā ir galvenokārt darbības raksturotājs, turklāt darbības vārdi var vienlaikus piesaistīt dažādu semantisko grupu apstākļus kā teikuma locekļus, tādējādi padarot situācijas adverbijālo raksturojumu uzskatāmu un viegli izprotamu.

Īpašības vārdu semantiskais raksturojums gramatikās principiāli atšķiras no pārējo pamatvārdšķiru raksturojuma, proti, minēts, ka šai vārdšķirai piemīt daudzveidīga – gan konkrēta, gan abstrakta – semantika, vienlaikus norādot, ka semantiskās grupas nav stingri nodalāmas (Nītiņa 2013, 372). Īpašības vārdi sintaktiski ir lietvārda raksturotāji, un pazīmes, ko tie nosauc, piemīt lietvārdu nosauktajām reālijām, tāpēc ir grūti semantiski raksturot pašu īpašības vārdu. To var redzēt īpašības vārdu šķirkļos vārdnīcā – nereti nozīmju skaits ir ļoti liels un dalījums balstīts galvenokārt uz raksturojamo lietvārdu piederības pie noteiktas semantiskas grupas, piem., vārdnīcā „Tēzauris” šķirklī *liels* ir 8 nozīmes un tām kopumā 18 nozīmes nianšes, kas nošķirtas, galvenokārt precizējot raksturojamo lietvārdu. Lietvārdi nosauc lietas, kas būtībā ir daudzu pazīmju kopumi, bet īpašības vārds abstrahē kādu atsevišķu pazīmi no šīs plašās un daudzveidīgās kopas.

Šajā pētījumā, pirmkārt, nošķirtas īpašības vārdu kā lietvārda atvasinājumu lomas – IETVER NOSAUKTO, LĪDZĪGS NOSAUKTAJAM, PIEMĪT NOSAUKTAIS,

SAISTĪTS AR NOSAUKTO. Šis dalījums pamatā balstīts uz Emīlijas Soidas (2009, 87–111) izstrādāto visai detalizēto atvasinātu īpašības vārdu semantisko raksturojumu. No lietvārdiem atvasinātu īpašības vārdu nozīmes izpratnē galvenā neapšaubāmi ir motivētājlietvārda semantika neatkarīgi no tā, vai motivētājavārds ir abstrakts (*ekonomisks* ‘tāds, kas saistīts ar ekonomiku’) vai konkrēts (*mežains* ‘tāds, kur ir daudz mežu; tāds, kas ir apaudzis ar mežu’). Afiksa semantika ir ļoti vispārīga, tāpēc arī atvasinājumā galvenā semantiskā slodze ir vārddarināšanas celmam. Šī iemesla dēļ četras minētās lomas atvasināti īpašības vārdi saglabā arī kā apstākļa vārdu motivētājavārdi (līdzīgu risinājumu sk. Raskin, Nirenburg 1998). Otrkārt, ja pirmatnīgs īpašības vārds ir apstākļa vārda motivētājavārds, tam piešķirama viena no trim samērā vispārīgajām lomām – MĒRĀMS, PAZĪME, VĒRTĒJOŠS, kas izvēlētas, pārbaudot un pielāgojot latviešu valodai uz angļu valodas bāzes izstrādātu un dabiskās valodas elektroniskai apstrādei paredzētu īpašības vārdu semantisko tipoloģiju (Raskin, Nirenburg 1998, 177). Grupā MĒRĀMS ietilpst tie īpašības vārdi, kuru nosauktā pazīme ir objektīvi raksturojama noteiktā mērījumu skalā, savukārt marķējums VĒRTĒJOŠS piešķirams īpašības vārdiem, kas izsaka subjektīvu runātāja vērtējumu. Vislielākos iebildumus var radīt semantiskā loma PAZĪME, kas nosauc pazīmi kā tādu (piem., krāsu, formu) jeb visu, kas neietilpst abās pārējās grupās. Jāatzīst gan, ka grupas neizbēgami pārklājas, tāpēc lomu marķēšanā dažkārt nākas savstarpēji vienoties par konkrētu risinājumu.

5. Asimetrijas izpausmes vārddarināšanā

Motivētājavārdu un atvasinājumu attieksmēs novērojami arī vairāki asimetrijas gadījumi. Visbiežāk valodas zīmes asimetriju izprot kā neregulāras jeb nesimetriskas attieksmes starp formu un saturu, kas izpaužas kā polisēmija (vienai formālai vienībai atbilst vairākas satura vienības) un sinonīmija (vienai satura vienībai atbilst vairākas formālas vienības) (Skujiņa 2007, 424). Tomēr asimetriju var saprast arī plašāk – kā jebkuras atkāpes no regulāruma ne tikai starp formu un saturu, bet arī, piem., starp divām formālām vai divām saturiskām vienībām.

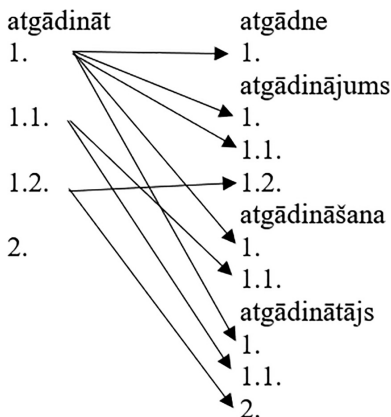
Asimetrija starp formu un saturu izpaužas gadījumos, kad morfoloģiskā saite starp leksēmām pastāv, jo vārdi ir derivatīvi saistīti, bet semantiska saikne starp nozīmēm sinhroniski var būt vājinājusies. Uzskatāms piemērs tam ir vārdu pāris *bruņas* un *bruņot* – motivētājavārds *bruņas* apzīmē aizsargājošus priekšmetus vai to kopumu, bet atvasinājuma *bruņot* semantika mūsdienās ir mainījusies un apzīmē aprikošanu ar militāro tehniku kopumā, jo īpaši tādu, ar ko uzbrūk, nevis aizsargājas. Lai gan retos gadījumos semantiskas atvasinājumu attieksmes starp šo vārdu nozīmēm var novērot (piem., vārdu savienojumā *bruņots limuzīns*), kopumā tās nav pietiekami izteiktas, lai marķētu ar konkrētām semantiskajām saitēm; lai gan diahroniska šādu attieksmju izpēte varētu būt lietderīga, tā neietilpst pašreizējā pētījuma mērķos.

Līdzīgs asimetrijas piemērs ir arī *māksla* un *mākslīgs*. Lai gan īpašības vārds *mākslīgs* ir atvasināts no lietvārda *māksla*, *mākslīgs* apzīmē vai nu kaut ko cilvēka radītu, vai arī ko imitējošu vai nepatiesu (attiecīgi 1. un 2. nozīme vārdnīcā „Tēzauris” – Spektors *et al.*, 2024). Tāpat nozīmes laika gaitā ir tik ļoti mainījušās, ka starp tām ir

problemātiski veidot semantisko attiecsmju saites. Vēl viens formas un satura asimetrijas gadījums vērojams citiem šīs pašas saknes vārdiem: īpašības vārds *māksliniecisks* ir atvasināts no lietvārda *mākslinieks*, taču šī atvasinājuma nozīmes ir semantiski saistītas ar lietvārda *māksla* nozīmēm. Tāpēc morfoloģiskā atvasinājuma saite šķirklim *māksliniecisks* veidojas ar vienu šķirkli, bet semantiskās atvasinājuma saites – ar citu. Šādi derivatīvi saistītu vārdu pāri, starp kuriem vairs nav semantisko saišu, ilustrē to, kā vārdu nozīmes pakāpeniski mainās un iegūst jaunus semantiskos elementus, pilnībā vai daļēji zaudējot sākotnējos. Šāda jaunu, reizēm pretēju, nozīmju rašanās dažkārt apgrūtina semantisko attiecsmju marķēšanu, taču vienlaikus izceļ vārda nozīmju mainīgumu.

Asimetrija bieži izpaužas arī semantiskajās attiecsmēs. Motivētārvārda un atvasinājuma nozīmju simetrija ir regulāras attiecsmes starp vienu motivētārvārda nozīmi un vienu tai atbilstošu atvasinājuma nozīmi, t. i., motivētārvārdam un atvasinājumam ir vienāds nozīmju skaits un katra atvasinājuma nozīme izriet no attiecīgās motivētārvārda nozīmes, piem., atvasinājuma *krāpšana* visas 3 nozīmes semantiski atbilst motivētārvārda *krāpt* nozīmēm. Šādu gadījumu gan ir salīdzinoši maz, jo vārda nozīmju granularitāte nav fiksēta – tā var mainīties laika gaitā, turklāt nozīmju nošķiršanas kritēriji katras vārdšķiras vārdiem atšķiras, un zināmā mērā tie ir atkarīgi arī no leksikogrāfa lēmuma. Tāpēc daudz biežāki ir gadījumi, kad starp motivētārvārda un atvasinājuma nozīmēm veidojas dažādi asimetrijas gadījumi.

Pirmkārt, ne visām motivētārvārdu nozīmēm atbilst atvasinājuma nozīmes (piem., vārda *atgādināt* 2. nozīmei ‘likties līdzīgam, līdzināties (kam)’ semantiskas attiecsmes ne ar vienu no atvasinājumu nozīmēm neveidojas, bet pārējām šī vārda nozīmēm ir semantiski piesaistāmas atvasinājumu (*atgādne*, *atgādināšana*, *atgādinājums*, *atgādinātājs*) nozīmes (sk. 2. attēlu). Līdzīgi ir arī ar lietvārdu *tēls* – lai gan tam ir četras nozīmes, ar atvasinājumu (*tēlot*, *tēlains*) nozīmēm semantiskās saites veidojas tikai šī lietvārda 2. nozīmei ‘mākslā – specifisks, vispārināts (īstenības parādības, objekta u. tml.) atspoguļojums’, bet pārējām trim nozīmēm semantiskās saites neveidojas.

2. attēls. Attiecsmes starp motivētārvārda *atgādināt* un atvasinājumu nozīmēm

Otrkārt, vairākas viena atvasinājuma nozīmes var atbilst vienai motivētālvārda nozīmei un otrādi, piem., motivētālvārda *atgādināt* 1. nozīme ‘pateikt, uzrakstīt kādam, lai atceras, ievēro, izdara (ko)’ semantiski saistīta gan ar atvasinājuma *atgādinājums* 1. nozīmi ‘aizrādījums atcerēties, ievērot, izdarīt (ko)’, gan 1.1. nozīmi ‘rakstveida aizrādījums ievērot, izdarīt (ko)’ (sk. 2. attēlu). Šajā gadījumā asimetrija veidojas, jo šķirkli *atgādināt* veidots nozīmju dalījums, kas vienā (1.) nozīmē apvieno gan mutisku, gan rakstisku darbību, savukārt šķirkli *atgādinājums* šīs sēmas pieņemtas par nosacījumu nozīmju šķiršanai. Līdzīgi arī motivētālvārda *asinis* 1. nozīme ‘sarkans, necaurspīdīgs šķidrums, kas cirkulē cilvēka un dzīvnieku asinsrites sistēmā [...]’ atbilst divām atvasinājuma *asiņains* nozīmēm un trim tā nozīmes niansēm. Šajā gadījumā asimetrija veidojas, jo īpašība *asiņains* var izpausties dažādos veidos, visos saglabājot semantisku saistību ar motivētālvārda *asinis* 1. nozīmi, turklāt divas šī atvasinājuma nozīmes ar motivētālvārdu veido atšķirīgas semantiskās saites – 1. nozīmei ‘tāds, kurā ir daudz asiņu; tāds, kas satur daudz asiņu’ piešķirama loma IETVER NOSAUKTO, bet 3. nozīmei ‘asiņu krāsā, spilgti sarkans’ – loma LĪDZĪGS NOSAUKTAJAM. Asimetrija, kad vienai atvasinājuma nozīmei tiek veidotas semantiskās saites ar vairākām motivētālvārda nozīmēm, veidojas jau minētā iemesla dēļ – nozīmju nošķiršanas principi un nozīmju granularitāte dažādu vārdšķiru vārdu šķirkļos atšķiras. Piem., darbības vārda *mācīt* šķirkli nozīmju šķirums veidots pēc šī vārda saistāmības, taču deverbālu lietvārdu saistāmība ir būtiski atšķirīga no motivētālvārda saistāmības, jo darbības vārda argumentu struktūra nesaglabājas, tādēļ atvasinājuma *mācīšana* 1. nozīmē ‘zināšanu, informācijas vai praktisku iemaņu sniegšana (kādam); attiecīgo paņēmienu, pasākumu kopums’ apvienota vairāku motivētālvārda *mācīt* nozīmju semantika, tādā veidā vienai atvasinājuma nozīmei veidojot semantiskās saites ar vairākām motivētālvārda nozīmēm.

Treškārt, jaunas atvasinājuma nozīmes var veidoties no esošajām atvasinājuma nozīmēm, neveidojot semantisku saikni ar kādu no motivētālvārda nozīmēm, piem., atvasinājuma *puķains* 3. nozīme ‘samākslots, izskaistināts (par tekstu, izteikumu)’ izriet no šī paša vārda 2. nozīmes ‘tāds, kur zied daudz puķu’, nevis no kādas no motivētālvārda *puķe* nozīmēm. Savukārt motivētālvārda *dejojot* atvasinājuma *dejošana* 2. nozīme ‘deju pulciņš’ ir veidojusies no šī paša atvasinājuma 1. nozīmes ‘dejas kustību, dejas izpildīšana’; arī šajā gadījumā semantiskā saite starp 2. nozīmi un motivētālvārdu veidota netiek.

Secinājumi

Atvasinājumu marķēšanas laikā veidotie un apkopotie dati ir noderīgi ne tikai tulkotājiem, valodas apguvējiem un valodas pētniekiem, bet arī jebkurai interesentam, kas vēlas izprast valodas derivatīvos procesus saistībā ar motivētālvārda un atvasinājuma daudznozīmību. Dati pieejami „Tēzaura” publiskajā versijā marķēto vārdu šķirkļos, kā arī „Tēzaura” atvērto datu kopā. Valodas pētnieki var iegūt datus pēc dažādiem kritērijiem, piem., atlasīt visus instrumentu nosaukumus, kas darināti ar noteiktu afiksu no dažādiem vārdiem un no jebkuras motivētālvārda nozīmes (ne tikai no pamatnozīmes). Var noskaidrot, piem., cik dažādi afiksi izmantoti noteiktas semantiskās lomas

izteikšanai, kā arī otrādi – kādas semantiskās lomas raksturīgas konkrēto afiksu atvasinājumiem.

Atvasinājumu marķēšanas gaitā vārdnīcā „Tēzaurs” ir izveidoti arī jauni atvasinātu vārdu šķirkļi (īpaši regulāriem atvasinājumiem, piem., deverbāliem lietvārdiem ar piedēkļiem *-šan-* vai *-um-* vai īpašības vārdu cilmes apstākļa vārdiem ar formantu *-i*), kas iepriekš vārdnīcā nebija iekļauti vispār vai bija piesaistīti motivētājvārda šķirklim kā atsevišķa leksēma.

Turpmāk būtu nepieciešams marķēt gan citus derivatīvi saistītus vārdšķiru pārus, gan vienas vārdšķiras pārus, piem., kombinācijā lietvārds – lietvārds vai darbības vārds – darbības vārds. Var paredzēt, ka tādā veidā tiks aktualizēti jauni formanti un semantiskās lomas, kas līdz šim resursā nav iekļautas.

Avoti

- Spektors, Andrejs *et al.* 2024. *Tēzaurs.lv, 2024. Rudens laidiens*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <https://tezaurs.lv>
- Milenbahs, Kārlis. 1923–1932. *Latviešu valodas vārdnīca. / Lettisch-deutsches Wörterbuch*. 1.–4. sēj. Rediģējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija, Kultūras fonds. Pieejams: <https://mev.tezaurs.lv>

Literatūra

- Bilgin, Orhan, Çetinoğlu, Özlem, Oflazer, Kemal. 2004. Morphosemantic relations in and across Wordnets: A study based on Turkish. *Proceedings of the Second International WordNet Conference*. Sojka, Petr, Pala, Karel, Smrz, Pavel, Fellbaum, Christiane, Vossen, Piek (eds.). Brno: Masaryk University, 60–66. Pieejams: <https://www.fi.muni.cz/gwc2004/proc/index.html>
- Cruse, Alan. 2004. *Meaning in language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1017/S0272263106370295>
- Deksne, Daiga. 2021. *Priedēkļverbu semantika un funkcionalitāte latviešu valodā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/57128>
- Dimitrova, Tsvetana, Tarpomanova, Ekaterina, Rizov, Borislav. 2014. Coping with derivation in the Bulgarian Wordnet. *Proceedings of the Seventh Global Wordnet Conference*. Orav, Heili, Fellbaum, Christiane, Vossen, Piek (eds.). Tartu: University of Tartu Press, 109–117. Pieejams: <https://aclanthology.org/volumes/W14-01/>
- Grasmanis, Mikus, Paikens, Pēteris, Pretkalniņa, Lauma, Rituma, Laura, Strankale, Laine, Znotiņš, Artūrs, Grūzītis, Normunds. 2023. Tēzaurs.lv – the experience of building a multifunctional lexical resource. *Electronic Lexicography in the 21st Century (eLex 2023): Invisible Lexicography. Proceedings of the eLex 2023 Conference*. Medved', Marek *et al.* (eds.). Brno: Lexical Computing CZ s.r.o., 400–418. Pieejams: <https://elex.link/ojs/index.php/elex/article/view/38>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Kalnača, Andra, Pakalne, Tatjana. 2023. Latviešu valodas lietvārdu darināšanas piedēkļu daudznozīmība teorētiskā skatījumā. *Valoda: nozīme un forma*. 14, 53–73. <https://doi.org/10.22364/vnf.14.05>

- Kalnača, Andra, Pakalne, Tatjana. 2024. Semantics of productively formed regular derivatives in contextual use: a case of the Latvian agentive suffix -tāj-. *Baltistica*. LIX(2), 267–295. <https://doi.org/10.15388/Baltistica.59.2.2549>
- Kalnača, Andra, Pakalne, Tatjana, Deksne, Daiga. 2025. Latvian deverbal nouns in *-ien-* and *-um-* and derivational productivity: a corpus-based analysis. *How to Do Things with Corpora. Methodological Issues and Case Studies on Grammar*. Leuschner, Torsten, Vajnovszki, Anaïs, Delaby, Gauthier, Barðdal, Jóhanna (eds.). Berlin/Heidelberg: Springer, 275–311. https://doi.org/10.1007/978-3-662-69690-3_10
- Lokmane, Ilze, Rituma, Laura. 2021. Verba nozīmju nošķiršana: teorija un prakse. *Valoda: nozīme un forma*. 12, 142–162. <https://doi.org/10.22364/vnf.12.10>
- Mititelu, Verginica, Leseva, Svetlozara, Stoyanova, Ivelina. 2021. Semantic analysis of verb-noun derivation in Princeton WordNet. *Proceedings of the 11th Global Wordnet Conference*. Vossen, Piek, Fellbaum, Christiane (eds.). Pretoria: Global Wordnet Association, 108–117. Pieejams: <https://aclanthology.org/volumes/2021.gwc-1/>
- Nītiņa, Daina. 2013. Īpašības vārds (adjektīvs) un adjektīvisks divdabīs. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 370–412.
- Paikens, Pēteris, Klints, Agute, Lokmane, Ilze, Pretkalniņa, Lauma, Rituma, Laura, Stāde, Madara, Strankale, Laine. 2023. Latvian WordNet. *Proceedings of the 12th Global Wordnet Conference*. Rigau, German, Bond, Francis, Rademaker, Alexandre (eds.). Donostia: Global Wordnet Association, 187–196. Pieejams: <https://aclanthology.org/volumes/2023.gwc-1/>
- Piasecki, Maciej, Ramocki, Radoslaw, Maziarz, Marek. 2012. Recognition of Polish derivational relations based on supervised learning scheme. *Proceedings of the Eighth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'12)*. Calzolari, Nicoletta et al. (eds.). Istanbul: European Language Resources Association (ELRA), 916–922. Pieejams: <https://aclanthology.org/volumes/L12-1/>
- Raskin, Victor, Nirenburg, Sergei. 1998. An applied ontological semantic microtheory of adjective meaning for natural language processing. *Machine Translation*. 13, 135–227.
- Saeed, John I. 2000. *Semantics*. Oxford & Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Saulīte, Baiba, Dargis, Roberts, Grūzītis, Normunds, Auziņa, Ilze, Levāne-Petrova, Kristīne, Pretkalniņa, Lauma, Rituma, Laura et al. 2022. Latvian national corpora collection – korpuss.lv. *Proceedings of the 13th Language Resources and Evaluation Conference*. Calzolari, Nicoletta et al. (eds.). Marseille: European Language Resources Association, 5123–5129. Pieejams: <https://aclanthology.org/2022.lrec-1.0/>
- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Smiltnece, Gunta. 2013. Apstākļa vārds (adverbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 595–618.
- Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: Latvijas Universitātes akadēmiskais apgāds.
- Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 190–299.
- Wierzbicka, Anna. 1988. *The Semantics of Grammar*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/slcs.18>

Summary

This paper examines the introduction of a new resource of derivationally related lexemes into the electronic dictionary „Tēzaurs”; the resource consists of morphology links between dictionary entries (i.e., lexemes) and semantic links between individual senses of the base word and the derivative. Since polysemy of base words and derivatives is a subject that so far has not been studied in detail in Latvian linguistics, this aspect is examined in depth by focusing on semantic relations between the senses of base word and the derivative. The annotation of such relations is not possible without a detailed, corpus-based study of word semantics and reviewing of the dictionary entries, which is followed by selection and pairing of word groups for annotation, as well as the creation of a list of semantic roles characteristic for each word group. The article describes the process of developing the resource so far, the main challenges posed by it and the solutions for annotating derivationally related word senses of four main word groups: nouns, verbs, adjectives and adverbs. A separate chapter explores the various cases of asymmetric derivative relations between the base word and the derivative. It is projected that this resource will be useful for language learners and translators, as well as of special significance for linguists, who will have the opportunity to use the annotated material to study the various aspects of derivational semantics.

Keywords: semantic relations; derivational morphology; polysemous derivatives; electronic dictionary „Tēzaurs”.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Divdabja teicieni ar nelokāmo divdabi *-ot(ies)* „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā”¹

Participle clauses with an indeclinable participle in -ot(ies) in „Latvian Treebank”

Baiba Saulīte

Matemātikas un informātikas institūts

Latvijas Universitāte

Raiņa bulvāris 29, Rīga, Latvija

E-pasts: baiba.valkovska@lumii.lv

Divdabja teiciens ir viens no izplatītākajiem savrupinājumu veidiem latviešu valodā, turklāt īpaši plaši un pat pārmērīgi lietots ir divdabja teiciens, kura pamatā ir nelokāmais divdabjs ar *-ot(ies)*. Veidojot divdabja teicienus ar divdabi *-ot(ies)*, jāievēro šādi aspekti: 1) šo divdabju lietošanā nepieciešama skaidrība par darbības veicēju; 2) šis divdabjs izsaka vienlaicīgumu; 3) šādam divdabja teicienam ir noteiktas jēdzieniskas attieksmes ar pārējo teikumu (Lokmane 2006, 223–224). Latviešu valodā jau ir pētīti dažādi sintaktiski un pragmatiski šo nelokāmo divdabju aspekti (piem., Lokmane 2006; Kalnača, Lokmane 2018b; Jansone 2024) un atkārtoti norādīts, ka šādu divdabja teicienu lietojums ne vienmēr atbilst latviešu literārās valodas principiem, jo var padarīt neskaidru teikuma satura uztveri nepieciešamo darbības un tās darītāja saikni (Kalnača, Lokmane 2018b), pat ja ir ievēroti iepriekš minētie divdabja teiciena izveides aspekti.

Divdabja teicienu analīzei no „Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa” atlasīti visi teikumi, kuros ir divdabja teiciens ar nelokāmo divdabi *-ot(ies)*, t. i., vairāk nekā 1500 teikumu. Tajos divdabja teicieni klasificēti pēc kontrolētāja realizācijas – nošķirtas divas lielākas grupas (divdabja teicieni ar nosauktu kontrolētāju un ar nenosauktu kontrolētāju) ar apakšgrupām un sniegts statistisks pārskats par kontrolētāja realizāciju. Papildus pētīta arī šo teikumu sintaktiskā struktūra un semantika.

Atslēgvārdi: sintaktiskā struktūra; kontroles konstrukcijas; divdabja teiciens; vispārināts vai nenoteikts darītājs; izteicēja morfoloģiskais tips.

---

¹ Raksts izstrādāts Latvijas Zinātnes padomes fundamentāli lietišķo pētījumu projektā „Biezākās kļūdas latviešu valodā: korpusā balstīta kļūdu analīze un teksta labošana” (Nr. Izp-2023/1-0481). Autore izsaka pateicību Agutei Klintij un Ilzei Lokmanei par atbalstu pētījuma tapšanā.

levads

Divdabja teicieni veidojas, savrupinot divdabjus un no tiem atkarīgus pilnnozīmes vārdus (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 586), tie teikumā funkcionē kā sekundāri predikāti. Latviešu valodā bieži sastopami divdabja teicieni, kuru pamatā ir nelokāmais divdabjis ar *-ot(ies)*, un šajās konstrukcijās tipiskais ar divdabi nosauktās darbības veicējs jeb kontrolētājs ir teikuma, kurā divdabja teiciens iesaistīts, priekšmets, bet ir gadījumi, kad divdabja kontrolētājs nesakrīt ar teikuma priekšmetu vai netiek realizēts. Šī raksta mērķis ir apkopot apjomīgu korpusa materiālu – divdabja teicienus ar divdabi *-ot(ies)*, klasificēt tos pēc kontrolētāja realizācijas, īpašu uzmanību pievēršot iepriekš neaplūkotiem sintaktiskiem un semantiskiem aspektiem (dažādi kontrolētāja izteikšanas veidi, vispārināts kontrolētājs u. c.).

Latviešu valodniecībā aprakstīti vairāki šī divdabja teiciena aspekti. Kornēlija Pokrotiece (2005, 28–29) iztīrījusi divdabja ar *-ot(ies)* pirmos pieminējumus gramatikās un, balstoties statistikā, atzinusi, ka „šie divdabji ir visplašāk pārstāvētie un visdažādākajās funkcijās lietotie nelokāmie divdabji latviešu valodā jau kopš seniem laikiem un aizvien vairāk tiek lietoti mūsdienās”. Jānis Endzelīns (1951, 1011–1012) analizējis gan „no leišu un slāvu valodām pazīstamo absolūto datīvu”, gan nelokāmo divdabi, kura „subjekts ir reizē arī finītā verba subjekts”. Arturs Ozols (1961, 157–163) aprakstījis divdabja subjekta noteikšanu divdabja teicienos ar divdabi *-ot(ies)* un predikatīvās attieksmes absolūtā datīva konstrukcijās. Arī Alfrēds Gāters (1993, 351–355) pētījis absolūtā datīva konstrukciju īpatnības un divdabja teiciena semantiku, resp., aplūkojis divdabja teicienu kā palīgteikuma ekvivalentu.

Vispārīgas divdabja teiciena ar divdabi *-ot(ies)* un citu divdabja teicienu iezīmes aprakstītas 1962. gadā izdotajā „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” (Ahero *et al.* 1962, 432–438) un 2013. gada „Latviešu valodas gramatikā” (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 585–587; 816–819). Savukārt Dzintra Paegle (2003, 150) norāda, ka „bieži ir tādi teikumi, kuros darītāji var būt atšķirīgi”, bet jaunākajās gramatikās (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 752–753; Kalnača, Lokmane 2021, 441–442) pievērsta uzmanību arī tam, kā var tikt realizēts ar nelokāmo divdabi *-ot(ies)* nosauktās darbības darītājs, resp., ka tas var nesakrist ar teikuma priekšmetu vai būt arī vispārināts.

Šo un citu divdabju, kā arī absolūtā datīva lietojums cieši saistīts ar izteiksmes skaidrību, tādēļ bieži analizēts arī no valodas kultūras viedokļa. Uz normu pārkāpumiem norādījis Ilmārs Freidenfelds (1965, 122), par pārpratumiem un papildslodzi teksta uztverē rakstījis Laimdots Ceplītis (1982, 212), arī Inta Freimane (1993, 281–284) iztīrījusi divdabja teicienu ar divdabi *-ot(ies)* iederīgumu un tā jēdzieniskās attieksmes ar pārējo teikumu. Ilze Lokmane (2006, 228) vairākkārt pievērsusi uzmanību pārliecīga divdabju lietojuma nevēlamajām sekām un skaidrojuši, kuros gadījumos labāk izvairīties no šī divdabja teiciena lietošanas.

Kontroles konstrukcijas pirmo reizi latviešu valodniecībā analizētas Andras Kalnačas un I. Lokmanes (2018a) pētījumā par nelokāmajiem divdabjiem *-am(ies)*. A. Kalnača un I. Lokmane (2018b) aprakstījušas arī nelokāmā divdabja *-ot(ies)* sintaktiskās un pragmatiskās funkcijas un, aplūkojot kontroles konstrukcijas, norādījušas, ka šī divdabja pragmatiskā aspekta izpēte var palīdzēt saprast, kāpēc mūsdienu

latviešu valodā pieaug šī divdabja teiciena lietojums dažāda stila tekstos. Kontroles konstrukcijas pētījusi arī Laura Paula Jansone (2024), kura sīkāk neanalizē teikuma gramatisko centru, bet norāda, ka kontrolētāji var būt dažādi teikuma locekļi (teikuma priekšmets vai citi teikuma locekļi) vai nerealizēties vispār (patvaļīgas kontroles konstrukcijas).

Ar kontroli valodniecībā saprot attieksmi starp infinītas klauzas (par klauzas izpratni sk. Lokmane, Saulīte 2023, 48) nenosaukto darītāju un kādu citu elementu (kontrolētāju), kas darītāju nosauc (Lyngfeldt 2009, 33). Piem., kontroles konstrukcija veidojas starp kontrolētāju un nelokāmo divdabi, kas ir divdabja teiciena centrā, un tipiskais nelokāmā divdabja (*neparedzot*) kontrolētājs ir teikuma priekšmets (*aktrise*):

- (1) *Arī saģērbusies **aktrise** bija atbilstoši rīta puses vasarīgajam laikam, neparedzot, ka vakars laikapstākļos ieviesīs rudenīgi dzestras pārmaiņas.*

Kontroles konstrukcijas divdabja teicienu ar divdabi *-ot(ies)* analīzē var iedalīt adjunkta kontroles konstrukcijās un neīstās kontroles konstrukcijās (Lyngfeldt 2009, 38–43). Adjunkta kontrole veidojas starp nenosauktu infinīta adjunkta subjektu (kontrolētāju) un infinīto adjunktņu (Green 2019, 1). Ar adjunktņu plašākā nozīmē tiek saprasts neobligāts teikuma paplašinātājs – teikuma loceklis, ko nenosaka verba valence un kas nav daļa no teikuma kodola (Matthews 2007, 9), tie parasti ir adverbīālas nozīmes (laika, vietas) paplašinātāji (Van Valin, LaPolla 2004, 27). Adjunkts ir arī divdabja teiciens, t. s. piesubjekta sekundāri predikatīvs komponents (sk. Nītiņa, Grigorjevs 2013, 752) ar adverbīālu nozīmi, sk. (1) piem. Adjunkta kontroles konstrukcijās ar divdabi nosauktās darbības veicējs ir pamatteikuma teikuma priekšmets, pie adjunkta kontroles mēdz aplūkot arī pragmatiskās kontroles konstrukcijas (Lyngfeldt 2009, 38). A. Kalnača un I. Lokmane (2018b) latviešu valodas nelokāmo divdabju aprakstā ierosinājušas nošķirt adjunkta kontroles konstrukcijas (kontrolētājs nosaukts ar kādu no teikuma locekļiem), pragmatiskās kontroles konstrukcijas (vispārināts vai nenosaukts kontrolētājs), neīstas (patvaļīgas) kontroles konstrukcijas un absolūtā datīva konstrukcijas.

Šajā rakstā, ievērojot iepriekšējo pētījumu (Kalnača, Lokmane 2018b; Jansone 2024) atziņas, teikumi ar divdabja teicieniem grupēti pēc tā, kā formāli realizēts divdabja kontrolētājs, t. i., ar divdabi nosauktās darbības darītājs, analizēti gadījumi, kuros divdabja saikne ar tā kontrolētāju ir neskaidra vai daudznozīmīga, kuros pragmatiskās kontroles konstrukcijas ir adekvātas, kuros – ne un kādēļ. Pirmkārt, aplūkota teikuma sintaktiskā struktūra un analizēts, ar ko izteikts un vai ir izteikts kontrolētājs, kā arī iztirzāts teikuma morfoloģiskais tips. Otrkārt, analizēti tādi semantiskie aspekti kā darbību vienlaicīgums un divdabja teiciena jēdzieniskās attieksmes ar pārējo teikumu.

1. Datu atlase

Divdabja teiciena kontrolētāja realizācija kvantitatīvi un kvalitatīvi analizēta „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā” (LVTB, pieejams: <https://korpuss.lv/id/LVTB>),

Nosaukts kontrolētājs (62 %)		Nenosaukts kontrolētājs (38 %)	
1.1. un 1.2. (54 %)	1.3. (8 %)	2.1. (20 %)	2.2. (18 %)

1. grafiks. Statistisks pārskats par divdabja teiciena kontrolētāja realizāciju LVTB

kur pārsvarā iekļauti rediģēti teksti. LVTB ir automātiski morfoloģiski marķēts un manuāli sintaktiski marķēts tekstu kopums, kurā katram teikumam ir kokveida struktūra un katram teikuma elementam – sintaktiskā loma. LVTB izveidē izmantots hibrīds gramatikas modelis (Pretkalniņa 2023), t. i., atkarību sintaksē balstīts gramatikas modelis, kas papildināts ar frāzes struktūras gramatikas elementiem (Rituma *et al.* 2019):

- 1) x-vārda frāze attēlo, piem., saliktus izteicējus, prievārdu konstrukcijas,
- 2) pieturzīmju konstrukcija attēlo, piem., palīgteikumu, divdabja teicienu,
- 3) sakārtojuma konstrukcijas attēlo sakārtojuma sakaru.

Ar dažādiem vaicājumiem šajā korpusā (vairāk nekā 18 000 teikumu, pētījumam izmantotā LVTB versija – v2.13) var atrast interesējošās sintaktiskās konstrukcijas, piem., visus teikuma priekšmetus datīvā, izteicējus ar semantisko modificētāju, vienlīdzīgus apstākļus, teikuma priekšmeta palīgteikumus (vaicājumu piemērus sk. <https://lindat.mff.cuni.cz/services/pmltq/#!/treebank/lvtb213/help>). Šim pētījumam bija jāatlasa visi divdabja teicieni ar nelokāmo divdabi *-ot(ies)*, tādēļ tika izveidots vaicājums (sk. https://ej.uz/nelok_divd_teic), kurā paredzēts, ka nepieciešamas konstrukcijas ar pieturzīmēm, konkrēti – savrupināti sekundāri predikatīvie komponenti, kuru pamatā ir nelokāms darbības vārda divdabis.

Statistiski divdabju izmantojumu līdz šim analizējusi Aleksandra Eiche (1983) un K. Pokrotniece (2005). Viņas rēķinājušas, cik no konkrētās tekstu izlasēs lietotajiem nelokāmajiem, t. sk. daļēji lokāmā, divdabjiem konstatēti divdabji ar *-ot(ies)*. Līdzīgus datus par LVTB lietotajiem divdabjiem varētu iegūt diezgan vienkārši, bet šajā pētījumā valodas materiāls statistiski aplūkots citā griezumā – kopumā iegūti vairāk nekā 1500 divdabja teicienu, kuru pamatā ir nelokāmais divdabis ar *-ot(ies)*. Tie klasificēti divās lielākās grupās (sk. 1. grafiku): 62 % gadījumu divdabja kontrolētājs ir nosaukts (54 % – ar kādu no teikuma, kurā divdabja teiciens iesaistīts, locekļiem, 8 % – ar datīvu absolūtā datīva konstrukcijās), bet 38 % divdabja kontrolētājs nav nosaukts (20 % sakrīt ar nenosaukto teikuma darbības veicēju, 18 % nesakrīt ar nosaukto teikuma priekšmetu).

Analizēto divdabja teicienu sarakstu var aplūkot, ja atver saiti <http://hdl.handle.net/11346/PMLTQ-5LEM> (skatīts 21.11.2024.) un aktivizē izvēlni *Execute query*.

2. Teikuma sintaktiskā struktūra un divdabja teiciena kontrolētāja realizācija

Divdabja teiciena analizē jādēfinē teikuma daļa, kurā skatīts divdabja teiciens un tā kontrolētājs, kā arī jāņem vērā divdabja teiciena novietojums. Vairumā gadījumu divdabja teiciena kontrolētāja realizāciju var analizēt tajā teikumā vai teikuma daļā, kurā

ir iesaistīts divdabja teiciens, piem., saliktā sakārtotā teikuma otrā daļa (izcelta ar kvadrātiekvām) piemērā (2):

- (2) *Uz viņas mazā deguntiņa uzkrīta liela pile un karājās galā, [tad acu pilienu lēkāja uz visām pusēm un tecēja pār vaigiem, **pazūdot** kaut kur aiz blūzes apkakles].*

Nākamajā piemērā (3) parādīts, ka divdabja teiciens ietilpst palīgteikumā un kontrolētājs tiek analizēts tā robežās, resp., pragmatiska (vispārināts darītājs), nevis adjunkta (kontrolētājs nav virsteikuma teikuma priekšmets) kontrole:

- (3) *Kristians Galanders pastāstīja, [ka, ievērojot dažus nosacījumus, vieglus apdegumus **var izārstēt** mājas apstākļos].*

Atsevišķos gadījumos divdabja teiciena kontrolētājs nosaukts citā teikuma daļā, piem., jauktā saliktā teikumā, kur divdabja teiciena kontrolētājs (*Raufheizens*) atrodas pirmajā neatkarīgajā teikuma daļā, bet divdabja teiciens – palīgteikumā, kas piesaistīts otrajai neatkarīgajai daļai, sk. (4) piemēru:

- (4) *„Vai vēlaties zināt, kāpēc tiku šeit ieslodzīts?” skolēniem vaicā **Raufeizens**, taču tikai aptuveni pēc stundas, kas aizritējusi, vadājo grupu pa bijušā cietuma koridoriem.*

Divdabja teiciena novietojums var ietekmēt teikuma skaidrību. Ja divdabja teiciens novietots attālināti no teikuma priekšmeta, teikumu var pārprast vai nesaprast, piem., divdabja teiciena saikne ar tā kontrolētāju nav skaidra teikumā, sk. (5) piemēru:

- (5) *Bērnībā **es** bieži redzēju eņģeļus, istabas stūrī pie griestiem, tik lielus kā strazdus, fosforescējošus, naktīs pamostoties.*

Visticamāk, divdabja teiciens *naktīs pamostoties* ir saistīts ar teikuma priekšmetu *es*, bet šādā novietojumā var šķist, ka tā kontrolētājs ir papildinātājs *eņģeļus*, tāpēc ka lasītājs meklē tuvāko iespējamo referentu.

Ja divdabja teiciens novietots starp salikta teikuma daļām, var būt grūti noteikt, ar kuru daļu un kuru teikuma priekšmetu (*rudens* vai *visi*) tas saistīts, sk. (6) piemēru:

- (6) ***Rudens** atnāk ar aukstu laiku, izjūtot ziemas tuvošanos, ne **visi** vēlas baudīt zeltaino rudeni.*

Šādi un līdzīgi vārdu secības jautājumi vēl ir pētāmi gan kontrolētāja realizācijas, gan citos aspektos, bet šajā rakstā kontrolētājs lielākoties analizēts teikumā, kurā tas iesaistīts, vai, ja tas nav realizēts vai dažādu iemeslu dēļ ir minēts citur, arī plašākā kontekstā (gan aplūkotajā teikumā, gan blakus teikumos).

Tālākajās apakšnodalās nelokāmā divdabja teicieni klasificēti pēc tā, vai divdabja kontrolētājs ir nosaukts vai nav nosaukts (sk. 1. tabulu), un analizēta teikuma sintaktiskā struktūra.

Aiz katra analizētā piemēra iekavās pievienots skaitlis, kas norāda, uz kuru šajā pētījumā izstrādātās klasifikācijas grupu attiecināms konkrētais teikums (sk. arī 1. tabulu).

1. Nosaukts kontrolētājs	948
1.1. Ar teikuma priekšmetu	770
1.2. Ar citu teikuma locekli	59
1.2.1. ar determinantu	34
1.2.2. ar papildinātāju	14
1.2.3. ar apzīmētāju	11
1.3. Absolūtais datīvs	119
2. Nenosaukts kontrolētājs	581
2.1. Sakrīt ar teikumā neminēto darbības veicēju	298
2.1.1. teikumi ar izteicēju ciešamajā kārtā	116
2.1.2. vispārinātas vai nenoteiktas personas teikumi	182
2.2. Nesakrīt ar teikumā minēto teikuma priekšmetu	283
2.2.1. stabili vārdu savienojumi	208
2.2.2. neskaidrs, no konteksta un situācijas izsecināms	75
Kopā	1529

1. tabula. Rakstā izmantotā klasifikācija un LVTB piemēru skaits katrā no grupām

2.1. Divdabja teicieni ar nosauktu kontrolētāju

Nelokāmo divdabju ar *-ot(ies)* lietošanā nepieciešama skaidrība par darbības veicēju – parasti finītajai verba formai un divdabim ir viens un tas pats darītājs (Freimane 1993, 216). LVTB ar divdabi nosauktās darbības darītājs visbiežāk atklājas ar teikuma priekšmetu, bet atrodami arī tādi piemēri, kuros divdabja teiciena kontrolētājs izteikts ar kādu citu teikuma locekli – determinantu, papildinātāju vai pat apzīmētāju.

2.1.1. Ar teikuma priekšmetu nosaukts divdabja kontrolētājs

Visbiežāk (770 teikumos) divdabja teiciena kontrolētājs ir izteikts ar teikuma priekšmetu, t. i., ar divdabi izteiktās darbības veicējs ir teikuma priekšmets, sk. (7) piemēru:

- (7) ***Būda**, uz bārmeni nepaskatoties, izvilkta no kabatas saņurcītu piecīti un uzmeta uz galda.* (1.1.)

Teikuma priekšmets var būt arī reducēts, piem., izsecināms no konteksta un izteicēja trešās personas:

- (8) *Arī stāstot par dēlu, kurš it kā strādājis policijā, [sieviete] nosaukusi pirms sešiem gadiem miruša cilvēka vārdu.* (1.1.)

Tāpat uz teikuma priekšmetu un divdabja kontrolētāju var norādīt, piem., izteicēja pirmās personas daudzskaitļa (9) vai otrās personas vienskaitļa (10) forma:

- (9) *Uzmaņīgi tuvojamies dambim, apejot bebru izraktās alas grāvja malā.* (1.1.)

- (10) *Vēl 10 kalorijas minūtē pazudīs, ja, tūrot zobus, **nestāvēsi** kā sālsstabs, bet gan soļosi uz vietas.* (1.1.)

Gandrīz visi LVTB teikumi, kuros divdabja teiciena kontrolētājs nosaukts ar teikuma priekšmetu, ir teikumi ar verbālu izteicēju. Ir atsevišķi piemēri, kur izteicējs ir nomināls, nevis verbāls (sk. 2.3. apakšnodaļu), un nākamajā piemērā ir redzams, ka divdabja teiciens ir aizstājis teikuma daļu – apzīmētāja palīgteikumu:

- (11) *Šķiet, vieni no atraktīvākajiem sava novada atklājējiem bija **kandavnieki**, vai pusdienas garumā pulcinot lielus un mazus interesentus.* (1.1.)

Lielākoties šajā grupā iekļautie teikumi ar divdabja teicieniem ir saprotami, izņemot gadījumus, kur izteicējs nav verbāls (sk. 2.3. nodaļu), kā arī gadījumus, kur divdabja teiciena darbība nenotiek vienlaikus ar pārējā teikuma darbību (sk. 3.1. nodaļu) vai ir jāprecizē jēdzieniskās attieksmes teikumā (sk. 3.2. nodaļu).

2.1.2. Ar citu teikuma locekli nosaukts divdabja kontrolētājs

Daudz retāk (34 piemēri) ar divdabi nosauktās darbības darītājs LVTB nosaukts ar determinantu:

- (12) ***Smilgīm** bija maniere mest ūdenī, nejautājot, vai aktieris māk peldēt vai ne.* (1.2.1.)
 (13) *Bērņībā **man** palika slikti, pat šūpojoties uz koka zirdziņa.* (1.2.1.)

Šajā apakšgrupā izteicējs var būt gan verbāls, gan adverbiāls, un kopumā šādi teikumi ir skaidri, izņemot gadījumus, kad starp divdabja teicienu un teikumu, kurā tas iesaistīts, veidojas nevis vienlaicīguma, bet kādas citas jēdzieniskās attieksmes (sk. 3. nodaļu).

Teikumi, kur kontrolētājs nosaukts ar determinantu, robežojas ar teikumiem, kuros kontrolētājs nav nosaukts (sk. 2.2.1. nodaļu), piem., teikums ar reducētu determinantu:

- (14) *Darbdienu vakari [**Dzintrai**] aizrit, gatavojoties nākamās dienas stundām.* (2.1.2.)

Šādi teikumi lielākoties iekļauti 2.1. apakšgrupā un aplūkoti kā teikumi ar nenosauktu kontrolētāju, kas sakrīt ar teikumā neminēto darbības veicēju.

Tikai nedaudz vairāk nekā 10 teikumos divdabja kontrolētājs nosaukts ar papildinātāju, piem., uzreiz aiz papildinātāja novietots divdabja teiciens:

- (15) *Esmu redzējusi arī pieaugušus cilvēkus, spēlējot datorspēles, un man tas šķiet bērnišķīgi [..].* (1.2.2.)

Ja divdabja lietojumā ir neprecīzas subjekta un objekta attieksmes, tiek ieteikts veidot palīgteikumu (Freimane 1993, 281), tātad divdabja teiciens lielākoties būtu pārveidojams par atsevišķu teikuma daļu, tāpēc ka šādas konstrukcijas parasti ir daudznozīmīgas, resp., formāli šos teikumus pirmām kārtām var uztvert kā teikumus ar teikuma priekšmetu (*sniegs, drēgnums*) kā kontrolētāju, nevis ar faktisko kontrolētāju (*mani*):

- (16) *Slapjais sniegs un drēgnums **mani** bija te iedzinis, nākot no biroja [..].* (1.2.2.)

Nākamajā piemērā divdabja teiciens būtu pārveidojams apzīmētāja palīgteikumu, tāpēc ka ar nelokāmo divdabi *ārstējoties* tiek izteikta patstāvīga darbība, turklāt, šķiet, pēc nozīmes šajā teikumā divdabja teiciens ir piesaisīts pie deverbālā lietvārda *uzturēšanas*, nevis pie izteicēja *nodrošinātu*:

- (17) *Tādēļ iniciatīvā tiek prasīts Saeimai uzdot Ministru kabinetam nekavējoties piešķirt finansējumu BKUS Gaiļezers rekonstrukcijai nepieciešamā apmērā, lai bērniem nodrošinātu atbilstošus uzturēšanas apstākļus, ārstējoties slimnīcā.* (1.2.2.)

11 teikumos kontrolētājs ir nosaukts ar teikuma locekli, kam teikumā ir apzīmētāja funkcija:

- (18) *Darbojoties Valmieras pilsētas pašvaldībā, manu darbību novērtēja arī Valsts prezidents.* (1.2.3.)

Gandrīz visi teikumi šajā apakšgrupā ir pilnībā jāpārveido (t. i., nepietiek divdabja teicienu pārveidot par palīgteikumu), lai precizētu teikumu saturu, jo arī šajos teikumos primāri kā divdabja kontrolētājs tiek uztverts teikuma priekšmets, īpaši gadījumos, kad teikuma priekšmets nosauc personu (*darba devējs*):

- (19) *Citā gadījumā darba devējs sievietes nepiesardzību, paziņojot par grūtniecību neoficiāli, var izmantot ļaunprātīgi.* (1.2.3)

Teikums ar nedzīvu teikuma priekšmetu (*vēlme*), iespējams, ir labāk uztverams, tomēr arī tas ir semantiski sarežģīts un šķiet neveikls:

- (20) *Protestējot pret Alojasa novada izglītības iestāžu reorganizāciju un Staiceles vidusskolas slēgšanu, aktualizējusies Staiceles iedzīvotāju vēlme izstāties no novada [..].* (1.2.3.)

Nākamajā piemērā formāli kontrolētāja kandidāts ir teikuma priekšmets *locekļi*, bet faktiskais kontrolētājs – apzīmētājs *Toma*, turklāt ar divdabi izteiktā darbībā drīzāk attiecināta nevis uz izteicēju, bet gan uz darbību, kas izteikta ar atgriezenisko lietvārdu *nekontaktēšanās*, sk. (21) piemēru:

- (21) *Ģimenes locekļi ir sašutuši par Toma nekontaktēšanos ar māti un pat Mātes dienas ignorēšanu, zinot, ka sieviete knapi velk dzīvību un vēlas pavadīt pēdējās dienas kopā ar ģimeni.* (1.2.3.)

Teikumi ar determinantu kā divdabja teiciena kontrolētāju ir pieļaujami, ja ir ievēroti citi divdabja teiciena lietošanas nosacījumi, savukārt konstrukcijas, kur divdabja teiciena kontrolētājs izteikts ar papildinātāju vai apzīmētāju, ir pārprotamas.

2.1.3. Absolūtā datīva konstrukcijas

Absolūtā datīva konstrukcijas ir divdabja teicieni, kuros ietilpst darītāja nosaukums datīvā (Kalnača, Lokmane 2021, 443), un tādas LVTB konstatētas 116 piemēros. Ar divdabi nosauktās darbības darītājs izteikts ar lietvārdu (22) vai vietniekvārdu (23) datīvā:

- (22) *[.] pa Brīvības ielu, skaņas **signālam** griezīgi kaucot un zibinot oranžas bākgunis, traucas ātrās palīdzības mašīna [.]*. (1.3.)
- (23) *„Lai dzīvo māksla!” **viņam** promējot, uzsauca kāda daiļava*. (1.3.)

Absolūtā datīva konstrukcijas funkcionē kā pavadapstākļi (Ozols 1961, 163), t. i., izsaka pavaddarbību (Lokmane 2006), tās parasti nav daudznozīmīgas, tāpēc ka tajās ir nosaukts darbības veicējs (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 586; Kalnača, Lokmane 2018b).

LVTB sintaktiskā homonīmija absolūtā datīva konstrukcijā konstatēta vienā piemērā, kur datīva formu *varasiestādēm* formāli var saprast arī kā ar divdabi nosauktās darbības objektu, nevis subjektu:

- (24) *Sefiljans un seši viņa atbalstītāji tika aizturēti jūnijā, **varasiestādēm** apgalvojot, ka viņi gatavojušies Erevānā sagrābt valdības ēkas un telekomunikācijas iestādes*. (1.3.)

Absolūtā datīva konstrukcijas atsevišķos gadījumos lietotas teikumos ar nomināliem izteicējiem, un šādi teikumi mēdz būt grūti uztverami (par nominālu izteicēju sk. 2.3. nodaļu):

- (25) *Baumo, ka dziedātāja Meraija Kerija, sākoties **runām** par kāzām un laulības līgumu, vairs nav tik droša par savu lēmumu apprecēt miljardieri*. (1.3.)

Šajā grupā konstatēti teikumi, kur nav skaidras predikatīvo vienību savstarpējās attieksmes un teikuma vai divdabja teiciena lietošanas jēga, piem., nav skaidra ar absolūtā datīva konstrukciju izteiktās informācijas nepieciešamība šādā teikumā:

- (26) *Mijoties saulainām un lietainām **dienām**, no 29. jūnija līdz 6. jūlijam Jelgavā piezimušas 13 meitiņas un 18 puikas*. (1.3.)

Absolūtā datīva konstrukciju aplūkotajā datu kopā nav nemaz tik daudz – tikai astoņi procenti no kopējā skaita, bet tieši absolūtā datīva konstrukcijas kopumā bieži aizstāj atsevišķu teikumu vai teikuma daļu, t. i., izsaka nevis pavaddarbību, bet citas jēdzieniskās attieksmes (sk. 3.2. nodaļu).

2.2. Nenosaukts kontrolētājs

Teikumi ar nenosauktu kontrolētāju grupēti tādos, kur nenosauktais kontrolētājs sakrīt ar teikumā neminēto darbības veicēju, un tādos, kuros ir nosaukts teikuma priekšmets, bet divdabja kontrolētājs ir vispārināts, t. i., nesakrīt ar teikumā minēto darbības veicēju. Šajā klasifikācijas grupā novērojama gan pragmatiskā kontrole, gan arī neīstā kontrole. Pragmatiskās kontroles konstrukcijas nereti tiek uzskatītas par nevēlamām (Lyngfeldt 2009, 39), un bieži tam var piekrist, bet ne gadījumos, kad vispārināts teikuma un divdabja darītājs.

2.2.1. Nenosaukts kontrolētājs, kas sakrīt ar teikumā neminēto darbības veicēju

Darbības vārda personu formas izsacītajai darbībai un nelokāmā divdabja izsacītajai darbībai var būt arī nenoteikts vai vispārināts darītājs (Freidenfelds 1965, 127) Viens

no verbālu bezsubjekta teikumu tipiem ir teikumi ar vispārinātu vai nenoteiktu darītāju un ar izteicēju ciešamajā kārtā (Kalnača, Lokmane 2021, 405). Tālāk šajā rakstā atsevišķi aplūkoti teikumi ar izteicēju ciešamajā kārtā (2.1.1. apakšgrupa) un teikumi ar vispārinātu vai nenoteiktu darītāju (2.1.2. apakšgrupa).

Ar teikumā neminēto pamatdarbības veicēju nelokāmā divdabja kontrolētājs parasti sakrīt **teikumos ar ciešamo kārtu** vienkāršajā vai saliktajā laikā (116 teikumos):

- (27) *Tāpēc, lietojot jēdzienu Latvija, **tiel domāta** mūsdienu Latvijas teritorija.* (2.1.1.)
- (28) *Savukārt, optimizējot uzņēmuma operatīvo darbību, par valdes locekļiem ar attiecīgām pilnvarām savās jomās **ir iecelti** uzņēmuma finanšu direktors [..].* (2.1.1.)

Šajos teikumos teikuma priekšmeta funkcijā ir semantiskais objekts nominatīvā, bet ar pasīvu nosauktās darbības veicējs, tāpat faktiskais divdabja kontrolētājs, nav minēts, tas ir vispārināts vai nenoteikts. LVTB konstatēti arī teikumi, kuros divdabja kontrolētāja lomā ir nevis vispārinātais darītājs, bet gan objekts, piem., *viņš* teikumā:

- (29) *Pirmās sezonas otrajā pusē **viņš bija izīrēts** [..] vienībai Jovilas „Tow”, palīdzot nopelnīt paaugstinājumu uz „Championship” turnīru.* (2.1.1.)

Par primāro darbības kontrolētāju šajā grupā, protams, uzskatāms nenosauktais darbības veicējs, bet tas uzreiz var nebūt skaidrs daudznozīmīgos teikumos, piem., divdabi *dodoties* var attiecināt ne tikai uz teikumā neminēto darbības veicēju, bet arī uz semantisko objektu *iedzīvotājs*:

- (30) *Dodoties uz norādīto vietu, **notverts** Rēzeknes iedzīvotājs, kurš jau bija paspējis nometīt zivis – sešus plaužus un divas līdakas.* (2.1.1.)

Divdabja kontrolētāju un jēdzieniskās attieksmes starp divdabja teicienu un pārējo teikumu var pārprast (31) piemēra teikumā:

- (31) *Prognozējot čigāna darbības, **respondentiem** ieteikts (vecāku, vecvecāku iemācīts) uzvedības modelis: neskatīties viņiem acīs [..].* (2.1.1.)

Nav skaidrs, vai divdabji *prognozējot* šajā gadījumā attiecināts uz netiešo papildinātāju *respondentiem* vai uz nenosaukto teikuma subjektu.

Arī **vispārinātas vai nenoteiktas personas teikumos** ar divdabi nosauktās darbības darītājs sakrīt ar vispārināto vai nenoteikto teikuma darbības darītāju (kopumā 182 piemēri):

- (32) *Pārmeklējot apkārtni, kāpās **atrada** niķelētu suņa siksnu.* (2.1.2.)
- (33) *Ejot zigzagā, **var nonākt** līdz pašai augšai [..].* (2.1.2.)

Šajā grupā teikumam raksturīgs verbāls izteicējs trešās personas formā (32), t. sk. semantiski modificēts izteicējs (33), izteicējs vajadzības vai vēlējuma izteiksmē, nomināls izteicējs ar divdabi (lokāmais divdabji ar *-am/-ām-*).

Teikuma gramatiskajā centrā bieži sastopami infinīti klauzāli subjekti, t. i., ar nenoteiksmi (par nenoteiksmi kā divdabja teiciena atbalsta vārdu sk. 2.3. nodaļā) izteikti teikuma priekšmeti:

- (34) *[..] jāraugās, vai taisnīgu rezultātu iespējams **panākt**, piemērojot vispārējos tiesību principus.*

Salīdzinājumā ar citām grupām 2.1.2. apakšgrupā biežāk novērojami gadījumi, kad divdabja teiciens nevajadzīgi aizstāj verbālu izteicēju, kas ar izteicēju ir sakārtojuma attieksmēs (sk. 3.2. nodaļu), piem.:

- (35) a. ***Var ierīkot** mājai kopīgu tvertni, to **aizslēgt**, atslēgas izsniedzot katram dzīvoklim. (2.1.2.)*
 b. ***Var ierīkot** mājai kopīgu tvertni, to **aizslēgt** un atslēgas izsniegt katram dzīvoklim.*

LVTB ir diezgan daudz pragmatiskās kontroles konstrukciju, t. i., gadījumu, kad divdabja kontrolētājs sakrīt ar teikumā neminēto darbības veicēju. Šīs teikumu konstrukcijas mēdz būt lietīškas, formālas, tomēr kopumā liela daļa divdabja teicienu ir iederīgi.

Vispārīnātas vai nenoteiktas personas teikumos gramatiskais centrs formāli ir realizēts daudzveidīgi – divdabja teicieni piesaistīti ne tikai verbālam finītam izteicējam, bet arī nenoteiksmei dažādās sintaktiskajās funkcijās. Šeit jāmin arī kāda neliela teikumu kopa, kur divdabja teiciens piesaistīts nevis izteicējam, bet kādam citam teikuma loceklim, kas izteikts ar deverbālu lietvārdu, piem.:

- (36) *Rīgā ir sāka tuberkulozes zāļu dzeršanas **uzraudzība**, izmantojot Skype [..]. (2.1.2.)*

Teikums, kurā iesaistīts divdabja teiciens, šajās konstrukcijās var būt gan verbāls (34), gan arī nosaucējvienība, piem., nosaukumā:

- (37) *Zāles lopbarības kvalitātes riska faktoru novērtēšanas iespēju **izpēte**, regulējot fermentatīvos procesus sagatavošanas, uzglabāšanas un izēdināšanas laikā [..]. (2.1.2.)*

No šādām konstrukcijām ieteikts izvairīties (Freidenfelds 1965, 126; Ceplītis 1982, 212; Lokmane 2006, 224), tāpēc ka tās ir pagrūti uztveramas, turklāt šādi lietvārdi nosauc darbību vai stāvokli ļoti vispārīgā veidā bez attieksmes pret laiku un subjektu (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 770). Ir skaidrs, ka laiks un darītājs ir ļoti būtiski divdabja teiciena uztverē, tāpēc teikumi, kuros trūkst šo attieksmju, t. i., konstrukcijas, kur divdabja teiciens piesaistīts deverbālam lietvārdam vai ir attiecināts uz darbības vārda nenoteiksmi, turpmāk būtu pētāmas sīkāk.

2.2.2. Nenosaukts kontrolētājs, kas nesakrīt ar teikumā minēto darbības veicēju

Atsevišķos gadījumos ar nelokāmo divdabi *-ot(ies)* nosauktās darbības darītājs nesakrīt ar teikuma priekšmetu un ir izsecināms no konteksta vai vispārīgām zināšanām (Kalnača, Lokmane 2021, 442). Šajā apakšgrupā galvenokārt iekļauti teikumi, kuros ir teikuma priekšmets, kas nav divdabja teiciena kontrolētājs.

Analizējot teikumus, kuros kontrolētājs nesakrīt ar teikumā minēto teikuma priekšmetu, LVTB datu kopā no pārējiem teikumiem nošķirti teikumi, kur divdabjs ir

desemantizējies (2.2.1. apakšgrupa), t. i., lietots **stabilos vārdu savienojumos** (208 piemēros), un visbiežāk šo divdabja teicienu centrā konstatēti tādi divdabji kā, piem., *ņemot [vērā], pateicoties, neraugoties/neskatoties [uz], runājot/izsakoties/sakot:*

- (38) *Ņemot vērā zemos dzimstības rādītājus, emigrācija veicina Latvijas depopulāciju.* (2.2.1)
 (39) *Bet izrādē, izņemot Ģ. Ķestera tēlojumu, nekas cits uz to nenorāda.* (2.2.1.)
 (40) *Nūjošana ir pieejama ikvienam, neskatoties uz vecumu [..].* (2.2.1.)

Atsevišķos 2.2.1. apakšgrupas piemēros divdabja kontrolētājs var tikt attiecināts uz teikuma priekšmetu:

- (41) *Iepriekš nepabrīdinājis, viņš varēja mani puspliku izraut no mājas un aizvest divu dienu ekskursijā uz Londonu, nenņemot vērā, ka man varbūt bija pašai savi plāni.* (2.2.1.)

Kopumā tomēr šajos teikumos raksturīgi, ka divdabja kontrolētājs ir vispārināts un nesakrīt ar teikumā minēto teikuma priekšmetu un dažādu apsvērumu dēļ visi teikumi ar divdabja teicieniem, kuros konstatēti desemantizējušies divdabji, iekļauti vienā grupā. Sīkāka šīs grupas analīze ir cita pētījuma uzdevums.

Pēdējā apakšgrupā (2.2.2. apakšgrupa) iekļauti 75 teikumi, kuri lielākoties ir neveiksmīgi izveidoti – teikumā, kurā iesaistīts divdabja teiciens, parādās teikuma priekšmets, bet tas nav divdabja kontrolētājs. Šajos teikumos ar divdabi izteiktās darbības veicējs ir vispārināts vai nenoteikts, neskaidrs, kontekstā norādīts vai izsecināms no situācijas.

Šīs galvenokārt ir neīstas kontroles konstrukcijas, bieži ir teikumi, kuros ir nomināls izteicējs (sk. 2.3. nodaļu) un darītājs vai darbības izjutējs nav iespējams:

- (42) *[Viņas norāpās uz pēdējās lāvas.] Grīda bija patīkami vēsa, to skarot ar pēdām.* (2.2.2.)

Konstatēti teikumi, kuros divdabja teiciens attiecināms uz situāciju kopumā, nevis uz konkrēto nosaukto darbību vai darbības izraisītāju, piem., nākamajā teikumā ir pateikts, ka *omīte ir pazudusi, omīte vieš bažas*, bet patiesībā ar divdabi nosaukto stāvokli izraisa *omītes pazušana* jeb tas, ka *omīte ir pazudusi*:

- (43) *Omīte [..] bija bezvēsts pazudusi, tādējādi viešot bažas tuviniekos.* (2.2.2.)

Arī teikumos ar verbālu izteicēju, kur nav minēts darbības izjutējs, divdabja kontrolētājs var būt izsecināms no konteksta, un tas ir pieļaujams verbālos teikumos, kur teikuma darbības izjutējs (sintaktiski determinants) ir arī ar divdabi nosauktās darbības kontrolētājs, piem.:

- (44) *Arī šogad Mārtiņdiena paies, cītīgi strādājot. [„Diena izplānota līdz pat vēlam vakaram,” nosaka Mārtiņš.]* (2.2.2.)
 (45) *To notiesājot, uz brīdi parādās tā svētīlaimīgā sajūta [..].* (2.2.2.)

Viens un tas pats darbības izjutējs nav iespējams nākamajā teikumā, un burtiski var saprast, ka *pieredze atgriežas, pieredze var uzlabot*:

- (46) *Atgriežoties Latvijā, Rietumu pieredze var uzlabot Latvijas darba tirgus attiecības [..].* (2.2.2.)

Tāpat neīstas kontrolētāja konstrukcijas ir teikumos:

- (47) *Šīs vecās dzirnavas atrodas, braucot pa to pašu ceļu Bauska–Grenctāle.* (2.2.2.)
 (48) *Griežot vītni, medus tek ārā pa auduma caurumiem [..].* (2.2.2.)

2.2.2. apakšgrupā ietilpst teikumi ar sarežģītu semantisko struktūru, atsevišķi no tiem uzskatāmi par pragmatiskās kontroles konstrukcijām, bet liela daļa ir neīstas kontroles konstrukcijas un tādi teikumi, kur divdabja teicienus būtu lietderīgi pārveidot par patstāvīgām predikatīvām vienībām.

2.3. Izteicēja morfoloģiskais tips un dažādi saistāmības aspekti

Veidojot teikumus ar divdabja teicienu, kura pamatā ir nelokāmais divdabis ar *-ot(ies)*, jāpievērš uzmanība arī gramatiskā centra morfoloģiskajam tipam (sk. Nitiņa, Grigorjevs 2013, 718–724), jo nelokāmais divdabis pats ir infinīts un tā nozīme ir atkarīga no teikuma izteicēja finītās formas – divdabis ir verba forma un tam ir noteiktas attieksmes ar laika kategoriju, tātad arī ar teikuma verbālo izteicēju. Bieži vien divdabja teiciens ir likvidējams un divdabis aizstājams ar verba finīto formu (Freimane 1993, 275). Uz to, ka teikumā, kurā iesaistīts divdabja teiciens ar *-ot(ies)*, ir jābūt verbālam izteicējam, tieši vai pastarpināti norādījuši arī citi latviešu valodnieki (piem., Freidenfelds 1965, 126; Paegle 2003, 150, Lokmane 2006, 224).

Teikumos ar vispārinātu vai nenoteiktu darītāju (2.1.1. apakšgrupa) un teikumos, kur kontrolētājs sakrīt ar determinantu (1.2.1. apakšgrupa), ir iespējams adverbiāls izteicējs, nomināls izteicējs ar lokāmo divdabi (divdabis ar *-am-*), tāpat šajos teikumos mēdz būt teikuma priekšmets vai sekundāri predikatīvs komponents nenoteiksmē.

Nomināla izteicēja spējas piesaistīt adverbiālu paplašinātāju – divdabja teicienu – ir ierobežotas, tomēr ir konstatēts, ka LVTB divdabja teicieni parādās teikumos, kuros ir nomināls izteicējs ar lietvārdu. Šāda tipa teikumi ar nosauktu kontrolētāju, kas sakrīt ar teikuma priekšmetu, būtu jāprecizē un ar divdabja teicienu izteiktā informācija būtu jāpārveido par apzīmētāja palīgteikumu (49b) vai neatkarīgu teikuma daļu (50b):

- (49) a. *Par līdzatkarīgo var kļūt, piemēram, sociālais darbinieks, ilgstoši strādājot ar nefunkcionālu ģimeni.* (1.1.)
 b. *[..] darbinieks, kas ilgstoši strādā ar nefunkcionālu ģimeni.*
- (50) a. *Lustrācija ir humāna un diskrēta procedūra sabiedrības un valsts turpmākas attīstības labā, dodot iespēju cilvēkiem [..] atbrīvoties no padomju kauna krusta.* (1.1.)
 b. *Lustrācija ir humāna un diskrēta procedūra sabiedrības un valsts turpmākas attīstības labā, tā dod iespēju cilvēkiem [..] atbrīvoties no padomju kauna krusta.*

Arī absolūtā datīva konstrukcijas LVTB lietotas teikumos, kuros ir nomināls izteicējs ar lietvārdu, piem.:

- (51) *[..] mātes vidējais vecums, piedzimstot pirmajam bērnam, pērn bija 25,4 gadi [..]. (1.3.)*
- (52) *Problēma, mums uzaugot, ir palikt māksliniekam. (1.3.)*

Nākamajā piemērā ar nominālu izteicēju *ir elementi* nav skaidrs, ar ko ir saistīts divdabja teiciens:

- (53) *D. Brinkerhofam tie ir politiskās gribas elementi ar konkrētu darbības virzienu [..] un ar objektīvu raksturu, laujot tos izmērīt vai konstatēt pēc publiski pieejamas informācijas. (2.2.2.)*

2.2.2. apakšgrupā konstatēti arī teikumi, kuros ir nomināls izteicējs ar īpašības vārdu:

- (54) *Ejot pāri dzelzceļa tiltam, kas tiek remontēts, attālums ir neliels. (2.2.2.)*
- (55) *Jau ieejot Ģertrūdes ielas teātra zālē, apstākļi ir neierasti [..]. (2.2.2.)*

Šādos gadījumos papildus jāanalizē pazīmes piemītības vai izjutēja aspekts. Teikumi ar divdabja teicienu būtu iespējami tad, ja minēta pazīme, kas piemīt tieši ar divdabi nosauktajā laikā ((54) piem.: *attālums pāri dzelzceļa tiltam ir neliels arī brīdī, kad pa to neiet*), vai arī pēc virsējās sintaktiskās struktūras ir nojaušams darītājs (ja (55) piem. izmantotu saitiņu ar šķituma nozīmi: *ieejot zālē, apstākļi šķiet neierasti*).

Izteicēja morfoloģiskais tips un saistīšanās spējas ir svarīgs aspekts, kas jāņem vērā, iesaistot teikumā divdabja teicienu ar divdabi *-ot(ies)*. Savdabīga semantika veidojas teikumos, kur divdabja teiciens saistīts nevis ar verbālo izteicēju, bet ar nenoteiksmi, piem., nenoteiksmi teikuma priekšmeta funkcijā (*vērot, uzrunāt*):

- (56) *[..] no šīm vietām, īsinot laiku, ir iespēja vērot garāmbraucošo cilvēku reakciju. (2.1.2.)*
- (57) *Tad arī ir klāt īstais laiks uzrunāt pircēju, atgādinot par sevi [..]. (2.2.2.)*

Konstrukcijas ar nenoteiksmi šķiet pieņemamas arī gadījumos, kad tā teikumā ir sekundāri predikatīvs komponents. Iespējams, adresāts spēj uztvert šādu teikumu dziļo struktūru (sk. saīsinātu izvērsumu: 58b, 59b, 60b):

- (58) a. *Aicinām Jūs ekonomēt laika un finanšu resursus, iegādājoties apdares materiālus[..]. (1.2.2.)*
b. *aicinām, lai jūs ekonomējat, iegādājoties*
- (59) a. *Ja tiek manītas personas, kuras dedzina kūlu, lūgums par to informēt policiju, zvanot pa tālruniem 110 vai 112. (2.1.2.)*
b. *lūgums, lai informējat, zvanot [..]*
- (60) a. *Šogad nolēmām konkursa noteikumus atklāt vien īsi pirms konkursa, ierodoties klātienē „Rīgas Melnā balzama” festivāla Positivus bārā. (1.1.)*
b. *nolēmām, ka atklāsim, ierodoties*

Kā redzams, divdabja teicienu ar divdabi *-ot(ies)* analīzē ne vienmēr var skaidri nošķirt sintaktiskos un semantiskos aspektus.

3. Semantiskais aspekts

Piemēri rāda, ka teikumi, kuros ir divdabja teicieni ar nelokāmo divdabi *-ot(ies)*, kopumā mēdz būt sarežģīti, kā arī neveikli no valodas kultūras viedokļa, piem., vērojama vienas un tās pašas saknes vārdu (*rekonstrukcija, rekonstruējot* (61); *nodrošina, nodrošinot* (62)) atkārtošānās:

- (61) *[..] dzelzeļa sliežu rekonstrukcija Rietumu–Austrumu koridorā, rekonstruējot apmēram 180 kilometru sliežu ceļa. (2.2.)*
- (62) *Adhezīvais slānis nodrošina labu lipīgumu, nodrošinot labu barjeru. (1.1.)*

Tāpat tiek lietoti gan vieni un tie paši vārdi (*samazināt, samazinot*), gan arī vairāki divdabja teicieni vienā teikumā:

- (63) *Tika piedāvāts arī par 3000 samazināt budžeta vietu skaitu, samazinot budžeta vietu skaitu noteiktās nozarēs, vadoties pēc konkrētu speciālistu pieprasījuma darba tirgū, vai arī novēršot programmu dublēšanos augstskolās. (2.2.)*

Pat dziļāka sintaktiskā un semantiskā analīze bieži nepalīdz uztvert teikumus, kuros nav skaidrs ne divdabja teiciena kontrolētājs, ne arī teikuma daļa vai situācija, uz ko divdabja teiciens attiecas:

- (64) *Kā skaidroja Mūrs, Latvijā izstrādātie mērītāji ar pikosekundes precizitāti ir vajadzīgi, lai veidotu ļoti augstas izšķirtspējas objektu attēlus, būtiski uzlabojot līdzšinējās ar izraķeņu meklēšanu saistītās mērniecības metodes. (2.2.)*

Analizējot divdabja teiciena kontrolētāju, ir skaidrs, ka sintaktiskais aspekts nav vienīgais, kas ietekmē divdabja teiciena iederīgumu vai teikuma skaidrību. Teikumu klasifikācija pēc kontrolētāja realizācijas un izteicēja morfoloģiskā tipa palīdz skaidrāk noteikt, kurās grupās biežāk netiek ievēroti citi svarīgi divdabja un pārējā teikuma aspekti, piem., darbību vienlaicīgums un jēdzieniskās attiecības starp šīm darbībām.

3.1. Darbību vienlaicīgums

Divdabī ar *-ot(ies)* nosauc ar finīto verbu vienā laikā notiekošu darbību, un tam ir dažādas nozīmes: laika, nosacījuma, subjekta (kopā ar akuzatīvu personas nozīmē), cēloņa u. tml. Nozīme ir atkarīga no vārda, ar kuru saistīts un uz kuru attiecas divdabī (Freimane 1993, 281).

Nelokāmajiem divdabjiem būtu jānosauc blakus darbība, kas notiek vienlaicīgi ar finītā verba darbību (Paegle 2003, 150), bet bieži vien rakstītāji pārkāpj šo noteikumu, aplam lietojot nelokāmo divdabi (Freidenfelds 1965, 123).

LVTB dažādās kontrolētāja grupās ir konstatēti piemēri, kur darbības vārdi izsaka pabeigtu darbību (*noklausīties* (65), *atnākt* (66)), kas notikusi pirms teikuma darbības un nevar notikt vienlaicīgi ar to:

- (65) *Guntars Račs, noklausoties Samantas Tīnas priekšnesumu, prātoja [..]. (1.1.)*
- (66) *Atnākot uz šķūni, šis apsūdzētais veica darbības, lai minēto vīrieti nonāvētu. (1.1.)*

Ja nelokāmais divdabis nosauc pirms finītā verba notikušu darbību (kā minētajos piemēros), tas būtu aizstājams ar lokāmo aktīvo pagātnes divdabi (Lokmane 2006, 225). Tomēr šādi piemēri liek domāt, vai no darbības vārda ar pabeigtības nozīmi vispār var veidot nelokāmā divdabja formu, kam raksturīga ilgstošas darbības semantika. Nākamajā piemērā uz vienlaicīgām divdabja teiciena un pārējā teikuma attieksmēm varētu norādīt, ja divdabi *izlasot* pārveidotu par *lasot*:

(67) *Grāmatas tapšanas laikā [Andrīm Grūtupam], izlasot tās ievadu, licies, ka tai pietrūks dziļuma [..].* (1.2.1.)

Absolūtā datīva konstrukcijās, kur pabeigts verbs izsaka ilgstošu darbību, nelokāmo divdabi nevar aizstāt ar citu divdabi vai divdabja formu, bet divdabja teiciens būtu jāpārveido par laika apstākļa palīgteikumu, piem.:

(68) *Uznākot Inta Jurjāna Bazīlam, abi jūtas it kā iztraucēti savā nodarbē [..].* (1.3.)

(69) *Izceloties kašķim, bārmenis aizslēdzis durvis, lai neviens neiet ārā kauties [..].* (1.3.)

Ja ar divdabi nosauktā darbība nenotiek vienlaicīgi ar teikuma darbību, bieži ir jāprecizē arī jēdzieniskās attieksmes, piem., divas dažādas darbības ir teikumā (tilta atvēršana nevar notikt vienlaicīgi ar margu aizstāšanu):

(70) *Tilts [..] pirmdien atvērts no jauna, sabrukušās margas aizstājot ar koka norobežojumu.* (2.1.1.)

Uz to, ka darbības nav vienlaicīgas, var norādīt citi paplašinātāji, piem., adverbiālas nozīmes paplašinātājs *janvārī* divdabja teicienā un *tagad* pamatteikumā:

(71) *Iepriekš ziņots, ka „Latvijas naftai”, janvārī pārņemot „Ziemeļu naftas” 14 stacijas, tagad ir 46 DUS [..].* (1.2.1.)

Darbību vienlaicīgums būtu turpmāku pētījumu uzdevums, jo, kā redzams, tas atkarīgs gan no morfoloģiskiem, gan sintaktiskiem un pragmatiskiem aspektiem.

3.2. Jēdzieniskās attieksmes starp divdabja teicienu un teikumu, kurā tas lietots

Divdabja teiciens ar nelokāmo divdabi *-ot(ies)* var paust dažādas pakārtojumam raksturīgas jēdzieniskās attieksmes, jo, tāpat kā apstākļa vārdi, nelokāmie divdabji norāda uz galvenās darbības vai norises situāciju, veidu, laiku, iemeslu, nolūku, nosacījumu u. tml. (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 585). Šai ziņā divdabja teicieni līdzinās palīgteikumiem (Eiche 1983, 51), bet, ja divdabis nosauc pilnīgi patstāvīgu darbību, tas labāk to aizstāt ar attiecīgā verba finīto formu (Freimane 1993, 216, 217).

Visbiežāk jēdzieniskās attieksmes jāprecizē, t. i., divdabis jāaizstāj ar finītu formu, tur, kur formāli nepareizi veidota konstrukcija ar divdabja teicienu (piesaistīts deklinējamam vārdam, nominālam izteicējam, ir pārprotams kontrolētājs u. tml.). Tomēr ir gadījumi, kad cita konstrukcija jāveido semantisku nianšu dēļ: vai nu ir jāprecizē jēdzieniskās attieksmes pakārtojuma sakarā, vai pakārtojuma sakars jāpārveido par sakārtojuma sakaru, ja jēdzieniska pakārtojuma nav (sk. arī Lokmane 2006, 225).

Kā jau minēts, divdabja teiciens var norādīt uz dažādām jēdzieniskajām attiecībām, bet aplūkotajos datos konstatēti piemēri, kuros ar divdabi nosauktās jēdzieniskās attiecības nav skaidras, tāpēc divdabja teiciens būtu jāpārveido. Piem., nosacījuma attiecības nav skaidras šādos dažādu klasifikācijas grupu teikumos:

- (72) „*Kādu daļu var paņemt, bet, paņemot visu, **var izrādīties** pārāk **sāpīgi**,” uzsver I. Godmanis. (2.1.2.)*
- (73) **Balsīm** sadaloties līdzīgi, izšķirošā ir Valdes priekšsēdētāja Prezidenta balss. (1.3.)

Tāpat var būt gadījumi, kad iederīgāks ir pamatojuma (74) vai laika apstākļa palīgteikums (75):

- (74) Baltijas **valstis** cenšas panākt, lai ES izstrādātu kopīgu politiku, uzskatot, ka tai ir izšķiroša nozīme [..]. (1.1.)
- (75) SLA „Valmieras Siltums”, **ieņemot** valdes locekļa amatu, veiksmīgi **tika realizēts** projekts un apgūts piešķirtais ES finansējums [..]. (2.1.1.)

Absolūtā datīva konstrukcijas izsaka darbību, kas notiek vienlaicīgi ar teikumā minēto galveno darbību (Lokmane 2006, 225), bet nākamajos piemēros semantiski ir cēloņa un seku attiecības, ko absolūtais datīvs neizsaka:

- (76) **Deputātiem** balsojot par Zaķa priekšlikumu, atklājās, ka sēdē nav kvoruma, un tā tika slēgta. (1.3.)
- (77) Lielākā daļa no sabrukušās masas sakoncentrējās mākoņa centrā, tādā veidā izveidojoties **Saulei** [..]. (1.3.)

Daudznozīmīgas, t. i., cēloņa (*tā kā pastāv aizdomas*) vai nosacījuma (*ja pastāv aizdomas*), jēdzieniskās attiecības ir teikumā (78):

- (78) Pastāvot **aizdomām** par saslimšanu ar tuberkulozi, *pacienti tiek izmeklēti bez maksas*. (1.3.)

Formāls pakārtojums jēdzieniska sakārtojuma vietā vērojams šādos teikumos (*netiek dokumentēts un netiek atšifrēts* (79); *autors uzskata un sasaista* (80)):

- (79) *Diemžēl*, **netiek dokumentēts** loga veids, neatšifrējot, vai tas bijis vitrāžas logs. (2.1.1.)
- (80) **Autors** uzskata, ka šis ir īpaši būtisks apsvērumus arī Latvijas situācijā, sasaistot ēnu ekonomikas īpatsvaru ar nelegālas migrācijas riskiem. (1.1.)

Jēdzienisko attiecsmju analizē īpaša uzmanība jāpievērš absolūtā datīva konstrukcijām, tāpēc ka tās arvien biežāk tiek izmantotas nevis pavaddarbības nosaukšanai, bet dažādu jēdzienisko attiecsmju nosaukšanai.

Secinājumi

Pētījums par divdabja teicieniem LVTB apliecina, ka divdabja teicieni ar divdabi *-ot(ies)* latviešu valodā turpina izplatīties. Divdabja teiciena iederīgumu teikumā var vērtēt pēc

vairākiem kritērijiem: vai ir skaidrs darbības veicējs, vai ar divdabi nosauktā darbība notiek vienlaicīgi ar teikuma vai teikuma daļas, kurā tas iesaistīts, darbību, kādas ir tā jēdzieniskās attiecības ar pārējo teikumu.

Datu analīzei izvēlētā klasifikācija pēc kontrolētāja realizācijas ļauj skaidrāk nošķirt, kā tiek realizēts ar divdabja teicienu nosauktais darbības veicējs. Katrā no apskatītajām grupām var būt gadījumi, kad ir neskaidrs kontrolētājs un ir apšaubāma divdabja teiciena lietošanas nepieciešamība, tomēr visbiežāk neveiklas un neskaidras konstrukcijas veidojas tad, ja kontrolētājs nosaukts ar apzīmētāju vai objektu, kā arī tad, ja teikumā ir minēts teikuma priekšmets, kas nesakrīt ar divdabja teiciena kontrolētāju.

Divdabja teicienu sintaktiskā analīze pēc kontrolētāja realizācijas atklāj arī citus ar divdabja teicienu izveidi un lietojumu saistītus aspektus – divdabja teicienu novietojums, izteicēja morfoloģiskais tips un saistīšanās spējas, divdabja nozīme – un palīdz noteikt, kas vēl būtu pētāms, piem., divdabja teicienu saistīšanās spējas ar deverbālu lietvārdu vai darbības vārda nenoteiksmi teikuma priekšmeta vai sekundāri predikatīva komponenta funkcijā.

Avots

Rituma, Laura *et al.* 2023. *Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpuss* (LVTB), v2.13. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/91>

Literatūra

- Ahero, Antonija *et al.* 1962. Divdabja teiciens. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. II. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Ceplītis, Laimdota. 1982. Kļūmīgi divdabju ar *-ot*, *-oties* lietojumi. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 17, 210–213.
- Eiche, Aleksandra. 1983. *Latvian Declinable and Indeclinable Participles and Their Syntactic Function, Frequency and Modality*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
- Freidenfelds, Ilmārs. 1965. Par divdabju lietošanu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 1, 122–127.
- Gāters, Alfrēds. 1993. *Lettische Syntax. Die Dainas*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Green, Jeffrey J. 2019. A movement theory of adjunct control. *Glossa. A Journal of General Linguistics*. 4(1), 87, 1–34. <https://doi.org/10.5334/gjgl.724>
- Jansone, Laura Paula. 2024. Kontroles konstrukcijas ar daļēji lokāmo divdabi un nelokāmo divdabi ar *-ot(ies)* latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 28, 140–147. <https://doi.org/10.37384/VTPA.2024.28.140>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2018a. Latvian indeclinable participle in *-am(ies)/-ām(ies)* and raising vs. control constructions. *Verbs, Clauses and Constructions: Functional and Typological Approaches*. Guerrero Medina, Pilar, Torre Alonso, Roberto, Veá Escarza, Raquel (eds.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 275–296.

- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2018b. Syntactic and pragmatic functions of the Latvian indeclinable participle in *-ot(ies)*. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 96–111. <https://doi.org/10.22364/vnf.9.8>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Lokmane, Ilze. 2006. Divdabju semantika un sintaktiskās funkcijas plašsaziņas līdzekļos. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Jansone, Ilga (red.). Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 223–229.
- Lokmane, Ilze, Saulīte, Baiba. 2023. Klauzāli subjekti „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā”. 58. prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences „Gramatika un vārdarināšana” referātu tēzes. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 48. <https://doi.org/10.22364/aoszk.58.tk>
- Lyngfelt, Benjamin. 2009. Control phenomena. *Grammar, Meaning and Pragmatics*. Brisard, Frank, Östman, Jan-Ola, Verschuren, Jef (eds). Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 33–49.
- Matthews, Peter H. 2007. *Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acref/9780199675128.001.0001>
- Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Ozols, Arturs. 1961. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I. Rīga: Zinātne.
- Pokrotiece, Kornēlija. 2005. Latviešu valodas nelokāmo divdabju liktenis. *Linguistica Lettica*. 14, 16–44.
- Pretkalniņa, Lauma. 2023. *Formāls latviešu valodas gramatikas modelis un tā realizācija mašīnlasāmā sintakses korpusā*. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/63034>
- Rītuma, Laura, Saulīte, Baiba, Nešpore-Bērzkalne, Gunta. 2019. Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa gramatikas modelis. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 200–216. <https://doi.org/10.22364/vnf.10.16>
- Van Valin, Robert D., LaPolla, Randy J. 2004. *Syntax. Structure, Meaning and Function*. Cambridge: Cambridge University Press.

Summary

Participle clauses are among the most common types of secondary predicates, separated by punctuation marks, and participle clauses with an indeclinable participle ending in *-ot(ies)* are particularly popular. When forming these constructions in Latvian, several aspects have to be considered: (1) a clear agent of the action performed by the indeclinable participle; (2) the action performed by the participle is simultaneous with the matrix clause; (3) this participle clause has certain semantic relation to the matrix clause (Lokmane 2006, 223–224). There are several studies on the syntactic and pragmatic functions of these participles (e.g., Lokmane 2006; Kalnača, Lokmane 2018b; Jansone 2024), and it is repeatedly pointed out that the use of these participle clauses does not always conform to the principles of standard Latvian, as it may obscure the semantics of the sentence and the coreference relation between the action and its subject (Kalnača, Lokmane 2018b), even if all these aspects are taken into account.

In this study, more than 1500 sentences containing participle clauses with an indeclinable participle in the *Latvian Treebank* are classified according to the realisation of the controller – two broader classification groups are divided (sentences with an explicit controller and sentences

without it) with several subgroups, and a statistical overview of the realisation of the controller is given. In addition, the syntactic and semantic structure of these sentences is analysed.

Keywords: participle clauses; syntactic structure; control constructions; generic or unspecified agent; morphological type of a predicate.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

On the semantic features of the referent and their influence on the choice of the demonstratives in the Lithuanian subdialect of Kretingišķiai

Referenta semantiskās īpašības un to ietekme Kretingas izloksnes norādāmo vietniekvārdu izvēlē

Aušrinė Tverskytė, Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė

Institute of Applied Linguistics

Faculty of Philology, Vilnius University

5 Universiteto St., LT-01513 Vilnius

E-mail: ausrine.tverskyte@cr.vu.lt, gintare.judzentyte@ff.vu.lt

This paper aims to investigate the effect of semantic referent features on the choice of deictic words in the Northern Samogitian subdialect, i.e., Kretingišķiai. Based on the study by Rocca, Tylén and Wallentin (2019), the following semantic features were chosen: ‘animate’/‘inanimate’, ‘harmful’/‘harmless’, and ‘big’/‘small’. A questionnaire specifically designed for the study was published on the Qualtrics Experience Management Platform. 783 people representing the chosen subdialect participated in the survey. The analysis of the collected data showed that not only physical or psychological distance determines the choice of deictic words, but also the semantic characteristics of the referent: referents with the characteristics ‘harmful’ and ‘big’ are more likely to be referred to with distal deictics than referents with the characteristics ‘harmless’ and ‘small’. These results confirm the findings presented by Rocca, Tylén and Wallentin (2019) with English, Danish, and Italian speakers.

Keywords: demonstrative pronouns; semantic features of a referent; the Northern Samogitians; Kretingišķiai; spatial deixis; adverbs of place.

Introduction

According to Diessel (1999a, 2), demonstratives fulfill certain syntactic, semantic, and pragmatic functions. The discussion of the syntactic properties of demonstratives is based on the argument that one has to distinguish between the distributional and the categorical status of demonstratives: 1) the concept of distribution encompasses pronominal demonstratives, adnominal demonstratives, adverbial demonstratives, and identificational demonstratives; 2) the concept of category includes demonstrative pronouns, demonstrative determiners, demonstrative adverbs, and demonstrative identifiers. This aspect of deixis has been studied a lot and researchers often look at what phrases

(pronominal, adnominal, etc.) deictic words belong to, what functions they perform, etc. (Fillmore 1982; Himmelmann 1997; Diessel 1999b).

Semantic features are usually discussed in two different domains: 1) deictic features, which indicate the location of the referent in the speech situation; 2) qualitative features, which classify the referent (Lyons 1977; Rauh 1983; Diessel 1999a).

The deictic features comprise features that indicate whether the referent is near, away or far away from the deictic center, whether it is visible or out of sight, at a higher or lower elevation, uphill or downhill, or moving toward or away from the deictic center. According to the traditional view (Fillmore 1997; Lyons 1977), a proximal demonstrative is used to refer to an entity close to the speaker, whereas a distal demonstrative is used to refer to an entity at a distance. This distance-based approach to the choice of exophoric demonstratives has been supported by typological (Diessel 1999a) as well as experimental studies (Coventry *et al.* 2008; Tóth *et al.* 2014; Reile 2015).

The qualitative features indicate whether the referent is an object, person or place, whether it is animate or inanimate, human or non-human, female or male, a single entity or a set, or whether it is conceptualized as a restricted or extended entity. There are fewer of these studies compared to studies that focus on the distance of the referent from the speaker (see Section 1).

According to Diessel (1999a, 94), pragmatic uses can be exophoric and endophoric. As Diessel (1999a) relies on Michael A. K. Halliday and Ruqaiya Hasan (1976), he uses the term *endophoric* to name three subcategories: anaphoric, discourse deictic, and recognitional uses. The exophoric, anaphoric, and discourse deictic uses are discussed in studies by Lyons (1977), Levinson (1983, 2004), Webber (1991), Fillmore (1997), Himmelmann (1996, 1997), and many others.

Recently, researchers have devoted much effort to proving that the distance-based perception of deictics is too simplistic, with a strong focus on other aspects, some of which are also qualitative features, such as accessibility and recognizability (Hanks 1990, 2005; Jarbou 2010). However, such studies are not very numerous, and in the case of Lithuanian deictics specifically, they do not exist at all.

This paper deals with deictic words (demonstrative pronouns and adverbs of place) in Kretingiškiei subdialect and the motives behind their selection. The aim of the study is to find out how the choice is influenced by semantic referent features.

Lithuanian has two main dialects: Aukštaitian (Highland Lithuanian) and Samogitian (Lowland Lithuanian). Samogitian, also known as Žemaitian, is split into Western, Northern, and Southern subdialects. The Kretingiškiei subdialect is one of the northern Samogitian (Žemaitian) subdialects (Girdenis, Zinkevičius 1966, 139–147). Geographically, the Kretingiškiei subdialect is spoken in the northern part of the ethnographic region of Samogitia, which includes the territory between Kretinga and other nearby areas. This subdialect was chosen for several reasons. Firstly, the Samogitian dialects have been scarcely studied in this respect. Secondly, the existing data on Samogitian deictic systems are rather old and tend to generalize across all Samogitian subdialects. Specifically, this subdialect is important because it borders not only the Western Aukštaitians and Southern Aukštaitians but also other Northern Samogitian groups, making it a linguistically significant area of contact. Lastly, one

of the article's authors is a native speaker of this subdialect, which ensures that interactions with speakers do not influence their language use, or more precisely, prevent code-switching effects.

Based on a study by Rocca, Tylén and Wallentin (2019), the following hypothesis has been proposed: it can be argued that referents with the properties 'inanimate'/'harmless'/'small' are more likely to be referred to by proximal pronouns (*this*) and referents with the characteristics 'animate'/'harmful'/'big' are more likely to be referred to by distal pronouns (*that*). Since the deictic pronoun system is closely related to the deictic system of adverbs of place, the 'inanimate'/'harmless'/'small' referents should be identified by the proximal deictic adverb of place (*here*), and the 'animate'/'harmful'/'big' referents by distal one (*there*).

The present paper consists of four parts: the first part briefly introduces the semantic features tested in the study; the second part presents the current situation and research on deictics in the Kretingiškiai subdialect; the third part is a coherent presentation of the experiment; and the fourth part is a presentation of the results and discussion, followed by conclusions.

1. Space deixis and semantic properties of the referent

As discussed in the Introduction, it is widely accepted that the distance between the referent and the speaker plays a crucial role in the choice of deictic words. However, this issue remains debated and continues to receive increasing attention in linguistic research. The choice of demonstratives can be influenced by evaluating objects based on their semantic properties. In this context, distance from the speaker is just one important factor among many. Thus, not only physical or psychological distance but also various semantic features contribute to shaping the referent's profile, which in turn affects the selection of deictic words (Rocca, Tylén, Wallentin 2019; Rocca, Wallentin 2020; Todisco, Rocca, Wallentin 2021).

As previously discussed, semantic properties can be classified as either deictic or qualitative (see Introduction). The latter category serves to classify the referent based on its inherent characteristics (Lyons 1977; Rauh 1983; Diessel 1999a).

Coventry *et al.* (2008; 2014; see also Gudde *et al.* 2016) showed that the use of demonstratives is linked to division of space into peripersonal (within reach) and extrapersonal (beyond reach) zones, influenced by factors like tool use, ownership, and familiarity. Further studies revealed that the choice of the demonstrative is sensitive to relative distances and functional properties of objects, with a lateralized bias determined by the dominant hand, highlighting that distance is only one of many influencing factors (Rocca *et al.* 2018).

According to Rocca, Tylén and Wallentin (2019, 3), there is growing evidence that the choice of proximal and distal demonstratives is related to differences in the extent to which referents allow for perception and/or manipulation. The choice is also likely to be influenced by the physical properties of the referent, such as the size of the object, as well as by more abstract properties such as harmfulness or familiarity. Proximal deictic

words are more likely to be assigned to referents whose semantic properties provide more opportunities for manipulation, regardless of their location in space (Rocca, Tylén, Wallentin 2019, 3).

The researchers chose to study size, harmfulness, and animacy because these properties are foundational in shaping how humans perceive and interact with objects in their environment (Rocca, Tylén, Wallentin 2019, 3–5):

- 1) “Referent size (‘big’/‘small’) is one of the most important properties shaping the semantic profile of a referent. [...] The smaller the object, the more often it should be assigned to near-pointing deictic words – smaller objects are easier to manipulate than larger ones.”
- 2) “Referent harmfulness (‘harmful’/‘harmless’) – this property can modulate the perception of space and objects in the peripersonal space. [...] The degree of harmfulness of the referent is likely to influence the choice of spatial deictics – referents perceived as dangerous should lead to a more frequent choice of distal deictics.”
- 3) “Referent animacy (‘animate’/‘inanimate’) – the distinction between animate and inanimate objects is explained by the difference between the sensory processing and the semantic representation of an object. [...] Inanimate objects are much easier to manipulate than animate objects and therefore a more frequent choice of proximal deictic words could be observed for inanimate referents.”

Rocca and Wallentin (2020) replicated the finding that the choice of the demonstrative is influenced by object manipulability and showed that it is also related to additional semantic factors, including valence, arousal, loudness, motion, time, and the self. Todisco, Rocca, and Wallentin (2021) found that demonstratives are influenced by the semantic factors, such as manipulability, valence, and the self.

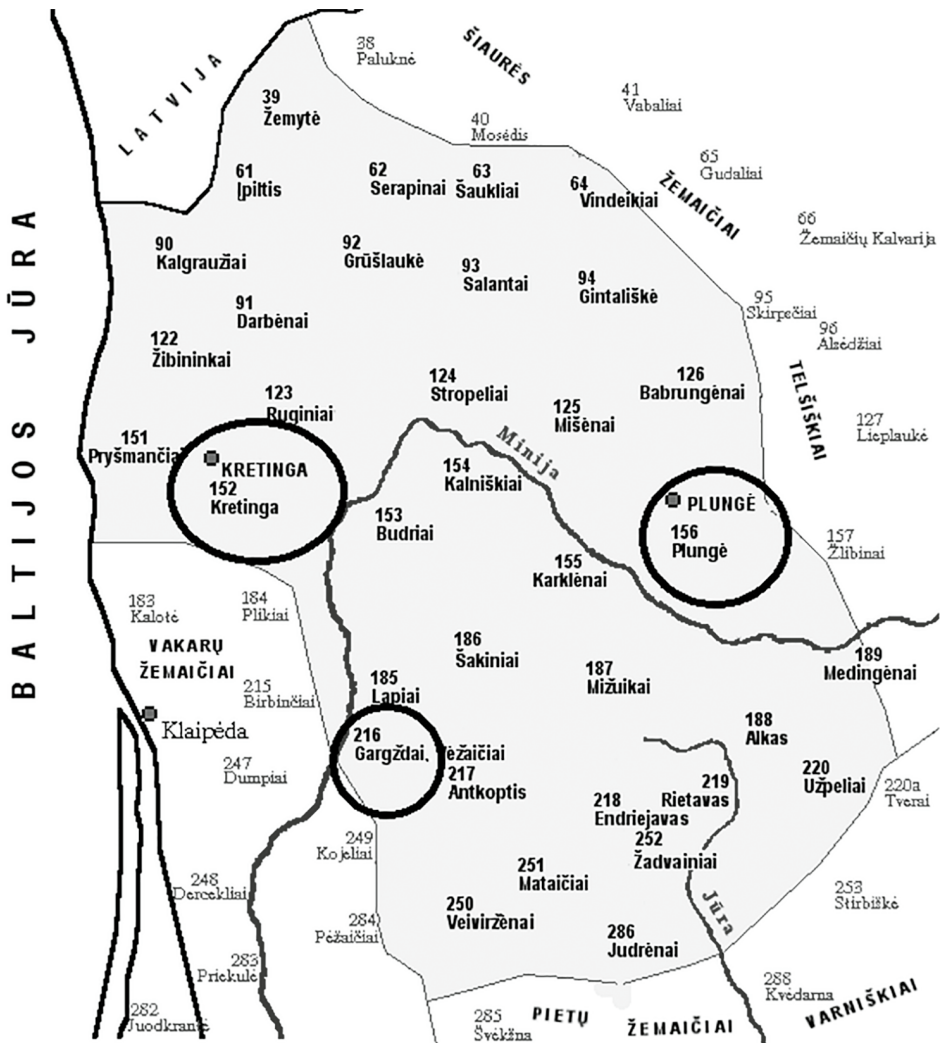
Thus, the choice of deictic words may not only depend on physical and/or psychological distance – the choice of proximal or distal deictic words may be determined by the semantic properties of the referents: ‘animate’/‘inanimate’, ‘harmful’/‘harmless’, and ‘big’/‘small’.

2. Spatial deixis in Kretingiškiei subdialect

Pronominal deictic systems in Samogitian have been discussed by Albertas Rosinas (1982). Although there is no specific data on the Kretingiškiei subdialect, the research allows us to conclude that this subdialect uses the same deictic system as other Samogitian subdialects, except in the case of Viduklė: *šitai tas* ‘this’/*antai tas* ‘that’; *tas šitai* ‘this’/*tas antai* ‘that’. Proximity/non-proximity here is expressed by the adverbs of place *šitai* ‘here’/*antai* ‘there’. Rosinas (1982, 152) names these constructs the new deictic system of demonstrative pronouns and states that it can be formed by combining a newly formed adverb of place with a demonstrative pronoun.

However, adverbs of place in the Samogitian dialect have not been studied at all. This is therefore an area that has not yet been explored by researchers.

To find out which deictic words are used in the territory of the Kretingiškiei dialect, pilot research was conducted first: semi-structured interviews with people living in the study area were recorded between 10 February and 9 March 2024. The action took place in three largest towns: Gargždai (a town bordering with the Western Samogitians), Kretinga (the largest and the main town of the area, which gave the name to the sub-dialect), and Plungė (a town bordering with the Northern Samogitians Telšiškiai) (see Map 1). The total number of interviews was 36 (36 respondents: 18 men and 18 women). These respondents aged from 13 to 80 years old talked for 2 hours 35 minutes 26 seconds.

Map 1. Territory of Northern Samogitians Kretingiškiei (the map from the Dialect Archive database of the Institute of the Lithuanian Language (http://tarmes.lki.lt/F_szkmap.htm) was used to indicate the research territory)

The records showed that there are two deictic systems in the Kretingiškiei subdialect: the system of demonstrative pronouns and the system of adverbs of place. As the choice of deictic words was often determined by physical or psychological distance, it was revealed that the deictic system of adverbs of place is quite simple and similar to that of standard Lithuanian: it consists of the proximal member *čia* and *šitai* ‘here’ and the distal one *ten* and *tenai* ‘there’. Other variations of adverbs of place were also identified. These were not included in the study as they were mentioned relatively infrequently in the interviews. Other proximal adverbs of place are *šitai čia*, *čia šitai*, *čia šitai*, *šičia*, *čian*, *čionai*, *čionais*, *šitai čia*, *šitais*, while other distal adverbs of place include *tenai*, *antai*.

The deictic system of demonstrative pronouns is way more complicated – it consists of the proximal pronouns *šitas* (-a) and *šitai tas* (-a) ‘this’ and the distal pronoun *ten tas* (-a) ‘that’. The demonstrative pronoun *tas* (-a) is more often used to express distance, but there are also cases where the demonstrative pronoun is used to express proximity, and its place in the deictic system is questioned. In this paper, however, the pronoun *tas* (-a) is considered to be a distal demonstrative pronoun. There were more variations of demonstrative pronouns in the interviews, as in the case of adverbs of place. These have not been included as they were mentioned relatively few times. Other proximal demonstrative pronouns mentioned are *čia tas* (-a), *tas šitai*, *tas šitas*, other distal demonstrative pronouns include *tasai*, *anas*, *tuodu*, *tas tai*.

3. The experiment

The experiment to investigate the influence of semantic referent properties was carried out from 3 to 18 April 2024, and people from the study area were interviewed using an electronic questionnaire. A total of 783 people between the ages of 8 to 80 completed the questionnaire. The largest number of respondents came from Kretinga, Gargždai, and Plungė.

3.1. Participants

In order to find out how the semantic properties of a referent determine the choice of deictic words, an electronic questionnaire was developed and used to interview people from the Kretingiškiei area (see below – section 3.3. The task and procedure). A total of 783 people completed the questionnaire: 180 men, 602 women and one respondent who did not identify with either gender. The age of the respondents ranged from 8 to 80 years. The questionnaire was completed by 330 members of the younger generation (under 30), 275 members of the middle-aged generation (31–49), and 178 members of the older generation (50+). The answers cover almost the entire Kretingiškiei area: from Lenkimai to Judrėnai and from Vydmantai to Plungė.

3.2. The platform

The questionnaire was developed on the Qualtrics Experience Management Platform (the platform is available at www.qualtrics.com). In the description of the questionnaire,

it was explained to the respondents that the questionnaire was designed for a survey focusing on the Kretingiškiei subdialect – the specific purpose of the survey was not revealed in order to avoid the selection of artificial answers. Thus, it can be assumed that the questionnaire data are based on spontaneous choices and everyday usage habits of demonstrative pronouns and adverbs of place. The description also mentions the time needed to complete the questionnaire (about 5 minutes), so that respondents can assess whether they have the time to do so.

3.3. The task and procedure

First, respondents were asked to indicate their gender (options provided: *female/male/other*), age (pen question, the answer is confirmed only by entering a number), and place of origin (99 options – a list of the places falling within the territory of the Kretingiškiei subdialect, presented in the alphabetical order). The questionnaire then included 40 words taken from the study by Rocca, Tylén, Wallentin (2019) and translated from English into Lithuanian. The 40 referent names were presented in the random order, one referent name at a time, and four demonstrative pronouns or four adverbs of place were listed in a column below each referent name as a list of possible response options. The data from the completed questionnaire were analysed based on different semantic properties of the referents. While Rocca, Tylén, and Wallentin (2019) focused exclusively on demonstrative pronouns, their study primarily aimed to understand the relationship between the semantic properties of the referent and deictic reference within a single grammatical category (pronouns). However, spatial deixis in natural languages often involves both demonstrative pronouns and adverbs of place, which work together to convey spatial relationships. By including adverbs of place, this study broadens the scope to explore whether similar semantic factors, such as animacy, harmfulness, and size, influence the choice of both pronouns and adverbs, or whether different patterns emerge. This addition also reflects the deictic system of Northern Samogitians Kretingiškiei subdialect, where adverbs of place are integral to spatial reference, allowing for a more representative and comprehensive analysis of deixis in this linguistic context.

3.4. Stimuli

The words in the questionnaire referred to specific referents selected by the researchers (Rocca, Tylén, Wallentin (2019) based on the properties they represented (referent: ‘animate’/‘inanimate’, ‘harmful’/‘harmless’, ‘big’/‘small’) (see Table 1). The researchers selected the target words from a semantic knowledge base (in English) consisting of 1000 specific nouns rated on 218 semantic dimensions from 1 to 5. The experimental words were related to specific objects. The variables of interest were binary: referent animacy, harmfulness and size, thus $2 \times 2 \times 2$ combinations were formed. Participants were presented with four words from each possible combination, so a repeated measures design was chosen. The fillers denoted abstract entities: out of the 40 referents 32 were experimental and were included in the analysis of the study, while the remaining eight were fillers (abstracts) not included in the analysis of the study.

Animate		
	<i>Big</i>	<i>Small</i>
Harmful	Bull, shark, hyena, snake	Bee, flea, spider, rat
Harmless	Camel, goose, lamb, penguin	Cricket, kitten, robin, shrimp
Inanimate		
	<i>Big</i>	<i>Small</i>
Harmful	Bomb, jail, rocket, rifle	Burner, dagger, needle, thorn
Harmless	Bench, couch, cradle, tent	Coin, comb, cookie, soap
Fillers		
Deal, dawn, hurry, loss, quarrel, rise, rest, stress		

<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0210333.t001>

Table 1. Names of referents (Rocca, Tylén, Wallentin (2019)) that were used in the present research

As mentioned before, all these words were translated from English into Lithuanian and presented in the questionnaire. In the study by Rocca, Tylén, Wallentin (2019), one out of 40 referent names given was *robin*. This referent name was replaced by another one (Lithuanian *zylė* ‘tit’) in this study because the word *liepsnelė* ‘robin’ is ambiguous in Lithuanian. According to the Lithuanian Language Dictionary (LKŽ), *liepsnelė* is 1. a small red-breasted songbird, red-breasted nuthatch (*Erithacus rubecula*); 2. a plant of the family *Lychnis* with brightly colored flowers. It is also known that this word can be understood as a diminutive of the word *liepsna* ‘flame’.

The authors of the paper decided to use abbreviations for combinations of referents. The abbreviations used in the article are: AHB for ‘animate’, ‘harmful’, ‘big’; AHS for ‘animate’, ‘harmful’, ‘small’; ALB for ‘animate’, ‘harmless’, ‘big’; ALS for ‘animate’, ‘harmless’, ‘small’; IHB for ‘inanimate’, ‘harmful’, ‘big’; his for ‘inanimate’, ‘harmful’, ‘small’; ILB for ‘inanimate’, ‘harmless’, ‘big’; and ILS for ‘inanimate’, ‘harmless’, ‘small’.

3.5. Demonstratives

Participants had to assign one of four proximal or distal demonstrative pronouns *šitas* (-a) ‘this’, *šitai tas* (-a) ‘this’, *tas* (-a) ‘that’, and *ten tas* (-a) ‘that’, or the adverbs of place *čia* ‘here’, *šitai* ‘here’, *ten* ‘there’, and *tenai* ‘there’ to each given referent name (see Figure 1). These deictic words, as the analysis of the recent study showed, are the most frequently used in the Northern Samogitians Kretingiškiai subdialect. In this task example, the referent word is a *kitten* (Lithuanian: *kačiukas* ‘kitten’), which requires one of the following deictic words (in this case, a demonstrative pronoun): *šitas* / *šitai tas* / *tas* / *ten tas*.

Figure 1. The task of the experiment

4. Results and discussion

The data from the completed questionnaire were analysed on the basis of different semantic properties of the referents. Initially, each referent was analysed according to three properties: animacy, harmfulness, and size.

It is important to mention that Rocca, Tylén, and Wallentin (2019) performed a logistic regression analysis to analyse the data in their study. In this work, the analysis method was adapted and simplified by calculating the differences between the choices of the distal and proximal deictic words and comparing the results with each other according to different aspects.

When analysing the choice of demonstrative pronouns, the demonstrative pronoun *tas* (-a) and the demonstrative pronoun *šitas* (-a) were chosen most frequently (45.21% and 27.91% of the cases respectively). The compound pronouns *ten tas* (-a) and *šitai tas* (-a) were chosen less frequently (13.76% and 13.13% respectively). The means of assignment of each demonstrative pronoun to each combination of referents in the experiment is shown in the Table 2:

	AHB	AHS	ALB	ALS	IHB	IHS	ILB	ILS
<i>šitas</i> (-a)	187.5	201.25	224	235.25	176.5	222.75	242.5	258.25
<i>šitai tas</i> (-a)	90.75	99	105.25	103.25	90.5	109	110.25	114.25
<i>tas</i> (-a)	369.75	372.25	339.25	351	360.25	357	337.75	344.75
<i>ten tas</i> (-a)	135	110.5	114.5	93.5	155.75	94.25	92.5	65.75

Table 2. Means of assignment of demonstrative pronouns to combinations of referents

It has been noted that in most cases, when the referent is ‘inanimate’, ‘harmless’, and ‘small’, the difference between the choice of the pronouns of the far and the near display is smaller than when the referent is ‘animate’, ‘harmful’, and ‘big’. Figure 2, illustrating the choice of pronouns in terms of animacy, shows that among the first 16 referents, there are 11 referents with the property ‘inanimate’ with the smallest difference between the choice of distal and proximal pronouns (and among the next 16 referents, there are 11 referents with the property ‘animate’ with the largest difference between the choice of distal and proximal pronouns).

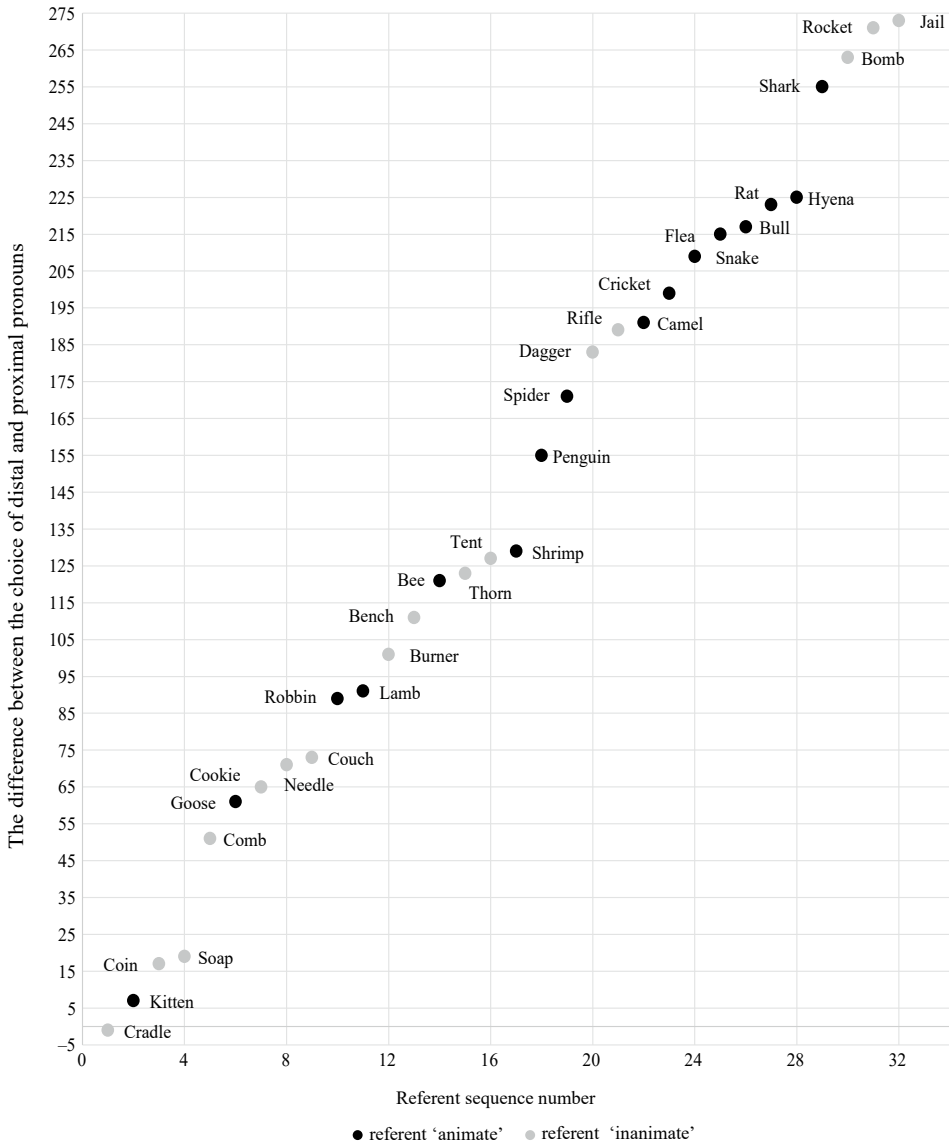

Figure 2. Choice of demonstrative pronouns from the aspect of animacy of referents

Figure 3, illustrating the choice of demonstrative pronouns in terms of harmfulness, shows that among the first 16 referents, there are 12 referents with the property ‘harmless’, with the smallest difference in the choice of distal and proximal demonstrative pronouns (and among the next 16 referents, there are 12 referents with the attribute ‘harmful’, with the biggest difference in between the choice of distal and proximal pronouns).

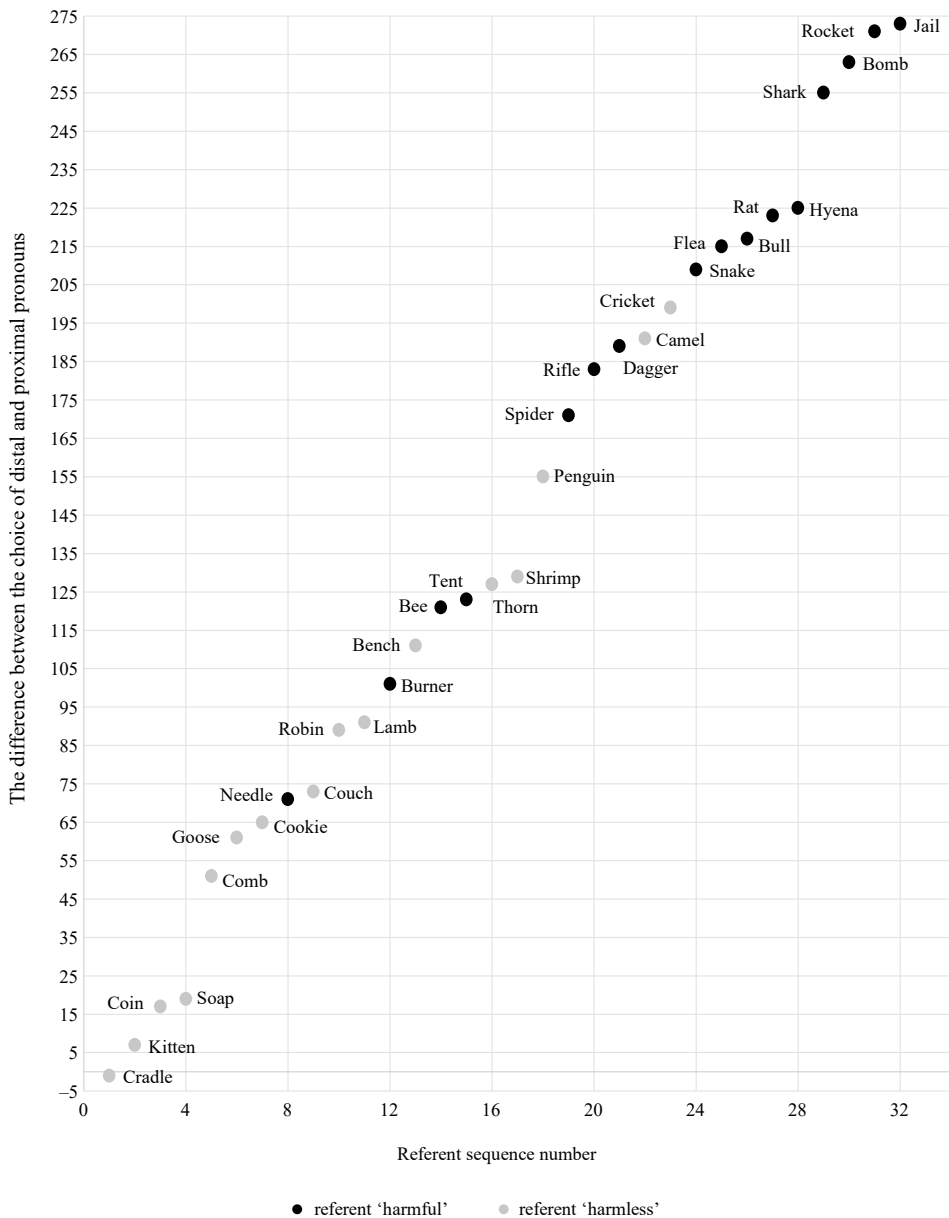

Figure 3. Choice of demonstrative pronouns from the aspect of harmfulness of referents

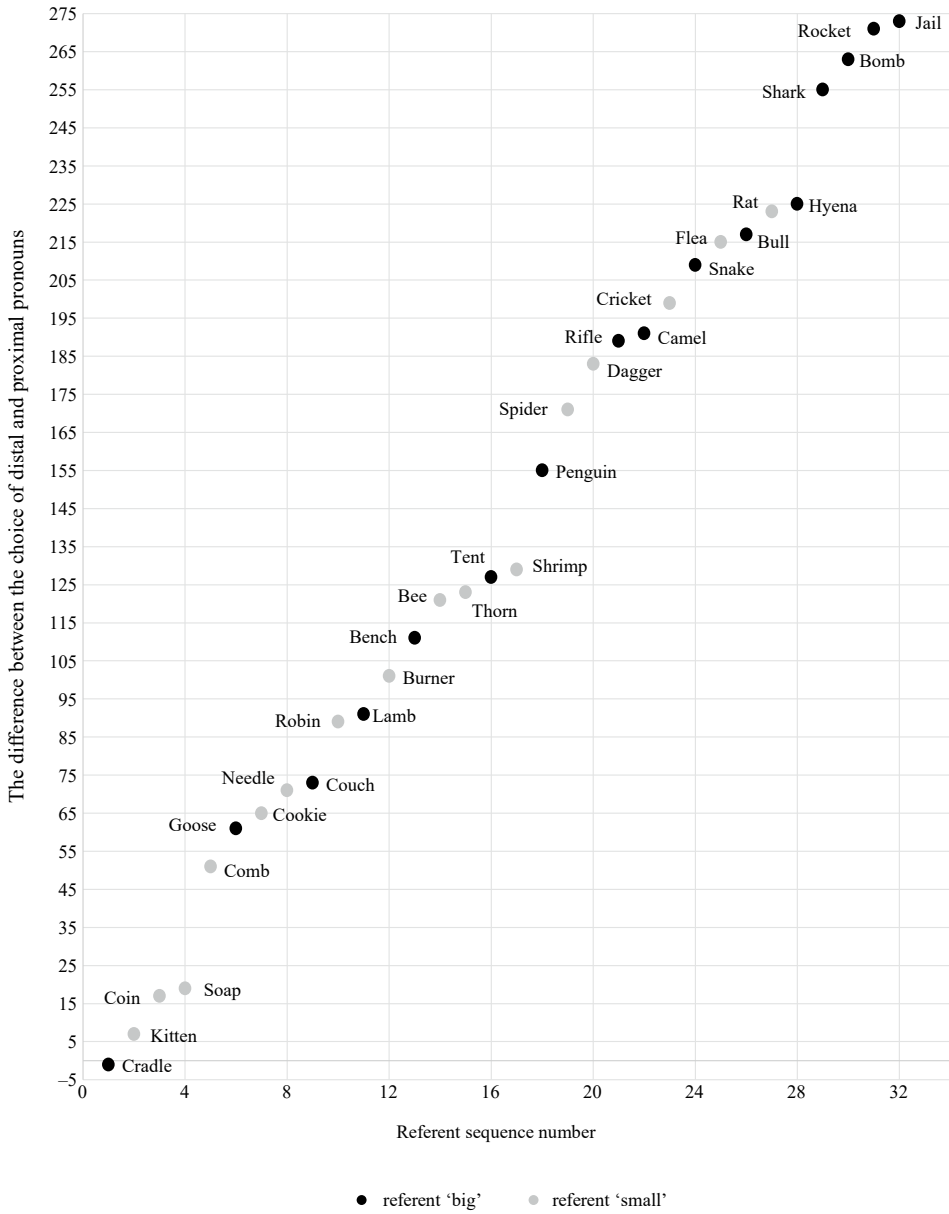

Figure 4. Choice of demonstrative pronouns from the aspect of size of referents

Figure 4, illustrating the choice of pronouns in terms of size, shows that among the first 16 referents there are 10 referents with the attribute 'small' with the smallest difference in the choice of pronouns between distal and proximal (among the next 16 referents there are 10 referents with the attribute 'big' with the largest difference between the choice of distal and proximal pronouns).

When analysing the choices of adverbs of place, there is no single dominant adverb. The most frequent choices were the proximal adverb *čia* (37.37% of cases) and the distal adverb *ten* (31.76% of cases). The adverbs of place *šitai* and *tenai* were chosen less frequently (16.56% and 14.31% respectively). The means of assignment of each adverb of place to each combination of referents in the experiment is shown in the table below:

	AHB	AHS	ALB	ALS	IHB	IHS	ILB	ILS
<i>čia</i>	221.25	272.5	261	313.75	230.5	320.75	348.5	372.5
<i>šitai</i>	104.5	136	120	131.25	101.75	153.75	126.5	163.5
<i>ten</i>	312.5	264.5	274.75	233.5	295.75	220.25	214.25	174.25
<i>tenai</i>	144.75	110	127.25	104.5	155	88.25	93.75	72.75

Table 3. Means of assignment of adverbs of place to combinations of referents

As the difference between the choice of distal and proximal pronouns had been calculated previously, it was decided to do the same for the adverbs of place to establish when distal adverbs of place were chosen more often and when they were chosen less often (see Figure 9).

It was found that when the referent is ‘inanimate’, ‘harmless’, and ‘small’, the difference in the choice of the distal and proximal pronouns is smaller than when the referent is ‘animate’, ‘harmful’, and ‘big’. Figure 5, illustrating the choice of adverbs of place in terms of animacy, shows that among the first 16 referents there are 10 referents with the attribute ‘inanimate’ with the smallest difference between the choice of distal and proximal adverbs of place (among the next 16 referents there are 10 referents with the attribute ‘animate’ with the largest difference between the choice of distal and proximal adverbs of place).

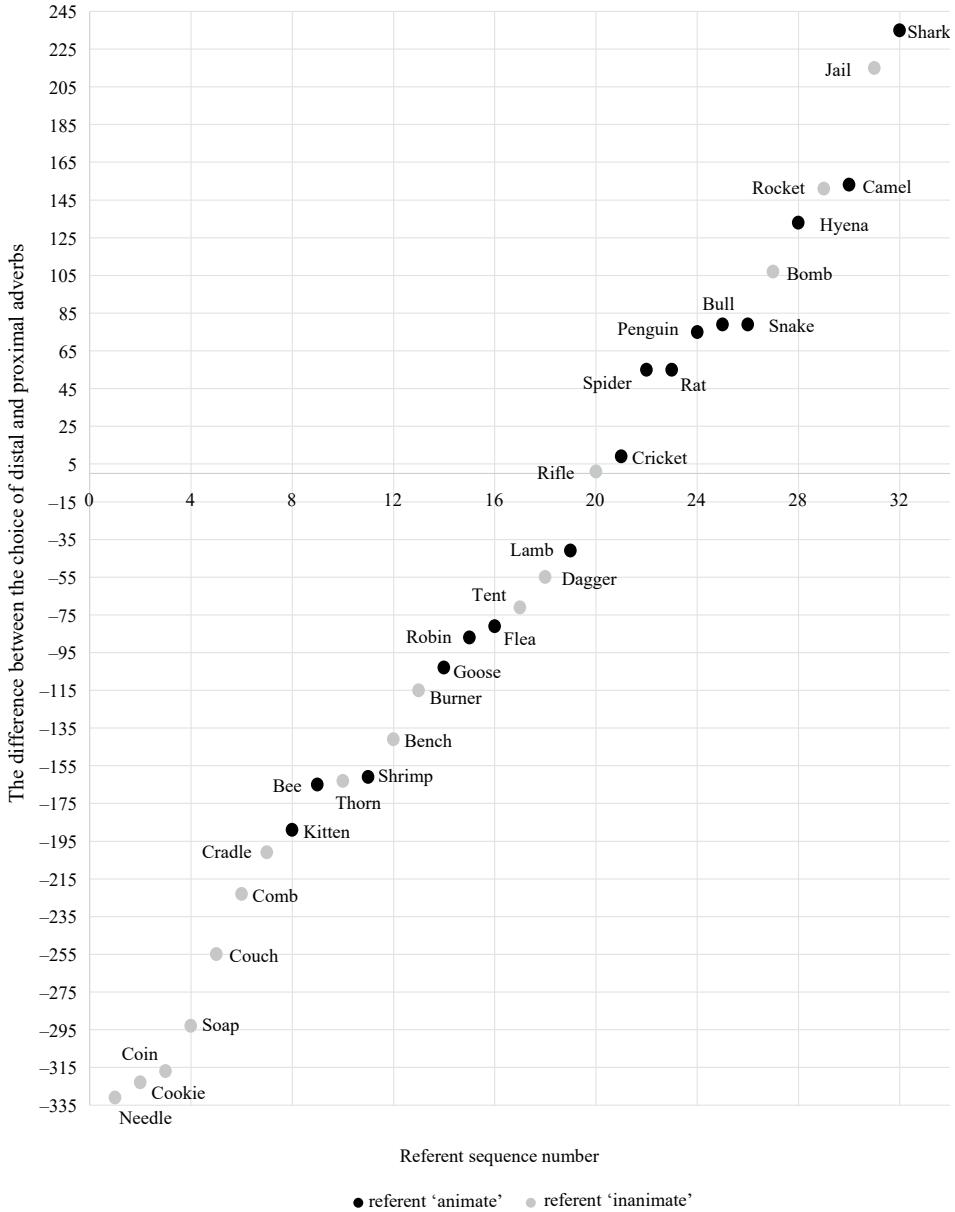

Figure 5. Choice of adverbs of place from the aspect of animacy of referents

Figure 6, illustrating the choice of adverbs of place in terms of harmfulness, shows that among the first 16 referents there are 12 referents with the attribute 'harmless', with the lowest difference between the choice of distal and proximal adverbs of place (among the next 16 referents there are 12 referents with the attribute 'harmful', with the highest difference between the choice of distal and proximal adverbs of place).

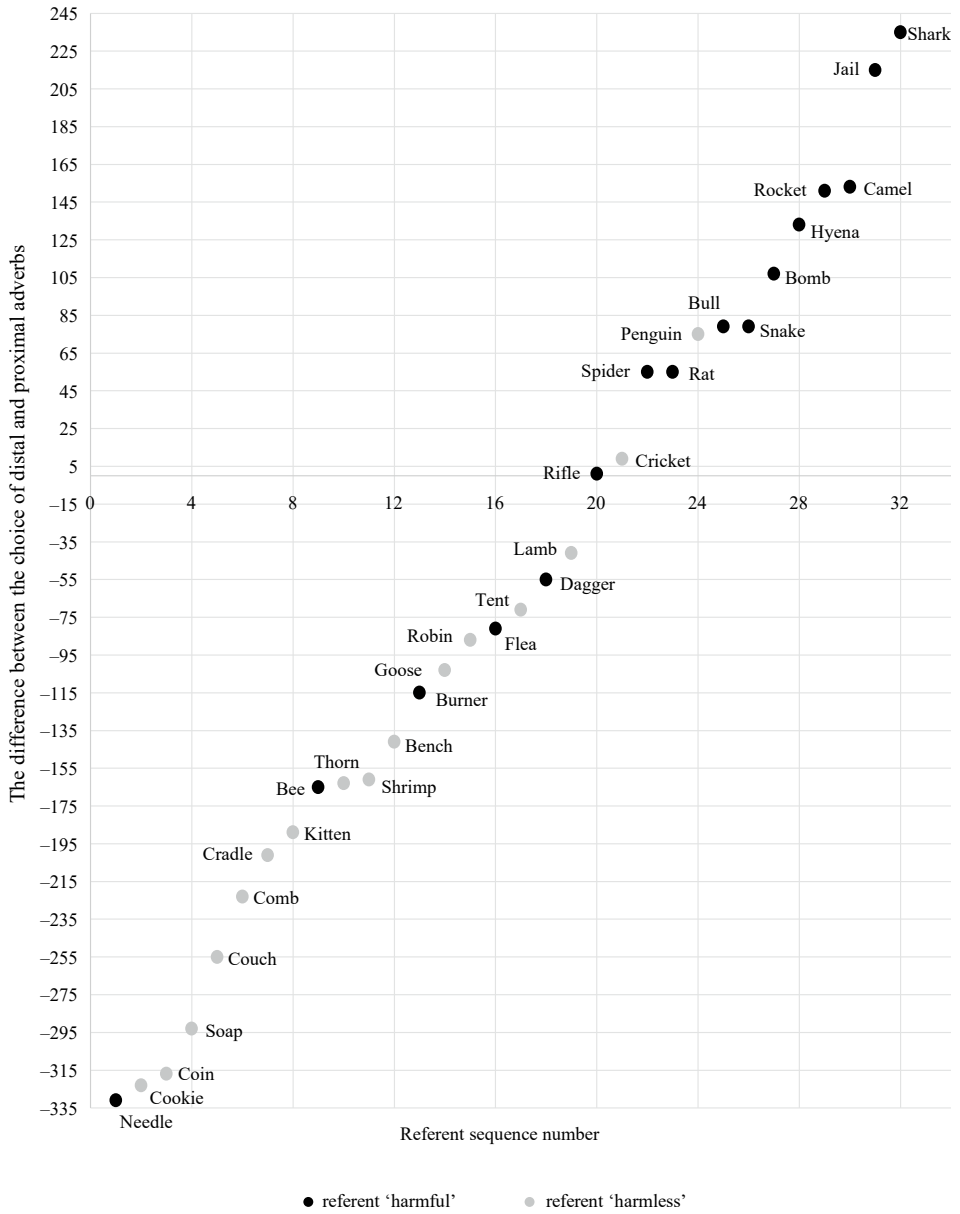

Figure 6. Choice of adverbs of place from the aspect of harmfulness of referents

Figure 7, illustrating the choice of adverbs of place in terms of size, shows that among the first 16 referents there are 12 referents with the attribute 'small' with the smallest difference between the choice of distal and proximal distance adverbs of place (among the next 16 referents there are 12 referents with the attribute 'big' with the largest difference between the choice of distal and proximal adverbs of place).

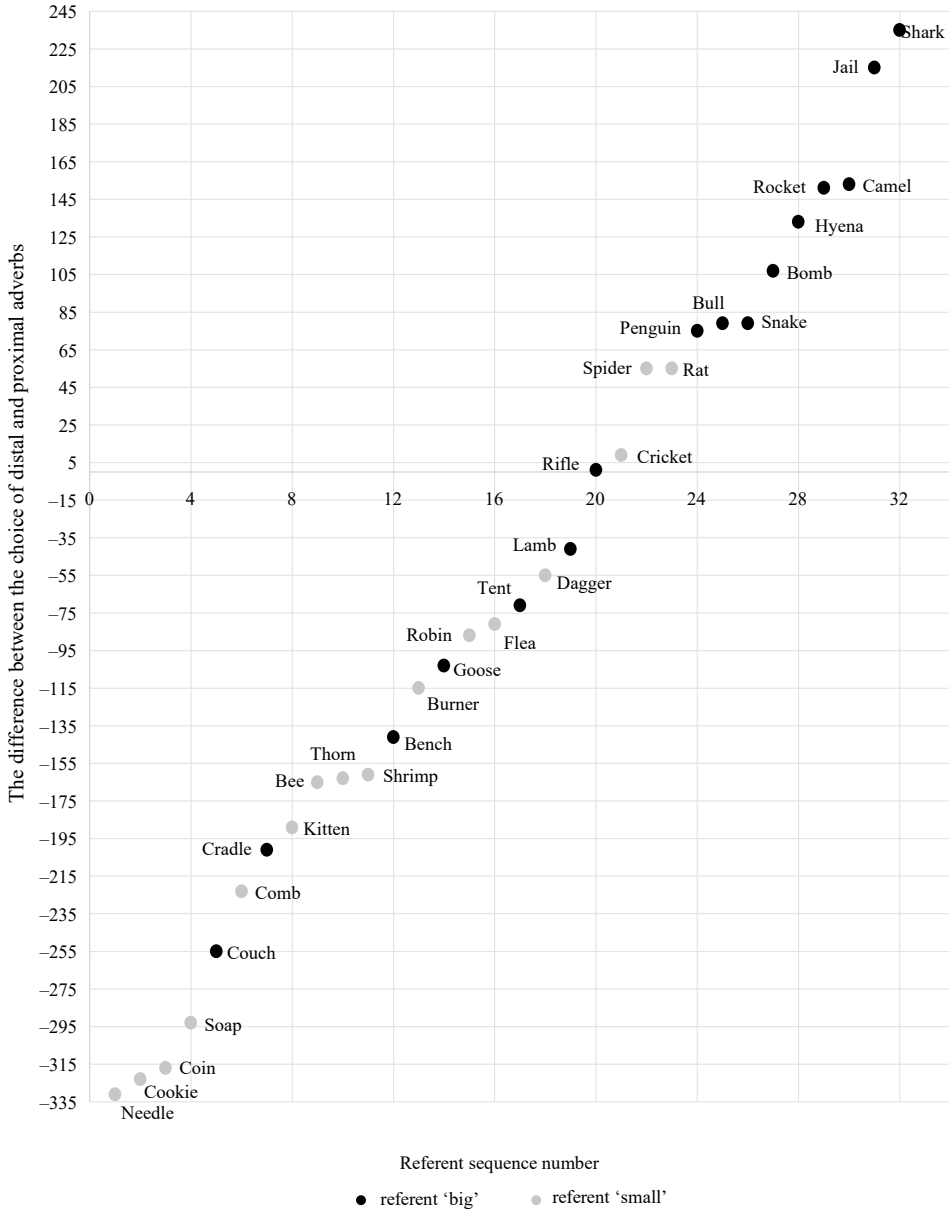

Figure 7. Choice of adverbs of place from the aspect of size of referents

An analysis of assignment of deictic words to individual referents shows that, for both the choice of demonstrative pronouns and the choice of adverbs of place, the most frequent assignment of distal deictic words is to referents with the features 'animate', 'harmful', and 'big', and proximal deictic words are assigned to referents with the features 'inanimate', 'harmless', and 'small'. This shows that individual semantic features of the referent can indeed determine the choice of spatial deictic words.

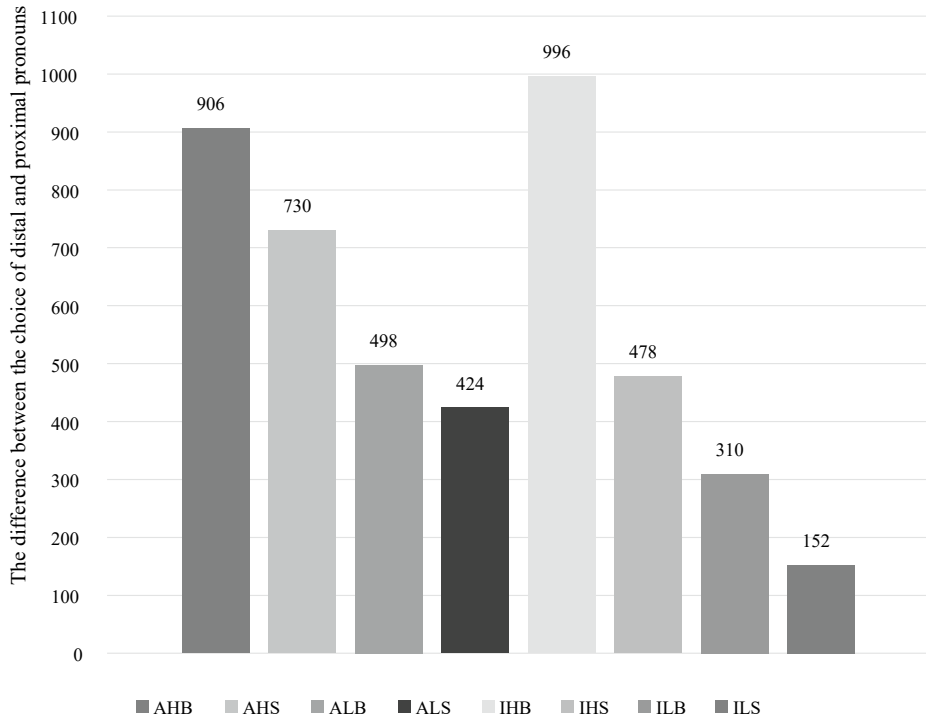

Figure 8. Assignment of demonstrative pronouns to different combinations of referents

Since this paper analyses the influence of referents and their features on the choice of spatial deictic words, not only for individual referents, but also for referents and their features in eight combinations (see Table 1), it is important to look at the choices that dominate in each of the combinations. Assignment of demonstrative pronouns to different combinations of referents is shown in the figure below (see Figure 8):

Figure 8 shows that in all cases there is a positive difference between the far and near demonstrative pronouns assigned to referent combinations. This means that the choice of distal pronouns dominates in all cases. The most frequent demonstrative pronoun chosen by the respondents was *tas* (-a).

It is noticeable that the highest number of distal pronouns and the lowest number of proximal pronouns were assigned to referents that belonged to the combination IHB ('inanimate', 'harmful', 'big') (the difference between the choices of distal and proximal pronouns is 996) and for the combination AHB ('animate', 'harmful', 'big') (the difference between the choices of the pronouns of distal and proximal pronouns is 906). The highest number of pronouns in the close pronoun category and the lowest number of pronouns in the far pronoun category were assigned to referents belonging to the combination ILS ('inanimate', 'harmless', 'small') (the difference between the choices of distal and proximal pronouns is 152).

Assignment of adverbs of place to different referent combinations is shown in the figure below (see Figure 9):

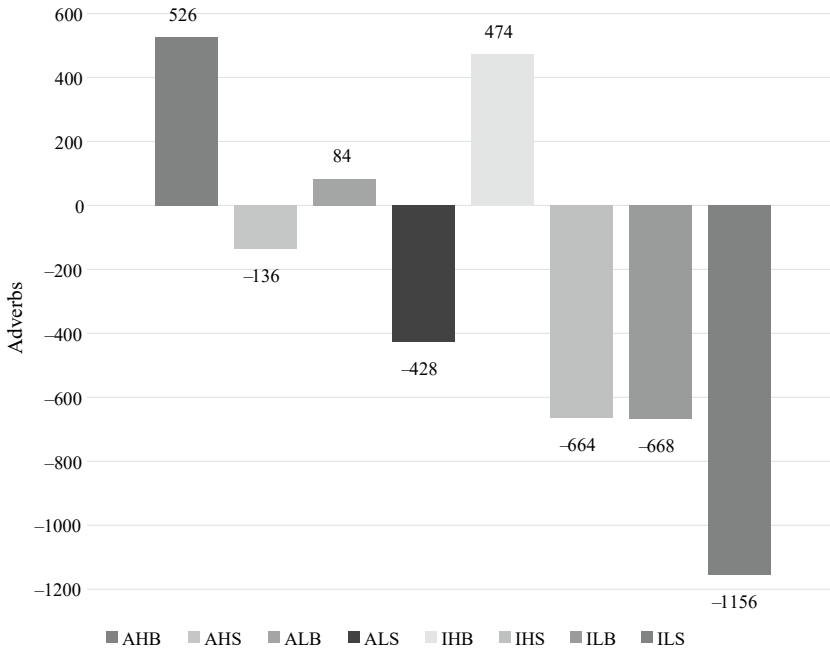
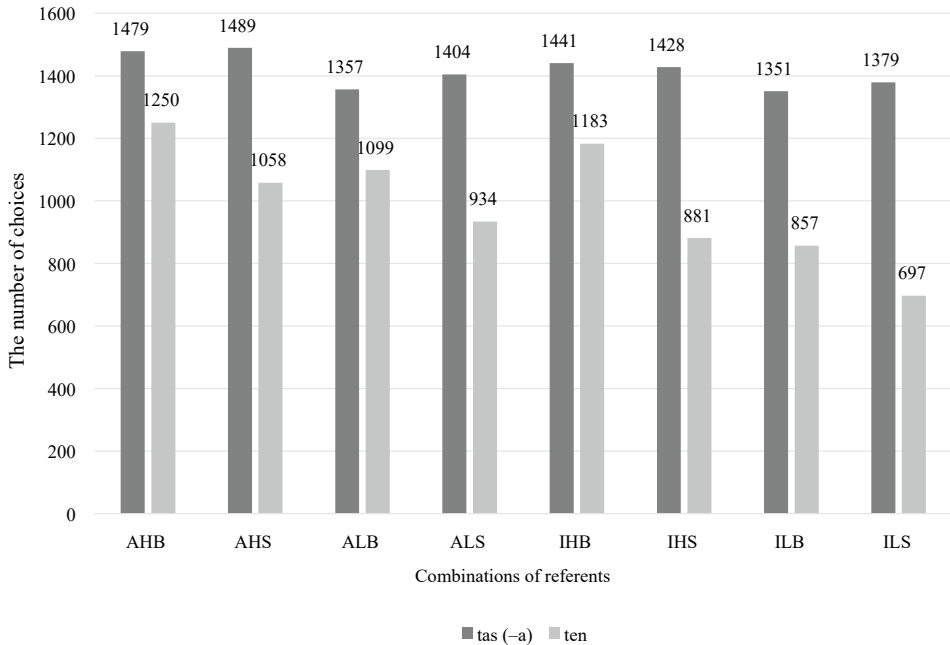

Figure 9. Assignment of adverbs of place to different combinations of referents

Figure 9 shows that, unlike in the analysis of demonstrative pronouns, there is no consistently dominant use of proximal or distal demonstrative pronouns in this case. In some cases, the difference between distal and proximal adverbs assigned to referent combinations is positive, in some cases it is negative.

It is noticeable that the highest number of distal and the lowest number of proximal adverbs were attributed to the referents which belonged to the combination AHB ('animate', 'harmful', 'big') (the difference between the choices of distal and proximal adverbs of place is 526) and the combination IHB ('inanimate', 'harmful', 'big') (the difference between the choices of distal and proximal adverbs of place is 474). The highest number of proximal adverbs of place and the lowest number of distal adverbs of place were assigned to referents belonging to the combination IHL ('inanimate', 'harmless', 'small') (the difference between the choices of distal and proximal adverbs of place is 1156).

The data in Figures 8 and 9 show that the largest number of distal deictic words were assigned to referents with the properties 'animate' / 'inanimate', 'harmful', and 'big', while the largest number of proximal deictic words were assigned to referents with the properties 'inanimate', 'harmless', and 'small'. However, when analysing assignment of demonstrative pronouns to referents, the dominance of the distant demonstrative pronoun *tas (-a)* was noted. In order to find out whether this demonstrative pronoun really dominates in Kretingiškiiai subdialect and can be attributed to both near and far objects or places, it is necessary to compare the frequency of its use with the most frequently chosen distal demonstrative adverb of place *ten* (see Figure 10):

Figure 10. Assignment of the demonstrative pronoun *tas (-a)* and the adverb of place *ten* to different combinations of referents

The data in Figure 10 show that, although the same referent names were given to demonstrative pronouns and adverbs of place, assignment of the demonstrative pronoun *tas (-a)* to different combinations of referents is much more frequent than assignment of the adverb of place *ten*. It was observed that the demonstrative pronoun *tas (-a)* was assigned to different combinations of referents between 229 and 682 times more often than the adverb of place *ten*. This suggests that the demonstrative pronoun *tas (-a)* is the dominant pronoun in Northern Samogitians Kretingiškiiai speech – it can be used to express not only distance, but also proximity.

Thus, in the second stage of the study, it was observed that assignment of deictic words to referents varies according to semantic features of the referents. The results of this phase showed that the more the referent can be manipulated, the more often proximity deictic words are assigned to it, regardless of the context. In all cases, the harmfulness and size of the referents influenced the choice of deictic words: respondents were more likely to use proximal deictic words when they were presented with words meaning smaller compared to larger referents, and harmless compared to harmful referents. It was also observed that the difference between animate and inanimate referents is not always substantial. Although the animacy of the referents influenced the choice of proximal deictic words, there is insufficient evidence that inanimate referents are more likely to be assigned to proximal deictic words compared to animate referents.

According to the analysis, assignment of deictic words to referents varies according to their semantic properties. The results of this study showed that the more the referent can be manipulated, the more frequently proximal deictic words are assigned to

the referent, regardless of the context. The harmfulness and size of the referents influenced the choice of deictic words in all cases: respondents were more likely to use proximal deictic words when they were presented with words meaning smaller compared to larger referents, and harmless compared to harmful referents. It was also observed that the difference between animate and inanimate referents is not always crucial. Although the animacy of the referents influenced the choice of proximal deictic words, there is not enough evidence that inanimate referents are more likely to be assigned to proximal deictic words compared to animate referents.

Conclusions

In addition to distance, the choice of deictic words can also be determined by semantic properties of the referent. This study advances the understanding of semantic influences on spatial deixis by confirming the findings of previous research by Rocca, Tylén, and Wallentin (2019) on demonstrative pronouns in English, Danish, and Italian. However, unlike these studies, the present analysis also includes adverbs of place, thereby extending the scope of the investigation into deictic systems.

The analysis of the 783 responses to the questionnaire shows that deictic words are most often chosen based on the ability of the respondent to manipulate the referent. The results confirm the proposed hypotheses that referents with the properties ‘harmful’ and ‘big’ are predominantly associated with distal deictics, whereas those with the properties ‘harmless’ and ‘small’ are more frequently associated with proximal deictics. There is insufficient evidence that animacy of referents influences the choice of deictic words, so this property is not distinguished as essential. The data analysis also shows that the demonstrative pronoun *tas* (-a) is indeed dominant in the Kretingiškiei subdialect and can be attributed not only to distant but also to nearby objects and places.

This comprehensive approach highlights the multidimensionality of spatial deixis and suggests that semantic properties of referents significantly influence the choice of both demonstrative pronouns and adverbs of place. These findings contribute to a more nuanced understanding of deictic expressions, particularly within the Kretingiškiei subdialect, and provide a foundation for future comparative studies.

Abbreviations

AHB	animate, harmful, big
AHS	animate, harmful, small
ALB	animate, harmless, big
ALS	animate, harmless, small
IHB	inanimate, harmful, big
HIS	inanimate, harmful, small
ILB	inanimate, harmless, big
ILS	inanimate, harmless, small
LKŽ	<i>Lietuvių kalbos žodynas</i>

Source

Naktinienė, Gertrūda (ed.). *Lietuvių kalbos žodynas 1–20 (1941–2002)*, e. version. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (updated version, 2018). Available at: <http://www.lkz.lt/>

References

- Coventry, Kenny R., Griffiths, Debra, Hamilton, Colin J. 2014. Spatial demonstratives and perceptual space: Describing and remembering object location. *Cognitive Psychology*. 69, 46–70. <https://doi.org/10.1016/j.cogpsych.2013.12.001>
- Coventry, Kenny R., Valdés, Berenice, Castillo, Alejandro, Guijarro-Fuentes, Pedro. 2008. Language within your reach: near–far perceptual space and spatial demonstratives. *Cognition*. 108(3), 889–895. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2008.06.010>
- Diessel, Holger. 1999a. *Demonstratives. Form, Function and Grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/tsl.42>
- Diessel, Holger. 1999b. The Morphosyntax of demonstratives in synchrony and diachrony. *Linguistic Typology*. 3, 1–49. <https://doi.org/10.1515/lity.1999.3.1.1>
- Fillmore, Charles J. 1982. Towards a descriptive framework for spatial deixis. *Speech, Place and Action: Studies in Deixis and Related Topics*. Jarvella, Robert J., Klein, Wolfgang (eds.). Chichester: John Wiley, 31–59.
- Fillmore, Charles J. 1997. *Lectures on Deixis*. Stanford: Center for the Study of Language and Information Publications.
- Girdenis, Aleksas, Zinkevičius, Zigmas. 1966. Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. *Kalbotyra*. 14, 139–147.
- Gudde, Harmen B., Coventry, Kenny R., Engelhardt, Paul E. 2016. Language and memory for object location. *Cognition*. 153, 99–107. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2016.04.016>
- Halliday, Michael A. K., Hasan, Ruqaiya. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Hanks, William F. 1990. *Referential Practise: Language and Lived Space among the Maya*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hanks, William F. 2005. Explorations in the deictic field. *Current Anthropology*. 46(2), 191–220. <https://doi.org/10.1086/427120>
- Himmelman, Nikolaus P. 1996. Demonstratives in narrative discourse: A taxonomy of universal uses. *Studies in Anaphora*. Fox, Barbara A. (ed.). Amsterdam: John Benjamins, 205–254.
- Himmelman, Nikolaus P. 1997. *Deiktikon, Artikel, Nominalphrase: Zur Emergenz syntaktischer Struktur*. Tübingen: Niemeyer. <https://doi.org/10.1515/9783110929621>
- Jarbou, Samir Omar 2010. Accessibility vs. physical proximity: an analysis of exophoric demonstrative practice in spoken Jordanian Arabic. *Journal of Pragmatics*. 42(11), 3078–3097. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2010.04.014>
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levinson, Stephen C. 2004. Deixis. *The Handbook of Pragmatics*. Horn, Laurence R., Ward, Gregory (eds.). Oxford: Blackwell, 97–121.
- Lyons, John. 1977. *Semantics*. 1–2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rauh, Gisa. 1983. *Essays on Deixis*. Tübingen: Narr.
- Reile, Maria. 2015. Space and demonstratives: an experiment with Estonian exophoric demonstratives. *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. 6(2), 137–165. <https://doi.org/10.12697/jeful.2015.6.2.06>

- Rocca, Roberta, Tylén, Kristian, Wallentin, Mikkel. 2019. *This shoe, that tiger: Semantic properties reflecting manual affordances of the referent modulate demonstrative use.* *Plos One.* 14(1): e0210333. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0210333>
- Rocca, Roberta, Wallentin Mikkel, Vesper, Cordula, Tylén, Kristian. 2018. *This and that back in context: Grounding demonstrative reference in manual and social affordances.* *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society.* 40, 960–965. <https://escholarship.org/uc/item/8pv5d89m>
- Rocca, Roberta, Wallentin, Mikkel. 2020. Demonstrative reference and semantic space: A large-scale demonstrative choice task study. *Frontiers in Psychology.* 11:629. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00629>
- Rosinas, Albertas. 1982. Deiktinēs sistemos baltų kalbų tarmėse. *Baltistica.* 18(2), 140–152. <http://dx.doi.org/10.15388/baltistica.18.2.1555>
- Todisco, Emanuela, Rocca, Roberta, Wallentin, Mikkel. 2021. The semantics of spatial demonstratives in Spanish: A demonstrative choice task study. *Language and Cognition.* 13, 503–533. <https://doi.org/10.1017/langcog.2021.11>
- Tóth, Enikő, Csátár, Péter, Banga, Arina. 2014. Exploring Hungarian and Dutch gestural demonstratives. *Complex Visibles out There. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2014: Language Use and Linguistic Structure.* Veselovská, Ludmila, Janebová, Markéta (eds.). Olomouc: Palacký University, 607–627.
- Webber, Bonnie L. 1991. Structure and ostension in the interpretation of discourse deixis. *Language and Cognitive Processes.* 6(2), 107–135. <https://doi.org/10.1080/01690969108406940>

Kopsavilkums

Šī raksta mērķis ir izpētīt semantisko referenta īpašību ietekmi uz deiktisko vārdu izvēli Kretingas izloksnē. Balstoties uz Robertas Rokas (*Roberta Rocca*), Kristiana Tilēna (*Kristian Tylén*) un Mikēla Valentīna (*Mikkel Wallentin*) (2019) pētījumu, izvēlētas šādas īpašības: *dzīvs/nedzīvs, kaitīgs/nekaitīgs, liels/mazs*. Pētījuma pamatā ir anketa, kas publicēta platformā „Qualtrics Experience Management Platform”. Aptaupjā piedalījās 783 respondenti, kas pārstāv izvēlēto izloksni. Iegūto datu analīze atklāj, ka deiktisko vārdu izvēlē nozīmīga ir ne tikai fiziskā un psiholoģiskā distance, bet arī referenta semantiskās īpašības: referenti ar īpašībām *kaitīgs* un *liels* biežāk tiek saistīti ar deiktiskiem vārdiem, kas norāda uz lielāku attālumu nekā referenti ar īpašībām *nekaitīgs* un *mazs*. Šie rezultāti apstiprina Robertas Rokas, Kristiāna Tilēna un Mikēla Valentīna (2019) secinājumus, kas iegūti angļu, dāņu un itāļu valodas runātāju izpētē.

Atslēgvārdi: norādāmie vietniekvārdi; referenta semantiskās pazīmes; Ziemeļzemaitija; Kretingas izloksne; telpiskā norāde; vietas apstākļa vārdi.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāzes lemmu atlase¹

Selection of lemmas for the database of Latvian morphemes and derivational models

Inta Urbanoviča, Vanesa Balmane

Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050, Latvija
E-pasts: inta.urbanovica@lu.lv, vanesa.balmane@lu.lv

Rakstā piedāvāts pārskats par Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projekta „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze (LVMVMD)” (Nr. Izp-2022/1-0013) pirmo izstrādes posmu, kura laikā tika veidots datubāzes sākumdatu – lemmu – kopums. Lemmas tika izgūtas no „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa LVK2018” (sk. Levāne-Petrova, Dargis 2018). No sākotnēji izgūtajām 165 090 lemmām par derīgām tika atzītas 77 124 lemmas. Izgūto lemmu pārskatīšana un analīze notika trijos posmos:

1. posms – automatizēta datubāzes lemmu atlase,
2. posms – manuāla datubāzes lemmu apstrāde,
3. posms – otrreizēja automatizēta datubāzes lemmu pārbaude.

Automatizētajā lemmu atlasē posmā kopumā par nederīgām tika atzītas 30 009 lemmas (1. un 3. posms). Tie galvenokārt bija vārdi, kas saturēja rakstzīmes vai simbolus, kas nav latviešu alfabēta burti, kā arī dažādi formu dublikāti. Manuālajā lemmu apstrādes posmā tika atlasītas 78 518 lemmas, kuras neatpazīna digitālie rīki un resursi, un tām tika pārbaudīta pareizrakstība un lietošanas konteksts. Šajā posmā par nederīgām tika atzītas 57 957 lemmas – saīsinājumi, abreviatūras, dažādi latviešu valodā neeksistējoši vārdi, kā arī citas valodas vienības, kurām latviešu valodā nevar segmentēt morfēmas. Savukārt 20 561 lemma pēc pārskatīšanas tika iekļauta datubāzes lemmu sarakstā, un šīs lemmas dalāmas trīs grupās: 1) lemmas, kas tika labotas, 2) lemmas, kam atstātas paralēlformas, 3) lemmas, kas netika labotas. Laboto lemmu sarakstā ietilpa vārdi, kuros tika konstatētas nejaušas drukas kļūdas, kā arī vārdi, kuros lielā burta (vai vairāku lielo burtu) rakstība bija lieka, savukārt nelaboto lemmu kopumā pamatā ietilpa funkcionāli ierobežotā leksika (žargonismi, vulgārismi, poētismi, apvidvārdi, jaunvārdi u. tml.). Daļai manuāli pārskatīto lemmu tika pievienotas paralēlformas, lai saglabātu līdzsvaru starp normēto un nenormēto valodas paveidu izmantošanu valodas praksē.

Atslēgvārdi: datubāzes izstrāde; datubāzes sākumdati; drukas kļūda; lemmu atlase; lemmu paralēlformas, vārddarināšana.

¹ Publikācija izstrādāta Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze (LVMVMD)” (Nr. Izp-2022/1-0013).

levads

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļā laika posmā no 01.04.2023. līdz 31.03.2026. tiek īstenots Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projekts „Latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāze (LVMVMD)” (Nr. lzp-2022/1-0013). Šī projekta mērķis ir izveidot digitālu pamatresursu (datubāzi) ar vispusīgiem strukturētiem datiem par mūsdienu latviešu valodas vārdu sastāvdaļām (saknēm, galotnēm, piedēkļiem, piedēkļiem u. c.) un vārdu darināšanas sistēmas likumībām (Kalnača 2023).

Lai izveidotu datubāzi, ir nepieciešami mūsdienu valodas fakti, kurus varētu apstrādāt, izmantojot digitālos rīkus, un šādu materiālu visērtāk ir iegūt no viena vai vairākiem tekstu korpusiem. Izstrādājot projekta koncepciju, tika lemts, ka latviešu valodas morfēmu un vārddarināšanas modeļu datubāzes (turpmāk arī LVMVMD) pamatu veidos lemmas, kas izgūtas no „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa LVK2018” (sk. Levāne-Petrova, Darģis 2018), jo, kad tika gatavots projekta pieteikums, „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus LVK2018” (turpmāk – LVK2018) bija tobrīd jaunākā un plašākā sabalansētā korpusa versija. Pirms projekta pētījumu sākšanas publiski bija pieejama jau jaunāka līdzsvarotā tekstu korpusa versija „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus LVK2022” (turpmāk – LVK2022) (sk. Levāne-Petrova, Darģis, Pokratniece, Lasmanis 2022), tāpēc projektā iesaistītajiem dalībniekiem vēlreiz bija jāpārdomā, kuru korpusu ņemt par pamatu datubāzes izstrādē. Pēc diskusijām tika nolemts, ka par sākumdatu pamatu LVMVMD tomēr tiks izmantots LVK2018 vairāku iemeslu dēļ:

- 1) projekta iecere jau sākotnēji tika izstrādāta, pamatojoties uz LVK2018 piedāvājumu un iespējām,
- 2) LVK2018 kvalitātes ziņā ir augstvērtīgs datu ieguves un apstrādes digitālais resurss, jo tas ir vispārīgs, līdzsvarots, mūsdienīgs, papildināms, reprezentatīvs, anotēts (Levāne-Petrova 2019, 132–133),
- 3) LVK2018 korpusa versijas izstrādē ievēroti iepriekšējās versijas izstrādes principi, kā arī iekļauti visi iepriekšējās versijas datu avoti (Levāne-Petrova 2019, 132), līdz ar to ir iespēja iekļaut modeļu datubāzē arī tos piemērus, kas sastopami senākās korpusa materiālu versijās,
- 4) sākotnējai datubāzes modeļa izstrādei labāk apstrādāt kvantitatīvi mazāku datu kopumu, un LVK2018 ir 10 milj. vārdlietojumu (12 milj. tekstvienību) (Levāne-Petrova, Darģis 2018), kas pilnībā atbilst projekta mērķim,
- 5) LVK2018 dominē oriģinālteksti, un šī korpusa pazīme ir svarīga latviešu valodas vārddarināšanas modeļu apzināšanā un apstrādē.

Projekta datubāzē ir iestrādāta iespēja pievienot lemmas arī no citiem korpusiem, tāpēc tā ir papildināma gan izstrādes procesā, gan arī turpmāk – datubāzes pilnveides laikā. Papildu piemēru avots noder, ja kāda konkrēta valodā izplatīta vārdforma LVK2018 nav sastopama. Tā, piem., LVK2018 ir sastopams adjektīvs *ādainis*, bet nav atrodams adverbs *ādaini*, tāpēc šis piemērs tika pievienots no LVK2022:

- (1) a. *Tās apvalks ir sauss, papīrveida vai ādains baltgans vai brūngani dzeltenīgs.* (LVK2018)
 b. *Spožā heihēra uz visu citu fona izceļas ar ādaini spīdīgajām lapām [...].* (LVK2022)

LVK2022 var noderēt iespējamam nākamajam projekta izstrādes posmam, kurā varētu turpināt LVMVMD papildināšanu un pilnveidi, jo LVK2022 ietver vismaz desmit reizes lielāku vārdlietojumu skaitu nekā LVK2018, proti, 101 milj., un tajā iekļauti unikāli, līdz šim izstrādātajos līdzsvarotajos korpusos neievietoti teksti (Levāne-Petrova, Dargis, Pokratniece, Lasmanis 2022).

Izvēloties sākuma datu apjomu ap 10 milj. vārdlietojumu, kas atbilst LVK2018 piedāvājumam, LVMVMD akcents likts uz datubāzes izstrādes kvalitatīvo aspektu. Lemmu atlase notika, izmantojot automatizēto vaicājumu iespējas, tomēr visi iegūtie dati bija jāpārskata un jāsakārto manuāli, tāpēc datubāzes lemmu atlases process tika sadalīts trīs posmos:

1. posms – automatizēta datubāzes lemmu atlase,
2. posms – manuāla datubāzes lemmu apstrāde,
3. posms – otrreizēja automatizēta datubāzes lemmu pārbaude.

Turpmāk rakstā piedāvāts pārskats par katru LVMVMD lemmu atlases posmu. Pārskatā iekļautajiem piemēriem ir ilustratīva nozīme, tie neaptver visu atlasīto un apstrādāto piemēru kopu. Rakstā saglabāta korpusos fiksēto piemēru oriģinālrakstība, ilustratīvajiem piemēriem nav pievienota avota norāde, jo tie visi ir izgūti no LVK2018. Neliterārās leksikas lemmu piemēriem ir pievienots nozīmes skaidrojums, kas izstrādāts, pamatojoties uz elektroniskajā vārdnīcā „Tēzaurus” (Spektors 2024) pieejamo informāciju un korpusos pieejamā piemēra kontekstuālo izpēti.

1. Automatizēta datubāzes lemmu atlase

2023. gada aprīlī LVK2018 vārdu biežuma sarakstā (*Wordlist*) tika izveidots lemmu vaicājums, lai varētu iegūt datubāzes sākumdatu un izveidot visu korpusā sastopamo reģistrjūtīgo lemmu sarakstu, *min freq* = 0. Pēc šādiem iestatījumiem tika izgūtas 165 090 lemmu.

Nākamais lemmu apstrādes posms arī notika automātiski – no izgūtā lemmu saraksta tika dzēstas lemmas, kuras saturēja rakstzīmes un simbolus, kas nav latviešu alfabēta burti. Šajā piemēru kopā ietilpa vairākas lemmu grupas:

- lemmas, kas raksfītas, izmantojot citu alfabētu:
- (2) *worry, μg, Puza, ψψψ* u. c.
- lemmas, kas ietver dažādus simbolus, ciparus u. tml.:
- (3) *pĀrvietot, ĀĒĀ“rbties, inĀ¼/enieris, ceĀ¼otĀjs, A-18* u. c.
- mājaslapas, e-pastu adreses u. tml.:
- (4) http://www.leta.lv/news/izmainas_2014 u. c.

- lemmas, kas ietver dažādas interpunkcijas zīmes:
- (5) *Ābelītes-2, Anna-Mari, anti-vīrišķs* u. c.
- dažādi saīsinājumi:
- (6) *lpp., u. c., u. tml., att.* u. c.

Kopumā šādu lemmu bija 16 094, un pēc šīs automatiskās pārskatīšanas lemmu sarakstā atlika 148 996 lemmas.

Nākamais lemmu apstrādes posms arī bija automatizēts: no izveidotā saraksta tika atlasītas lemmas, kuras neatpazīna uzņēmuma „Tilde” izstrādātais Tildes Biroja gramatikas un pareizrakstības pārbaudes rīks, kas iekļauts Microsoft Office 365 programmatūrā, un kuras nav fiksētas Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas izstrādātajā digitālajā vārdnīcā „Tēzauris” (Spektors 2024). Kopumā šādu lemmu bija 78 518, un šo lemmu kopu veidoja dažādas latīņu alfabēta burtkopas, kuras nevar uzskatīt par latviešu valodas vārdiem, piem., citu valodu vārdi (lat. *bacillus*, angļu *dragracing*) vai latviešu valodā neeksistējoši vārdi (*durva, Ozimko*). Tomēr šādā veidā automatiski atlasītas lemmas bija jāpārbauda arī manuāli, jo piemēru pirmreizējā apskate liecināja, ka atlasīto lemmu sarakstā ir nozīmīgs skaits derīgu lemmu, piem., vārdi, kas uzrakstīti ar drukas kļūdām. Tāpēc turpmākais lemmu apstrādes process notika manuāli.

2. Manuāla datubāzes lemmu apstrāde

Manuālajā datubāzes lemmu apstrādē projekta darba grupa pārbaudīja automatiski atlasītās neatpazītās 78 518 lemmas un šķiroja, kuras no tām ir derīgas turpmākajā LVMVMD izstrādes procesā. Šajā lemmu pārbaudes posmā par nederīgām tika atzītas 57 957 lemmas, savukārt LVMVMD lemmu reģistrā tika iekļauta 20 561 lemme.

No līdzšinējā piemēru saraksta tika dzēstas tādas lemmas, kam dažādu iemeslu dēļ nav iespējams segmentēt latviešu valodai raksturīgās morfēmas:

- burtu kopas, kas neveido vārdus:
- (7) *aa, Ā, bpm* u. c.
- abreviatūras:
- (8) *ABBA, FIFA* u. c.
- citu valodu vārdi:
- (9) lat. *bacillus*, angļu *dragracing* u. c.
- oriģinālizrūnas atveidojumi:
- (10) *džiografik, prosķiķ, Ārenbī* u. c.
- aizgūti īpašvardi:
- (11) *Dženifera, Girgensons* u. c.

- latviešu valodā neeksistējoši vai nezināmi vārdi:

(12) *durva, Ozimko* u. c.

Šajā posmā notika izvērstas projekta dalībnieku diskusijas par noteiktām piemēru kopām, jo daļa atlasīto lemmu bija jālabo, lai tās būtu pilnvērtīgi izmantojamas LVMVMD. Pēc rūpīgas piemēru ortogrāfiskās, gramatiskās, semantiskās, stilistiskās un kontekstuālās izpētes visi šajā posmā neskaidrie lemmu gadījumi tika analizēti un iekļauti LVMVMD:

- 1) lemmas, kas tika labotas,
- 2) lemmas, kam atstātas paralēlformas,
- 3) lemmas, kas netika labotas.

2.1. Labotās lemmas

Atlases procesā daļa lemmu tika labotas, un tam bija dažādi iemesli. Viena no pārskatāmajām grupām bija lemmas, kurās ir sastopamas drukas kļūdas, piem., LVK2018 ir sastopams vārds *medeļa*, tomēr konteksta analīze liecina, ka šis ir vārds *medaļa*, kura rakstībā ir nejauša drukas kļūda:

(13) *Konkursā uzvaras laurus plūca un titulu „Mis Ogre 2015” ieguva ķīmiņas studente [...] un topošais viesmīlības pakalpojumu speciālists [...], kuri saņēma ne tikai lentas, medeļas un kroni, bet arī daudzas balvas no atbalstītājiem [...].*

Šādā gadījumā kļūdainā lemma tika labota lemmu sarakstā, lai neradītu maldīgu priekšstatu, ka latviešu valodā tiek lietota vārdforma *medeļa*. Tie lemmu piemēri, kuros pēc konteksta analīzes varēja secināt, ka rakstībā ir ieviesusies nejauša drukas kļūda, tika laboti un iekļauti datubāzes lemmu sarakstā:

(14) *medeļa → medaļa, hērza → bērza, aizsargbarjerāt → aizsargbarjera, akdēmisks → akadēmisks, patiešam → patiešām* u. c.

Līdzīgā veidā tika pārskatītas un precizētas lemmas, kurām ortogrāfijas neprecizitāte ir vērojama galotnē vai izskaņā:

(15) *stundi → stunda, dziesmusvētkš → dziesmusvētki, meklējs → meklējis, aizkuņģš → aizkuņģis, nodrošinēt → nodrošināt* u. c.

Šādas ortogrāfijas neprecizitātes uzskatītas par nejaušām pārrakstīšanās kļūdām, un tika labotas tajos gadījumos, ja kļūdainais lemmas piemērs korpusā parādījās tikai vienu reizi.

Vēl šajā lemmu atlases un pārbaudes posmā daudzu piemēru pārskatīšana bija saistīta ar lielo burtu rakstību, jo automatizētais lemmu reģistrs bija jutīgs pret lielo un mazo burtu izvēli vārdu rakstībā, tāpēc lemmu sarakstā parādījās paralēlformas – vārdi, kas rakstīti ar lielajiem burtiem, un vārdi, kas rakstīti ar mazajiem burtiem. Tā, piem., pēc automātiskās atlases sarakstā tika iekļautas divas lemmas: *drusciņa* un *DRUSCIŅA*, jo LVK2018 ir sastopami abi pieraksta veidi:

- (16) a. *Mēs no virtuves atnesām MAIZES DRUSCINĀS, PUTRAIMUS, AUZU PĀRSLAS, Tobiass no SAVIEM KRĀJUMIEM IZVILKA saulespuķu sēkliņas [..].*
 b. *Viņam nekas nenotiks, ja druscīņu mēs ziedosim tavam talantam, vai ne?*

Šādos gadījumos tika atstāta un lemmu sarakstā iekļauta tikai ar maziem burtiem rakstītā vārdforma.

Līdzīgi tika pārskatītas arī tās sugas vārdu lemmas, kas tika rakstītas ar lielo sākumburtu, jo palaikam tika fiksētas fiktīvas īpašvārdu lemmas. Tā, piem., LVK2018 deminutīvās *adresīte* ir sastopams tikai ar lielā sākumburta rakstību, jo korpusa materiālos tas ir fiksēts tikai teikuma sākumā:

- (17) *Adresīti viņai vajadzēja! Adresīti! Aūūū, draudzenēēs!*

Lemmu sarakstā šis piemērs tika fiksēts ar lielo sākumburtu un marķēts kā īpašvārds, lai gan konteksts skaidri norāda uz sugas vārda lietojumu. Šādas sugas vārdu lemmas tika labotas, aizstājot lielā burta rakstību ar mazo burtu.

2.2. Lemmas ar paralēlformām

Atsevišķi tika skatīti tie lemmu piemēri, kuros atkāpes no ortogrāfijas normām korpusa materiālos parādās vairākkārt vai pat regulāri – šādos gadījumos lemmu sarakstā tika atstātas paralēlformas:

- (18) *ščavas // šķavas, kombinzons // kombinezons, ananāss // ananass, automobilis // automobilis u. c.*

Korpusa materiālos netika laboti arī tādi piemēri, kas valodā ir sastopami kā fonētiski vai gramatiski varianti, tāpēc arī šajos gadījumos lemmu sarakstā parādās paralēlformas:

- (19) *blaurot // blaurēt, žvargoņa // žvangoņa, čorgans // čaugans, žebrāks // žebraks, lēvurs // levurs u. c.*

Vārdformas, kas korpusa materiālos ortogrāfiski mainītas stilistisku iemeslu dēļ, arī lemmu sarakstā atstātas kā paralēlvarianti:

- (20) *afērs // afēra, zvaigznis // zvaigzne u. c.*

Tomēr šādu paralēlformu iekļaušana datubāzē var radīt negaidītas problēmas vārddarināšanas modeļu izstrādē. Ilustrācijai izmantots piemērs ar paralēlformām *saeima // saima*, kas abas ir sastopamas LVK2018:

- (21) *Saimas vēlēšanās viņš ieguvis aptuveni 7800 balsis un svinējis uzvaru zem sarkanās zīmes, bet kļūdījies aprēķinos, jo Saeimas vairākums izrādījās labējs [..].*

Dalot abas minētās paralēlformas morfēmās, tās katra nokļūst pie citas vārddarināšanas līgzdas – vārds *sa-eim-a* ietilpst vārddarināšanas līgzdā pie saknes *eim* (*ie-t, ej*), savukārt *saima* tiek saistīts ar sakni *saim* (*saim-e, saim-niek-s*), lai gan tās ir viena vārda paralēlformas, kas vēsturiski saistāmas ar vārdu *iet* (Milenbahs, Endzelīns 1927, 623).

Tāpēc ortogrāfiski neprecīzu vārdu iekļaušana datubāzē ir rūpīgi pārdomājama un uzmanīgi pārbaudāma.

Interesanta situācija veidojās ar ģenitīveņu (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 368; Kalnača, Lokmane 2016) iekļaušanu LVMVMD lemmu sarakstā, jo, pārskatot šo lemmu daļu, tika identificēti latviešu valodas ģenitīveņi, kas lietoti citos locījumos, nevis ģenitīvā. Sākotnēji šķita, ka ģenitīveņu lietojums citos locījumos ir drukas vai ortogrāfijas neprecizitāte, tomēr korpusa materiāli apliecina, ka šī tendence valodā ir diezgan izplatīta, līdz ar to ģenitīveņu lietojums citos locījumos tika iekļauts datubāzes lemmu sarakstā, veidojot divas lemmas: vienu – kā ģenitīveni, otru – kā lemmu ar iespējamu pilnu locīšanas paradīgu:

(22) *adatveids // adatveida, beznauda // beznaudas, daudzoktāvs // daudzoktāvu u. c.*

Izgūtais materiāls liecina, ka ģenitīveņu jautājums noteikti ir pētāms padziļināti mūsdienu latviešu valodas gramatikā.

Paralēlformu aspektā bija pārbaudāmi arī tie vārdi, kas lemmu reģistrā tika fiksēti ar lielo sākumburtu, jo latviešu vārddarināšanā lielā sākumburta izmantošana var būt saistīta ar onimizāciju – sugasvārdu pārtapšanu par īpašvārdiem (Skujiņa 2007, 268 – 269; Nītiņa, Grigorjevs 2013, 204). Ja korpusa materiālos bija sastopama vārdforma, kas tekstā funkcionē gan kā sugas vārds, gan kā īpašvārds, lemmu reģistrā tika iekļautas divas vienības – lemma, kas rakstīta ar lielo sākumburtu un klasificēta kā īpašvārds, kā arī lemma, kas rakstīta ar mazo sākumburtu un klasificēta kā sugas vārds. Tā, piem., latviešu valodā vārds *aglonietis* var funkcionēt gan kā sugas vārds ‘Aglonas iedzīvotājs’, gan kā personas uzvārds:

(23) a. *Labākā sezona bija 1993. gadā, kad aglonietis šajā pašā bagiju 1600 klasē guva ceturto vietu Latvijas čempionātā [..].*
 b. *K.[..] Aglonietis no 9. klases uzskata, ka šīs lekcijas ir pamācošas un nepieciešamas.*

Līdzīgs piemēru pāris ir *Cvībaks* (īpašvārds) – *cvībaks* (apvidvārds ‘cepums, sausiņš’):

(24) a. *Tur pulcējās dažādas satrauktas bulciņas, riekstu un mandeļu rauši, nobažījušies karstie suņi un pelmeņi, kas vairāk slēpās aiz citu mugurām, sālsstanzīņas, sausiņi, cvībaki, plakanās vafeles un vafeļu trubiņas ar krēmu [..].*
 b. *Tev līdzī brauks mans brālēns Cvībaks, – tēva skarbā balss izjauca Radziņa rožainos sapņus.*

Šādi vārdformu pāri korpusa materiālos ir sastopami diezgan bieži, un to kontekstuālā analīze un nošķiršana turpinās arī nākamajos projekta izstrādes posmos, jo sākotnēji šķita, ka īpašvārdu iekļaušana lemmu sarakstā nav vajadzīga, tomēr valodas materiāls liecina par pretējo – arī īpašvārdos ir vērojami dažādi latviešu valodai raksturīgi vārddarināšanas procesi, tāpēc tos nevar ignorēt LVMVMD izstrādē. Projekta gaitā tika pieņemts lēmums datubāzes lemmu reģistrā iekļaut tos īpašvārdus, kuros ir vērojama saistība ar latviešu valodas derivatīvo sistēmu, piem., *Augšlīgatne, Augšstampere, Pastende, Vējciems, Bērziņš, Sniedze, Katrīna, Mārtiņš* u. c.

LVMVMD izstrādes kontekstā bija jāizlemj par divdabju formu iekļaušanu lemmu sarakstā. Latviešu valodniecībā dominē uzskats, ka divdabji ir darbības vārdu formas (piem., Endzelīns 1951; Nītiņa, Grigorjevs 2013; Kalnača, Lokmane 2021), tāpēc tie nebūtu šķirami kā patstāvīgas lemmas. Tomēr divdabja formas ir saistāmas ne tikai ar formveidošanu, bet arī ar vārddarināšanu, jo divdabji iekļaujas dažādos vārddarināšanas modeļos, tāpēc projekta izstrādē tika nolemts LVMVMD iekļaut divdabja formas kā atsevišķas lemmas:

- (25) *augstākminēts, trīsuļojošs, lielaugušais, neaudzināts, jāpadarāmais, uzročots, vērtspapirizēts* u. c.

Divdabju formas un to funkcionalitāte ir sarežģīts jautājums latviešu gramatikā, un tas ir skatāms padziļināti moderno valodas attīstības tendenču kontekstā.

2.3. Nelabotās lemmas

LVMVMD lemmu atlasē procesā uzmanība tika pievērsta stilistiski iezīmētās leksikas pārskatīšanai, jo daļu korpusā lietoto žargonvārdu, vulgārismu un citu neliterārās leksikas slāņu piemēru digitālie rīki apstrādes procesā neatpazīna.

Bija skaidrs, ka datubāzē noteikti ir iekļaujami žargonismi, kas radušies dažādu vārddarināšanas procesu ietekmē, piem.:

- (26) *eksis* ‘eksāmens’, *sportenes* ‘sporta bikses’, *zosene* ‘zosāda’, *papuķītis* (deminutīvs no *paps*), *mamuķītis* (deminutīvs no *mamma*), *trīsstūrene* ‘trīs stūru cepure’ u. c.

Tāpat nebija šaubu par sarunvalodas vārdu, vienkāršrunas vārdu un vulgārismu iekļaušanu lemmu sarakstā:

- (27) *sasnakas* ‘atkritumi, atliekas’, *šļurga* ‘izmirkusi, netīra masa’, *pīzdulācis* ‘nejēga’ u. c.

Līdzīgi arī stilistiski paaugstinātā leksika, piem., poētismi, tika pārbaudīti elektroniskajā latviešu valodas skaidrojošajā un sinonīmu vārdnīcā „Tēzaurs” (Spektors 2024) un iekļauti LVMVMD:

- (28) *kvelde* ‘kvēle’, *kvēlme* ‘svelme’, *sabiedre* ‘sabiedrība’, *sūrmi* ‘sūri’ u. c.

Pēc rūpīgas pārbaudes lemmu sarakstā iekļuva arī dažādi apvidvārdi:

- (29) *dūcka* ‘peļķe’, *čučakoks* ‘kruķis’, *duravas* ‘durvis’, *pieskas* ‘krūmi’ u. c.

Par datubāzei noderīgiem piemēriem tika atzīti arī dažādi no literārās valodas atšķirīgi atvasinājumi, salikteni un vārdformas:

- (30) *Daiet* ‘aiziet’, *dažlab* ‘dažs labs’, *atpakaļum* ‘atpakaļ’, *otrādīs* ‘otrādi’ u. c.

Latviešu valodas morfēmu kontekstā īpaši pārskatāmi bija barbarismi – aizguvumi, kas neiederas literārajā valodā (Skujiņa 2007, 62), jo tie ir aizguvumi, kuros ne vienmēr parādās latviešu valodas morfēmas. Tāpēc daļa barbarismu neiekļuva lemmu sarakstā

(sk. piem. (10)), tomēr barbarismi, kam ir identificējamās latviešu valodai raksturīgās vārddarināšanas morfēmas, uzskatīti par derīgiem un iekļauti datubāzes lemmu reģistrā:

(31) *beksteidžs, stārtaps, lūzeris, naisīgi, kūlīgi* u. c.

LVK2018 ir sastopams diezgan liels jaunvārdu un okazionālismu skaits, kuri no lemmatizēšanas viedokļa uzskatāmi par hapaksiem (ang. *hapax*) – leksiskām vienībām, kam konstatēts tikai viens lietošanas gadījums (Matthews 2007, 170). Tomēr tie ir nozīmīgi piemēri latviešu valodas derivatīvo potenci izpētē, tāpēc tika iekļauti LVMVMD:

(32) *panekodarīt, jāpadarāmais, krančkāzietis, pateiciņ, vēlvispēdīgs, aizpazust, putrings, putringot* u. c.

Korpusa materiāli liecina, ka daiļliteratūras tekstos jaunvārdi dažkārt var būt izmantoti diezgan blīvi. Ilustrācijai viens piemērs no Andra Zeibota darba „Liķu dejas” (2002), kas ir fiksēts LVK2018:

(33) *[..] ievadne rādītāji ir ieslēgti izvadne laiku formāli norāda pārmetne gliemezis pārnācis sapratne uz ciparnīcas atainojas jūsu pagātne jūsu prognoze kodētnē tāds pats logo ir savādne kā jebkurš logo biedne kā gliemezis strutne logosa kolonija veģetēdne elipsoīdu pārslas un logo aizbēgtne blaugznu pārslas pārdzimtnē konkrētos laikos izvirtne konkrētās dienās rādne estakādēs parādne molusku parādēs būtne. [..].*

Pārbaudot fiksētos okazionālos darinājumus, iezīmējās tendence, ka mūsdienu latviešu valodā liela daļa okazionālismu ir salikteņi:

(34) *apturētājvārdi, ķeksīšgājiens, mazjēdzīgs, torpēddziesma, uzturbārs, šļūcsolīši, skarbdvēsele, vīriešdievs* u. c.

Vēl varēja novērot tendenci, ka latviešu valodas lietotāji, turklāt dažādu stilu tekstos, mēdz veidot garākas morfēmu virknes, sarakstot vārdus kopā, piem.:

(35) *kāviņutursauc, velnsviņuzinakāda, laikstelpapasaule, akmandieviņ, ņiguņegs, tinglinglings, vienmērklāt, kurobrīd, kāduviet* u. c.

Lemmu atlasē procesā aktualizējās jautājums par paronomāzes – skaniski līdzīgu, bet semantiski atšķirīgu vārdu blakus lietojumu (Skujiņa 2007, 288) – gadījumiem, jo, no vienas puses, paronomāzes piemēri ir saistāmi ar valodas vienību morfēmisko segmentāciju, no otras puses, stilistisku iemeslu dēļ morfēmas tiek fonētiski pārveidotas, un tās kļūst okazionālas:

(36) *čumbieris* ‘bumbieris’, *knaķis* ‘kaķis’, *lokomātiņe* ‘lokomatīve, mātiņe’, *dīzeļpīzdeļdzinējs* ‘dīzelis, pīzdelis, dzinējs’ u. c.

Šādi piemēri valodā var rasties diezgan haotiski kontekstuālas nepieciešamības dēļ, tāpēc to ievietošana datubāzē ir pārdomājama. Ilustrācijai piedāvāts viens citāts no Valdas Melgalves stāsta „Lasīšanas ģeometrija” (2006), kas ir fiksēts LVK2018 un kurā var redzēt okazionālu vārdspeļi, no kuras daļa darinājumu nebūtu uzskatāmi par vārdiem:

- (37) *[..] nekādi freidiski skaidrojumi, tā smaciņa, kas nāk līdzī freidvārdiem, tas sprauslājiens, tas fī, fr, kas tīri fonētiski saista ar visu netikamo (fekālijas, figa, fanātisms, freilenisks, fīrers, fūzelis, fufelis, frustrācija un fisi fārējie fsi-hoanalītiķu frāta fantomi), tas viss mani vairs nedz biedē, nedz saista, tas uz mani šobrīd vairs neattiecas [..].*

Tie paronomāzes piemēri, kas neatbilst jēgpilniem latviešu valodas vārdiem, nav tikuši iekļauti LVMVMD.

3. Otrreizēja automatizēta datubāzes lemmu pārbaude un lemmu saraksta izveide

Pēc manuālā pārskatīšanas posma un vairākkārtējām diskusijām par datubāzei derīgām tika atzītas 91 039 lemmas. Turpinājumā tika īstenots vēl viens automatizēts lemmu pārskatīšanas posms, kura laikā vēlreiz tika filtrēti vārdformu dublikāti un neeksistējoši vārdi. Pēc pārskatīšanas no lemmu saraksta tika dzēsti 4912 dublikāti:

- (38) *skrēja → skriet // skrien → skriet, norunātos → norunāts // norunātā → norunāts u. c.*

Šajā posmā tika konstatētas arī 9003 neeksistējošas vārdformas:

- (39) *nola, jest u. c.*

Lemmas, kuru izcelsme un nozīme projekta dalībniekiem nebija skaidra un kuras netika identificētas nevienā no izplatītākajām latviešu valodas vārdnīcām, pagaidām tika izņemtas no analizējamo lemmu saraksta un novietotas īpašā krātuvē turpmākai detalizētai izpētei. Lemmu atlasē procesā aktualizējās vēl citi problēmjautājumi, piem., par homonīmu un homogrāfu identifikāciju un fiksēšanu, par alomorfishu u. c. – tie ir ieskicēti jau iepriekš (sk. Kalnača, Pakalne, Levāne-Petrova 2025), tāpēc šajā rakstā netiek aprakstīti.

Kopumā pēc iepriekš aprakstītajiem vairākiem filtrācijas posmiem, kas tika veikti gan automātiski, gan arī manuāli, datubāzei ir atlasītas 77 124 lemmas no LVK2018, un tās atbilst šādām pazīmēm:

- 1) vārdi, kas uzrakstīti ar latviešu alfabēta burtiem,
- 2) vārdi, kuros nav drukas kļūdu,
- 3) vārdi, kas ietilpst dažādos latviešu valodas nacionālajos paveidos (gan literāri, gan neliterāri vārdi),
- 4) perifērās leksikas vārdi, piem., jaunvārdi, apvidvārdi,
- 5) gan mantoti vārdi, gan aizgūti vārdi,
- 6) visu vārdšķiru vārdi,
- 7) gan sugas vārdi, gan daļa īpašvārdu (latviešu valodā izplatīti personvārdi, Latvijas vietvārdi),
- 8) ģenitīveni,
- 9) divdabju formas.

Tomēr minētais atlasīto lemmu skaits turpina būt mainīgs vairāku iemeslu dēļ:

- 1) arī nākamajos projekta izstrādes posmos aizvien tiek atrasti jauni sugas vārdi un īpašvārdi, kas līdz šim nav bijuši fiksēti, kā arī aizvien tiek dzēsti neīsti īpašvārdi;
- 2) lemmas kontekstā var būt lietotas kā homonīmi, un šādos gadījumos tiek veidoti atšķirīgi lemmu šķirkļi (*auts* ‘auduma gabals’ // *auts* ‘stāvoklis sporta spēlēs’, *zāle* ‘zālaugu kopums’ // *zāle* ‘liela telpa’);
- 3) aizvien tiek dzēsti formveidošanas dublikāti, piem., nevajadzīgas daudzskaitļa formas, nevajadzīgas sieviešu dzimtes formas īpašības vārdiem, skaitļa vārdiem un lokāmajiem divdabjiem, nevajadzīgas divdabju formu locījumu formas u. c.

Projektā iekļauto lemmu skaits nav galīgs, jo datubāzes izstrādē ir ietverta iespēja papildināt lemmu sarakstu ar ekscerptiem no citiem avotiem. Tādā veidā pašreizējā projekta izstrādes posmā tiks izveidots strukturāls modelis, ko nākotnē varēs izmantot par pamatu arī turpmāko vārddarināšanas tendenču apkopošanai un izpētei.

Secinājumi

Jaunas datubāzes izstrāde ir komplicēts process, kurā dažādas tehniski automatizētas iespējas ir jāapvieno ar cilvēka kritisko domāšanu un analīzes prasmēm. Mūsdienās pieejamie digitālie resursi un rīki ļauj automatizēt dažādas piemēru atlases darbības, tomēr visi iegūtie rezultāti ir rūpīgi jāpārbauda. Lai jaunas datubāzes pamats būtu kvalitatīvs, sākotnēja modeļa izstrādei labāk apstrādāt kvantitatīvi mazāku datu kopumu, jo šādus datus ir vieglāk pārbaudīt un tajā pašā laikā rezultāts būs pilnvērtīgs un aptvers svarīgākas tendences, kas vērojamas valodā.

Korpusa materiālos ir ļoti daudz lieku elementu, kurus nevar uzskatīt par valodas vienībām un izmantot valodas faktu analīzē. LVMVMD apstrādātie dati liecina, ka no sākotnēji iegūtajām 165 090 lemmām datubāzes izstrādē ir derīga mazāk nekā puse, proti, 77 124 lemmas.

LVMVMD lemmu atlases process liecina, ka:

- 1) korpusa materiālos ir daudz vārdu, kuri uzrakstīti ar drukas kļūdām, un šī iemesla dēļ tie nav pilnvērtīgi izmantojami dažādu jomu valodas pētījumos, tāpēc viena no iespējām ir labot lemmas, kurās ir nejaušas drukas kļūdas, lai palielinātu derīgo vienību skaitu,
- 2) labojot automātiski iegūtus datus, jāseko līdzi, lai deskriptīvi valodas dati nekļūtu par preskriptīvu piemēru kopu, kas neatbilst reālajam valodas lietojumam, tāpēc ir jāmeklē veidi, kā datubāzes sākumdatu līdzsvarot atbilstoši datubāzes vajadzībām, šajā projektā kā viena no iespējām tika izmantota literāro un neliterāro paralēlformu iekļaušana LVMVMD;
- 3) veidojot lemmu reģistru, latviešu valodā īpaša uzmanība pievēršama lielo sākumburtu lietojumam, jo vārda rakstībai ar lielo burtu var būt gan derivatīvs, gan semantisks, gan stilistisks iemesls, un tomēr tā var būt arī drukas kļūda vai tehniska paviršība.

Lai gan LVMVMD lemmu atlase bijis laikietilpīgs un sarežģīts process, tas bijis arī ļoti rosinošs, jo, pārskatot gandrīz 60 000 problemātisko lemmu, identificētas dažādas

aktuālas gramatiskās tendences, kam nepieciešama padziļināta izpēte mūsdienu latviešu valodas kontekstā. Viens no jautājumiem, kam nepieciešami padziļināti pētījumi, ir ģenitīveņu locījumu paradigmas paplašināšanās un to kontekstuālais lietojums. Lemmu atlase liecina, ka ir jāturpina arī padziļināta divdabju formu funkcionālā izpēte. Lemmu manuālā apstrāde pavēra arī ļoti bagātīgu izpētes lauku jaunvārdu un okazionālu darinājumu klāstā, jo korpusa materiālos ir atrodams plašs šīs leksikas slānis, kas nekur (ne dzvārdnīcās, ne dzv gramatikās, ne dzv valodnieku pētījumos) nav fiksēts.

Pēc šāda apjomīga LVMVMD lemmu atlases darba projekta dalībnieki ir pārliecināti, ka topošās datubāzes pamats ir kvalitatīvs un reprezentatīvs, lai pilnvērtīgi reprezentētu latviešu valodas morfoloģisko un derivatīvo sistēmu mūsdienu latviešu valodas attīstības kontekstā.

Apzīmējumi un saīsinājumi

- LVK2018 *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss* (2018)
 LVK2022 *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss* (2022)
 LVMVMD *Latviešu valodas morģēmu un vārdarināšanas modeļu datubāze*
 // *paralēls ar*
 → *aizstāts ar*

Avoti

- Kalnača, Andra (vad.). 2023. *Latviešu valodas morģēmu un vārdarināšanas modeļu datubāze*. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: <https://www.dlmdm.lu.lv/> (skatīts 20.10.2024.)
- Levāne-Petrova, Kristīne, Dargis, Roberts. 2018. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss (LVK2018)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/11> (skatīts 20.10.2024.)
- Levāne-Petrova, Kristīne, Dargis, Roberts, Pokratniece, Kristīne, Lasmanis, Vilnis Jānis. 2022. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss (LVK2022)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/84> (skatīts 20.10.2024.)
- Mīlenbahs, Kārlis. 1927. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. 3.
- Spektors, Andrejs *et al.* 2024. *Tēzaurs.lv. 2024. Rudens laidiens*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/92> (skatīts 20.10.2024.)

Literatūra

- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2016. Compound genitives in Latvian. *Word-Formation across Languages*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 169–197.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Kalnača, Andra, Pakalne, Tatjana, Levāne-Petrova Kristīne. 2025. Database of Latvian Morphemes and Derivational Models: Ideas and expected results. *Proceedings of the Joint 25th Nordic Conference on Computational Linguistics and 11th Baltic Conference on*

- Human Language Technologies (NoDaLiDa/Baltic-HLT 2025)*. Tartu: University of Tartu Library, 279–286. Pieejams: <https://hdl.handle.net/10062/107220> (skatīts 20.10.2024.)
- Levāne-Petrova, Kristīne. 2019. Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss, tā nozīme gramatikas pētījumos. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 131–146. <https://doi.org/10.22364/vnf.10>
- Matthews, Peter. 2007. *The Concise Dictionary of Linguistics*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acref/9780199202720.001.0001>
- Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Skujiņa, Valentīna. (red.) 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.

Summary

The article offers an overview of the first working stage for the project “Database of Latvian Morphemes and Derivational Models (DLMDM)” (No. LZP-2022/1-0013), during which a set of the lemmas database was created. The register of the lemmas was made from The Balanced Corpus of Moderns Latvian, dated to 2018.

Originally, 165 090 lemmas had been obtained from corpus texts, and at the end of data revision, 77 124 lemmas were declared valid. The analysis of the lemmas took place in three steps:

- step 1 – automated selection of the lemmas database,
- step 2 – manual processing of the lemmas database,
- step 3 – one more automated checking of the lemmas database.

A total of 30 009 lemmas (steps 1 and 3) were invalidated during the automated selection of the lemmas database. These were words that contained characters or symbols that were not letters of the Latvian alphabet, as well as various duplicate shapes. During the manual processing of the lemmas database, 78 518 lemmas were selected and tested for spelling and usage context. At this step, 57 957 lemmas were declared invalid – abbreviations, various words that do not exist in Latvian, etc. Other selected lemmas (total – 20 561) were divided into three groups: (1) lemmas that have been corrected, (2) lemmas that have been left with parallel forms, and (3) lemmas that have not been corrected. These lemmas were included in the database.

The final lemmas amount is 77 124, but this number is variable because the process of data revision still proceeds during the next steps of the project.

Keywords: database’s design; database’s startup data; print error; lemma selection, parallelism of lemmas; word formation.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

VALODA: NOZĪME UN FORMA

IZDOŠANAS PRINCIPI

1. Rakstu krājums (turpinājumizdevums) „Valoda: nozīme un forma” (<https://doi.org/10.22364/vnf>) iznāk reizi gadā, tajā tiek publicēti pētījumi latviešu un vispārīgajā valodniecībā par dažādiem tematiem – gramatiku, pragmatiku, semantiku, kognitīvo lingvistiku u. c., kā arī mūsdienīgu lingvistisko metodoloģiju. Rakstu krājumā tiek apkopoti ikgadējo Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas rīkoto valodniecības starptautisko konferenču un semināru materiāli, kas ir **oriģināli zinātniski pētījumi un nav iepriekš publicēti**. Krājums „Valoda: nozīme un forma” paredzēts gan zinātniekiem un universitāšu valodniecības kursu docētājiem, gan doktorantiem u. c. līmeņu studentiem, gan citiem interesentiem.

Pieejams: <https://doi.org/10.22364/vnf>

2. Raksti tiek publicēti latviešu un angļu valodā. Rakstu autoriem lūgums pirms iesniegšanas rūpīgi pārbaudīt manuskripta valodu.
3. Visi raksti tiek recenzēti savstarpēji anonīmi.
4. Raksta apjoms – līdz 20 lpp.
5. Raksta noformējums:
  - a) teksts – *Times New Roman*, burtu izmērs 12, intervāls 1,5;
  - b) raksta nosaukums latviski – vidū, Bold, 14;
  - c) raksta nosaukums angļiski – vidū, slīprakstā, Bold 14;
  - d) autora (autoru) vārds un uzvārds – vidū, Bold, 12;
  - e) ziņas par autoru (autoriem) – institūcija, darba vietas adrese, e-pasts – vidū zem autora vārda un uzvārda, burtu izmērs 12;
  - f) kopsavilkums latviešu valodā (apm. 250 vārdu), burtu izmērs 10;
  - g) 5–7 atslēgvārdi latviski, burtu izmērs 10;
  - h) teorētiskās literatūras atsauces un norādes – **tikai tekstā apaļajās iekavās**, norādot autora uzvārdu oriģinālrakstībā, publikācijas gadu, aiz komata lappusi, piem., (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber *et al.* 2007, 211);
  - i) ja ir atsauces uz vairākiem viena autora vienā gadā izdotiem pētījumiem, atsaucē (un arī literatūras sarakstā) aiz gada skaitļa pievienojams *a, b, c*, piem., (Paegle 2003a, 148);
  - j) **parindes tekstā nav izmantojamas**, izņemot norādes par projektiem u.tml. informāciju;
  - k) citāti tekstā pēdiņās (bez slīpraksta), atvērējpēdiņas – apakšā (t. i., „ ”)
  - l) izlaidumi tekstā apzīmējami ar [...].

6. Raksta beigās – kopsavilkums angļu valodā (*summary*) apm. 250 vārdu, burtu izmērs 10, kā arī 5–7 atslēgvārdi. Ja raksts ir angļu valodā, tad pievienojams kopsavilkums (apm. 250 vārdu) un atslēgvārdi latviešu valodā.
7. Tekstā analizētie piemēri:
- numurējami lapas kreisajā malā ar (1), (2), (3) utt.;
  - nošķirami jaunā rindkopā un rakstāmi slīprakstā;
  - piemēru tulkojums vai skaidrojums liekams vienpēdīnās, piem., igauņu val. *hakkas õpetajaks* ‘kļuva par skolotāju’;
  - piemēri citās valodās (ne latviešu) glosējami saskaņā ar Leipcigas principiem (<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
8. Tabulas, shēmas, attēli u. c. tikai melnbalti, tekstā numurējami, tiem dodami nosaukumi un avotu norādes.
9. Literatūras saraksta noformējums:
- atsevišķi alfabēta kārtībā (pēc autoru / redaktoru uzvārdiem) dodami avoti un teorētiskā literatūra (tikai tie darbi, uz kuriem ir atsauces tekstā);
  - grāmatas:**

Sims, Andrea D. 2015. *Inflectional Defectiveness*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107053854>

Gramatiku, vārdnīcu u. c. bibliogrāfija dodama pēc zinātniskā redaktora vai sastādītāja vārda, ja tāda nav – pēc pirmā autora vārda kopā ar *et al.* (arī tekstā lietojamas atsauces pēc redaktora vai pirmā autora uzvārda; **nosaukumu abreviatūras nav izmantojamas**):

Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.

Biber, Douglas *et al.* 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.

Atsevišķu autoru rakstītas daļas kolektīvās monogrāfijās un rakstu krājumos:

Alexiadou, Artemis, Schäfer, Florian. 2010. On the syntax of episodic vs. dispositional *-er* nominals. *The Syntax of Nominalizations across Languages and Frameworks*. Alexiadou, Artemis, Rathert, Monika (eds.). Berlin: Mouton, 9–38. <https://doi.org/10.1515/9783110245875>
  - žurnālu un turpinājumizdevumu raksti:**

Dimiņš, Dens. 2019. Aspektualitāte un kustības izteikšana latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*, 10, 36–52. <https://doi.org/10.22364/vnf.10.05>

Nau, Nicole, Spraunienē, Birutē, Žeimantienē, Vaiva. 2020. The passive family in Baltic. *Baltic Linguistics*, 11, 27–128. <https://doi.org/10.32798/bl.699>
  - literatūra (arī teksti / piemēri / atsauces) kirilicā u.c. nelatīņu rakstībā transliterējami latīņu burtiem (sk., piem., <http://translit.cc/>);
  - ja grāmatai, žurnāla u.c. periodiska izdevuma rakstam ir DOI indekss, tas obligāti jānorāda katras bibliogrāfiskās vienības beigās, sk. iepriekš abu rakstu bibliogrāfiju (sk. arī <https://www.crossref.org/display-guidelines/>).

9. Ja nepieciešams, pirms literatūras saraksta dodams saīsinājumu un apzīmējumu saraksts. Ieteicams izmantot Leipcigas glosēšanas principos noteiktos saīsinājumus, sk. <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.
10. Raksts iesniedzams elektroniski *Word* formātā, ja nepieciešams, pievienojot arī *Pdf* versiju. **Raksts, kas nav noformēts atbilstoši prasībām, netiek izskatīts un pieņemts publicēšanai.**
12. Redakcijas adrese:
Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža 4a
Rīga LV-1050
LATVIJA
E-pasts: kalnaca@latnet.lv; andra.kalnaca@lu.lv
ilokmane@latnet.lv; ilze.lokmane@lu.lv

LANGUAGE: MEANING AND FORM

PUBLISHING PRINCIPLES

1. Conference proceedings (periodical) “Language: Meaning and Form” (<https://doi.org/10.22364/vnf>) are published annually and cover a wide range of topics and approaches within current Latvian and general linguistics, including but not limited to grammar, pragmatics, semantics, cognitive linguistics, and linguistic research methodology. The main aim of the proceedings is to bring together in one volume **the original and previously unpublished research results and theoretical developments** that are presented each year at the international conferences and workshops in linguistics organised by the Department of Latvian and Baltic Studies of the Faculty of Humanities of the University of Latvia. The target audience of *Language: meaning and form* includes researchers, university lecturers, doctoral students, and students at other stages of their training.

Available at: <https://doi.org/10.22364/vnf>

2. Articles are published in Latvian and English.
3. All articles are read by two anonymous reviewers.
4. Only articles of no more than 20 pages should normally be submitted for publication.
5. Formatting requirements. Please use Times New Roman size 12pt font and line spacing 1.5 lines throughout the text unless explicitly specified otherwise. The various components of the manuscript are to follow in the order shown below:
  - a) Article title in Latvian – centred, bold, 14pt.
  - b) Article title in English – centred, italic, bold, 14pt.
  - c) Author’s (authors’) name and last name – centred, bold, 12pt.
  - d) Author’s (authors’) affiliation, the full postal address of the affiliation, e-mail – centred, 12pt.
  - e) A summary of no more than 250 words in the language of the publication, 10pt.
  - f) 5–7 keywords in the language of the publication, 10pt.
  - g) Article’s main text.
  - h) A summary of no more than 250 words and 5–7 keywords in English (for articles in Latvian) or in Latvian (for articles in English), 10pt.
  - i) A list of abbreviations and symbols may be included before the references. It is recommended to use the abbreviation style defined in the Leipzig Glossing Rules, see <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>
  - j) References.
  - k) **Footnotes should be used only for, e.g., funding and/or grant information.**
  - l) Indicate the elision of text like this [...].

6. **In-text citations are enclosed in parentheses** and include the author's last name in its original spelling, the year of publication and the page number preceded by a comma, e.g. (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber *et al.* 2007, 211). When referencing two or more works by the same author in the same year the year should be followed by lower-case letters *a*, *b*, *c* to distinguish between the entries both in the in-text citation and the bibliography at the end of the paper, e.g. (Paegle 2003a, 148).
7. Quotations are enclosed in double quotation marks (not italicised) in the running text.
8. Language material in the text:
  - a) Numbered examples are numbered with parenthesised Arabic numerals, e.g. (1), (2), (3), and where possible set off in a separate paragraph.
  - b) All examples are italicised.
  - c) Translations and explanations of examples are enclosed in single quotes immediately following the example, e.g. *hakkas õpetajaks* 'became a teacher' (Estonian).
  - d) Examples from languages (other than Latvian / English) are glossed in accordance with the Leipzig Glossing Rules (<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
9. Tables, diagrams, illustrations, etc. are only black and white, numbered, given a caption and their sources are referenced if applicable.
10. Sources of language material etc. and references to theoretical literature are listed in two separate lists. Reference list entries are alphabetised by the last name of the first author / editor of each work. All and only works mentioned in the text must be included in the references.

a) **Books**

Sims, Andrea D. 2015. *Inflectional Defectiveness*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107053854>

Grammars, dictionaries, and other works containing contributions by many authors are cited by giving the last name(s) of the editor(s) or compiler(s). If there is no editor and there are more than three authors – by giving the last name of the first author followed by *et al.* (the same applies to in-text citations; **book title abbreviations are to be avoided**):

Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (eds.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.

Biber, Douglas *et al.* 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.

To cite a specific article or chapter from an edited multi-author volume use the following style:

Alexiadou, Artemis, Schäfer, Florian. 2010. On the syntax of episodic vs. dispositional *-er* nominals. *The Syntax of Nominalizations across Languages and Frameworks*. Alexiadou, Artemis, Rathert, Monika (eds.). Berlin: Mouton, 9–38. <https://doi.org/10.1515/9783110245875>

b) **Articles**

Dimiņš, Dens. 2019. Aspektualitāte un kustības izteikšana latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 36–52. <https://doi.org/10.22364/vnf.10.05>

Nau, Nicole, Spraunienė, Birutė, Žeimantienė, Vaiva. 2020. The passive family in Baltic. *Baltic Linguistics*. 11, 27–128. <https://doi.org/10.32798/bl.699>

- c) Titles (also texts / examples / in-text citations) written in the Cyrillic and other non-Latin alphabets are transliterated (see <http://translit.cc/>, for example). If DOI is available, it should be presented in full form as suggested by CrossRef's DOI display guidelines (<https://www.crossref.org/display-guidelines/>).

11. Articles are to be submitted electronically as attachment files, in *Word*. An additional *Pdf* copy may be attached if necessary. **Submitted articles that will not follow the submission guidelines will not be considered for publication.**

12. Contact details of the editorial board:

The Department of Latvian and Baltic Studies

Faculty of Humanities

University of Latvia

Visvalža iela 4a

Riga, LV-1050

LATVIA

E-mail: kalnaca@latnet.lv; andra.kalnaca@lu.lv

ilokmane@latnet.lv; ilze.lokmane@lu.lv

Valoda: nozīme un forma 16
Gramatika un valodas elektroniskie resursi, 2025
Krājuma sastādītāji un redaktori
Andra Kalnača, Ilze Lokmane, Daiki Horiguchi
Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5–132, Rīga, LV-1050
www.apgads.lu.lv
Interneta grāmatnīca: gramatas.lu.lv